

KÁLMÁN GÉZA

MIAKA ILE

BÉKE ÉS HARC A FEKETÉKKEL

EGY NÉMET GYARMATRÓL
ÉS VÉDELMI HARCÁRÓL

TÖBB EREDETI FELVÉTELLEL

BUDAPEST

"PÁTRIA" IRODALMI VÁLLALAT ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

1923

ELŐSZÓ

A háború kitörése Közép-Afrikában ért, ahová polgári hivatásom másodízben szólított már el. Miután igyekeztem, hogy valamely úton hazatérjek, mindjárt az első napokban reménytelennek mutatkozott, beléptem a német kelet-afrikai gyarmati hadseregbe. E csapat bennszülött legénysége élén angolok-belgák vezényelte színes, javarészt afrikai bennszülött csapatok ellen harcoltam 1917. novemberében történt fogságbaesésemig. A hadjárat kényszere elvezetett még ki nem kutatott tájakra, ismeretlen vagy kevésbé ismert bennszülött törzsek közé. Főkép a tropikus esők évszakában beálló harci szünetek megengedték, hogy irántuk való érdeklődésemet beszélgetések közben, továbbá jegyzetek, fényképek készítésével kielégítsem. Bár a háború későbbi viszonyosságai utóbbiak jórésztől megfosztottak, félreeső vidékek bennszülöttei között tett megfigyeléseimet abban a reményben közlöm, hogy ezzel sokak érdeklődésének teszek eleget.

Másrészt, hosszú távollétből hazatérve, azt tapasztalom, hogy a németek nagyrabecsült szövetségese, a magyar, majdnem teljesen tájékozatlan nemcsak a német gyarmatban lefolyt elkeseredett, hosszú küzdelemről, melynek német részen vezetője, von Lettow-Vorbeck tábornok, méltán kapta azóta a „legyőzetlen“ melléknevet, hanem a gyarmat keletkezési körülményeiről és általában azokról a viszonyokról is, melyek benne a háború kitörésekor fennállottak. Ezeknek rövid vázolásával akartam az említett néprajzi jegyzeteket kiegészíteni.

Bár e sorok sem hadtörténeti, sem néprajzi szempontból teljességre számot nem tarthatnak, nem mulaszthatom el, hogy az olvasónak saját érdekében azt a tanácsot adjam, kísérje figyelemmel a mellékelt térképeken a helyváltozásokat. Földrajzi tájékozódás nélkül az olvasmány eredménye nem volna egyéb exotikus nevek, ismeretlen adatok zűrzavaros halmazánál.

Tulajdonnevek és bennszülött nyelvű szók írásánál azt a helyesírást alkalmaztam, melyet angol-német nyelvészek a XIX. század utolsó negyedében elfogadtak és mely a gyarmatban hivatalos használatú. Olvasásuk szabálya oly egyszerű, hogy a magyar olvasónak elegendő e három egyenlőség figyelembevétele: eh = magyarul es, s = magyarul sz, sh = magyarul s.

Saját tapasztalataim s jegyzeteim közléséről lévén szó, forrásmunkákat nem használtam. Csak a II. fejezetben foglalt néhány történeti és statisztikai adatért fordultam elsősorban a gyarmati kormány 1912/13-iki évkönyvéhez, továbbá Zimmermann: »Geschichteder deutschen Kolonialpolitik« és Brode: „Tipu-Tip“ című könyvéhez.

Budapest, 1923. november hó.

«A szerző»

TARTALOMJEGYZÉK

Oldal

Előszó.....	III
I. A Tanganyika-part csodái	1
II. Egy német gyarmat	12
A sötét múlt.....	12
A földrajzi kutatás kora	20
A gyarmatosítás kora	32
Német-Kelet-Afrika a 90-es évektől a háború kitöréséig	47
1. Közigazgatás.	47
2. Földrajzi és éghajlati viszonyok	50
3. A bennszülött népesség	53
4. A „Kaiserliche Schutztruppe	55
5. A nem bennszülött lakosság.....	58
6. Közbiztonság	59
7. Egészségügyi viszonyok	61
8. Európai telepesek.....	65
9. Rabszolgaság	69
10. A bennszülöttek gazdálkodása	70
11. Közoktatás	75
12. Hittérítő-társaságok	76
13. Izlám.....	78
14. Vadászat és vadvédelem.....	79
15. Forgalmi viszonyok.....	80
16. Hz. általaj kincei	84
17. Pénzügyi viszonyok.....	85
III. Háború és Kongo-Hkta.....	86
IV. Tábora, egy középpafrikai metropolis	92
V. „Safari.” — Egy misszió-állomás	103
VI. Ihigiben. — A biharámulói katonai állomás. — Kasusura. — Kormányzói utasítás és katonai parancs	108
VII. A mhaia szultánok. — Megérkezés Bukobába.....	123
VIII. Tűzkeresztység. — Az első harcok — A tangai és jassini győ- zelmek hatása az ellenfélre	140

IX. A ziba nép és hazája	162
X. Méhány kép Kiziba állatvilágából	190
XI. Új harci szellem. — Kachumbi. — Az első rés a gyarmaton	199
XII. Attörési harcok. — A rengetegen át. — Összekötötés felvétele a Wbh.-val. — Egyesülés a ruanda-urundi-i csapattal.....	210
XIII. Simba Rugobi szultán székvárosa	215
XIV. Harcok Taboráért.....	222
XV. A nagy menet. — Új ellenséges vonalak közt. — Végre össze- kötötés a keleti csapattal.....	232
XVI. Táborozás az esős évszakban. — Wintgens vállalkozása. — A blokádtörök. — Önsegély —	249
XVII. Beszélgetéseim Likotikoval	261
XVIII. Harcok a végső gyarmat-töredékért. — Búcsú a német gyar- mattól. — A nyugati csapat vége portugál földön	
XIX. ff baluchik alatt fogságba. — Lettow további hadjárata	299
XX. „Uwongo wao“	307

I. A Tanganyika-part csodái.

Régen volt. De csak néhány emberöltő, nem évszázadok előtt. Hanem ki tudná megmondani, mikor? Ki tudna Közép-Afrika távolabb múltjának koromsötétébe bevilágítani? Kinek lehet csak sejtelme is azokról az eseményekről, melyek e mérhetetlen földnek — nagy fehér felület még a XIX. század közepén készült térképeken is — népei között lejátszódtak, tesz'em abban az időben, amikor Európa nemzetei fölött nyugatról keletre végigfűjt a Párizsban felkavarodott forradalom szele. Talán ott is véres hadjáratokban üldözték egymást a népek törzsei. Talán ekkor portugál rabszolgavadászok is eljutottak már a Sötét-Földrészt közepéig a guineai öböl mentén létesített telepeikről, hogy az amerikai új gyarmatokra az ott elpusztított indiánok helyett új és olcsó munkaerőt szállítsanak. Talán elemi csapások, talán járványok is tizedelték a föld népét. Talán. A feltevések száza lehetséges, de sehol semmi adat, amelyre támaszkodni lehetne. A természet elemei alkottak és dúltak, az erdők vadja pusztított, népek villongtak, nemzedékek jöttek, nemzedékek múltak anélkül, hogy mind e változásokról az utókor csak a legkisebb feljegyzést, csak némi megbízható adatot találna. Csak sejtelmem mondja, hogy abban az időben lehetett, amikor Európában Krisztus születése után a XVIII. évszázad utolsó esztendeit írták. A mérhetetlen Tanganyika-tó mentén történt, mely Magyarországon keresztbe fektetve, hosszával Pozsonytól Orsováig meg sem férne és amelynek szélessége a Balaton hosszát sok helyütt megközelíti. E kis tenger keleti partjának északi harmada táján van egy kis öböl, melyet a nép

Kabindo-nak nevez és amelyet a természet két elébetolt hegyfok által a Tanganyika tükkrétől mintegy különzárt. A nagy vizet gyakran végigszántó vihar az öböl keskeny bejáratánál megtörik és így érthető, hogy sima tükre már régidők előtt halászokat csalogatott magához, hogy partjain kunyhóikat összeróva, fatörzsből vájt csónakjaikkal, a mtumbik-kal, az öböl vize hátán keressék meg napi eledelőket. Idők folyamán a kunyhóknak több csoportja keletkezett egymástól csak néhány száz lépésnyi távolságban, melynek egyikét lakói Kigomának nevezték el, hogy a többi kunyhócsoporttól a magukét megkülönböztethessék. E békés halászok egy este kunyhóik előtt ültek a tűz körül, hogy a fogott halacskákat nyolcas-tízesével botokra fűzve, megsüssék. Még künnmaradt társaik éppen most eveznek be az öbölbe. Dél felől jöttek. Künn jártak a nagy tó partja mentén és a nap folyamán egy falunál, amelynek Ujji* a neve és amely a Kabindo-öböltől csak oly messze fekszik, hogy a napkeltekor kievező csónak még a reggeli harmat felszáradása előtt eléri, kikötöttek. Most vannak visszatérőben. Elérik a partot. A vízbe ugrálva, a csónakot a homokra húzzák. Izmos, fekete, meztelen alakok, kiknek csak derekát védi egy-egy kecskebőr. Míg egyikük a zsákmány kiszedésével foglalatoskodik, másikuk a tűzhöz siet. Leguggol. Különös újságolnivalója van. Ujijinál partra szállva s lándzsával felfegyverkezve, elmentek a kunyhókhoz, amelyeknek lakói nagy izgalomban voltak. Elmondták, hogy előző napon abból az irányból, ahol a nap felkel, sok ember érkezett falujok közelébe. A legtöbbjük olyanfajta, mint ők maguk is, de van közöttük ennyi — sa halász három ujját mutatja —, aki mást, mint veszedelmet nem is hozhatott Talán a Tanganyika rossz szellemei. Van szemük, meg szájuk. De az arcuk olyan fehér, mint a hold, félelem rájuk nézni. A testüket nem látni, az többszörösen be van takarva olyasvalamivel, amit nemrég Maktupu** hozott, mikor napkelet felé járt Uwinsában. A fejük tetejét sem látni. Ūz is be van takarva. A hajuk pedig az orruk meg álluk alatt nő nekik és pedig hosszúra. A velük jött magunkfajták azt mondják, hogy messziről jöttek, hogy két teli hold fogyott el útjukon, a harmadik meg ilyen magasán állt (kifeszített karral mutatva a

* Ejtsd: Ugyigyí.

** Ujji-vidéki pogány férfinév.

magasságot), mikor elindultak. Hogy a mnyamwezik* meg mwinsák** földjén jöttek keresztül. Hogy nem lándzsával ölik meg az embert, hanem távolról égdörgéssel meg villámlással. Hogy urak, hogy hatalmasok. Hogy arrafelé, ahonnan jöttek, sokan vannak. Hogy mások Usagarában meg a mnyamwezik földjén is élnek. Hogy rabszolgát meg elefántagyarat keresnek mindenütt, amit azután hazájukba cipelnek. Hogy a népek őket mwarabu-knak (araboknak) nevezik.

Sokat beszélt még a tűzhöz kuporodott halász a félelmes idegenekről, akiket Ujji mellett a saját szemeivel megtekintett. Míg társai a nyársra fűzött halakat a tűz fölött forgatták, hitetlenül csóválták fejüket, sokat fel nem érven, de kivált azt az egyet, hogy a jövevények arca bőre olyan fehér lehessen, mint a hold. Akkor emberek nem is lehetnek.

De nemsokára maguk is meggyőződhetek mindenről. Mert mikor rövid idő múltán ők is kieveztek a Tanganyikára és a kíváncsiság partra szállatta őket Ujji révénél, a kis falu termékeny határában már épültek az arabok kunyhói, melyekhez sok-sok mjiji (ujji-vidéki bennszülött) hordta a földet, a vizet, a karókat messziről jött fekete embertársaik (az arabok kísérői) felügyelete és korbácsütései alatt. Ezek a suaheli-k pedig nemsokára ellátogattak a kigomai kunyhókhoz is és halat követeltek a maguk és arab uraik számára, amit a megfélemlített halászok megtagadni nem mertek. Valójában azonban nem is csak élelemkeresés volt a szándékuk. Ennél nyomósabb okok indították őket a Kabindo-menti falvacskákba. És amit a halászok — akik Ujji felől már csak rosszat sejtettek — eddig csak gyanítottak, nemsokára kegyetlen bizonyossággá vált.

A száraz évszak egy csillagos éjszakáján volt, éjfél tájt. Sötét lepelbe burkolózva szunnyadtak a Aabindo-menti falvacskák. űgahopa, a kigomai halásznak a kunyhójában is álomban volt mindenki. A földön még pislogó parázs körül pöre purdék aludtak. Kisebb-nagyobb, fiú és leány. Por és szenny fakó foltokat festett fekete bőrükre. A kunyhó oldalában fűből készült sötét rekeszben a halász és felesége. Másik, fűből készült rekesz-fal mögött, másik feleség pihent a sötétben. Már jó ideje lehettek álomban, mikor az Újji felé emelkedő hegyről vészes sikoltás

* Mnyamvezi: egy törzs; maga a törzs területe: Unyamvezi.

** Mwinsa: egy törzs; maga a törzs területe: Uwinsa.

hat le a mélybe és a hegyekkoszorúzta egész öblöt megreszketeti. A halász felesége felriad. — „Ellenség!“ kelti férjét s egy ugrással ki-ki talpon van. Remegve, ijedt ábrázattal hallgatózik a gyermeksereg. Majd egy szörnyű dőrej, mely égdörögshöz hasonlít, de kétségkívül az említett hegyről, emberkézből ered, megfagyasztja a felriasztottak vérért. — És még egy. — „Menjünk!“ szól a halász. Míg ágyhelyéből kitépett fűkötegbe parázsdarabkát göngyöl és lándzsát, íjjat ragadva s középső fiát kézen fogva a kunyhóból kilép, két felesége egy-egy kecskebőrt s legkisebb csemetéjét ragadja meg s a nagyobb gyermekekkel együtt sietve követi. Szó nélkül igyekszik a halászcsalád' a túlsó hegyek erdeje felé. Meztelen testüknek az éjszakai hűvöség és izgalom-okozta didergését lassan elnyomja a járás melege. Visszatekintenek a veszedelem helye felé. Lángok csapnak a magasba. Egy! Két kunyhó ég! Ott másik! Távolság ismét egy! De a kis kunyhók száraz füve rövid lángolással elhamvad. Még gyenge lángnyelvek, melyeket az éjszakai szellő fel-felszít, majd csak a karók pislogó parázsára esik a siettükben vissza-visszaforduló menekülők tekintete. A két asszony kisedét a kecskebőrrel menet közben a hátára köti. Magzatuk siránkozó nyöszörgését a kecskebőr meghúzásával csitítják, mire azok fejükkel anyjuk hátához simulnak s elhallgatnak. Meg-megáll a menekülők egyike, hogy a talpába szúródott tövist kihúzza s az ösvényt szegélyező gazba hajítsa, majd megiramodik, hogy az elől sietőket utolérje.

Elérték az erdő szélét, belépnek sötétébe. Emelkednek a hegy lejtőjén. Zugot keres a halász, ahol reggelig meghúzódhassanak. Majd óvatosan szemügyre véve, leereszkedik egy vízmosás szakadékába, ahová hozzátartozói is tapogató léptekkel követik. Itt nem éri őket az éjszaka szele. Egymás mellé kuporodnak a szakadék fenekén. Elhagyott meleg kunyhójukra s a könyörtelen ellenségre gondolnak. Majd a póre gyermekek anyjukhoz simulva, szunnyadozni kezdenek.

De nem sokáig tart zavartalan szendergésük. A virrasztó anyákon végigfut a hideg és megmozdulnak. Ösztönszerűen kinyújtják karjukat, hogy a földön valamely sújtásra alkalmas vagy talán tűzre való ágat keressenek. A halász és fia szintén tűzrakáshoz tapogat össze apró gályákat. Mert felemelte rémítő szavát a földnek éjente kettősen félelmes, zsákmányra éhes

óriása, az oroszán. Távolról is döbrentően hangzik szaggatott hörgése, az ezt követő rémes üvöltés pedig végkép megdermeszti a védtelenül éjszakázók véréit. A halász már szítja a fűkötegből elővett parazsat és a száraz fű- és galyhalmocska között már nyújtogatja lángnyelvecskéit a rémültek vigasza: a tűz. Nagyra nem szabad nőnie, mert emberekkel szemben áruló lehet. De a szakadék fenekén égnie kell, ha oroszán lépett a vidékre. A sötétség korlátlan ura a tüzet kerüli. Többször megújul a rémítő üvöltés, majd elgyengül, távolabbról hangzik, a lelkek megnyugosznak és a csekély tűz gyenge melege az álommal karöltve ismét elszenderíti az apróságot.

A reggeli szürkület már figyelő állásban találta a halászt a szakadék szélén. Borzas feje körültekint az erdőn. Majd lándzsával, íjjal kezében, oldalára kötött tegezettel óvatosan kilép. Utána legidősebb fia, aki talán a tizennegyedik száraz évszakot éli át. Élesen figyelve lépkednek előre. Feljebb emelkednek, kitekintést keresve... Ott — arról a hegyről jött a vészjelző kiáltás. De nem látszik semmi, csak lángpörkölte bozót megbarnult lombja. Tovább lépkednek. Majd a halász hirtelen megáll s fiával együtt leguggol. Emberek. Feszülten figyelnek. Nem ellenség, menekült halászok. Egymást felismerve közelednek. Bizonyosat azok sem mondhatnak, de sejtik, hogy a túlsó hegy lejtőjén a kunyhókat az arabok emberei megtámadták, hogy férfiakat, asszonyokat s gyermekeket elhurcoljanak. Halkan tanácskozik a férficsoport. Majd megindul a napsugarak átvilágította erdőn, lassan a hegytetőn abban az irányban, amelyből a kunyhók lángja az öböl katlanát bevilágította. A fatörzsek s száraz bokrok között újabb fekete alakok tűnnek fel. Szintén menekültek. A leégett kunyhók menekültjei. Férfiak, asszonyok, gyermekek. Két figyermek mögött egy-egy kecske akaratoskodik. De nem hiány nélkül jöttek. Ez, meg az, meg amaz nem jött velük. Azt még látták a kunyhóból kirohanni, de azóta nem. Talán megkapta az ellenség. Mert mindenfelé álltak. Köröskörül a bozótban, a kunyhók közelében. Amazt az asszonyt is látták még a felcsapó láng fényénél csecsemőjével a karján tovasietni, de ki tudja, hol maradt. A béna öreg a kunyhóban nyöszörgött. Talán utóbb kivánszorgott. Talán megölték. Talán bennégett. Összevetegetik, kik hiányoznak. Majd a férfiak növekvő csoportja megindul a leégett kunyhók felé. Még más menekültek

csatlakoznak hozzájuk. A kis fegyveres had mind bátrabban halad. A vészhely közelében megoszlik s óvatos léptekkel lopózik; a magas gaz között a leégett kunyhók közelébe. Mások a halászfaluk felé. Ellenség nincs sehol. A nyomokat keresgélik., Ujji felé vezetnek, amint gyanították. Hz asszony- s gyereknép is visszatér kunyhójába. A leégették a szomszéd falvacskában találnak hajlékot, vizet s annyi eledelt, hogy éhségüket enyhítsék. Mindannyian reszkető lélekkel gondolnak a veszedelmek ama legsötétebb rémére, amelyet az ijesztő fehérarcú emberek földjükre hoztak.

És alkonyatkor a tűz körül arról folyik a beszélgetés a kis kunyhók előtt, hogy mittevők legyenek, hogy hova tegyék át lakóhelyüket, ahol ellenséggel szemben némi védelmet találnak s a föld terméséből meg a tó vizéből élelmüket megszerezhetik.

Nem volt az ily éji riadalom addig sem hallatlan a kabindoi határ gazövezte kunyhócsoportjai között. Hiszen a hegyeken túl lakókkal a barátság mindig gyenge lábon állott és akárhány-szor minden boszú-ok nélkül is ellenségeskedésbe csapott át És azóta, hogy a muhák egy éjjel betörték falvaikba s több-férfit, asszonyt s kecskét elraboltak, szintén alig telt el három száraz és három esős évszak.

De az arabok megjelenése óta még egész más világ kezdődött. Csodák és veszedelmek világa. Ujjjibe a következő száraz évszakok még más arabokat hoztak, akik agyagból több erős kunyhót készítettek a környékbeli bennszülöttek munkájával. Ezekben sok, addig soha nem látott fényes, sokszínű csecsebecsék, köntösdarabok, egyebek voltak felhalmozva, amelyekből a bennszülöttek is kaptak ugyan cserébe halért, mtamaért (mtama, kölesszerű termék, melyet szemes állapotában vagy lisztté őrölve megfőznek és amelyből másrészt pombe-t [sört] készítenek) s egyéb élelemért egyet-mást. Főképp pedig azok, akiknek módjukban volt az arabok által — a bennszülöttektől érthetetlen okokból — annyira keresett egy-egy pár elefántagyart beszolgáltatni. De az emberekre való hajsza azóta indult csak meg igazában messze vidéken. Emberre vadásztak az arabok megbízottai, de akármely merész bennszülött is kezdett ily vadászatba néhány fegyveres társával, hogy zsákmányát az arabnak cserébe eladja. Hol falvakat rohantak meg éjnek idején, hol a falvak között elterülő bozótban álltak lesbe, hogy az arra járókat meg-

rohanják s elcipeljék, de még a fegyveresen a falvaktól távol járó férfiak kisebb csoportjait is megrohanták, hogy bár harc árán, de egy-egy nagyobb értékű rabszolgával az arabok bizalmát megnyerjék. Mert az volt a legény ezek szemében, akit egy kis véres kaland meg nem riaszt és az arabok telepeit egy-egy jó munkabírású férfirabszolgával tudja gazdagítani. Az lett az ő emberük. Az olyan számíthatott rá, hogy mestersége folytatására megkapja az arabok ördögös fegyverét, melybe előlről vasdarabokat gyömöszölnek és amely ezeket tüzesen kihányva két kőhajításnyiról jobban győz, mint a nyíl a legjobb harcos íjjából egyről.

És ha az arabok tövissövény-övezte és fegyveresek őrizte agyagkunyhói körül elegendő elefántagyar volt felhalmozva s ezek vitelére elegendő rabszolga gyűlt össze, fegyveresek kíséretében, néhány megbízható arab vezetése alatt megindították az összeállított karavánt messze napkelet felé, ahonnan a bennszülöttek rabszolgaságba került rokonai soha vissza nem tértek. Távol ég alá vitték a legtöbbjét dhau-jaikkal (vitorlásbárka) az arabok, Zanzibár-szigetének szegfű-ültetvényeire, Arábia dús kertjeibe, India termékeny földjeire és egyéb munkahelyekre, melyeknek termékeit az akkor már mindenüvé elkalandozó európai hajózás drága pénzen megvette.

Idővel a Tanganyika nyugati partjain elterülő népes országok s elefántokban gazdag vidékek híre is eljutott az ujji-i arabokhoz és nem sok időbe telt, míg külön e célra a helyszínén készített vitorlásbárkáikkal átkeltek a nagy vizén, hogy jövedelmező kereskedelmüket azon túl is kiterjesszék. És mind az a sok zsákmány, melyet az Afrika kellő közepéig előrenyomult arabok ezután a Kongo mellékfolyóinak népes vidékein emberben és elefántcsontban ejtettek és a dhau-ok a Tanganyikán áthoztak, Ujijiban gyűlt össze, hogy onnan időnkint induló nagy karavánokban az Indiai Óceán-menti nagy piacokra útra keljen.

Így lett Ujiji a rabszolga- és elefántcsont-kereskedés egyik főtelepe és érthető, ha a kis kunyhócsoport hamarosan jelentékeny várossá fejlődött, melyben sok arab kereskedő és több ezer bennszülött tartotta szállását

Három-négy emberöltő telhetett el azóta, hogy a kabindoi idők egy éjjelét az az égdörgéshez hasonló dőrej tette emlékezetessé, melyről az odavaló halászok sejtették, majd meg is

tudták, hogy emberkéztől ered, egy csodás, de gyilkos szerszámból, melyet a messze keletről jött suahelik „bunduki“-nak, fegyvernek neveznek. Sok munkával, éhséggel, riadalommal, remegéssel teli idők vonultak azóta át a Kabindo-öböl fölött, az idők fogán kívül sok éjjeli rajtaütés, támadás, betegség, éhínség, erdei vad tizedelte a vidék lakosságát, amely így jelentékeny szaporodást felmutatni sehogysem tudott. Ngahopának, a kigomai halásznak, aki néhány társával együtt az öböl egy távoli zugába helyezte át kunyhóját, már az unokája is meghalt, Makilulere; és az apáról fiúra szálló mesterséget ennek ifjú fia űzte a szintén öröklött s részben megújított halászeszközökkel, aki azonban apjától már az ujji-i divatnak megfelelő Salim nevet kapta.

Salim még nőtlenül élt anyjával és testvéreivel apja kunyhójában, mikor az ujji-i vásáron járt halászok egy napon azzal a hírral tértek haza, hogy a városba egy különös idegen érkezett, akinek arca szintén fehér, mint az araboké, de még sokkal messzebről jött, mint ezek és a fajtáját a suahelik „mzungu“-nak (európai*) nevezik. Nem kereskedik se rabszolgával, se elefántagyarral, hanem fekete szolgája útján csak kérdezet és abból él, ami gyümölcsöt, lisztet s egyebet az araboktól s bennszülöttektől kap. S rövid néhány hét múlva még újabb esemény híre jutott el a kabindoi halászokhoz. Hogy másik mzungu érkezett napkelet felől Ujjiba nagy karavánnal, sok fegyverrel és sok élelemmel, hogy ez a mzungu annyira beburkolja testét mindennemű holmival, ruhával meg bőrrel, hogy csak a szolgája tudja, hogyan bírja mind a sok összeerősített burkolmányát ismét lerakni. Hogy fegyvere még sokkal különb az arabok fegyverénél, hogy az úton olyan messzeségből, amilyenre senki emberfia nyilat kilőni nem tud, egy-kettőre leterített három

* Hogy honnan ered az európaiak „Mzungu“ elnevezése a suahelik nyelvén, az csak gyanítható. „Kuzunguka“ ugyané nyelven a. m. kerülőkben jární, ide-odajární, kóborolni. A mzungunak ez igéből való képzéséhez hasonló főnévképzések Ű nyelvben gyakoriak. Eszerint „Mzungu“ a. m. ide-odajárkáló ember. Ez elnevezés a XIX. század második felében a suahelik között megjelent első földrajzi kutatókra nézve igen találó, nem lévén semmi, a bennszülöttektől megérthető foglalkozásuk, járkálás és kérdezetéssel töltvén heteket és hónapokat. De feltéve, hogy a suahelik a földjükön a XVI. században megjelent portugálokat is már e névvel illették, akik hol itt, hol ott jelentek meg hajóikkal, telepeket építettek, majd elhagytak: a fenti értelmezés akkor is helyes lehet.

antilopot is. De a két mzungu rövid idő múlva elhagyta Ujjit és eltávozott arra, amerről jött és jóideig nem hallott semmit Salim e különös emberfajtaról, amely szerinte fufangban és csodatevésben még az arabokat is felülmúlja. De mire újabban elmúlt 3 — 4 száraz évszak, újból bejárta újabb mzungu érkezésének híre a vidéket és ennek Ujjiban tartózkodása alatt az ifjú Salimnak is kedve kerekedett, hogy a különös emberfajtat még különösebb hajlékában, melyet szolgálai egy kis teherből egy szempillantás alatt kunyhóvá alakítanak és melyet a suahelik „hema“-nak (sátor) neveznek, megtekintse. Oda is állt nem nagyon messze a „hema“ nyitott ajtaja elé és meg is nézte a látványosságot. És sok érthetetlen dolog tárult elébe. Ami legkivált szöveget ütött a fejébe, az volt, hogy vajjon hogyan húzza ki lábát a mzungu a szorosán ráfeszített bőrtakaróból (cipő), amit a suahelik »kiat«-nak neveznek és amelyről azt mondják, hogy az egész egy darabból van és naponként és bármily gyorsan le- és felhúzható.

De ez a mzungu sem maradt sokáig Ujjiben. Ez sem kereskedett semmivel, csak el-eljárált szolgálival meg az arabokkal és kérdeztett hegyekről meg vizekről. Azután nem arra ment vissza, amerről jött, hanem azt beszélték, hogy átkelt a Tanganyikán Mtoa felé, amerre az arabok szoktak s onnan nyugat felé ment.

Salim már öregecske ember volt mikor az a hír járt vidék-szerte, hogy a mzunguk nagy számban és sok fegyverrel közelednek keletről Ujji felé, hogy hadat indítsanak az arabok ellen. Hogy ezek is nagyban készülődnek a fogadásukra, hogy házaikat árokkal, kerítéssel, sövényekkel veszik körül, hogy a mzunguk he ne hatolhassanak. Az araboknál Ujjiban járt bennszülöttek azt is mondogatták, hogy a mzunguk gonosz szellemek, fufangos, megátalkodott fajzat, amely az arabok szorgalommal gyűjtött vagyonára tör, hogy az arabok fegyvert adnak annak, aki hozzájuk szegődik, hogy az európaiak ellen harcoljon.

De Salim e dolgokkal nem törődött. Amint apjától látta, nap-nap után kijárt, hacsak bajok, veszedelmek nem gátolták, vájt csónakjával, rőzséivel s hálóival az öböl vize hátára, hogy esténként zsákmányával visszatérve, a nyárson sült halacskákkal a maga és családja napi éhségét csillapíthassa.

Mégis egy napon akaratlanul is azt hallotta, hogy Ujjiba

néhány európai vezetése alatt annyi fegyveres érkezett, amennyit soha ember még együtt nem látott, hogy megtámadtak az arabokat, hogy ezek vagy elmenekültek, vagy a főmzungunak alávetették magukat, hogy most ezek az urak Ujjiben, és hogy többé el sem akarnak menni. Hogy fekete harcosaikat messze földről hozták, hogy ezeket a suahelik „askari“-knak mondják; hogy ez askarik uruk szavára együttesen, anélkül, hogy szanaszét mennének, úgy járkálnak fegyverükkel, mintha hátulról tologatnák őket; hogy a mzunguk fegyvere nem egyet, de ötöt is lő egy szempillantás alatt anélkül, hogy előről vasdarabokat gyömöszölnének bele; hogy a mzungu egész furfangja csoda.

Mindezt nagy meglepődéssel hallgatta Salim és talán nem kis aggodalommal lelkében és nem is sejtette még, hogy vén korára e csodáknak egész sora fog szeme elé tárulni anélkül, hogy kunyhója éji nyugalmaiba, vagy munkájára veszedelmet hozna.

És miután az európaiak nagyszámú karavánjai egymásután érkeztek meg kelet felől mindenféle terhekkkel és arrafelé visszatértek, hogy újabb terhekkkel és ismét megforduljanak és miután az ujjii-i révén a mzunguk szolgálatában annyi bennszülött dolgozott, sürgött-forgott heteken át, egy napon, abban az időben, mikor Európában a XIX. század utolsó éveit írták, megjelent a Kabindo-öbölben halászó Salim és fiai szeme előtt egy újabb csoda: egy csónak, nem fatörzsből vájva, hanem vasdarabokból összerakosgatva, egy mérhetetlen nagy csónak, oly nagy, hogy a Kabindo-menti összes bennszülöttek belefértek volna (akiknek száma pedig 200-ra rúghatott), csodás nagy csónak, amelynek belsejéből tűz füstje száll a magasba, és amely, bár evezője nincs is, a legizmosabb evezősök csónakjánál is sebesebben jár.

S alig múlt el újabb néhány kirangazi (száraz évszak), annyian lehettek, hogy számukat Salim, ha évszakok vagy évek számítása valaha eszébe juthatott volna, az összezárt két öklével, ahogy a tizet a halak számításánál jelezni szokta, még éppen megadhatta, már újabb bekövetkezendő csodákról rebesgettek az Ujjiba járó halászok. Salim már öreg volt. Kunyhójában idősebb fia, Hamiss volt már a gazda. Ez végezte a halászat mesterségét is, de apja még bírta némileg a munkát és egy életen át folytatott napi teendőjéről még nem mondott le, kijárt Hamiss-sal a Kabindo-öböl csillogó tükrére.

Újabb csodákról rebesgettek és hogy kelőben vannak, meggyőződhetett róla Salim maga is. Egy napon megjelent egy csoport mzungu és már most nem Ujjiban, hanem ott, Kigoma közvetlen közelében, a Kabindo-öböl partján. Bejárták a környező hegyeket, messzire világító, nagy fehér ernyők alatt hosszan el-eláldogáltak a vidéknek hol ezen, hol azon a részén. Majd, miután néhány telihold ismét elfogyott, még nagyobb számban jöttek. Olyan sátrakban jöttek, amelyet réges-rég látott Salim Ujjiban, amikor az első mzungu megtekintésére ment, melyet életében látott. De azután kunyhókat építettek. Nagyobbat, magasabbat, szebbet, mint akármelyik arab háza Ujjiban. Majd jöttek, mint a sáskák, bennszülött munkásaik és sűrögtek-forogtak, földet hánytak, földet hordtak, kavicsot törtek, köveket raktak, karókat cipeltek, vasakat dobáltak és mire két esős meg egy száraz évszak elmúlt, egy napon — mikor Európában 1914-et kezdtek írni — megjelent a kigomai öböl elején az új csoda: fekete, füstös kunyhóknak egymásba kapcsolt hosszú sora, soha nem sejtett szörnyeteg, mely napkelet felől robogott oda gyors keréklábain. A mzunguk mind kimentek a fogadására és köréjük gyűltek a kíváncsi bennszülöttek is. A bátrabbak a közelébe merészkedtek, a csüggettegebbek húzódoztak a borzalmas látványtól és mikor az a földön lerakott hosszú vasrudakon szörnyű pufákolással ismét megindult, hogy néhány lépést előre tegyen, a szél minden irányába szétszaladtak.

Ott volt Salim is és elálméklodott. Elszállt gondolatban gyermekkorába, amikor a mzunguknak még hírére sem ismerték a kabindoi halászok, majd eszébe jutott az első mzungu, kinek ismerete ifjú korában Ujjiba vonzotta és végigjáratta gondolatát az ezektől mívelt csodákon mind e messziről jövő szörnyetegig, amely a beléje ülő fehéret meg feketét egyaránt gyorsabban viszi célja felé, mint a madarat a szárnya és eltöprengett, hogy a mzunguknak, akiknek bejövele óta az emberablás, a gyilkolás megszűnt, vájjon e csodái is jót hoznak-e a földre és aggodalom szállta meg szívét. Rossz sejtélem bántotta. Talán halálát érezte közeledni. De talán sejtette is, hogy az Afrikába civilizációt, kultúrát vivő, de szenvedélyeikben vissza-visszahanyatló európaiak vetélkedéséből fog a legnagyobb csapás eredni, mely népe földjét valaha érte.

II. Egy német gyarmat.

A sötét múlt.

A németek a XIX. század vége felé léptek a gyarmatosító nemzetek sorába. Ez időbe esik Mémet-Kelet-Afrika alapítása is. Kerek 30 éves történetének, és eleinte nagyon is mozgalmas fejlődésének rövid ismertetése már nyújtana annyi fogalmat a háború kitörésekor a gyarmatban fennállott viszonyokról, amennyi a továbbiak megértéséhez elengedhetetlen. De a viszonyok gyökerei mélyebben visszanyúlnak Közép-Afrika történetébe és nem érdektelen azoknak kialakulását eredetüktől kezdve néhány vonással megvázolni.

Aki Afrikának egy, a XIX. század közepén készült térképét kezébe veszi és látja, hogy azon oly mérhetetlen nagy tavaknak, mint a Tanganyika, a Nyassa, a Viktoria-Nyansa nyomuk se található, bizonyára felveti a kérdést, hogyan történhetett, hogy e tengernyi vizekről a művelt világ semmi tudomást nem szerzett, holott ugyanaz időben a földkerekség minden más lakott vidékéről és egyebek között a csak ötödfél század előtt felfedezett Amerikáról is többé-kevésbé jó térképek készültek. Pedig Afrika északi része a földkerekség egyik legrégebb kultúrájának, az egyiptominak volt a színhelye és Karthágó, az óvilág e metropolisa is Afrika északi partján állott. A történetírásnak iudomása van róla, hogy ókori hajósok Afrika nyugati partjain eljutottak egészen a guineai öböl és arról is, hogy Salamon, a zsidók királya, a délkelet-afrikai partvidéken elterülő Ophirból (a mai Natal) hozatta kincsei aranyát. De a nagy földrész szíve mind e népektől érintetlen maradt.

Herodotos, a nagy kutató, feléje fordul ugyan a nagy titoknak és fölveti a kérdést, hogy vajjon hol lehet az eredete a népeket tápláló jótékony nagy folyónak, a Nílusnak. És az ő nyomán a rómaiaknál és azóta is fennmaradt a nagy kérdés, hogy hol lehet a „Caput Nili“? De a kérdésre a választ sem a nagy Herodotos, sem utána még évezredek sem tudták megadni. Az óvilág figyelme mindjobban Róma felé összpontosult, majd a világbirodalom kapuit északról döngető új népek felé, akik az akkori világ folyásában csakhamar oly hatalmas tényezőkké fejlődtek, hogy a szellemi élet súlypontját mindjobban maguk felé vonzották. Csak miután a népek hullámozása

elült és az időközben az új népektől felvett és magasra emelt kereszt harcai a keletről felemelkedő félhold ellen is jórészt eltomboltak és az óvilág megújhodott emberisége a csendesebb munkálkodás felé hajlott és a művelődésnek egy ezredév előtt megszakadt fonalát ismét felvette, fordult az érdeklődés ismét kelet felé, ismeretlen tájak felkutatására. A fordulatot a békés munkálkodásnak egy látszólag jelentéktelen eseménye okozta: a mágnes-tű fölfedezése. A hajósnak már nem volt rá szüksége, hogy a szárazföldet állandóan szemmel tartsa, volt már eszköze, mely nyílt tengeren is megmutatta a biztos irányt. És miután ez eszközre támaszkodva a nagy hajós — akinek az apaságáért azóta két nemzet vetekszik és akinek szülőházát époly meggyőződéssel mutogatják Genuában, mint Pontevedrában, a kis spanyol kikötőben — rászánta magát a nagy feladatra, hogy a már hírből ismert kincses keleti országot tengeri úton, nyugoti irányban felkeresse és akaratlanul a kincsekben nem szegényebb új világot felfedezze, egy csapással megnyitotta a — kincskeresés, de ezzel karöltve a — földrajzi kutatás korát is.

E korból jutottak ránk az első megbízható hírek Afrika ama részeiből, amelyek az óvilág szűk körén kívül estek.

Miután Diaz Bertalan Afrika körülhajózásával megmutatta az Indiába vezető tengeri utat — Kolumbus pedig röviddel azután az ugyanoda vezető nyugati, szerinte rövidebb utat kereste! — Vasco da Gama el is érte a kincses országot és útjában kikötött Afrika keleti partján is. Ő lehetett az első európai, akit a tengerparti bennszülöttek megbámulhattak.

Ismeretes lévén az Indiába vezető út, az akkoriban lánggal égő portugál hódítószellem egymásután vezette expedícióit a föld ama gazdag tájaira, ahol már most úgy India, mint Afrika partjain portugál kereskedelmi telepek, ezeknek védelmére pedig erődök keletkeztek. Afrika keleti partján, egyebek közt a mai Kilwa és Mombasa városokban, ekkor vetették meg a portugálok az európai befolyás alapját.

De nem a portugálok voltak az első fehérbőrű idegenek, akik a keletafrikai bennszülöttek szeméi elé kerültek. Ezeket jóval megelőzték arab kivándorlók, akiket eleivel a hazájukban már röviddel Mohamed halála után kitört vallási villongások késztettek földjük elhagyására. Arabok alapították a IX. században a Somali félszigeten Mogadishu városát és ugyanaz időtájt

mások Zanzibárt. Az arabokéval mintegy párhuzamosan mehetett végbe perzsák letelepedése a keletafrikai partokon a X. századtól kezdve, akikről feljegyzések bizonyítják, hogy trónviszályok következtében Sirasból vándoroltak ki. Természetes, hogy e telepések és ezek utódai érintkezésben maradtak otthon maradt testvéreikkel, akikkel mind élenkebb kereskedelmet űztek és akik közül másrészt egyre több kivándorlót vonzottak földjükre. Ez araboknak és a velük békés érintkezésben élő csekélyebb számú perzsáknak virágzó és kincseket rejtő városai készítették viszont a megjelenő portugál hódítókat is, hogy erősített kereskedelmi lerakataikat e városokban létesítsék. De érthető, hogy az arabok a jövevények követelte hadisarcot, adókat stb. nem szívesen fizették és gyakran meg is tagadták, ami ismételten harcokra, lázadásokra, rajtaütésekre adott okot. Ámbár a hódítók, akik akkor már ágyúkkal voltak felszerelve, végre győztesek maradtak, hosszú uralommal mégsem dicsekedhettek, mert a portugálok minden igyekezete a gyors vagyonszerzésre és a gyűjtött javak hazaszállítására irányult, amely törekvésük mellett uralomnak szilárd alapokra való fektetéséről gondoskodni elmulasztották. Eljárásuk gyarmatosításnak a mai értelemben nem is volt nevezhető. Működésük mindvégig csak arra szorítkozott, hogy a tengerpart erősített helyein tartózkodó kapitányok és hivatalnokok a föld termékeinek adóképp való beszolgáltatását araboktól és bennszülöttektől szigorúan megköveteljék. Telepeiket az ország belseje felé ki se terjesztették és így történt, hogy egyes kapitányok, akiknek följegyzései fennmaradtak, a belföldről említést sem tesznek. Innen eredhet az is, hogy a földrész szívében fekvő rengeteg nagy tavak létéről tudomást se szereztek.

A portugálok mindig arattak, anélkül, hogy maguk vetettek volna. Így nemsokára elérkezett az idő, amikor a kincsek fogytak, az aratás egyre gyengébb lett és amikor a gyarmati telepek jövedelmezők már nem voltak. A rendszertelen gazdálkodás más okokkal egyetemben nemsokára a gyarmatbirodalom összeomlását okozta. Két évszázadig állt csak a portugál conquistadorok uralma Afrika e részein. Nyoma három-négy tengerparti romon kívül (egyik a mombasai erődjük romja) nem is maradt még csak a nép emlékezetében vagy mondáiban sem, ami tekintettel arra, hogy a népre az adóbehajtáson kívül más hatást nem gyakoroltak, érthető is.

A portugálok elvonulásával az arabok hatalma egyre erősödött, úgyannyira, hogy a XIX. század elején — külső események folytán — megnyílt uralmuknak az a kora, amelyet a keletafrikai arab birodalom legfényesebb időszakának lehet nevezni.

1804-ben az arabiai Omán szultánja a nagyerejű Said lett, aki nagybátyja meggyilkoltatása által jutott uralomra. Miután befolyását a keletafrikai arabokra is kiterjesztette és az ezek között irányában támadt ellenállást elnémította, 1832-ben Ománból Zanzibar szigetére helyezte át székhelyét, ahonnan az újonnan alapított nagy birodalmat Arábiától az afrikai parton messze délre, a Delgado-fokig uralma alá vette. A belvidék földérintésére és arra, hogy ezt a tengerparton végignyúló birodalmához szorosán hozzákapcsolja, gondot ő sem fordított ugyan, de uralma alatt mégis megkezdődött a születés és bevándorlás folytán egyre szaporodó arabok befolyása a belvidéki bennszülöttekre. A tengerparton ez a befolyás már régóta fennállott, Araboknak a tengerparti négekkel való vegyüléséből egész új nép keletkezett az idők folyamán, amely magát suaheli-nek nevezi és magát a tudatlan belföldi bennszülöttektől — a „washenzi“-től, mint „tengerparti embert“ (mtu wa mrima) — nagyon is megkülönbözteti.

Külsőleg a suaheli, bár az arab-néger kereszteződés minden árnyalatára is nyújt példát, általában a tiszta fajú bennszülött testalkatát és ábrázatát mutatja. Öltözködése ellenben, a turbán kivételével, amelyet a fez körül elhagyott, teljesen arabos: hosszú, leginkább fehér, néha tarka, a nyaktól a bokáig érő ing, a „kanzo“, amely alatt fehér vagy tarka kendőt hord, övére kötve, alsóruhaképen. (Színe szerint „shuka“ vagy „kikoj“.) Nyelve, a „kisuaheli“, mint a középfrikai törzseké majdnem kivétel nélkül, a „bantú“ nyelvcsaládhoz tartozik, melynek egyes nyelvjárásai hasonlóság tekintetében körülbelül úgy viszonylanak egymáshoz, mint a latin nyelv modern származék-nyelvei. De az arabokkal való érintkezés, a mohamedán rítus felvétele által kivált elvont fogalmak kifejezésére sok arab kölcsönszó vegyült nyelvébe, amelyre ezenkívül az arab nyelv egyszerűsítőleg, csiszolólag is hatott.

Azáltal, hogy a suahelik révén mintegy összekötő kapocs létesült az arab és a mshenzi (a „washenzi“ egyes-száma)

között, amazoknak a belföld felé való előnyomulása tetemesen megkönnyült. Erre az előnyomulásra pedig az arabok egyre nagyobb súlyt vetettek. Nem a civilizáció terjesztése céljából. Távol voltak ettől. A gyarmatosítás mesterségéhez az arabok sem értettek többet a portugáloknál. Más érdekük fűződött az előnyomuláshoz.

A XIX. század elején az európai hajózás már igen jelentékeny forgalmat fejtett ki a keletafrikai partokon, bár még csak a Jóreménység-fok megkerülésével voltak elérhetőek. Európában pedig az időben az elefántcsont már igen keresett és jól jövedelmező cikk volt, amely Beiafrika tudatlan népeitől potom áron, egy darab tarka szövetért, néhány gyöngyszemért be volt szerezhető. Az elefántcsont beszerzése lett az arab előnyomulás egyik célja, amelyhez még egy másik, nem kevésbé fontos járult. Zanzibar földjén és a szomszéd szigeteken meghonosodott és nagyban elterjedt a szegfűszeg termesztése, amelyért európai hajósok szintén nagy árakat fizettek. A szegfű-ültetvények megművelésére azonban munkaerő kellett, amelynek azok a szigetek nagyon is híján voltak. Ugyanígy állott a dolog az arabok saját birtokain, Ománban, Maskatban is. Bennszülötteket kellett tehát hozni a belföldről a földek megművelésére. így fejlődött ki az ültetvényi munkás kereséséből a rabszolgavadászat, a másik cél, amely az arabokat az ország belsejébe való előnyomulásra ösztönözte.

Hogy mely időben kezdődött meg az arab előnyomulás, nem ismeretes. De abból a körülményből, hogy Said szultán uralkodása alatt, a XIX. század elején már voltak messze, az ország belsejében is kisebb arab telepek, feltehető, hogy kezdete talán a megelőző század elejére vagy közepére esik.

A belvidék veszedelmei, harcias törzsek és vadállatok támadásai vállalkozásaik kellő szervezését követelték az araboktól. A tengerparton lakó vagyonos kereskedő többheti munkát szentelt az útbaindítandó karaván felszerelésére, amelynek célja rabszolgák és elefántcsont beszerzése volt. Suahelikből teherhordó-csoportokat toborzott, amelyeknek élére egy-egy megbízható arab ügynöknek kellett állania; ezek fölött viszont a karavánok parancsnoka állott. Hogy szükség esetén kellő ellenállást fejthessenek ki, nemcsak magukat kellett az araboknak fegyverrel ellátniok, hanem megbízható suaheliket is, akiket a fegyver

használatára ki kellett oktatni. A gyakran hónapokra, sőt évekre terjedő útra elegendő lőszerkészlet is kellett: vízmentesen becsomagolt lőpor, gyutacs és több tehernyi ólomgolyó. Emellett a legszükségesebb élelemnek sem volt szabad a terhek közül hiányoznia. Ezenkívül pedig a karavánnak sok tehernyi csereárúra, tarka szövetekre, gyöngyre, drótkarikákra és egyebekre volt szüksége, hogy a mindennapi élelmét beszerezhesse és hogy a száraz időszakban magának egy korty vizet vásároljon a kútjaikat ilyenkor féltékenyen őrző bennszülöttektől.

Az elefántcsont beszerzése maga nagy nehézségeket általában nem okozott. A bennszülöttek akkoriban még semmi értéket nem tulajdonítottak neki. Ami elefántcsontot lándzsákkal elejtett vagy elhullott állatok teteméből összehordhattak, szívesen odaadták az arabok felszólítására tarka csecsebecsék ellen. De a vásár mégsem volt mindig olyan egyszerű és az elefántcsontnak gyakran mégis igen nagy lett az ára. Mert Afrika belsejében akkor még a legszeszélyesebb önkény és legdurvább erőszak uralkodott. A bennszülött törzsfők az árúért, amelyeket a karavánok a földjükről elszállítani szándékoztak, az élelemért és vízért, amelyet alattvalóiktól azok vásároltak, de sőt egyszerűen a földjükön való kereskedésért, vagy éppen a puszta átvonulásért is vámot követeltek. E vám, a „hongo“ megszállásának pedig nem volt más alapja, mint a legérthetlenebb szeszély, kapzsiság, önkény és az értékek dolgában való teljes tájékozatlanság, amelynek a bennszülöttek mindmáig is gyakran meglepő bizonyosságát adják. És így gyakran találkoztak az arabok olyan követelésekkel, amelyeknek kielégítésére vagy módjuk, vagy kedvük nem volt. Másrészt az az eset sem volt ritka, hogy a hongo pontos lefizetését a törzsfő fegyveres támadással vagy nappali, vagy éjszakai rajtaütéssel ismerte el. Megesett sokszor a vízben szegény vidékeken, mint pl. Ugogoban, amelynek »marenga makali« (száraz síkság) nevű vidéke e tekintetben hírhedté vált, hogy a karaván hosszú szomjazás után végre egy-egy vízmerő helyre megérkezve, fegyveres csapatra bukkant, amely a tikkadt emberek itallal való fel-frissítéséért hihetetlen adót követelt, vagy azt általában meg is tagadta. Világos, hogy ilyenkor és sok hasonló esetben a fegyverek döntéséhez kellett folyamodni, ami nem mindig járt az arabok győzelmével. De ha ezeknek kedvezett is a hadi szerencse

nyomón sok boszútámadásra kellett a karavánoknak elkészülniük, így a karavánjárást sok-sok arab és teherhordó fizette meg életével harcok, fenevadak támadása, betegségek, szomjhalál és egyéb veszedelmek folytán. Ha így a vagyonszerzés e módja

Mgogo asszony és férfi.

könnyű mesterségnek nem is volt mondható, másrészt bő alkalmat nyújtott egyes merész, harcias jellemek kifejlődésére, amelyek azután néhány karavánjárás befejeztével nagy vagyontettek szert. Az e módon igen nagy tekintélyre jutott arabok közül egyről, aki Afrika felkutatásában is — bár csak közvetve — nagy szerepet vitt, érdemes néhány szóval külön megemlékezni.

Harned bin Mohamednek hívtak és bár apai ágon Maskat arabiai tartományból származott, arab eredetére csak a nége-reknél elő nem forduló nagy szakálla vallott, míg arca színe és vonásai tisztán elárulták, hogy anyai ági elődei bennszülöttek voltak. Zanzibar szigetén született a múlt század harmincas éveiben. Atyja ott taníttatta a „koránra“ is, amely oktatás révén az arab írás-olvasást is elsajátította.

Az öreg, aki már addig a Nyanza tó környékéig többször eljutott, tizennyolc éves korában magával vitte karavánjával a Tanganyika partjára. Mivel azonban őt magát üzleti ügyek Taborába szólították, ahol akkor már több arab kereskedőnek volt lerakata, a karaván továbbvezetését ifjú fiára bízta. Ez számos csónakban átvezette karavánját a Tanganyika vizén és hamar neki is állott a soha nem látott Urua földjén a vásárnak. A siker Hamed önbizalmát megnövelte, úgyhogy már most a maga számlájára kezdett kereskedést. Jól felszerelt karavánnal a Tanganyikához indult és több évi ott-tartózkodása alatt annak egész vidékét bejárta. Mikor Hamed ez utazásából mintegy harminc éves korában Zanzibárba visszatért, már nagyvagyonú ember volt. A tengerparton való rövid tartózkodás után újabb nagy utazásra tett előkészületeket és nemsokára el is indult egy 700 főnyi karavánnal a Nyassa tó felé, majd tovább nyugatra Itahua földjére, ahol azonban Nsama fejedelem udvarában a hozott ajándéka ellenére nyílzápor fogadta. Több napig tartott a harc változó szerencsével, amelynek folyamán mindkét fél súlyos veszteségeket szenvedett, míg végre Hamednek sikerült a harcias törzsfő csapatát annyira visszaszorítania, hogy ezáltal elegendő időt nyert a íisama székhelyén talált nagymennyiségű zsákmány, elefántcsont, réz és só elszállítására. E zsákmánnyal, amelyhez nagyszámú foglyul ejtett rabszolga is járt, Urunguba tért Hamed, amely országnak fejedelme Msamának szintén adófizetője volt. Ez nagy örömmel vette az arabok győzelmének híret és szövetségre is lépett velük, arra ösztönözvén őket, hogy a harcot Asama teljes leveretéséig közösen folytassák. Két havi küzdelem után sikerült is Hamednek a hatalmas fejedelem uralmát teljesen megdöntenie. E nehéz és győzelmes harcok nemcsak a környező népek előtt szereztek nagy tekintélyt Hamednek, de híre-neve innen kezdve távoli vidékeken is ismeretes lett. E harcokból eredt Hamed csúf-neve

is, Tipu Tip, amelyen később országszerte ismerték, úgyannyira, hogy eredeti neve már csak régi ismerősei előtt volt ismeretes. A bennszülöttek t. i., akik találó gúnynevek adásában mindmáig és az európaiakkal szemben is mesterek, úgy vélték, hogy Mamed fegyverei a Nsama elleni harcokban szakadatlanul tipu tipet mondtak és a csodálatos két szót elég érdekesnek tartották, hogy a félelmes arabot eszerint nevezzék.

Ily fegyveres kereskedelem, mint a Tipu Tip leírt vására, általában sem volt ritka az arabok karaván-utazásai folyamán. Temérdek keserűség szakadt e harcokból a bennszülöttekre, akik a durva erőszaktól a félelmes idegenek megjelenése előtt is már sokat szenvedtek. Míg a harcokban való öldöklés és a győztesek rablás-fosztogatása roppant áldozatokat követelt, addig másrészt sok ezerre mehetett a száma azoknak a szerencsétleneknek, akik élve kerültek az arabok kezére és akiknek javarésze távol hazájától és hozzátartozóitól rabszolgaságban volt kénytelen élete hátralevő részét eltölteni.

A földrajzi kutatás kora.

Bármily ellentétnek lássék is, e küzdelmekkel teli kereskedelemnek volt jó oldala a közre nézve is. Ez arabok hozták az első híreket a nagy tavakról, a Kongo medencéjéről, a földgazdagságáról Zanzibárba, ahonnan az ott már letelepült európaiak révén eljutottak a művelt világba is. Az európai tudós társaságok nem is késtek, hogy Afrika addig teljesen ismeretlen szívének felkutatásához az első lépéseket megtegyék. Hoz első földrajzi kutató-expedíciók a múlt század ötvenes éveiben indultak meg Közép-Afrikába.

1858-ban volt, vagyis az időtájt, amikor Tipu Tip első önálló utazását tette a Tanganyika vidékére, hogy a nagy tó partján, Afrika ismeretlen szívében, megjelent az első európai is. A három mérhetetlen nagy belvíz között a Tanganyika volt az első, amelynek létezéséről a földrajzi tudomány a maga képviselői útján végkép meggyőződött. Két angol kutató, Burton és Speke, Zanzibar szigetéről kiindulva átkelt a szárazföldre és több havi utazás után 1858. február 14.-én elérték a Tanganyika! Onnan visszatérőben Burton megbetegedett és kénytelen volt felgyógyulását Taborában bevárni. Társa kidőlte azonban Speket nem akadályozta abban, hogy útját tovább folytassa és fölkeresse

a másik nagy tavat, amelyet már hírből szintén ismert. Még ugyanaz év augusztusában el is ért a Nyanzához és már most a rejtelmes beltengerek két legnagyobbikáról adhatott számot az irántuk mindjobban érdeklődő művelt világnak. És mintha csak a nagy sötétségbe, amely Afrika belsejét még takarta és amelyet sem a negyedfélszázad előtt a partokon letelepedett portugál hódítók, sem azóta senki eloszlatni nem tudott, most tudós utazók egyszerre akarnának több oldalról végre világot vetni, már a következő esztendőben megjelent, délről jövet, a nagy tavak harmadikánál is, a Nyassánál, az első tudós kutató, Livingstone, aki élete főfeladatául már ifjú korában Bel-Afrika felderítését tűzte ki és aki e cél szolgálatában már eddig Del-Afrika belsejét, mindenütt jegyezgetve és rajzolva, jóformán összebarangolta. Miután orvosi és teológiai tanulmányait Angliában befejezte, éppen e cél érdekében misszionárius lett és már 27 éves korában meg is kezdte hittérítői működését Dél-Hfrikában. Innen azonban hamarosan a földrész ismeretlen belseje felé fordult hosszabb utakra és miután e vállalkozásaiban később tudós körök részéről hathatós anyagi támogatásban részesült, ezeket mind messzebb terjesztette ki. Ily utazása vezette a Myassához is, amelyről a bennszülöttekkel való érintkezése folytán ő is régebben kapott híreket és amelynek partjain 1859. szeptember 16.-án az ő személyében jelent meg az első európai. Ez utazásai után Angliába térvén, ott a már nagy hírnévre szert tett utazót Bel-Afrika területére konzullá nevezték ki és e minőségében Livingstone már most még buzgóbban látott az ismeretlen vidékek földérintéséhez. Mikor 1866-ban Zanzibárból kiindulva a Rowurna folyó mentén nyugat felé haladt a földrész belsejébe, hallotta a Tanganyikától délnyugatra elterülő vidéken 1867. májusában, hogy röviddel azelőtt véres harcok folytak le az arabok és Nsama bennszülött fejedelem népe között, amelyek azzal végződtek, hogy az elsők Tipu Tip nevű vezérük alatt a harcias fejedelmet teljesen legyőzték és kifosztották. Livingstone el is indult, hogy Tipu Tipet felkeresse és 1867. júliusában találkozott is vele. A karavánvezér ajándékokkal tisztelte meg, amelyek az akkor már nagy befolyású arab barátságos érzelmeiről tettek tanúságot. Erre pedig Livingstonenak, mint általában azoknak az európai utazóknak, akik ezidőben Bel-nfrika sötét végtelenségébe merészkedtek, nagy szüksége volt. Az arabok

barátsága nélkül utazásaikban mindenütt akadályokra, sőt ellen-ségeskedésre bukkantak volna.

Livingstone a Tipu Tippel való találkozása után a Tanganyikától nyugatra eső vidékre, az emberevő manyemák földje felé vette útját. Felfedezte a Nyassán kívül a Mueru és a Bangweoló tavat, majd a Luapula folyót, amelynek mentét egy-ideig követte. Később eljutott a Lualaba folyóhoz, amelyről jegyzetei és vázlatai alapján sejtette, hogy nem egyéb, mint a Luapula alsóbb folyása. De vajjon hova viszi vizét a hatalmas Lualaba, e kérdésre tájékoztatást nyerni senkitől nem tudott. Égett benne a vágy, hogy folyását maga kövesse addig, amíg e kérdésre megtalálja a választ De öt esztendei utazás a forró égalj alatt, csekély kényelemmel s a trópusok betegségeinek úgyszólván védtelenül kitéve, megviselte egészségét és mert magával hozott csereárúja is, amellyel élelemért a bennszülöttekhez fordulhatott, fogytán volt, addigi irányát kénytelen volt visszafordítani. Ily messze, elszakadtan a civilizációtól, forgalmi intézményektől és egyebek közt a postától, írásbeli érintkezése is már régóta megszakadt Zanzibárral és ennél fogva hazájával is. Már évek teltek el anélkül, hogy tőle vagy felőle a legcsekélyebb hír érkezett volna. Már elveszettnek hitték. De a művelt világ tekintete és reménye még rajta csüngött a rengeteg ismeretlenségben eltűnt bátor utazón.

1869-ben a „New York Herald“ tulajdonosa, Bennet, megbízta Stanleyt, aki ezidőben a lap tudósítója volt és aki fényes hírlapírói tehetségén kívül számos utazása folyamán, amelyeket civilizálatlan földeken tett, rendkívüli bátorságának és akarateréjének is több tanújelét adta, hogy kellő felszereléssel Livingstone felkeresésére induljon. Stanley fel is kerekedett és miután Burton és Spekenek Közép-Afrikába tett útjukról kiadott leírásait elolvasta, a földrész belsejébe való kiinduló pontjául ő is Zanzibárt választotta. Nemcsak azért, mert feltette, hogy e városban, amely Livingstonenak is kiinduló pontja volt, leginkább remélhet némi tájékoztatást a keresett utolsó menetirányáról, hanem azért is, mert akkoriban, de még a mai napig is az araboknak a belfölddel régóta tartó karavánkereskedelme folytán Zanzibárban több útmutatás nyerhető Bel-Afrikára vonatkozólag, mint a nyugatafrikai parti városok bármelyikében. Míg Stanley fényesen felszerelt és élelemmel és

csereárúval bőven megrakott karavánjával a végtelenül kígyózó ösvényeken a földrés belseje felé, nyugatra vándorolt, addig messze tőle, nyugaton, anélkül, hogy közeledtét csak sejténé, Livingstone megrendült egészségével a Tanganyikához ért vissza és azt áthajózva, 1871. október 23.-án Ujjiba érkezett. Megérkezése után néhány napra pedig e helység ritka jelenetnek lett a tanúja. Az Amerikából jövő Stanley, aki két esztendő előtt elindult, hogy a Közép-afrikában nyomtalanul eltűnt misszionáriust felkeresse, találkozott a magát teljesen elhagyottnak hívó Livingstone-nal (Stanley a két év első részét a Fekete-tenger mentén töltötte). Máiig is áll az az árnyas mango-fa, amely alatt az afrikai történetnek ez a nevezetes eseménye végbement.

Miután Stanley a legszükségesebbel ellátta Livingstonet, ez a kellő pihenés után hamar késznek nyilatkozott, hogy ifjabb útítársával együtt a Tanganyika északi részét, amelyen addig európai még nem járt, együtt beutazzák. Ez utazás befejeztével Stanley ismét elindult a tengerpart felé, miután Livingstonnak megígérte, hogy Zanzibárból további felszerelést, csereárút és élelmet fog küldeni. A misszionárius el is kísérte útjára Táboráig, hogy a várt küldemény megérkezéig ennek termékeny és népesebb környékén tartózkodjék.

Itt azonban térjünk vissza Tipu Tiphez, akinek rövid életrajza során a középafrikai események fejlődését meg akartuk világítani.

Míg Livingstone és Tipu Tip annak idején való találkozása után a misszionárius Afrika belseje felé vette útját, Tipu Tip elindult a tengerpart felé, hogy a Nsamával folytatott harcok zsákmányát nagy karavánnal Zanzibárba vigye. De most sem tartózkodott sokáig szülővárosában. Nagy tervei voltak. Hosszú útra akart kelni, oly messze országokba, ahol az elefántcsont értékét még nem ismerték. Föl is szerelt temérdek csereárúval egy újabb nagy karavánt és nemsokára útra is kelt. És amint Tipu Tip már addig is szívesen fogott a rendes cserekereskedésen kívül más eszközökhöz is, hogy vagyont, hatalmát növelje, úgy ez útján még újabb módra talált alkalmat, amely oly találóan jellemzi a Bel-Afrikában még félszázad előtt uralkodott viszonyokat, hogy méltó a megemlítésre.

A Tanganyikától messze nyugatra járt, Afrikának úgyszólván kellő közepében. Karavánjával táborba szállt és mint

ily alkalommal mai napig is szokás, kíváncsi bennszülöttek közeledtek a táborhoz, kérdezősködvén a karaván célja és menet-iránya után. Megfélemledett kisebb törzsfők vagy mások, akik a hatalmas karaván fejének barátságát keresik, ily alkalommal ajándékokat is hoznak, hogy a félelmes idegenek jóakarátát annál könnyebben biztosítsák maguknak. Így történt, hogy egy napon értelmes bennszülött állított be Tipu Tip táborába, aki azokon a tájakon már sokfelé eljutott volt és a népi viszonyokat is jól ismerte. Tipu Tip kijelentésére, hogy elefántcsontot keres, azt ajánlotta neki, menjen el Uteterába, egy távolabb fekvő országba, ahol nagymennyiségű elefántcsontot fog találni és olcsó áron megszerezhetni, mert az ottani nép ennek semmi különös értéket nem tulajdonít. Beszélgetés közben elmondotta azt is, hogy Utetera igen népes ország, de lakói a szomszéd népek között féltékenységük és együgyűségük révén tűnnek ki. Az ily viszonyok Tipu Tipnek éppen kedvére valók voltak és így nagyon is kapóra jött neki, hogy a bennszülött elbeszélését még az uteterai fejedelmi család történetére is kiterjesztette és elmondta, hogy a fejedelem, Kasongo Rushie, nagyon öreg és hogy annak két nőtestvérét, akinek nevét is megadta, nagyon régen — így hallotta ő szüleitől — az uruai fejedelem egy hadjárata alkalmával elrabolta és azóta nem tudják, hol vannak.

Mindez adatokat jól elméjébe véste Tipu Tip és elhatározta, hogy Utetera felé veszi útját. A közbeeső törzsekkel vívott harcok nagy akadályokat nem gördítettek útjába, fegyverei durrogását a bennszülöttek mennydörgésnek vélték és a fegyverek hatásáról való teljes tájékozatlanságukat legjobban az bizonyította, hogy harcok után többször azzal a kéréssel fordultak Tipu Tiphez, hogy keltse fel elesett társaikat. Ezekről t. i. azt hitték, hogy a hirtelen dörgéstől elkábultak. Hogy pedig Tipu Tip e harcokban több száz Uteterából származó rabszolgát ejtett foglyul, az különösképp hasznára vált rejtett célja elérésében. Mikor karavánjával Utetera határába ért, az ország fejedelmének követei, köztük annak egy rokona is, jöttek elébe, akik uruk nevében kérték, hogy országukba jöjjön, elmondván egyben, hogy ott nagymennyiségű elefántcsontra számíthat. Több nem is kellett Tipu Tipnek. Elmondta, hogy éppen oda szándékozik, hogy nagyapai örökét átvegye; hogy ő a most uralkodó Kasongo Rushie elrabolt nővérének az unokája. Nem átalta azt

sem, hogy a három ízig visszamenő családfáját is megadja, amivel a követeket végkép meggyőzte arról, hogy fejedelmük családjának ivadáka. Még nagyobb bizonyosággal pedig rámutatott a magával hozott és az utolsó harcokban felszabadított mtetera rabszolgákra, akikről kijelentette, hogy vissza akarja szolgáltatni őket ősei birodalmának. A követek nem is késtek országukba visszatérni, ahol a nagy esemény híret mindenütt terjesztve, végre Kasongo Rushiének is elvitték. Így kellően elő volt készítve a talaj Tipu Tipnek Uteterába való bevonulására. A fejedelem mint rokonát fogadta és Tipu Tip szellemi fölényének nem esett nehezére előbb a tényleges uralkodást magához ragadni, később pedig, az öreg Kflsongo Rushie nyilvános lemondásával hivatalosan is az ország fejedelmének ismertetni el magát, így lett Tipu Tip egy népes bennszülött törzsnek elismert fejedelme. Az így megnyílt hatalmi forrás viszont tovább megkönnyítette neki, hogy más néptörzseket adófizetésre kényszerítsen, hatalmát és vagyonát még tovább növelje.

Mialatt Tipu Tip Afrika legbelsejében pályája e lépéseit megtette, Zanzibar felől az arabok mind nagyobb számban jöttek e vagyont ígérő vidékekre és már nemcsak a tengerpart és a Tanganyika között létesítettek több helyütt nagy telepeket, hanem a nagy tótól nyugatra is, ahol azidőben, mikor Tipu Tip Utetera fejedelme lett, kivált Nyangwe és Kwa Kasongo már forgalmas arab kereskedővárosok voltak. E két város lett Afrika legbelsejében az arabok két alaperődje is.

Hosszabb uteterai tartózkodása után Tipu Tip is értesült róla, hogy e két helyen számos honfitársa tartózkodik. Egyik utazása folyamán a véletlen össze is hozta az arabok egy karavánjával, amely Nyangweból rablóhadjáratra indult volt ki. E honfitársaitól hallotta Tipu Tip, hogy vidékükön egy európai tartózkodik, aki azonban nem kereskedésből él, hanem csak az országokat akarja megtekinteni és átutaztában tért oda pihenőre. Mivelhogy Tipu Tip hosszú utazásai és uteterai tartózkodása alatt éveken át elszigetelten élt a hazájával való forgalomtól és onnan már régen nem hallott híreket, elhatározta, hogy ellátogat Nyangweba, ahol társai visszatérte után néhány napra meg is érkezett.

Az európai, akit ott talált, Cameron volt. A londoni Földrajzi Társaság küldte ki 1872-ben, hogy úgy, mint egy évvel

azelőtt Stanley, most ő vigyen támogatást az elhagyottan utazó Livingstonenak. 1873 március 24.-én el is indult két európai társával együtt az Indiai Óceán partjáról a Zanzibárral szemközt fekvő Bagamoyo városába. Néhány havi menetelés után azonban az a szomorú hír érte, hogy tulajdonképpeni céljához már későn érkezett. Unyanyembe tartományban, Tabora közelében, találkozott Livingstone holttetemével, akit hű szolgálai a tengerpart felé vittek, hogy ott uruk angol ismerőseinek adják át. Cameron egyik társa át is vette a halotti menet vezetését. Röviddel azután másik társát a szokatlan éghajlat döntötte ágyba, majd hamarosan az afrikai sírba. E csapások azonban meg nem rettentették a magára maradt Cameront. Ellenkezőleg, elhatározta, hogy maga tovább folytatja útját a sötét földrész belsejébe és azon túl mindaddig, míg nyugati partját az Htlandi Óceán mellett el nem éri. A Tanganyikához érve, a nagy tavat teljesen körülhajózta, amely vállalkozásával a földrajzi tudománynak egyebek között egy különösen értékes szolgálatot tett. Bár a nagy tavak fekvéséről a tudományos világ már több adatot kapott, a középafrikai folyók rendszerét még homály fedte. Speke kimutatta ugyan, hogy a Myanzából északon kivezető folyó a Nílusba viszi vizét, de ezzel még a » Caput riili«¹ ősi rejtélye végleges megoldást nem nyert, sem Középnfrika nagy folyóvizeinek irányára világosság nem derült. Mert a Nílust illetőleg még fennmaradt a kérdés, hogy honnan pótolja a Nyanza a Kék-Nílussal lefolyó vizét, vagyis hogy hol van a Nílus végső eredete; a másik nagy folyamnak, a Kongónak pedig még csak torkolatát és legalsó folyását ismerte a földrajzi tudomány. Livingstone sejtette ugyan, hogy a tőle felfedezett Luapula és a Lualaba ugyan egy vízrendszerhez tartoznak és hogy vizét mindkettő valahol a Kongóba viheti, de biztos adatai még nem voltak. Cameron a Tanganyika körülhajózása alkalmával felfedezte a tó nyugati kifolyását, a Lukugát és ennek mentét követve, megállapította, hogy ez vizét a Lualabába viszi, amelyről pedig későbbi mérései alapján biztosan feltette, hogy a Kongo egyik mellékfolyója, nem pedig, mint akkoriban még lehetőknek tartották, hogy a Nílus vízrendszerének egyik ága.

Tipu Tip éppen akkor kereste fel Cameront, amikor ez hosszas érdeklődés és fáradozás után belátta annak a lehetet-

lenségét, hogy útját Nyangwetől kezdve csónakokkal folytassa a Lualabán, ahogy eredetileg tervezte. Azonkívül, hogy elegendő számú csónakot szerezni nem tudott, az arabok egyhangú véleménye, hogy a bennszülöttek ellenségeskedése visszatérésre kényszerítené, arra készítették, hogy tervétől elálljon.

Cameron e helyzetében mutatkozott először világosan Tipu Tipnak az európaiak iránt való barátságos érzülete, mely innentől kezdve a támogatásra szoruló első kutatókkal szemben még többször hathatósan megnyilatkozott.

Szülővárosában, Zanzibárban, már volt alkalma európaiak megismerésére és mint többi honfitársai, úgy ő sem zárkozhatott el előle, hogy ezeknek kimagasló szellemi és erkölcsi fölényét elismerje. De társaival szemben ő volt az arab előkelők elseje, aki e szellemi fölény iránt való tiszteletének nemcsak hogy nyíltan kifejezést adott, hanem e tisztelettől ösztönözve, egyre többször felajánlotta szolgálatait a nehézségek előtt álló európaiaknak.

Cameronnak, miután ez az említett akadályok következtében kénytelen volt útirányát megváltoztatni, azt ajánlotta, kövesse őt Uteterába, ott majd tapasztalt vezetőket ad neki további útjára. Ajánlatát az angol kutató el is fogadta és így Tipu Tip segítségével már most folytathatta, bár változtatott irányban, útját. Tömérdek fáradalmaktól egészségében megtörve érte el célját, az Atlanti Óceán partját, ahova 1875 novemberében érkezett meg Benguela tartomány területén. Ez utazásával Cameron lett az első, aki a sötét földrészt — keletről nyugatra — átszelte.

Ez első földrajzi kutatások Afrika belsejében mindjobban felébresztették a művelt világ érdeklődését a még alig ismert föld iránt. Cameron még az afrikai ismeretlenségben tapogatózott és még fel sem tűnt újra Európa látóhatárán, amikor már újabb vállalkozás indult meg Bel-Afrika felderítésére.

A már említett amerikai lap, a Newyork Herald, újabb afrikai utazásra nyerte meg tudósítóját, az akkor utazásai és még inkább útleírásai révén már nagyhírű Stanleyt. Körülbelül abban az időben, amikor Cameron távol a civilizált világtól Tipu Tippel tárgyalt, indult el Stanley az indiai tengerpart Bagamoyo városából. 1875 elején elérte a Myanzát, amelyet körülhajózáván, felfedezte annak tápláló főfolyóját, a Kaqerát E felfedezéssel újabb fény derült a „Caput Nili“ homályába. Meg-

volt a Nílus felső folyásának egy további szakasza, amelyet a felfedező Alexandra Nílusnak nevezett el. Ami még hiányzott, a Kagera eredetének továbbkutatása volt. A Nyanzától Stanley északnyugatra folytatta útját és a következő esztendőben — akaratlanul — felfedezett egy addig még teljesen ismeretlen nagy állóvizet, amelyet Albert-Edward-tónak nevezett el. Innen ismét a Tanganyika felé fordult, amelyet újból körülhajózott. 1876 augusztusában pedig Ujjiból felkerekedett, hogy távoli célja, az Atlanti Óceán felé tovább haladjon. Ő is, mint Cameron, felkereste az arab telepeket, amelyeken útmutatást és esetleg támogatást remélt kapni.

Tipu Tip éppen Kwa Kassongo városában tartózkodott honfitársainál, mikor Stanley 1876 októberében odaérkezett. Találkozásukkor Tipu Tip, aki Stanleyra, ennek saját vallomása szerint, különös jó benyomást tett, elmondta a kutató tudakozására azokat az okokat, amelyek Cameront arra készítették, hogy a Lualaba folyásától eltérjen. Ezek voltak: a csónakok hiánya, a Lualaba-menti törzsek ellenséges magatartása, továbbá a saját karavánjának vonakodása, hogy az európaiat a veszélyes sodró vízen, amelyről nem is tudták, hogy hova vezet, kövessék.

Stanleyt e nehézségek meg nem ijesztették, de az arabokkal folytatott beszélgetései folyamán belátta, hogy útja továbbfolytatásához Tipu Tip támogatására nagy szüksége van. Fel is kérte az arab fejedelmet, hogy útja legközelebbi szakaszára fegyvereseivel elkísérje. Miután Stanley az útirány megszabását természetesen magának tartotta fenn, nyugat felé pedig az arabok egyhangú ecsetelései szerint mindenütt vaá négertörzsek ellenségeskedésétől kellett tartaniok, Tipu Tip eleinte semmi hajlandóságot nem mutatott, hogy a nem is vagyonszerzésre, pusztán hegyek és folyók megtekintésére irányuló veszedelmes vállalkozásban résztvegyen, noha fáradságáért Stanley 5000 dollárnyi jutalmat ajánlott fel. Később azonban mégis, a maga állítása szerint kevésbé a jutalomért, mint inkább, hogy az európainak segítségére legyen, ráállott Stanley ajánlatára. Hoszas tárgyalások és előkészületek után 1876 október 23-án elindult a sokszáz főnyi karaván Nyangwe felé, majd november 5.-én onnan tovább a Lualaba mentén az ismeretlen nyugat irányába. Mindjárt az első napok bebizonyították az arabok állításainak helyességét. Az őserdőkön keresztül utazó karavánt

a bennszülöttek támadásai fogadták, amelyek Stanleyt ismételten harcra kényszerítették. De e harcokból nagy haszon is hárult a karavánra. Stanley t. i. számos csónakot ejtett zsákmányul, amelyek az elejétől fogva magával vitt összerakható vascsónakkal együtt már most lehetővé tették, hogy útját a Lualaba mentén nem fáradságos ösvényeken, hanem magán a vízen folytassa. Ezekután Tipu Tip csapatának támogatása már inkább nélkülözhető volt. Megállapodás jött létre, hogy Stanley már most eredeti karavánjával halad tovább, Tipu Tip azonban még egy hónapig a válás helyszínén, a Kasuku folyónak a Lualabába való torkolata táján marad, hogy az esetre, ha netán Stanleyt legyőzhetetlen akadályok visszatérésre kényszerítenek, Tipu Tip segítsége készen álljon. Így is történt. De Tipu Tip támogatására nem is lett szükség. Stanley 1876 december 27.-én útra kelt és több havi fáradságos menet után befejezte Közép-Afrika második átszelését keletről nyugatra. Mikor 1877 augusztusában a Kongo torkolatát elérte, a rejtélyes kérdések egyik továbbikára találta meg a választ, hogy t. i. a Lualaba nem egyéb, mint magának a Kongónak a felső folyása és az eddigi felfedezésekkel együtt már most tisztán állott a valóság, hogy amint a Nilus a mérhetetlen Nyanza-tavon át veszi útját a Földközi-tenger felé, úgy a Kongo is vízének jórészét a Lukuga által a Tanganyikából meríti.

Miután Tipu Tip a Stanleytől való elválástól kezdve még egy hónapot várakozással töltött a Kasuku torkolatánál, ez idő leteltével egy kis kereskedelmi kitérés után a Lomami folyóhoz, mely ismét néhány csomó olcsó gyöngyért és rézkarikáért szépszámu elefántcsontot eredményezett, visszatért Kwa Kassongoba, ahol távolléte alatt nem kevésbé bőven halmozódott össze az adó fejében lefizetett elefántcsont.

Miközben Tipu Tip az arabok városaiban és saját országában, Uteterában, részben uralkodói teendőkkal, részben kereskedelmi vállalkozásokkal volt elfoglalva, 1879 közepén követ érkezett hozzá a zanzibári szultán ajándékával és levelével, amelyben ez régóta távol időző nagytekintélyű alattvalóját felkéri, hogy fontos megbeszélésre szülővárosába visszatérjen.

Tipu Tip, aki Zanzibárból való utolsó elindulása óta 12 hosszú esztendőt töltött Afrika belsejében, szülőföldjére való útján azt látta, hogy hosszú távolléte óta e tanganyikaparti

helyek nagy változáson mentek keresztül. Hogy az e vidékre mind sűrűbben érkező arab kereskedők telepei megnövekedtek és forgalmuk azóta megsokszorozódott. De ezenkívül más megtelepedés is várt Tipu Tipre: az első európai lakók házai a Tanganyika partján. 1878-ban felépült Mtoában a nagy tó vidékének első keresztény misszióállomása.

Miután Tipu Tip az eddigi út fáradalmait kipihente, átkelt a Tanganyikán Ujjibe, hogy ott a Tabora felé való továbbutazásra az előkészületeket megtegye. De az utazás kilátásairól rossz híreket kellett hallania. Mert ezidőben uralkodott a Tabora és Tanganyika között elterülő vidéken egy nagyhatalmú bennszülött fejedelem, aki az arabokkal már régóta hadilábon állott és akiről, hacsak a félszázad előtti belafrikai történet legfőbb alakjai sorát hiányosan hagyni nem akarom, néhány szóval meg kell emlékezniem.

Mirambonak hívták. 1830 táján született Unyamwezi földjén, ahol nagyapja egy jelentéktelen kis tartománynak, Ujoának volt a feje. Ennek halála után Mirambonak egyik nagybátyja örökölte az uralmat, míg ő maga, csekély lévén szülei vagyona, teherhordónak állt be, hogy magának e kevésbé fejedelmi, de elég jövedelmező úton némi vagyont szerezzen. Majd azonban öreá maradt az uralom és hamarosan kitűnt, hogy méltóbbra alig is szállhatott volna. Hadjáratot kezdett a szomszéd Uriankuru népe ellen, amelyet leigázott és amelynek földjét Ujoával egyesítve, a róla Urambonak nevezett fejedelemséget alapította. Az arabok karavánjainak megtámadása és legyőzése útján fegyverekhez is jutott és így egyre hathatósabban foghatott a hadviseléshez. Rövid idő alatt messze vidékek réme lett. Uralmát rövid időn belül északon egészen a Nyanzáig, nyugaton majdnem a Tanganyikáig, keleten Taboráig és a déli gyérebbe lakott területekre is messzire kiterjesztette, úgyhogy akkora területen uralkodott, mint fél Nagymagyarország. Az arabok karavánjai már alig merészkedtek országán át. Lehetőleg kerülőutakat választottak és csak erős fedezet mellett meneteltek. És még így is nagy veszteségeket szenvedtek vagyonban, de gyakran emberéletben is.

Érthető tehát, ha az ujjii-i arabok Tipu Tipet óva figyelmeztették az út veszedelmeire. Ez azonban elhatározta magát az utazásra és csak annyiban vette figyelembe honfitársai intel-

mét, hogy elefántcsontkészletének nagyobb részét Ujijiban hagyta, kisebb részével és elegendő számú fegyverrel azonban útrakelt Tabora felé, ahova, mivel az ottani arabok időközben békét kötöttek Miramboval, háborítás nélkül meg is érkezett.

Hosszú távolléte óta itt is ugyanaz a meglepetés várt rá mint néhány hónap előtt Mtoában. Az arab kereskedők mellett már itt is letelepedett néhány hittérítő európai. 1881-ben az algériai „Fehér Htyák“ missziója létesített itt állomást. A félholddal szemben már itt is felemelkedett a kereszt

Miután Tipu Tip rég nem látott atyjához érkezett, Mirambo ehhez követeket küldött azzal az üzenettel, hogy vele békében óhajt élni és hogy nagyon örülne, ha fiát, Tipu Tipet, akinek híre már régóta eljutott hozzá, megismerhetné. Tipu Tip erre követeket küldött Mirambohoz, hogy azt barátságáról biztosítsa. Erre Mirambótól ismét felszólítás jött hozzá, hogy maga jöjjön látogatására vagy legalább fiát — a 20 esztendő körüli Sef-et — küldje udvarába. Ez meg is történt.

Sef éppen Mirambo vendége volt, mikor nyugatról jövet a fejedelemhez másik ritka vendég is érkezett. Wissmann német hadnagy volt, aki ezidőtől kezdve fényes betűkkel írta be nevét az Afrika-kutatás történetébe.

Az araboktól kapott első hírek után megindult a földérítő munka Bel-Afrikában és rohamos léptekkel haladt előre minden irányban. Stanley alig érkezett meg fáradtságos útjáról 1877-ben az Atlanti Óceán partjára s onnan Európába s már a következő esztendőben újabb megbízással indult el, most fordított irányban, a Kongo torkolatától, hogy annak forrásvidékeit felderítse. 1880-ban pedig a német földrajzi társaság megbízásából Pogge német tudós indult el Wissmann hadnaggyal ugyancsak Afrika nyugati partjáról a Kongo medencéje felé. Mikor pedig Pogge útközben megbetegedett és visszatérésre kényszerült, az ifjú Wissmann nemcsak hogy célja eléréséről le nem mondott, de elhatározta, hogy eredeti célján túl addig folytatja útját, míg a földrészt derekán át nem szeli és az Indiai Óceánt el nem éri. Fáradalmak és harcokkal telt hosszú utazás után, amelynek közepette csak a mtoa-i hittérítő állomás nyújtott neki biztos oltalmat, útikészletéből teljesen kifogyva, lerongyoltan ért Mirambo udvarába, ahol váratlan barátságos fogadtatásra talált. Itt hallotta Sef-től, hogy ennek atyja Tipu Tip, akinek nevét

Wissmann már a Kongo medencéjében hallotta, éppen Táborában van és hogy a tengerpartra készül vissza. Miután az ifjú utazót addigi tapasztalatai megtanították, hogy kellő felszerelés nélkül az ismeretlen földön vad népek között egyedül való utazás sok veszedelmet rejt magában, Táborába sietett, hogy Tipu Tipet felkeresse. Az arab vezér nagy vagyonáról, tekintélyéről, továbbá az európaiak iránt való barátságos indulatáról már útközben hallott híreket. Az ő jól fegyverzett kísérete nagyobb biztonságot nyújtott, de ezenkívül azt is remélte, hogy tőle a továbbutazáshoz szükséges csereárút kölcsön veheti. És nem is csalatkozott. Tipu Tip további bizonyágát adta, hogy az európaiak támogatására mindig kész.

Wissmann Táborába érkezvén, a misszióállomáson szállt meg, ahol rendkívül vendégszerető fogadtatásra talált. FI messze idegenbe szakadt hittérítőknek, akiknek pl. nyugat felé legközelebbi szomszédjuk a kerek 500 km.-re eső mtoai állomáson volt, talán Wissmann volt első európai vendégük új otthonukban. De e szállásáról az ifjú hadnagy hamarosan felkereste Tipu Tipet is Tabora környékén, akivel az indulás idejét szeptember 27.-re állapította meg.

Háromheti táborai pihenő után el is indult az arab vezérrel célja felé és rövid két hónap múltán, melyet a mgogokkal a napi ivóvízért folytatott viszályok és harcok tarkítottak, 1882. november 15.-én el is érte az Indiai Óceán partját Bagamoyo városánál.

Ez volt Afrikai első átszelése nyugatról keletre.

A gyarmatosítás kora.

Azok a hírek, amelyeket már az első angol kutatók és most a német Wissmann a tőlük bejárt ismeretlen földekről hoztak, az egész művelt világban nagy érdeklődésre találtak. Legkivált pedig Németországban.

Ez országban a győztesháborúk és az egységes nagy birodalom létrejötte következtében a gazdasági élet, ipar, kereskedelem rohamos fejlődésnek indult és így hamarosan követelőzve jelentkezett a szükség, hogy a megnövekedett termelés számára megfelelő kiviteli piacot teremtsenek és másrészt a szükséges nyersanyagok behozatalát biztosítsák. E mellett pedig

a nép fölöslegének kivándorlását úgy irányítsák, hogy az az anyaország számára veszendőbe ne menjen. A nagyobb európai államoknak e célokra megvoltak a gyarmataik. Németországnak, amely az egyesítés óta Európának Oroszország után a legnépesebb állama lett, gyarmata nem volt. Előbb egyes újság-cikkek szólaltak fel a gyarmatszerzés érdekében, majd mindjobban tömörült az ezirányú mozgalom. Távolságban élő német pereskedők, német ültetvényesek, hittérítők, akik hazájuk érdekét szívükön viselték, a föld legkülönbözőbb pontjaira irányították a német kormány figyelmét. Patagonia megszállását, a gazdátlan Új-Guinea meg a Fidsi szigetek birtokbavételét ajánlották, Madagaszkár szigetének megvásárlását, gyarmatos telepek létesítését Bolíviában, Ecuadorban, Costa Ricában; Cöchinchina átvételét Franciaországtól és sok egyebet.

Bismarck, aki abban az időben a német birodalom ügyei élén állott, nem tudott megbarátkozni a tengerentúli birtokszerzés gondolatával, aminek határozott kifejezést is adott. Tudta, hogy az ily távollevő területek megvédésére nem elégséges egy erős szárazföldi hadsereg, ahhoz erős hajórajra és a tengerek mentén erődített támaszpontokra is volna szükség; amivel pedig Németország abban az időben nem rendelkezett.

A javaslatok mindamelllett halmozódtak.

Voltak abban az időben a földnek még mérhetlen nagy területei, amelyek a német céloknak megfeleltek volna és amelyek méltán voltak gazdátlanoknak tekinthetők, amennyiben vagy lakatlanok voltak, vagy lakosságuk gyér volta és műveletlensége következtében részben vagy egészben parlagon heverték. A gyarmatokkal bíró európai államok nem is gondoltak a megszállásukra. Anglia telítve volt gyarmatokkal, Franciaországnak több is volt a kelleténél, spanyolok, portugálok még a „conquistadorok“ idejéből fennmaradt gyarmataikat is oly rosszul igazgatták, hogy azok, amennyiben még elhagyva nem voltak, önállóságukat kiáltották ki. Újabb gyarmatokra ez államok egyike sem áhítozott.

Most azonban a német mozgalom hallatára a gyarmatokkal való melegegedettség hirtelen megszakadt. Mindez államokban egyre szaporodtak a felszólalások, amelyek gyarmatok szerzésének szükségét hangoztatták. Anglia anektálta Transvaalt, az ausztráliai sajtó Új-Guinea, majd Samoa birtokba-

vételét követelte, Spanyolország érzékenykedve fordult a németek állítólagos szándéka ellen, hogy Cubát a maguk számára szerezzék meg. A német kormány kénytelen volt hivatalos cáfolatot kiadni, amelyben minden állítólagos tervét, hogy megszállás vagy vásárlás útján bárhol is gyarmatalapításra gondolna, valótlanak nyilvánítja. Egyes német, különösen hanzai nagykereskedők azonban, akiknek hajóit a virágzásnak indult ipar és kereskedelem és a megnövekedett vállalkozó szellem árukkal telve kivezette a tengerekre és akiket tevékenységük további piacok teremtésére ösztönzött, nem tudtak megelégedni kormányuk ez álláspontjával és mivelhogy ennek szilárd magatartásán minden gyarmatszerző igyekezetük megtörött, elhatározták, hogy már most a maguk felelősségére teszik meg a szükséges lépéseket. Lüderitz brémai nagykereskedő 1883 áprilisában egy hottentotta törzsfőtől 150 angol négyszögmérföldnyi területet szerzett, ugyanaz év augusztusában pedig Fredericks József bethaniai főnöktől megvásárolta az Oranje folyótól északra a 26. déli szélességi fokig terjedő tengerparti sávot 26 angol mérföldnyi szélességben. Két német mérnök pedig, a Denhardt testvérek, Kelet-Afrikában, a Somali félsziget déli részén fekvő Witu-földön, amelyet már korábban beutaztak, készültek nagy területek megvásárlására.

Német magánvállalatok e határozott eljárása már most még jobban felkeltette az érdekelt angol és francia körök féltékenységét, akik kormányuktól erélyes lépéseket követeltek, hogy a még gazdátlan területeket a maguk számára biztosítsák, ffz angol és francia kormány nem is késett, hogy részben hivatalos úton, részben magánosok támogatása által gyarmati területek megszerzését elősegítse. Egy egyszerű, de legsimábban célhoz vezető eljárás, amelyre az angol gyarmatosítás története szolgáltatta az első példát, Afrikában hirtelen divatba jött. Egy francia utazó, De Brazza, a földrész nyugati partján, a Senegal folyó vidékén több független bennszülött törzsfővel szerződést kötött, amelynek értelmében azok megfelelő ellenértékért átengedik területüket letelepülés, kereskedelem- és iparúzás céljaira. Az „ellenérték“ nem állott sokból. Egy kevés pengő pénz, ezenkívül pedig néhány rend lehető tarka öltöny, amely, ha közöttte egy-egy zsinóros, rikító színű huszárdolmány is akadt, annál jobban számíthatott a törzsfő legteljesebb tetszésére.

A szerződés megkötése sok munkát nem is okozott, Altalában néhány rövid pontban állapította meg az adás-vétel feltételeit, amelyeket a törzsfő három kereszt alákarcolásával ismert el. Mivel De Brazza kormányának védelmi levelével látta el magát, e területek d szerződés aláírásával mindjárt francia védelmi területek, protektorátusok lettek, ami azt jelentette, hogy a francia kormány hajlandó odateleplő alattvalóinak érdekeit szükség esetén karhatalommal megvédeni, másrészt a területen élő bennszülötteknek is külellenség ellen védelmet biztosítani.

Ugyanily szerződést kötött Johnston angol utazó Kelet-nfrikában a Kilimandjárótól keletre fekvő Taveta földjén Anglia számára. És ugyancsak De Brazza kezdeményezésére megalakult „Francia Kongo“ néven a franciák egy újabb nagy gyarmata, a Guineai öböl partján.

Mind e lépéseknél nagyobb fontosságú volt azonban egy mozgalom, mely II. Lipót belga király kezdeményezésére indult meg. Hivatalos célja a Kongó-medencének tudományos kikutatása volt. Csakhamar kitűnt azonban, hogy a tudományos lepel diait politikai érdekek rejtőznek. II. Lipót király indítványára 1876-ban megalakult Brüsszelben a „Société internationale Africaine“, melynek hivatalosan kitűzött célját, a Kongó-medence felderítését, tudományos és védelmi állomások alapítását a társaság alapszabályainak megfelelően az összes érdekelt nemzetek támogatták. Mikor Stanley 1877-ben Afrika átszelését befejezte, az ő kezdeményezésére 1878-ban megalakult ugyancsak Brüsszelben a „Comité d'Études du flaut Congo“, amelynek elnöke szintén II. Lipót király lett és amely mindjárt további megbízást adott Stanleynek, hogy a Kongo mellékére újra visszatérjen és a folyó mentén állomásokat építtessen. 1879. augusztus 21-én el is indult Stanley a Kongón fölfelé külön e célra készítettett és kiküldött kis gőzhajókkal. Jó ideig tartózkodott a Kongo mentén e feladata teljesítésénél. De az állomások építése lassankint temérdek pénzt nyelt el. Megbízói már emiatt is türelmetlenkedni kezdtek és elégedetlenségük még fokozódott, mikor kitűnt, hogy az állomások tudományos célok szolgálatára nem alkalmasak és mikor másrészt titkon táplált reményüknek, hogy a Stanleytől oly élénken ecsetelt kincsek kézzel foghatókká válnak, lassú meghíusulását látták. Stanley, hogy ezeket valamely látható eredménnyel megnyugtassa, már most hozzálátott De Brazza

mintájára a bennszülött fejedelmekkel való szerződés-kötéshez, amelyek útján a társaság számára nagy területeket szerzett meg. Mikor azután Stanleyt 1884-ben megbízása alól végkép fölmentették, e területeket „État indépendant du Congo“ néven foglalták össze, amely már nyilvánvalóan nem volt egyéb, mint egy roppant nagy kiterjedésű belga gyarmat.

Így csillant ki a nemzetközi Arika-kutatás tudományos leple alól II. Lipót mindaddig rejtégetett politikai célja.

Ezalatt Németországban magánkörök, főleg a röviddel azelőtt megalakult „Gesellschaft für deutsche Kolonisation“, élén egy lelkes fiatal íróval, dr. Peters Károllyal, megérkezettnek látták az időt, hogy haladéktalanul és vissza nem rettenő eréllyel szintén a cselekvés terére lépjenek. E társaság 1884. szeptember 16-iki gyűlésén megbízta Peterst, hogy két társával, Pfeil gróffal és Jühlke dr.-ral Kelet-Afrikába utazzék és a Zanzibar szigetével szemközt fekvő vidéken önálló bennszülött fejedelmektől szerződés útján a társaság számára területeket szerezzen. A lelkes fiatal németek útra is keltek. Bár útjuk célját a kormány hivatalos álláspontjára való tekintettel titokban tartották, nem tudták megakadályozni, hogy utazásuk híre hivatlatlanok tudomására ne jusson és így történt, hogy Zanzibárba érkezettükkor 1884 novemberében, az oda röviddel azelőtt kinevezett német konzul a birodalmi kancellár nevében kijelentette nekik, hogy az állam sem a megszerzendő területekre a védelmi levelet kiállítani nem hajlandó, sem életük biztonságáért szavatosságot nem vállalhat. Az ifjú hódítókat azonban e kijelentés vissza nem rettentette, Atkeltek a szárazföldre és habozás nélkül nagy sietve keltek útra az ország belseje felé. Szerződést kötöttek Usagara, Useguha, Nguru és Ukami országok fejedelmeivel, akik megfelelő áron területüket a Peters képviselte társaságnak letelepülés céljaira megnyitották. E szerződésekkel kezében Peters dr. visszasietett Németországba, két társát visszahagyva, hogy nyomban állomások építéséhez fogjanak. A külföldi események hatása alatt itt a mértékadó körök álláspontja már most szintén megváltozott és a gyarmatbarátok ügyére kedvező fordulatot vett. Úgy, hogy Petersnek és barátainak sikerült is 1885. február 27-én a császár által aláírt védelmi levelet kezükhöz kapniok. Ezzel meg volt vetve Kelet-Afrikában egy német gyarmat alapja.

Az éppen ugyanez időben Berlinben üléselő ú. n. Kongo-konferencián a hatalmak képviselőinek alkalmuk volt azután a középafrikai gyarmatosítás legfontosabb kérdéseiben nemzetközi megállapodásra jutni. Ennek főbb pontjai a következők voltak: A rabszolgavadászat és rabszolgakereskedés közös erővel való elnyomása, szabad kereskedelem biztosítása, egyrészt a fegyverekkel, másrészt a szeszesitalokkal való kereskedelem korlátozása. Ezenkívül megállapodás jött létre arra nézve is, hogy a hatalmak között Európában netán kitörő háborút afrikai gyarmataikra át nem ültetik.

Az európai államok e területszerző vetélkedése Kelet- és Közép-afrikában nagy zavarba hozták a zanzibári szultánt, Said Bargash-t. Alig jött meg a híre, hogy Stanley már az ő alattvalóinak legnyugatibb telepei, Nyangwe és Kwa Kassongo városok közelében felépítette a belgák, számára a „Stanley-Falls“ nevű erődöt, most pedig a székhelye közvetlen közelében a tengerparton foglalnak el németek és angolok bennszülött törzsfőkkel kötött olcsó szerződések alapján területeket az ő birodalmából. Míg egyrészt megbízta Tipu Tipet, aki a Wissmann hadnaggyal együtt való megérkezése után éppen a szultán kérésére hamarosan visszaindult Kassongoba, hogy a belgáknak az ő rovására való kiterjeszkedését lehetőleg megakadályozza, másrészt kivált a zanzibári angol konzul unszolására táviratban protestált Berlinben a német védelmi levél kiállítására ellen és egyben csapatokat küldött az ország belsejébe, hogy a földre való igényeit közvetlenül is érvényre juttassa.

Bismarck a szultán fellépésére azzal válaszolt, hogy több hadihajót rendelt Zanzibar kikötője elé. Erre és az angol kormány közbelépésére azután, a szultán belenyugodott a helyzetbe és csapatait az ország belsejéből visszavonta. A dolgok e kedvező fordulata után pedig Anglia és Németország szerződést kötött, amelyben a zanzibári szultán függetlenséget mindketten elismerik, de másrészt megállapítják, hogy annak birodalma a zanzibári és a szomszéd szigeteken kívül a tengerpartnak csak egy 10 mérföldnyi széles sávjára terjed ki. Ugyanekkor Berlinben a „Gesellschaft für deutsche Kolonisation“-t átalakították a „Deutsch-Ostafrikanische Gesellschaft“-tá (röviden D.O.A.G.), amelynek az angol-német szerződés elismerésére kényszerült szultán jogot adott a tengerparti Daressalam kikötő-

jenek használatára. A német kormánytól széleskörű jogokkal felruházott Ö. A. G. már most meg is kezdte működését Kelet-Afrikában és mindjárt ki is küldte hivatalnokait, akiknek első feladata állomások és telepek létesítése volt, ahonnan a kereskedelem és a szerzett területek közigazgatásának szervezéséhez foghattak.

Így az arab elefántcsont- és rabszolgakereskedők keletafrikai Dorádójában a tengerpart közelében oly jövények fészkelődtek be, akiknek megjelenése nemcsak a karavánjáró araboknak, de a zanzibári szultánnak is súlyos gondot okozott. Rnnál is inkább, mivel az állítólagos zanzibári birodalom túlsó, nyugati végeiről is kedvezőtlen hírek érkeztek. Tipu Tip t. i. levélben fordult a szultánhoz, amelyben elegendő mennyiségű hadiszer útba-indítását kéri, mert enélkül a szultán fölszólításának, hogy a belgáknak a Kongo vidékéről való előnyomulását megakadályozza, eleget tenni képtelen. E levelére a szultán magához rendelte Zanzibárba megbeszélés végett és Tipu Tip ismét elindult a hosszú útra. Taborába érve, itt a fentebb említett hittérítőkön kívül már európai kereskedőket is talált. Egy hamburgi nagy elefántcsontkereskedőtársaság két képviselője 1885 végén ért ide csereáruval kellően felszerelve és új telepet létesített.

Érthető, hogy az európai befolyás ily gyors előnyomulása, amely már az ország legbelsejében, az arab elefántcsont- és rabszolgakereskedelem régi középpontjában, Taborában, konkurenciát állít, szomorúsággal töltötte el Tipu Tipet, aki belátta, hogy az európaiak hatalma mellett az arabok uralma háttérbe kénytelen szorulni. De az ő értelmes elméje másrészt régen felismerte az európaiak magas szellemi fölényét, szinte előre látta a dolgok ilyenén fejlődését és a változhatatlannak felismert helyzetbe belenyugodott. Nem úgy azonban honfitársai. Ezek a jövényeknek elejétől kezdve nagy akadályokat gördítettek útjukba és azok életét veszélyeztették. Az egyik hamburgi csakugyan áldozata lett egy esti orvtámadásnak, minthogy a Tipu Tip által a legközelebbi misszió-állomásról kért orvosi segély meg nem menthette.

Tipu Tip a zanzibári szultánnal folytatott beszélgetése folyamán a dolgoknak a tengerparton beállt fejleményeiről részletesen értesült és azokat a saját tapasztalataival összevetve, arra a meggyőződésre jutott, hogy az európaiak előnyomulásának erő-

szakos megakadályozása a szultán erejét felülmúló és elejétől kezdve sikertelenségre kárhozottatott vállalkozás. Önéletrajzában beszéli, hogy a szultánnal folytatott e beszélgetését, megnyugodva a változhatatlanba, e szavakkal fejezte be: „Mármost mindent elvesztettünk“.

És a jövő igazat adott neki. A következő évek elkeseredett küzdelmeknek lettek tanúi, melyek az Indiai Óceán partjaitól mélyen a Kongó-medencéig az arabok és az előnyomuló európaiak között mindenfelé fellobbantak, míg végre az európaiak fölénye az arabok hatalmát végkép megtörte.

Az eleivel változó szerencsével folyt harcok egy másik nagy felkeléssel állnak összefüggésben.

Tudvalevő dolog, hogy az egyiptomi arabok 1882-ben a keresztény idegenek, nevezetesen az angolok egyre erősödő befolyását szintén megsokalták. Miután Mohamed Ahmed (röviden Máhdi) vezérnek sikerült a lázadás tüzét mind nagyobb vidékekre kiterjeszteni és az ellene kivonult angol csapatok többször véres vereséget szenvedtek, 1883-ban már az egész Szudán a fölkelők kezén volt és így az Észak-Egyiptomban székelő angol hatóságoknak a Szudántól délre fekvő protekturátussal, Aequatorial-Afrikával minden összeköttetésük megszűnt, sőt mi több, a lázadás már oda is kezdett kiterjedni.

Aequatorial-Afrikában ekkor Emin pasa volt a kormányzó — valódi nevén Schnitzer Ede —, egy németországi zsidó eredetű orvos, aki 1865-ben török államszolgálatba lépven, 1876-ban Emin effendi néven és címmel az egyiptomi angol kormányzat szolgálatába állt. 1879-ben itt bey-jé léptették elő és Aequatorial-Afrika kormányzójává nevezték ki, majd később ez állásában a pasa címet kapta. Erélye és tehetsége ez angol gyarmatban, amely addig a legkonokabb rabszolgavadászok tanyája volt, nemcsak a közbiztonságot állította helyre, hanem a földművelést és állattenyésztést is fölvirágoztatta és ezenkívül természetrajzi és nyelvészeti kutatásaival a tudománynak is jó szolgálatokat tett.

1886 elején a kairói angol kormányzóság hivatalosan értesítette Emin pasát, hogy eredménytelen harcok után kénytelen volt a Szudánról lemondani, továbbá hogy a pasa az egyiptomi hadi bázistól támogatást nem várhat. Egyben tetszésére bízták, hogy elszigeteltségében meg akar-e maradni, vagy személye

biztonsága érdekében más helyre távozni. Emin pasa maradásra határozta el magát. Ezzel az elhatározásával pedig annyira megnyerte az angolok tetszését, hogy, mikor tartományát a Máhdi lázadása, másrészt a keletafrikai arabok ellenséges magatartása teljesen körülzárta és Emin pasa már most, ha akarta sem hagyhatta el veszedelem nélkül állomását, Angliában mozgalom indult meg a bármily áron való felszabadítására. Magánadakozásból nagy összeg gyűlt össze s már most az lett a mozgalom célja, hogy egy jól felfegyverzett és felszerelt expedíciót szervezzen, amely bármily úton-módon a pasát elérje és biztonságba vezesse. Az expedíció vezetésére Stanleyt szemelték ki, akinek rendkívüli erélye és bátorsága, továbbá utazásai folyamán ezer veszélyek között növekedett tapasztalata a legtöbb sikerrel biztatott a nehéz feladat megoldására. Stanley az ajánlatot elfogadta és hozzálátott útiterve kidolgozásához.

Az egyenes út, Egyiptomon és a Szudánon át, a Máhdi csapatai által el volt zárva. De másrészt éppen akkoriban jutott el a táborai arabok magatartásának, továbbá a Lualaba-menti Stanley-Falls elestének híre is Európába és így előre látható volt, hogy az arabok egy fegyveres expedíció ellen szervezkednének és oly fegyveres erőt állítanának fel Stanley ellen, amely előtte egy másik utat, Közép-Afrikán át dél felől Fkquatorial-Afrikába, szintén elzárna.

Stanley politikai ravaszsága talált azonban módot, hogy ezt az utat nyitva tartsa magának. Kieszelt egy tervet, amelynek végrehajtásával a középfrikai araboknak sakkot mondhatott és másrészt a maga rendkívüli dicsvágyát is kielégíthette. Stanley-Falls arab kézre esett. Azt erővel visszahódítani egyelőre nem lehetett. Már pedig ennek az erődnek a birtoka járhatóvá tenne egy jó utat vizén, a Kongón fölfelé, sőt tovább annak egyik mellékfolyóján, az Aruwimin fölfelé Jambuyáig. Innen addig a helyig, ahol Stanley Emint gyanította, már csak 600—700 kilométernyi gyalogutazás maradhatott hátra. Ám ott van Tipu Tip, a nagyeszű és higgadt gondolkodású arab, akinek honfitársai előtt oly nagy a tekintélye, hogy álláspontja azoknak magatartására döntőnek vehető. Ha Stanley ezt megnyerheti, hogy II. Lipót király szolgálatában — busás fizetésért — Stanley-Falls provinciájának kormányzója legyen, akkor visszacserezte az erődöt a belgáknak anélkül, hogy az araboktól el-

És másrészt magának szabad utat nyitott vállalkozásához, amelyen az egész művelt világ tekintete csüngött.

Stanley 1887. februárban el is indult Zanzibárba, ahova Tipu Tip is csak néhány hónappal azelőtt érkezett meg a maga és a pártfogásába vett hamburgi kereskedők elefántcsontjával, Az amerikai az arab vezért az angol főkonzulátusra kérte.

Stanley nem csalódott, amikor feltette, hogy Tipu Tip ez ajánlat hallatán lépze meg, annak ellenére, hogy a tőle Afrika átszelése alkalmával kapott szolgálatokért kilátásba helyezett pénzbeli jutalom egy részével adósa maradt. A vele létrejött szerződés főbb pontjai a következők voltak: Tipu Tipet a belga király kinevezi az „État Indépendant du Congo“ stanley-fallsi tartományának kormányzójául. Működéséről és a tartomány fejlődéséről Tipu Tip a királynak rendszeres jelentéseket küld, amelyeknek kidolgozásához egy belga hivatalnokot kap maga mellé. (Ennek főhivatása természetesen az volt, hogy Tipu Tip és kivált arab honfitársai üzelmeit alattomban ellenőrizze.) Tipu Tip kíséretével és minden felszereléssel hajón utazik Stanleyvel együtt Zanzibárból a Jóreménység-foka megkerülésével a Kongo torkolatához, majd onnan, folyón fölfelé, Stanley-Fallsba. Onnan 600 teherhordót állít Stanleynak Emin pasához és vissza. Végül kötelezi magát Tipu Tip, hogy Stanley-Fallsban, miután a belga zászlót ismét feltűzte, minden lehetőet megtesz, hogy honfitársait a rabszolgavadászattól és rablóhadjáratoktól visszatartsa. Az új kormányzó fizetése havi 30 fontban állapított meg.

A dicsvágyó Stanley 1887. február 25-én megkezdte azt a nagy kerülő utat, amely őt egy és egynegyed év után Emin pasához, európai kísérete és karavánja legnagyobb részét pedig a végromlásba vezette.

Március közepén az expedíció már a Kongón indult fölfelé és sok nehézség és a vízesések követelte többszörös átszállás és gyalog-megszakítás után két hónap alatt elérte Bolobot, ahonnan kezdve az eddigi utazási mód a segédjáróművek megrongálódása folytán lehetetlennek bizonyult. A lassú előhaladás láttán Stanley elhatározta, hogy ő maga a legderekabb fegyveresekkel és teherhordókkal a rendelkezésére álló kis gőzhajón tovább utazik Jambuyáig, hogy onnan a lehető leggyorsabban Emin pasához meneteljen. Jambuyától a gőzhajónak vissza kellett térnie, hogy már most a Boloboban maradó zömöt szállítsa

előre. A zöm felügyeletét Stanley négy angol és belga tisztre bízta. Egy további angol tisztnek Tipu Tipet kellett hajón Stanley-Fallsba kísérnie és onnan a zömhöz visszatérnie. Jambuyától aztán a zömnek a Tipu Tiptől állítandó 600 teherhordó segítségével egy angol tiszt parancsnoksága alatt Stanleyt követnie kellett Emin pasához.

Stanley 1888 áprilisában szerencsésen el is érte az Hlbert tavat, amelynek nyugati partján, Kawalliban, rá is talált a pasára.

Karavánja zömét azonban Stanley hiába várta. Rendelte és helyére érkezése után nemsokára Tipu Tip útnak indított ugyan 500 teherhordót egy arab vezetése alatt Jambuya felé, de ezek az őket türelmetlenül váró zömöt soha el nem érték. Arab vezetőjük t. i. mikor annak a bennszülött törzsnek földjét elérte, amely évekkal azelőtt egy arab karavánt agyonvert, a saját szakállára boszúhadjáratot indított ellene s miután e harcok folyamán egész löporkészletét elpuffogtatta s karavánja tönkrement, tanácsosnak látta a bizonytalan út folytatása helyett karavánostul Stanley-Fallsba visszatérni. A Stanleyt helyettesítő parancsnok megúván a teherhordókra való várakozást, Tipu Tiphhez utazott, hogy új karaván felállítását követelje. Ez azonban éppen tartománya távoli vidékein járt. Jambuya és Stanley-Falls között való ide-oda utazással, követelődzéssel és tanácskozással telt az idő, amely alatt félreértések, az európaiak helytelen intézkedései, élelemhiány, betegségek egymás után áldozatokat követeltek. Maga a zöm parancsnoka egy fekete fegyverese golyójának esett áldozatul, akinek lármázva rendetlenkedő feleségét — állítólag tettelesen — megintette.

Miután a zöm Kawalliba való megérkezése egyre késett, Stanley visszatért Jambuyába, hogy karavánja után nézzon. De ennek csak egy gyászos töredékét találta. Stanley azonban nem hiába kapta a Kongo-menti törzsektől a „bula matari“ (vasölő) nevet. Rendkívüli erélyét e csapás sem törte meg. Rendbeszede a zöm maradékát, amelynél európai már nem volt és maga vezette már most Kawalliba.

Miután pedig ott a következő útra mindent előkészített és miután sikerült neki az állomását elhagyni eleintén vonakodó Emin pasát erre rábeszélnie, 1889. január 18-án megindult a felszabadított pasával együtt már most egyenes úton az Indiai

Óceán felé, melynek partját nehézségek okozta jókora késéssel csak 11 hónap múlva, 1889. december 4-én érte el Bagamoyonál.

Karavánja tönkretűnése miatt Stanley Tipu Tipet vádolta, aki szerinte szerződészerű kötelezettségének, hogy 600 teherhordót állítson, eleget nem tett. Ha ez állításnak, amelynek később még komoly folytatása lett, némi alapja volt is (Tipu Tip csak 500 teherhordót indított útnak és miután ezek félúton visszatértek, újakat a viszonyok következtében nem állított), kétségtelen, hogy a főhibákat a zömnél tartózkodó európaiak követték el, akik a belafrikai nehéz utazási viszonyokkal szemben gyengének és tapasztalatlanoknak bizonyultak.

Mialatt Stanley a földrész belsejében járt, Tipu Tip pedig a belga király helytartójakép a belvidéki arabokat békén tartotta, addig a tengerparton, Zanzibárral szemközt, az európaiak és arabok régóta ellentétes érdekei hirtelen egymásra csaptak.

Az 1886-ban létrejött német-angol egyezmény a tengerpart mellett egy 10 mérföldnyi sávot a zanzibári szultánsághoz tartozónak ismert el. E sávotól befelé a Deutsch-Ost-Afrikanische Gesellschaft-tól megszerzett és német védelem alatt álló területek feküdtek. A társaság csak egy ponton, a közös használatra átengedett Dar-es-Salam kikötőjében juthatott a tengerpartra, ahol a vámszedés joga és jövedelme természetesen a szultáné maradt. Ily viszonyok között csakhamar kitűnt, hogy a társaságnak, amely magas fizetésű hivatalnokokkal dolgozott és minden ki- és bevitelért magas vámot volt kénytelen fizetni, a kereskedelem nemcsak hogy hasznot nem hajt, hanem sok pénzébe kerül.

Így a társaságnak az lett az első törekvése, hogy a tengerpartot és kivált a vámszedés jogát a szultántól megszerezze, vagy legalább bérbe vegye. Az ezirányban folytatott tárgyalások nem is maradtak eredménytelenek. 1888 áprilisában megállapodás jött létre, amely szerint a szultán a tengerparti sávot az Umba és Rowuma folyók között (kerek 750 km. tengerpart), az ott gyakorolt felségjogaival együtt, amelyek között az európaiakra különös fontossággal a vámszedés és törvénykezés bírt, háromévenként megállapítandó évi bérösszegért a társaságnak 50 évre bérbeadja.

1888. augusztus 18-án kellett a vámállomások átadásának megkezdődnie. De ez mindjárt az első napon ellenállásra

talált. Az arabok jól tudták, hogy az egész tengerpart európai közigazgatása menthetetlenül a rabszolgakivitel, a csempészet teljes elnyomását és így jövedelmük tetemes megcsökkenését jelenti. Kiálltak tehát mindenütt a sánkra. Mikor az említett napon a társaság képviselője Pangani városában a szultán vámhivatalnokát a sajátjával akarta felváltani és a szultáné helyett a társaság zászlaját feltűzni, a váli (polgármester) tiltakozóan közbelépett és mikor a Zanzibárból odaindult német konzul partra akart szállani, a nép lövésekkel fogadta. Egyes helyeken annyira erősödött már a lázadás, hogy pl. Panganiból a szultán csapatai is kénytelenek voltak visszavonulni.

Világos volt, hogy e viszonyok között a D. O. A. Q. képtelen a saját erejéből a rendet ismét helyreállítani. A védelmi levél a német kormányhoz kiáltott segélyért. Bismarck a gyarmati vállalkozások elleneseivel szemben nehéz helyzetben volt. De szerencsére arra hivatkozhatott az expedíció költségeinek előirányzatánál, hogy a karhatalom kiküldése a rabszolga-kereskedés elnyomása és az arabok és bennszülöttek egyszerűsmindenkorra való lefegyverzésére szükséges, amire a Kongokonferencián a többi hatalmakkal együtt Németország is kötelezettséget vállalt és így a Reichstag az e célra kért 2 millió márkát nagyobb nehézség nélkül megszavazta.

A lázadás leverése érdekében kormánybiztossá kinevezett Wissmann, miután Egyiptomban 600 szudáni katonát toborzott, Mozambiqueban pedig még 100 zulut sikerült zsoldjába szerződtetnie, 1889. március 31-én Zanzibárban partra szállt és a szárazföldre innen átkelven, május 8-án megtámadta az arabok első erődjét Pangani mellett és sikerült neki lépcsőről-lépésre a tengerparti városokat, részben hadihajók támogatásával, egymásután bevenni. 1889. decemberben pedig, vagyis abban az időben, mikor Stanley Emin pasával a tengerpartra érkezett, sikerült a vezér Bushirit is kézrekeríteni, akit a haditörvényszék ítélete értelmében agyonlövetett. Miután 1890 elején Kilwa és Lindi városait is bevette és a békét az egész tengerparton helyreállította, 1890 májusában visszatért Németországba.

A lázadás leverése tetemes vér- és pénzáldozatokba került. Miután az anyaország a Deutsch-Ostafrikanische Gesellschaft védelmi területeiért ily áldozatokat hozott, a német kormány belátta a szükségét, hogy e területeket a társaságtól, amelynek

afrikai közegei arabok és bennszülöttekkel szemben gyakran erőszakosaknak és túlkövetelőzőknek mutatkoztak, úgyhogy a lázadás okát részben ebben kellett keresni, átvegye és a saját közigazgatása alá helyezze. Úgy ez irányban, mint a tengerparti sav végleges megszerzése iránt meg is történtek a szükséges lépések.

A D. O. A. G.-vel szerződést kötött a kormány, amely szerint a társaság 600.000 márka jövedelmi váltság és több megállapított kedvezmény ellenében területei közigazgatási jogáról az állam javára lemondott. A zanzibári szultán a fentemlített tengerparti sávot négy millió márkáért egész nevezett hosszában örökbe átengedte Németországnak. Angliával egyesség jött létre, mely a két állam érdekkörét vázlatosan körülírja és a német terület határait nagy vonásokban így állapítja meg: északon a Kili-mandjaro, a Nyansa közepét átszelő 1. déli szélességi kör és a Kagera, nyugaton a Tanganyika tó, délen a Rowuma folyó, keleten az Indiai Óceán.

Így 1891-ben az említett egész terület a német birodalom, közigazgatása alá került és megalakult Kelet-Arikában, miután 1884 óta a földrész nyugati partján már három gyarmatot szerzett Németország — Kamerun, Togo és a korábban említett Lüderitz-féle területszerzésekből keletkezett Német-Délnyugat-Afrika — a legnagyobb német gyarmat: Német-Kelet-Afrika.

A gyarmat élére Wissmann századost nevezték ki kormánybiztosi címmel, aki székhelyéül Daressalamot választotta. E helyet a természettől különösen jól védett öble (arab neve is azt jelenti: a béke öble) a gyarmat legjobb kikötőjévé predesztinálta.

Az aequatorial-afrikai szorongatott állását odahagyott Emin pasa is az ifjú gyarmat szolgálatába állott kormánybiztoskép és pedig külön megbízatással az ország belsejében. Feladata az volt, hogy a német befolyást a nagy tavak vidékén katonai állomások létesítése által érvényre juttassa. Már 1890 elején el is indult útjára a Wissmann-csapat egy különítményével és augusztusban elérte Taborát. Az ottani arabok, akik honfitársaiknak a tengerpart egész hosszában történt véres leveretéséről már értesülve voltak, maguk mentek elébe a kérelemmel, hogy városukban a német zászlót feltűzze.

Taborától a Nyanza felé fordult Emin és ennek nyugati partján 1891-ben Bukobát alapította. Majd mikor nézeteltérések

következtében Wissmann a tengerpartra rendelte, parancs ellenére elhagyta a német gyarmat területét és nyugatnak fordult, Afrika derekának újabb átszelése volt a szándéka az eddigi útvonalaktól jóval északabbra, melynek befejeztével az Atlanti Óceánt Kamerunnál akarta elérni. Tervét azonban végre nem hajthatta. 1892 végén a Kongo mentén boszúálló arabok meggyilkolták.

Tipu Tipet, Stanley-Falls tartományának kormányzóját, a belga király nemsokára azután, hogy Stanley az Emin-pasa-expedíció befejeztével Európába tért, arról értesítette, hogy Stanley a karavánja zömének elvesztéséért vádat emelt ellene a zanzibári angol törvényszéknél, amelytől legközelebb hivatalos idézést fog kapni. Ez a hír a higgadt természetű Tipu Tipet is kihozta sodrából és elhatározta, hogy az idézést be sem várva, elindul Zanzibárba a dolog tisztázására. Miután helyettesének, egy Rashid nevű arabnak, hivatalát átadta, összes honfitársai tanácsa ellenére, akik életét féltették, 1890 márciusban útra is kelt és megbízása szerint még Mtoaban, a Tanganyika nyugati partján, fel is tűzte a belga zászlót. Taborában a német katonai állomás parancsnoka, von Bülow, a nagytekintélyű arabot barátságosan fogadta, szintűgy útközben a német hivatalnokok és a tengerparton is, ahol a német kormányzó is magához kérte.

De nem lett bántódása Zanzibárban sem. Stanley vádjai alaptalanoknak bizonyultak.

Az időközben megöregedett és sokat csalódott Tipu Tip ezek után sem Stanley-Fallsba, sem uteterai birodalmába vagy egyebüvé a földrész belsejébe többé vissza nem tért és így történt, hogy Emin pasa, továbbá másutt egy Hodister nevű belga meggyilkolása idején sem volt régi működése terén, amelyen életének javarészét töltötte.

E két gyilkosság már most a belgákat is erélyes eljárásra ösztönözte és így az arab uralomnak a Tanganyikától nyugatra még fennálló utolsó védőbástyái ellen is megindult az európai civilizáció támadása. Véres harcok után 1893 márciusában elesett Kyangwe, áprilisban Kwa Kassongo, majd Stanley-Falls és 1893. októberben az utolsó arab ellenállás is megtörtött a Tanganyika nyugati partja mentén.

A 90-es évek eleje óta azután az újonnan alapított európai gyarmatokba az önkény és rablás helyébe serény léptekkel vonult be a munkálkodás, a törvényisztelet, a polgárosodás és a béke.

Német-Keletafrika a 90-es évektől a háború kitöréséig.

I. Közigazgatás.

Az újonnan szerzett gyarmatokat eleinte a külügyi hivatal (külügyminisztérium) „gyarmatügyi osztály“-a igazgatta (Kolonial-Abteilung). Ez volt a legfelsőbb közigazgatási hatósága Német-Kelet-Afrikának is. Élére azonban 1891-ben, miután Wissmann századost kormánybiztosi állásától felmentették, »császári kormányzót« neveztek ki Soden báró személyében, majd 1906-ban „birodalmi gyarmatügyi hivatal“ (Reichskolonialamt) néven az osztályt önálló minisztériummá alakították át, melynek vezetője a „birodalmi gyarmatügyi hivatal államtitkára“ (Staatssekretär des Reichskolonialamts) címet viselte.

Az új gyarmat határainak megállapítása a szomszéd gyarmatos államokkal, Angliával, Belgiummal és Portugáliával egyetemben eleintén csak nagy vonásokban történt meg. Részletes határmegállapítás csak jóval később volt lehetséges.

A nyugati és déli határ megállapítása nem nyújtott különös nehézséget, amennyiben az érdekkör megfelelő határvonalai, a Rowuma folyó, a Nyassa, Tanganyika és Kiwu tavak majdnem az egész hosszúságban megadták a természetes országhatárokat is. A gyarmat északi határának megállapításánál Angliával szemben azonban már érezhető volt a térképek, illetőleg a vidék ismeretének hiánya, amiért is a megállapodás későbbi változások fenntartásával egyelőre a következő nem érdektelen és ismeretlen földekre jellemző módon történt meg: a határ az Uмба folyó torkolatától egyenes vonalban halad a Jipe tó déli csúcsáig. Innen úgy vonul északra, hogy úgy e tavat, mint Taveta vidékét, melynek birtokára Johnston annak idején a bennszülött törzsfővel szerződést kötött, az angolok, a Kilimanjaro hegycsoportját pedig a németek számára zárja be. E hegycsoport északi lábától egyenes vonal addig a pontig, amelyben az első déli szélességi kör a Nyansa keleti partját szeli. És ettől a ponttól a Myansán át és azon túl maga az 1. déli szélességi kör a határ. A bennszülöttek birtokviszonyai, kisebb hegláncok, folyók e szerint, mint ismeretlenek, teljesen figyelmen kívül maradtak.

Az e határoktól bezárt terület nagysága 995.000 G-km², vagyis több mint háromszorosa Nagy-Magyarországnak.

E területet a németek lassankint úgy osztották közigazgatási „kerületekre“, hogy ezeknek felülete lehetőleg egy vagy több bennszülött törzs tartományával egybeessék és így az eredeti tartományok közigazgatási kettészakítását elkerüljék.

A kerület élén eleinte katonai főnökök, az első években alánios tisztek, később századosok, őrnagyok állottak, akiknek székhelyét, a fő katonai állomást, lehetőleg a törzsfő székhelye közelébe helyezték. A fő katonai állomáson kívül a szükséghez képest, ami a területek nagysága és a magában foglalt törzsek különféleségéből adódhatott, a kerületben további ú. n. katonai mellékállomásokat létesítettek, amelyek élén alantos tiszt vagy őrmester állott. Később, a bennszülöttek pacifikációjának előrehaladtával a katonai kerületeket felsőbb hivatalnokok, »Bezirksamtmann«-ok vezetése alatt polgári közigazgatás alá helyezték. Úgy a katonai állomásokat, mint a közigazgatási hivatalokat, hogy szükség esetén az európaiaknak menedéket nyújthassanak, kellően megerősítették. Mivel pedig a suaheli az erődítést „boma“-nak nevezi, ez az elnevezés mindennemű katonai vagy polgári hatóság székhelyének megjelölésére is általános lett.

E kerületi beosztás alól csak a Nyansa és Tanganyika illetve rüwu tavak között élő hatalmasabb bennszülött szultánok országai tettek még kivételt. Ezek a gyarmat legsűrűbben lakott tartományai, amelyeknek fejedelmei alattvalóik fölött oly tekintéllyel és hatalommal bírnak, hogy bármely kormányzósági rendeletnek országukban való pontos végrehajtásáért kezeskedhetnek. Mivel bármely intézkedés, mely e tartományokban a régi kötelekeket új közigazgatási beosztással akarná helyettesíteni, ezeknél egyrészt ellenállásra találna, másrészt csak nagy személyzettel és költséggel volna megoldható, a gyarmati kormány megelégedett azzal, hogy a szultánok fölé⁴⁴ egy-egy rezident helyezzen, aki őket országuknak a megkívánt szellemben való kormányzásához a kellő utasításokkal ellátja. Így a Kiwu tó keleti partján fekvő, kétmillió lakossal bíró Ruandában és az ettől délre fekvő, majdnem ugyanannyi lakost számláló Ürundi-ban létesült egy-egy rezidentúra, míg ezek keleti szomszédjai, a nyansa nyugati partján élő hét, úgynevezett mhaia szultán elöljárója egy harmadik rezidens lett, aki az Emin pasa által alapított Bukobában székelt.

A háború kitörésekor a gyarmat 24 kerülete közül az emlí-

A Ruwuwu, a Kagerának, tehát a Nílusnak is egyik forrásfolyója.

tett három állott rezidensek igazgatása alatt, kettő volt még katonai kerület (Iringa és Mahenge), míg a többi 19 polgári közigazgatás alatt állott.

Minden kerületi főnök egyben a bennszülöttek fölött ítélkező kerületi törvényszék elnöke volt, míg az európaiak fölött való bíraskodásra három, úgynevezett „Bezirksgericht“ állott fenn. A bennszülöttek fölött hozott halálos ítéletet a törvényszékeknek jóváhagyás végett a kormányzó elé kellett felterjeszteniük. (Európaiakra nézve a legsúlyosabb büntetés a hazatoncolás volt.)

A katonai mellékállomások mintájára a polgári kerületekben is a szükséghez képest egy vagy több kerületi meüékhivatal állott fenn. Természetes, hogy úgy a kerületi főnökök; mint a mellékállomások, illetve hivatalok eljárói egyik főfeladatuknak az ismeretlen vidékek további felderítését tekintették és amennyire közigazgatási teendőik és hajlamuk engedte, a vidéket beutazták és többé-kevésbbé jó térkép-vázlatokat készítettek.

És a „Caput Nili“ évezredes rejtélye is ily kerületi főnöktől nyert végre megoldást. Dr. Kandt kuandai rezidens beutazván a Kagerát (Stanley „niexandra-Nilusát“) és annak mellékfolyóit, az Akanyarut és a Ruwuwut, a kellő vízmérések alapján 1898-ban megállapította, hogy a Nílus végső eredete nem egyéb, mint az Akanyarunak, a Kagera e fő alkotó folyójának forrása a Tanganyika és Kiwu tó között fekvő hegységben. Ugyané hegységben, a nevezetes forrás közelében ered a Malagarassi is, a Kongo egyik forrásfolyója, mely vizét a Tanganyikán át a Lukugába viszi, majd a Lualában át a Kongóba. A gyarmat területén fekvő az a hegység tehát vízválasztót képez a Hilus és Kongo, a Földközi-tenger és az Atlanti Óceán között.

2. Földrajzi és éghajlati viszonyok.

Az éghajlat az egyenlítő ily közelségében természetesen tropikus. A tengerparton, ahol a nap melegét a tenger és a buja növényzet páráival telt levegő még kellemetlenebbé teszi, majdnem az egész esztendőn át nyomasztó a hőség. Jóval enyhébb azonban a belvidéken, amely tetemes magasságig emelkedik és amelynek szárazabb melegét a magaslatokon majdnem mindig fűjdogáló szellő csökkenti.

Az egész gyarmat alapjában véve egyetlen nagy földhátat alkot, mely a tengerparttól indul ki, Tabora előtt legmagasabb pontját körülbelül 1300 m. magasságban eléri, hogy azután visszahajolják ahhoz a végtelen kiterjedésű horpadáshoz, amelyben a nagy tavak fekszenek és amelyet a geológusok a „középfrikai árok“-nak neveznek. Ennek az Indiai Óceán partjával meglehetősen párhuzamosan haladó horpadásnak fenékvonala északról dél felé eséssel bír és így a Nyansa tó vízszíne jóval magasabban fekszik (1100 m.), mint a Tanganyikáé (800 m.) és ez viszont magasabban, mint a Myassa tükre (kb. 480 m. a tenger színe felett). A tengerpart és a horpadás között elterülő terjedelmes hegyháton kiterjedt síkságok erdős domborokkal, hegycsoportokkal és láncokkal váltakoznak, melyek helyenkint a 2000 m. magasságot elérik. E hegycsoportok egyike pedig, a gyarmat északi határán emelkedő Kilimanjaro, 6000 m.-en felül nyúló két csúcsával nemcsak a gyarmatnak, hanem egész nfrikának is legmagasabb pontja. Csúcsai, a Kibo és a Mawensi, jóllehet alig esnek 200 km.-re az egyenlítőtől, örök hóval vannak borítva. Hatalmas fehér kúpjuk kísértetiesen mered az ég felé a lábukat környező őserdők örök buja tavaszából.

A tengerpart pálmaerdei mintegy 500 m. magasságban engedik át helyüket egyéb lombos erdőknek. Az e magasságig terjedő tengerparti sáv szélessége 100—200 km., de megszűkül a magaslatokon, míg a jól védett völgyekben a tropikus növényzet jóval messzebb is benyúlik az ország belseje felé. E terület-szalagon túl a növényvilágban a lombos erdő jut túlsúlyra, mely helyenkint megszakítás nélkül több napi járóföldre kiterjed, másutt kisebb-nagyobb tisztásokkal és nyílt fensíkokkal váltakozik. A lombos erdő egész kiterjedése akkora, hogy a gyarmat területének majdnem egyharmadát teszi és így egy tagba gondolva, Nagy-Magyarországot teljesen elfödné. E belvidéket pálmaligetek már csak egyes helyeken ékesítik, ahol fő életfeltételük, az elegendő mennyiségű nedvesség a természetben megvan, vagy ahol nevelésükre kellő gondot fordítanak, mint ültetvényeken, kertekben és itt-ott a bennszülöttek falvaiban. A nagy tavak vidékén a növényzet ismét részben tropikus jelleget ölt, de itt a homokot kedvelő kókuszpálma helyett a nedves fekete talajhoz kötött banán van túlsúlyban.

Mivel a lombos erdők faállományában egy, a bennszülöt-

tektől „myombo“-nak nevezett faj a legelterjedtebb, ez erdőket, melyek a száraz évszakban majdnem teljesen lombtalanok, myombo-erdőknek nevezik. Szorosabb értelemben vett őserdő, örökzöld, sűrű koronájú faóriásaival és az ezeket összeszővő vastag folyondárokkal, aránylag kis terjedelmű és csak sziget-szerűen elszórt felületeket fed a gyarmatban.

Az esztendő tulajdonképpen csak két évszakai tagozódik; a száraz évszakra (júniustól szeptemberig), mely az egész beividéken minden csapadék nélkül múlik el, de hűvösebb hőmérsékleténél fogva a mi telünknek felel meg és az esős évszakra, amely többé-kevésbé megkülönböztethetően a kis- és nagy esők évszakára tagozható. Előbbi október—november hónapokra, utóbbi február—május hónapokra terjed. A két esős időszak közé esik az év legnagyobb melege, december—január hónapokra, melyek a déli félgömbön a mi június—július hónapjainknak felelnek meg és amelyek alatt, kivált a tengerparton, csak néha enyhíti meg a füllesztő hőséget néhány percre a trópusok szakadó zápora. Az év e tagozódásának megfelelően a növényzet december—április hónapokban éri el legbujább pompáját, míg május vége felé a gyakran ölmagasságú fű és a lombhullató fák levelei sárgulni kezdenek.

Az évi csapadékmennyiség a gyarmat különböző részeiben nagy eltéréseket mutat. Legnagyobb Bukóba vidékén és a Nyassa tó északi partján, ahol az évi csapadék 2500—3000 mm. között váltakozik. Legkisebb a gyarmat közepén elterülő Ugogo tartományban (500—600 mm.), ahol a száraz évszak nagy vízhiánya még ma is sok szenvedésnek az okozója.

A földrajzi viszonyok e rövid vázolója végén nem lehet említés nélkül hagynom egy igen tág használatú fogalmat, a „pori“-t (ejtsd: póri), amelyet azonban európai nyelven egy szóval lefordítani nem — csak körülírni lehet. Az afrikai «pori» nagyjában azonos az indiai „dsungel“-l és egyes esetekben vadonnal volna fordítható. De a dar-es-salami ember, ha a beividékre akar menni, akkor a „pori“-ba készül, ámbár a beividéken népes községek, arany (mtama-) kalászt rengető nyílt fensíkok és parkszerű kiterjedt síkságok is vannak, amelyek egyike sem mondható vadonnak. Másrészt a belföld legkisebb, akár 2—3 kunyhóból álló falucskájának lakói is megkülönböztetik lakóhelyük közvetlen környékét, a „shamba“-t és azon túl

a „pori“-t. „Pori“ belvidéket, erdőt, giz-gaszt, parlagot és még egyebeket is jelent, ami mindenesetre az Afrikába készülőnek egyik megjegyezni valója.

3. A bennszülött népesség.

A gyarmat 995.000 p-km.-nyi területén a bennszülött lakosság számát kerek 7.5 millióban állapították meg, amely szám részben népszámlálás, részben becslés eredménye. A lakosság átlagos sűrűsége ezek szerint négyszögkilométerenkint 7.5 lélek, aminek a gyérségéről úgy alkothatunk magunknak fogalmat, ha Nagy-Magyarország népességét, amelynek háromszorta kisebb területen háromszorta több lakója volt, kilencszerte megritkítva képzeljük. De a gyarmat lakottsága e nagy területen korántsem egyenletes. Legsűrűbb Ruandában, a gyarmat északnyugati sarkában, ahol 1 □-km.-re 72 lélek esik, legritkább a Tanganyika délnyugati partján elterülő Bismarckburg-kerületben, amelynek □-km.-ére még csak nem is egész egy ember jut.

A bennszülött törzsek túlnyomó része a „ bantu“ népcsaládhoz tartozik, amelyhez kevés kivétellel egész r'özép-Afrika néptörzsei tartoznak. (Bantu nevét e népcsalád onnan kapta a nyelvészetben, mert a szó ebben vagy hasonló alakban az összes törzsei nyelvében előfordul és «az embereket» jelenti. A földrész legbelsejében „abantu“, Tabora környékén „wantu“, a tengerparton pedig „watu“ az alakja.) A bantut általában közép-termetű, arányos, izmos testalkat, sötétbarna, majdnem fekete testbőr, hegyes homlokszög, lapított orr, duzzadt ajkak, gyapjas haj jellemzik, továbbá a szakáll és bajusz hiánya.

H bantukat azonban, bár Közép-Afrika népességének zömét teszik, az újabb ethnografia nem tartja a föld őslakóinak. A közép-afrikai őslakónak egy törpe, még teljesen vad népfajt tekintti, amelynek egyik törzse a Dél-Afrikában élő buschmannok,* a másik a batwa nép, mely a Kongó medencéjének őserdejében csoportokban tanyázik. Ez utóbbiak legkeletibb csoportjai Mémet-Kelet-afrika ruandai kerületének őserdeiben is lakoznak és tisztán vadászatból élnek. Szamuk csekély. A ruandai erdőkben tanyázók számát 20.000-re becsülik. Magasságuk az I½ métert soha meg nem haladja. A vadászatban, amelyet mérgezett

* A búroktól származó elnevezés a „pori“-lakóra.

nyilakkal űznek, kiválóan ügyesek és ez a körülmény kis természetükkel együtt nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az európaiak „befolyását“ maguktól mindmáig távol tudták tartani. Minden fatörzs, minden nagyobb páfránylevél jó rejtkehelyet nyújtván nekik, ellenségüket a biztos nyíllövés távolságáig gyanútlanul bevárhatják.

Másrészt a legszámosabb bantu népen és e csekély számú őslakókon kívül vannak a bennszülöttek között egyes törzsek, amelyeknek úgy testalkata, mint nyelve az előbbiektől elütő és amelyekről kétségtelen, hogy későbbi bevándorlás útján kerültek mai hazájukba. Ezek között első helyen említendők a szémi eredetű mtussi nép, melyet magas nyúlánk testalkata, keskeny, hosszúkás arca, finom arcvonások, vékony metszésű, jól kifejlett orr, vékony ajkak és világosabb, kávébarna bőre első pillanatra megkülönböztetnek a bantuktól. Ezek Észak-nyfrikából vándoroltak dél felé. Legdélibb csoportjaik a gyarmat északi részeiben telepedtek le, ahol a többi törzsek földjén egyes falvakat vagy falucsoportokat alkotnak. Eltérően a földműveléssel foglalkozó bantuktól, tisztán marhatenyésztésből élnek. Míg a gyarmat északnyugati sarkában levő hatalmas fejedelemségekben csekély számuk ellenére is (számukat Ruandában 60.000-re teszik), az uralkodó osztályt alkotják, melyből a fejedelmi családok is származnak, addig a többi törzsek, kivált a mnyamwezik és msukumák megvetik őket. Ezek a földművelést magasan az állattenyésztés fölé helyezik és bár annak keretében utóbbit maguk is űzik, a pusztán marhatenyésztő foglalkozást, a «csak pásztorzkodást», dologtalanságnak, élehetlenségnek tekintik. Míg e törzseknél a földművelő nép ellenszenvre, addig Ruandában a saját maguk uralkodói büszkesége gátolta a bantukkal való elegyedésüket, amiért is fajuk elég tisztán megmaradt.

A Kilimanjaro vidékén éiő massai nép eredetét egyes néprajztudók szeminek, mások háminak mondják. Szintén marhatenyésztéssel foglalkozik és régi harciasságát máig is annyira megőrizte, hogy kevés esztendő múlik el, amelyben egyes csoportjaik által rendezett nagyszabású marharablójárataik úgy a német, mint a szomszéd angol gyarmat kormányát ne foglalkoztatnák. A mtussi és massai nép bevándorlásának idejét 300—400 esztendő előttre teszik. Úgy látszik azonban, hogy sokkal azelőtt, a teljesen homályos múltban, szintén történt

északról való bevándorlás az őslakó törpék földjére és hogy a mai bantu nép nem egyéb, mint az akkor bevándorolt idege-
neknek a törpékkel való elegyedése.

A. gyarmat délnyugati, sarkában élő wangoni az etnográfusok szerint szintén nem tiszta bantu nép, hanem dél felől hadjáratokra felvonult zuluknak bantukkal való keveredése. A wangoni kiválóan harcias jelleme, melyről még szó lesz, a laikus előtt is valószínűvé teszi e harcias ősoktól való származását.

4. A „Kaiserliche Schutztruppe“.

Wissmann kormánybiztos szudáni katonákból és zulukból toborzott csapata, mely 1889—90-ben az arab lázadást leverte, a gyarmatnak birodalmi közigazgatás alá vételekor a „Kaiserliche Schutztruppe“-vá, a „császári védelmi csapat“-tá alakult át. Célja elejétől kezdve az volt, hogy egyrészt az európaiakat esetleges bennszülött lázadás esetén megvédje, másrészt, hogy a bennszülöttek békéjét rendzavarók ellen biztosítsa. Európai állam elleni harcra való szervezését a Kongó-konferencia határozmányai fölöslegessé tették. E rendeltetésének megfelelő volt az ereje (Wissmann alatt nem volt erősebb 750 fegyvernél), továbbá felszerelése is, mely csak egyes töltésű gyalogsági fegyverekből és néhány kiskaliberű ágyúból állott. Tíz arab lázadás leverése után nemsokára ismét akadt dolga a csapatnak, mert a harciasabb természetű bennszülött törzsek, amelyeknek fejedelmei mögött gyakran arabok is állottak, nem tudtak egyhamar belenyugodni az új rendbe, amely nekik a hadviselést épúgy, mint az egyes gyilkosságot, halálbüntetés mellett és a rablást és rabszolgaszerzést is a legszigorúbban megtiltotta és többé-kevésbé nyíltan ellene szegültek. Hol egy-egy rablókalandra indultak, hol egy európaikat gyilkoltak meg, hol általános fölkelést rendeztek, amikor is mindannyiszor egy-egy büntetőexpedíció vált szükségessé. Ezek pedig a csapattól gyakran áldozatokat követeltek. Egy ily büntetőhadjárat pedig, mely a csapat történetének egyik leggyászosabb eseménye lett, itt is említést érdemel. A vállalatot Zelewsky, a csapat parancsnokságában Wissmann utódja, maga vezette az engedetlenkedő mhehe törzs ellen Iringa vidékére 1891-ben. Háromszázadnyi csapata, fel nem derített okból, kellő biztosítás nélkül haladt Uhehe fennsíkján, mikor egy a bozótban elrejtőzött bennszülött-

had rajtaütött és majdnem egy szálig felkoncolta. A csapatnál levő összes európaiak, számszerint tízen, a parancsnokkal együtt és 250 fekete zsoldos életét vesztette és csak az utóbbiak közül sikerült egynéháynak, életét megmentve, Daressalamba hírt vinnie.

Kisebbségi expedíciók még később is váltak szükségessé, 1905-ben pedig a tengerpart mentén arab befolyás alatt ismét nagyobb lázadás tört ki.. Ezt azonban az időközben megjavult hírszolgálat és forgalmi viszonyok következtében nagyobb készültségnek örvendő védelmi csapat hamarosan és aránylag csekély áldozatok árán leverte. Aző, a pedig nagyobb szerű hadműveletekre szükség nem volt.

Ha egy-egy törzsnél itt-ott engedetlenség jelei mutatkoztak, a legközelebbi helyőrségből egy szakasz kivonulása és a főcinkosok elzárása rendszeren elegendő volt a rend teljes helyreállítására.

Miután a szudáni és zulu zsoldosok a hadiszolgálatban beváltak, a csapat parancsnoksága kísérletet tett a föld bennszülötteiből toborzott zsoldosokkal is, akik eleintén amazok keretében, elosztva tettek szolgálatot. Miután ezek is bátor és hű katonáknak bizonyultak, később az egyiptomi és portugál-keletafrikai (Mozambique) toborzásoktól, amelyek azonkívül, hogy költségesebbek voltak, még az illető kormányokkal való tárgyalásokat is szükségessé tették, teljesen elálltak. így a Wissmann zsoldosainak száma egyre fogyott. Mivel azonban szudániak és zuluk a hadiszolgálatot minden egyéb foglalkozás fölé helyezik és fiaikat, akik atyjukkal és anyjukkal a kaszárnyákban laktak, elejétől kezdve erre nevelték, az új nemzedék az azóta megnövekedett csapatba még mindig szépszámú katonát állított.

A háború kitörésekor a „Kaiserliche Schutztruppe“ ereje 186 német tiszt és altisztból és 2500 fekete katonából állott. E csapat 14 század kötelékébe beosztva, a gyarmat 14 különböző városában állomásozott. A fekete katonák, akiket arab szóval, mint a mohamedán népek hadseregeiben mindenütt „askari“-knak neveztek, a háború kitörésekor is ugyanazzal a 71-es mintájú, egyestöltésű fegyverrel és füstfejlesztő lőszerrel voltak ellátva, mint első alkalmaztatásuk idején. Nyíllal, lándzsával, vagy legrosszabb esetben néhány régi puskával harcoló bennszülöttek ellen e fegyverek hatásfoka elegendőnek bizonyult

és emellett fekete katonák kezében két nagy előnyük volt: egyik, kevésbé kényes szerkezetük, amelynél fogva lassan használódtak el s a másik, hogy egyenkint töltve, a kevésbé fegyelmezett harcos is nehezebben esik a löszerpazarlás hibájába. A füstfejlesztésnek azonban igen nagy hátrányul kellett bizonyulnia füstnélküli, messzevivő, ismétlőfegyverekkel szemben, amennyiben a füstgomoly elárulta állás ellen azok fölénye teljes érvényre jutott; kedvezőtlen szél esetén a füst ezenkívül a saját célzást is megnehezítette.

Az európaiak fegyvere a 98-as mintájú gyalogsági fegyver vagy karabély volt. Ezenkívül még mintegy 50 gépfegyver állott a csapat rendelkezésére. Szükség esetén továbbá magával vihette a néhány bomában elhagyottan álló egy-egy régi, kis-kaliberű ágyút is.

A bennszülött katona félévi próbaidő után ötesztendei szolgálatra kötelezte magát, továbbá arra, hogy elbocsátása után szükség esetén volt századánál jelentkezik. Az askari a csapatnál teljes. ellátáson kívül 20 rúpia (kerek 30 K) havi zsoldot kapott, ami afrikai viszonyok között nagyon jó javadalmazásnál volt mondható.

Jó előmenetel és magatartás esetén az askariból altiszt lett ombasha (örvezető), shaush (tizedes), betshaush (szakaszvezető) és sol (örmester), akik fokozatosan emelkedően több-több zsoldot is kaptak. Régebben a sóinak a tisztí pályá (effendi) is nyitva állt, a háború előtti években azonban új kinevezés nem történt és így a volt effendikből 1914-ig már csak egy maradt. Mint minden fekete katonai személy, így az effendi is alá volt rendelve minden fehér katonai személynek, tehát az altisztnek is. (Fehér közember a békebeli Schutztruppeban nem volt.) Az e szolgálati viszonyból származó néha visszás helyzetek vezethettek az e rangba való kinevezések megszüntetésére.

Egyfelől a jó zsold, másfelől az a tekintély, amelynek az askari a bennszülött lakosság szemében örvendett, sokakat rábírt arra, hogy a köteles öt éven túl még sok esztendőn át megmaradjon a katonai szolgálatban, sőt sokan voltak olyanok is, akik életük javarészét a khakey (kaki) egyenruhában töltötték.

A „Kaiserliche Schutztruppe“-n kívül volt még a gyarmatnak egy bennszülött rendőrcsapata is, mely a Schutztruppeból való áthelyezések útján nyerte kiegészítését. Célja a rend fenn-

tartása volt a gyarmat területén. Minden polgári közigazgatás alatt álló Kerületben, továbbá a három rezidentúrában állott — a kerületi főnökök alá rendelve — a rendőrcsapat egy szakasza egy fehér őrmester vezetése alatt (ezenkívül három-négy őrmester külön alkalmaztatásra); akinek feladata az volt, hogy gondoskodjék arról, hogy a csapat a katonai gyakorlatban megmaradjon. Ennek az ellenőrzésére három tiszt állott a rendőrcsapat élén. E csapat ereje a háború kitörésekor a három tiszten kívül 60 német őrmester és 1840 bennszülött katona volt. Fegyverzete ugyanaz volt, mint a Schutztruppeé.

5. A nem bennszülött lakosság.

A közigazgatás államosítása és idővel való kiterjesztése már nagyobb számú európai hivatalnokot tett szükségessé. Ehhez járult, hogy a rendezett viszonyok beálltával az ifjú gyarmat temérdek jó keresetforrást nyújtott és egyre több európai kereskedőt, iparost és ültetvényest vonzott magához, úgyhogy az európaiak száma az arabokét az utolsó években már jóval fölülmúlta.

Nagyszámú hindu kézműves és kereskedő is vándorolt be a gyarmat főbb helyeire. A hindu kereskedő kisebb-nagyobb áruházakban, a „duká“-kban ezer apró csecsebecse, használati tárgy, élelem, szövetek árusításával foglalkozott, amihez azonban gyakran uzsoraüzletek és a bennszülöttek tudatlanságának sokféle kihasználása is járult. A hindu a bennszülött bankárja, akinek ez jó százalékot fizet, akár pénzt vesz tőle kölcsön, akár megtakarított pénzecskéjét helyezze nála biztonságba. Üzleti eljárásuk ellenőrzése által a kormány közegei természetesen gondoskodnak róla, hogy kihágásaik el ne harapózzanak.

A gyarmat nem bennszülött lakossága az 1913-iki kimutató szerint a következő volt:

Tarkák: arabok	4100
hinduk	8800
egyéb tarka	2000
összesen	14900
Európaiak	5350

és pedig nem szerint férfi 3920, nő 1430

foglalkozás szerint:

hivatalnok	551
tiszt és altiszt	180
hittérítő és pap	498
ültetvényes	882
mérnök, építész és vállalkozó	352
iparos	355
kereskedő, vendéglős stb	523
orvos és különféle	203

6. Közbiztonság.

Mínt hogy a kormány erélyes és célszerű katonai és közigazgatási intézkedéseivel a bennszülött törzsek és arabok harci kedvét végkép megszegte, a közbiztonság részükről alig szenvedett. Európaiak élete ellen az 1905/6-iki fölkelés óta semmiféle merénylet elő nem fordult és így ezek életbiztonsága e téren — tekintve a hűségnek azt a sok bizonyítékát, amelyet bennszülöttek a messze magányban egyedül élő vagy utazó európaiak irányában szolgáltattak — nagyon jónak volt mondható. De a bennszülöttek élete és szabadsága ellen elkövetett merényletek száma is rohamosan megcsappant abban az arányban, amint a kormány katonai és közigazgatási közegei szaporodtak és így a német befolyás a gyarmat félreesőbb vidékein is érvényre jutott és az elkövetett bűncselekmények egyre nagyobb száma megtorlásra talált.

Emberevő törzs a gyarmat területén csak a Bagamoyo város belvidéken élő wadoë nép, de ennek köréből sem jutott már évek óta emberevés esete a hatóságok tudomására és az a körülmény, hogy a szomszéd törzsek bennszülöttei egyedül és félelem nélkül átjárnak országukba, további bizonyosággal vehető, hogy ősi szokásukkal felhagytak.

A bennszülöttek bűnözéséről való tájékoztatásul szolgáljon az 1913-iki igazságszolgáltatási kimutatás néhány adata.

Az állam és a közrend ellen elkövetett bűnesetekben a törvényszékek hoztak 1 halálos ítéletet, 69 ítéletet 1 évnél hosszabb börtönre, 1100 enyhébb ítéletet.

Az életbiztonság ellen elkövetettekben: 19 halálos ítéletet, 150 ítéletet 1 évnél hosszabb börtönre, 2750 enyhébb ítéletet

A vagyonbiztonság ellen elkövetettekben: 148 ítélet 1 évnél hosszabb börtönre, 5600 enyhébb ítéletet.

A közbiztonság egy másik veszedelmének, a vadállatok pusztításainak csökkentésére is történtek célszerű intézkedések, amelyek azonban a dolog természeténél fogva eddig kevesebb eredménnyel jártak, mint a bennszülöttek fegyvelmezésére vonatkozók.

A vérengző vagy egyébként kártékony vadak, u. m. oroszlán, párducz, gepárd, hiéna, vadkutya, kisebb macskafajok, vaddisznó, pávián, krokodil és mérges kígyók pusztítására a kormány elejétől kezdve jutalmakat tűzött ki.

Az idevágó rendeletnél fogva minden kerületi hivatal bárkinnek, aki az említett állatok frissen lehúzott bőrét felmutatta, ennek lebélyegzése mellett a megállapított jutalmat kifizette. Bár e díjak csak 1 és 15 rúpia között váltakoztak és az európaiak vadászszenvédélyének megnövelésére sem alkalmasak, sem szükségesek nem voltak, a bennszülöttek vadászati buzgalmaóra ösztönzőleg hatottak. Mivelhogy a bennszülött lándzsája nélkül mai napig sem hagyja el faluját, kisebb állatok leterítésére véletlen találkozásakor is gyakran nyílik alkalma. A faluikat környékező nagyobb vérengzők ellen pedig gyakran nagy kelepécét építenek, vagy vermeket ásnak, vagy ellenük megállapított, tervszerű, néha jó eredménnyel járó hadat indítanak.

A kártékony vadak előfordulására némi világot vethet a következő adat, amely szerint az 1912/3-iki jelentési évben a kerületi hivatalok jutalmat fizettek 347 oroszlánért, 1036 párducz és gepárdért, 283 kisebb macskafajért, 47 hiéna és vadkutyaért, 1087 vaddisznóért, 457 páviánért, 315 krokodilért és 1692 mérges kígyóért.

Már ez adatokból is lehet a vérengzők nagy elterjedtségére következtetést vonni. De megjegyzendő, hogy az összes leterített vérengző állatok száma a mondottaknál jóval nagyobb, amennyiben kivált félreeső vidékeken gyakran megesik, hogy a bennszülöttek megelőgesznek ellenfelök legyőzésével és a jutalom átvétele tudatlanság vagy közönyösség miatt elmarad.

És mind e vadászatuk mellett is a vérengzők útján mindmáig sok kár esik emberéletben. Kevés az európaiakéban (akik máig is megtartották a két régi és hasznos afrikai szokást, hogy soha a poriban fegyver nélkül nem járnak és: a városokon

kívül tartózkodván, házuk vagy sátruk előtt éjszakának idején lámpát égetnek, melynek fénye a vadállatokat elriasztja), de annál több a bennszülöttekben. Ezek útjaikon, de gyakran még rozoga kunyhóikban is ki vannak téve a vadállatok pusztításának. A Kongo-akta kötelezván a gyarmati kormányokat, hogy a lőfegyver-viselési tilalmat a bennszülöttekkel szemben fenntartsák, önvédelmezésükben ezek csakis a lándzsára támaszkodhatnak (némely törzsnél ezenkívül még az íj is használatos), ami a legügyesebb kézben is kevesebb védelmet nyújt, mint a modern fegyver. Másrészt mezítelen lábbal vándorolván, mérges kígyók csípésének is jobban ki vannak léve. De oroszlán és párdúc éjszakának idején nem átalja sötét kunyhóikat is, melyben a földön égő tűz az éj folyamán elhamvadt, felkeresni és nem egyszer megesisik, hogy rozoga falába lyukat kaparva, a mellette alvót az oroszlán egy csapással megmarkolja és kivonszolja.

Az 1913-iki kimutatás 1500-ra becsüli azoknak a bennszülötteknek a számát, akik évenként vérengző állatok áldozatai lesznek.

A gyarmati kormány az esetek lehető pontos nyilvántartásával igyekezett idevágó intézkedéseit hathatósabbakká tenni. De érthető, hogy oly rendkívül nagy területen, amelyen a kormány szolgálatában alig 700 európai van elosztva — és ennek is jórésze a kormányzóság székhelyén tartózkodik, Daressalamban — a bennszülöttek életének e tekintetben való jobb biztosítása eddig nem volt lehetséges.

7. Egészségügyi viszonyok.

Míg közbiztonság tekintetében az európaiak helyzete sokkal kedvezőbb a bennszülöttekénél, addig egészség dolgában az éghajlathoz nem szokott fehérék aránytalanul rosszabbul állannának, ha egyrészt jobb táplálkozás, a higiena követelményeinek jobb megértése és követése és másrészt a 2—3 évenként a hazában eltöltött félévi üdülés segítségükre nem jönne.

A tropikus hőség, mely a bennszülöttekre nincs külön hatással, mint minden ország hőmérséklete annak lakóira, az európaiak szervezetét idők folyamán többé-kevésbé megviseli. A hozzámért öltözködési divat, a fehér vászonöltöny (városokban) és a khakey (sárga vagy barna vászon, városokon kívül), továbbá a nagy trópusi tőzeg- vagy gummi-kalap a forróság hatását némileg enyhítik ugyan, de a hazai éghajlattal szemben

fennálló különbséget teljesen megszüntetni nem képesek. Ehhez járul még, hogy némely trópusi betegség iránt az európai szervezete fogékonyabb a bennszülötténél és míg ezeknél egyes betegségek alig okoznak kóros tüneteket, az európaiaknál gyakran halálos kimenetelűek.

Európainál és bennszülöttnél egyaránt a „malária“ okoz legtöbbször bajt, amelynek terjesztői a mindenütt előforduló és kivált az esős időszakban nagyon elszaporodó szúnyogok (mosquito-k). A malária-parazitákkal fertőzött moszkító csípése folytán e paraziták az ember véérébe jutnak, ott elszaporodnak és étvágytalanság és bágyadtság rövid tünetei után lázat okoznak, mely gyakran 41, sőt 42°-ot is elér és rövid megszakításokkal — a reggeli órákban — gyakran napokon át tart. Orvossága a chinin, melynek rendszeres vétele az orvosoktól megszabott mennyiségben és időben teljes gyógyuláshoz vezet. A malária ellen való védekezés legfőbb eszköze a fehér fátyolszövetből készült „mosquito-háló“, mely menyezatként úgy van az európaiak ágára erősítve, hogy helyes lezárása után az alatta fekvő a mosquitok csípése ellen biztosítva van. Mivel ezek rajai csak a sötétség beálltával repülnek ki lombrejtekeikből és a lámpavilágot kerülik, a védekezés további módja esténként lehető zárt öltöny viselése, továbbá a korai lefekvés. Ezenkívül némely orvos az állandó, úgynevezett prophylaktikus chininszedést is ajánlja, melyet azonban mások mint céltalan méregszedést kárhoytatnak. Ha az orvosoktól megszabott hosszú és terhes chininkúrát elhanyagolják, ezzel a krónikus maláriának készítik elő a talajt, amely ellen a chininnek hatása már nincs, továbbá tápot nyújtanak az agy-maláriának és a leggyakoribb és legveszedelmesebbnek, a „Schwarzwasserfieber“-nek.

Ámbár a Schwarzwasserfieber gyógyításában a német orvosok az utolsó 10 esztendőben igen nagy haladást tettek, még 1913-ban a hatósági kórházakban kezelt megbetegedés közül 12 volt, vagyis 20% halálos kimenetelű.

Egy másik betegség, mely a bennszülötteket megkíméli, az európaiakat ellenben súlyosan megtámadja, a „Rückfallfieber“. Terjesztője egy kullancs, mely éppen a bennszülöttek lakásai-ban él és az európai közelébe vagy az ily kunyhókban való tartózkodás, vagy a bennszülöttek útján való elhurcolás által jut. Csípése folytán a vérében élő „spirocheták“, a betegség

előidézői, az ember vérébe jutnak és az európainál hosszantartó lázat okoznak, mely bár 38—40°-on felül nem igen emelkedik, de négy-hat hét alatt három-négy hosszú lázrohamban ismétlődik meg. Ezek mindegyike szünet és enyhülés nélkül napokon át tart és kinek szívét, kinek agyvelejét, látóidegét támadja meg és szívbajt, hosszabb-rövidebb tartamú elmezavart, vakságot vagy bénulást okozhat

Míg e betegségek súlyos alakban csakis a fehéreknél lépnek fel, addig az Európában is ismeretes vérhas fehéreket és feketéket egyaránt megtámad. Hogy utóbbiaknál többször végződik halállal, annak oka tán a kisebb önfegyelem, melyet az általuk netán fölkeresett orvos rendelésével szemben tanúsítanak.

Mindkét fajra egyaránt veszedelmes, de eddig majdnem csakis a bennszülöttek között uralkodó — szintén fertőző — betegség: az álomkór. E szörnyű baj előidézői szintén spirocheták, amelyek azonban a „glossina palpalis“-nak (álomkór-légy, a háziállatokra oly veszedelmes cece-légynek rokona) vérében fejlődnek és ennek csípése által jutnak az ember véérébe. E betegség csak egy-két évszázad előtt juthatott eredeti hazájából, a Kongo medencéjéből, talán az arabok karavánjai útján, a gyarmatba.

A bennszülöttek között ezeken kívül még két fertőző betegség szedi állandóan áldozatait, anélkül, hogy a hatósági preventív intézkedések, amelyek bár már tetemes javulást hoztak, továbbterjedését eddig megakadályozhatták volna. Ezek egyike a féregbaj (Wurmkrankheit), amelynek terjesztője egy kukacfaj; ennek tojásai nagyszámban foglaltatnak a betegek ürülékében, ahonnan továbbjutva, új fertőzéseket okoznak. A belekben elszaporodott férgek míg egyrészt a szervezettől sok táplálékot elvonnak, másrészt saját szervezetükből mérges anyagokat választanak ki, melyek a belekben felhalmozódván, sok esetben az ember halálát okozzák. E betegség gyökeres gyógyítására az orvosi tudomány eddig módot nem talált. A másik a lepra (bélpoklosság), amelyet az ú. n. lepra-bacillus idéz elő és amelyre hatásos orvosságot a tudomány eddig szintén nem ismer. Első tünetei egyes testrészeknek érzéktelenedése, elfakulása, amire az előrehaladott stádiumban az ember szörnyű megcsonkulása, végtagoknak, orrnak, fülnek teljes elhalása és a testtől való leválása következik.

A bennszülöttek között gyakran lát az ember még egy, bár kevésbé veszedelmes és nem fertőző betegséget, amely azonban torzító hatásánál fogva nem kevésbé vonja magára az európai figyelmét. Ez az elephantiasis. Az ember végtagjaiban, leginkább a lábokban szokott fellépni ismételt bőrszövetgyulladás és a véredények eltömődése folytán, ami által az illető végtagban vértódulás és ennek következtében a végtag szinte ijesztő megdagadása áll be. A kedvezőtlen egészségügyi viszonyokkal szemben a gyarmati kormány mindjárt megalakulása után az egész vonalon megkezdte az orvoslás munkáját és rövid 25 év alatt, a felmerült számos nehézségek ellenére is, oly javulást teremtett, amelyről még az oly régi gyarmatos nemzet fiai is, mint az angolok, mindig elismeréssel voltak kénytelenek szólni és írni.

A leküzdésre szoruló nehézségek nemcsak a gyarmat rengeteg kiterjedésében és a bennszülötteknek az egészség kérdéseiben való teljes tudatlanságában és közönyösségében állottak, hanem a gyarmati kormánynak állandóan pénzügyi nehézségekkel is kellett küzdenie. Ahhoz, hogy önerejéből teljesen fenntartsa és fejlessze magát, a fiatal gyarmat természetesen még képtelen volt. Nagyobb beruházásokhoz az anyaország támogatására volt szüksége. A német Reichstag pedig, eltérően a régi gyarmatos nemzetek: angolok, franciák, hollandok törvényhozó testületeitől, a gyarmatok fejlesztése iránt még nem mutatott kellő érdeklődést, szakértelmet és elegendő áldozatkészséget és a gyarmati beruházási költségek megszavazásánál rendszeren oly szűkkeblűséggel járt el, amilyen a gyarmati kormányok törekvésével, hogy tartományukban lehető hamar kedvező életfeltételeket teremtsenek, korántsem állott összhangban.

Mindamellettt a gyarmatban már igen jó egészségügyi szervezett állott fenn. A tengerpart két legnagyobb városában, mely egyben a belvidékről jövő két vasút végpontja is volt (helyesebben az odavezető két vasút kiinduló pontja), Daressalam- és Tangában egy-egy mintaszerűen berendezett tágas kórház állott fenn kitűnő német orvosok vezetése alatt és pedig külön az európaiak és külön a tarkaszínűek számára. Ezenkívül minden kerületben, legalább ennek székhelyén, egy-egy kórház működött orvossal az élén, amelyben a bennszülöttek állandó kezelésben részesültek és amelynek külön kisebb osztályában a „pori“-ból betegten odakerülő európaiak is felvétettek.

Ez általános kórházakon kívül az álmkór pusztításának külön orvosi szervezet állott szemben, amelynek a veszélyeztetett területen — a Tanganyika és Nyansa tavak köze — egy tudományos kísérleti állomáson kívül több kórháza és ú. n. álmkóros-telepe volt elosztva. E kórházakban 1913-ban 3300 új beteget vettek fel, amely szám az álmkór elterjedéséről némi fogalmat nyújthat.

Az álmkórosokéhoz hasonló telepei vannak a lepra-betegeknek is, ahol ezeket thymollal és naphtollal kezelik és így igyekeznek állapotukon némileg enyhíteni.

Aközül a sok preventív intézkedés közül, amelyet a gyarmati kormány a fertőző betegségek elnyomása és a közegészség javítása érdekében végrehajtott, egyet meg kell említenem, mert ez az egy az egészségügyi közegek erélyes és lelkiismeretes működésére talán legjellemzőbb. Ez a bennszülöttek himlőoltása. Hogy ez a gyarmat viszonyai között mily feladat, annak megítéléséhez tekintetbe kell venni, hogy a rengeteg területen a két vasúton kívül forgalmieszközök úgyszólván teljesen hiányoznak, hogy a terület négyszögkilométerére alig esik 8 lélek, hogy a legnagyobb városban is alig található együtt 30.000 bennszülött, továbbá, hogy ezek kevés hajlandóságot mutatnak, hogy az ilyen szerintük értelmetlen orvosi művelethez önszántukból jelentkezzenek, vagy kivált nagy utakat megtegyenek. Mégis pl. 1913-ban kerek 750.000 bennszülött részesült himlőoltásban a gyarmat egész területén, vagyis az összes lakosság kerek $\frac{1}{10}$ -ed része.

A kormány egészségügyi szolgálata nagyon értékes kiegészítést nyert a misszió-társaságok részéről is, amelyeknek tagjai a betegápolást époly szakértelemmel, mint önfeláldozással végzik és amelyeknek minden állomásán egy-egy kisebb bennszülötkórház van berendezve.

8. Európai telepesek.

Hivatalnokok és tisztéken kívül, akik 2—2 évi szolgálati időszakra kaptak kiküldetést a gyarmatba és hat ily szolgálati időszak letelte, vagyis a közbeeső fél-fél évi szabadsági idővel együtt 15 szolgálati év múltán teljes nyugdíjra tarthattak számot, a gyarmatban élő európaiak javarésze telepesekből állott és ezek között viszont az ültetvényesek és farmerek voltak leg-

nagyobb számban, annál is inkább, mivel a városokban letelepült néhány kereskedelmi és csekély számú ipari vállalat is rendszerint második kereseti forrást alapított magának kisebb-nagyobb ültetvények művelésében vagy farmgazdaságban.

Az ültetvényhez vagy farmhoz szükséges gyakran nagyterjedelmű területek megszerzése sem jelentékeny költséget, sem nehézséget nem okozott, jóllehet a gyarmati kormány elsősorban a bennszülöttek földszükségletére volt tekintettel. Mivel azonban ezek száma és munkabírása távol állott attól, hogy a rendelkezésre álló területet művelés alá vehesse, vagy amennyiben egyes vidékek erre nem alkalmasak, más módon hasznosítsa, érthető, hogy az európaiak igényeinek kielégítése a bennszülöttek károsítása nélkül mehetett végbe.

A kormány kerületenkint számon tartotta a bennszülötteknek belátható időn belül jelentkezhető szükségletét és az ezen felül maradó területeket birodalmi földeknek, » Kronland “-nak nyilvánította. Jelentkező európai telepesek a Kronlandból könnyű feltételek mellett annyit vehettek haszonbérbe, amennyinek 10 év alatt való megművelésére, ill. beültetésére, farmgazdaságoknál körülkerítésére, vállalkozhattak. Az évi haszonbér a föld minősége és fekvése szerint $\frac{1}{2}$ —1 rúpia között váltakozott hektáronként. Ha az ültetvényes szerződésbeli kötelezettségének, hogy a területnek évenként $\frac{1}{10}$ részét megmunkálja, eleget tett, joga volt a haszonbérlet megvásárlására, ellenkező esetben a kormánynak joga volt a haszonbérleti szerződést felbontani.

Az ültetvények és farmok nagysága igen különböző volt. Átlagos területük azonban 500—600 kat. holdra tehető. A termelés iránya is a helyi viszonyok, vízbőség, a föld minősége stb. szerint nagyon változik, de általában trópusi termelés. Legnagyobb arányú a kaucsuk- és pamuttermelés, továbbá a kókuszpálmaültetvények, melyeknek megszáritott gyümölcse, a „kopra“, a zsír-, olaj- és szappangyártásban nyer alkalmazást. De ezeken kívül nagymennyiségű sisal-agavé, amelynek nagy kardlevelei tilolás után a kötél- és zsákszövetgyártáshoz alkalmas kitűnő szálakat szolgáltatnak, továbbá kávé, valamint „kapok“, egy — magas fán termő — pamutnemű anyag is kerül ki az ültetvényekről. Kisebb mennyiségben teát, kakaót, vaníliát, chinint és fűszereket, az alacsonyabban fekvő, nedves talajú ültetvényeken rizst is termesztenek. Több helyütt kísérleteket tettek a

gabonatermeléssel is, de a száraz félévben az eső teljes hiánya és az esős időnek túlságos csapadékmennyisége miatt ez nagyobb fejlődésnek nem indulhatott. Jobb eredményeket e téren csak a magasabban fekvő és egyenletesebb csapadékelosztású helyeken, mint a Kilimanjaro vidékén és a Nyassa tó északi partja mentén értek el.

Természetes, hogy az ily ültetvények nagyobb számban csak ott keletkeztek, ahol egyrészt termékeik elszállítása aránytalan költségeket nem okoz, másrészt a föld kiváló termékenysége munkájuk kellő gyümölcsözésével kecsesget. Ily vidékek a Kilimanjaro környéke, a tengerpart egyes pontjai és a Rufiyi folyó alsó szakaszának mente.

Elszórtan azonban a gyarmat más termékenyebb pontjain is éltek ily ültetvényesek, akik gyakran 10—15 napi járőföldnyire a legközelebbi európai szomszédjuktól szorgalmas munkában és csendes visszavonultságban töltötték napjaikat.

Míg a száraz évszak csapadékhiánya az ültetvények elterjedését korlátozza, addig egy másik körülmény az állattenyésztésnek szab határokat. A gyarmatnak majdnem egyharmadrészét a már említett myombo-erdő fedi, amely a cece-légy rajainak tanyája. E légy jelenléte pedig mindennemű állattenyésztést meddővé tesz. A cece-légy vére t. i. kedvező talajt nyújt bizonyos paraziták fejlődésének, amelyek a légy csípése által az állat vérébe jutnak, szervezetében az ú. n. cece-betegséget idézik elő és rövid néhány hónap alatt az állat végét okozzák. Számos kísérleti állomás foglalkozott ugyan e betegség gyógyításával, melynek sikere a gyarmatnak beláthatatlan nagy hasznára volna és az arzénkezelés jótékony hatását meg is állapította, de még is csak ritka kivételképen érte el egy-egy «állat meggyógyítását és így e veszedelmes állatkórság még gyógyíthatatlannak mondható.

Megállapították azt is e légyről, hogy a nyílt, erdőtől és bozóttól teljesen megtisztított területeken hiányzik a létfeltétele és hogy elég az erdőnek 1—2 km. szélességben való kiirtása, hogy e tisztás közepéről a cece-legyet teljesen száműzzék. De az európaiak nagyszabású farmgazdaságához szükséges erdőirtás oly költségeket okozna, amely a jelen gazdasági viszonyok között tekintetbe nem jöhet. Emellett igaz az is, hogy

a myombo-erdős területeken a nagyszabású állattenyésztést általában a csapadék és folyóvíz hiánya is gátolja.

A bennszülöttek ellenben ily erdőtisztásokon üznek kisszerű földmívelést és emellett némi aprómarha- és baromfitenyésztést, míg a myombo-vidékek nagyobb megszakításain, amelyeken egy-kétnapi járőföldnyire kipusztult az erdő, szarvasmarhát is tenyésztnek. Ennek elterjedtebb faja a rövid, erősen görbült szarvú, púpos marha. A Nyansa és Kiwu tó között azonban az északról beszármazott nagyszarvú marha otthonos, mely külsejében az itthoni fajtával megegyezik.

A myombo-erdőn át vivő karavánutakon még a marhahajtást is veszélyezteti a cece-légy. E veszedelem csökkentésére a hajtást, hacsak lehet, úgy szokták végezni, hogy a csorda a nappalt tisztásokon tölti és csakis az éjjelt, amikor a cece-légy elült, használja föl menetelésre. De e hajtási módnak másik nagy veszedelme a vadállatok éjjeli támadása. Nagyobb farmgazdaság alapításánál tehát még e körülményre is tekintettel kell lenni.

A farmerek elsősorban marhatenyésztést üznek, de tenyésztenek juhot, kecskét és csekély mértékben sertést is.

Lónak már a tropikus éghajlat maga sem nyújt kedvező-életfeltételeket. Tenyésztésének ezenkívül sok a veszedelme, célja pedig addig kevés van, amíg a kövezett utak száma és hossza a városokon kívül meg nem növekedik. Csak a tengerparti városokban látni egy-egy könnyű kocsifogatot. A Kili-manjaro vidékén 2000 méter magasságban mégis történt lótenyésztésre eredményes kísérlet.

Nem érdektelen a tudomány válasza arra a régen felmerült kérdésre, vajjon hogyan élhet meg a vad, antilopfajok s egyebek a cece-veszedelem ellenére is a myombo-erdőben, míg a háziállatok menthetetlenül elpusztulnak. Tudvalevő dolog, hogy a valamely nép közé újonnan behurcolt fertőző betegségeknek e népre sokkal rombolóbb a hatása, mint amely között már több nemzedéken át uralkodott. E tételre a Tanganyika és Nyansa között élő népek két jó példát szolgáltatnak, Abban a korban ugyanis, amelyben a bennszülött törzsek egymás ellen folytatott állandó ellenségeskedése minden számbavehető közlekedést megakadályozott, e népek között még ismeretlen volt két szörnyű betegség, az álomkór és a lues. Mindkettőnek be-

hurcolása az arabok karavánutazásaira vezethető csak vissza. Az álomkór a Kongo medencéjéből került e vidékre, a lues a Tanganyikától messzebb északra eső Unyoro tartományból (és ide viszont Egyiptomon, Szudánon át, bizonyára ugyanabból a forrásból, amelyből a keresztes-hadak révén Európába is került), amiért is a gyarmatban „binyoro“-nak nevezik. Míg e betegségek eredeti hazájukban bár endemikusak, ma már kevésbé hatásos felléptük, addig új áldozataik között a múlt században veszedelmes rombolást végeztek, addig, amíg a német kormány egészségügyi rendszabályai pusztító hatásukat meg nem enyhítették. Hasonlóan áll a dolog az erdő vadjával is, mely az idők folyamán a cece-baj ellen immúnis lett, míg a nem nagyon régen behozott háziállatok — a szarvasmarha minden valószínűség szerint a 3—400 év előtt északról történt bevándorlás útján jutott ide — a fertőzött cece csípésétől menthetetlenül elpusztulnak.

9. Rabszolgaság.

Megalakulásakor a német gyarmati kormány első intézkedései közé tartozott a rabszolgaság eltörlése. Világos azonban, hogy ennek egy csapással való megszüntetése nem volt lehetséges. Nemcsak technikai akadályai voltak, de nehézségeket okozott az a körülmény is, hogy a németkor előtti gazdasági élet annyira a rabszolgaságban gyökerezett, hogy ennek hirtelen megszüntetése annak legnagyobb megrázkódtatása nélkül végrehajtható nem volt.

De ezenkívül volt még oly akadály a is, amit európai ész felérni alig tud, hogy t. i. maguk a rabszolgák jórésze nem is kívánta a felszabadítást. Egyrészt, mert a bennszülött, mint az -egyszerű népek általában, veszedelmet lát a mélyreható újításban, amelynek következményeit áttekinteni nem tudja. Másrészt, mert a rabszolgák jórésze a régi rendnek igáján kívül, amelybe már belenyugodott, annak jó oldalait is érezte. A hatalmasok vagyonának javarészét a rabszolgái tették és így ezeket a saját maguk érdekében külellenség ellen és általában a pusztulástól lehetőleg óvták (ha jó bánásmódban nem is részesítették), aminek a gondja a szabadlábba helyezett rabszolgának a saját vállaira nehezedett.

Így a német kormány kénytelen volt a törvény teljes végrehajtására hosszabb határidőt megállapítani. Ellenben azonnal

szigorú büntetés alá helyezte az emberrablást (rabszolgavadászat), továbbá a rabszolgákkal való kereskedést, másrészt pedig kimondta, hogy minden rabszolga a saját maga erejéből vagy bármely harmadik személy támogatásával magát pénzzel megválthatja, aminek megtörténtéről az illetékes kerületi hivatal „szabadságlevelet“ állít ki. Ezenkívül meghatározza még a törvény, hogy a rabszolgatartó részéről tanúsított rossz bánásmód vagy a törvény áthágása a rabszolgának hivatalból és kártérítés nélkül való felszabadítását vonja maga után. A régi rend szerint továbbá a rabszolgák gyermekei megmaradtak szüleik ura birtokában. Ezzel szemben kimondta a törvény, hogy a rabszolgáknak 1893. január 1-je után született minden gyermeke szabad.

E törvény végrehajtása alapján úgy becsülték, hogy 1930—40 között a gyarmatban rabszolga többé nem lesz és így Afrika sötét múltjának ez utolsó nyomai is eltűnnek.

A gyarmati kormány 1912—13-iki hivatalos jelentése szerint ez esztendőben összesen 4234 rabszolga szabadult fel és pedig pénzzel való megváltás útján 2221, önkéntes felszabadítás útján: 1729, hivatalból 280, egyéb okokból 4.

10. A bennszülöttek gazdálkodása.

A legkezedtelegesebb gazdasági forma ma már csak a fentemlített törpéknél, a batwáknál található. Ezek tisztán a vadászat termékeiből és az erdőben talált ehető füvek- s gyökerekből tengetik napjaikat. Csekély ruházatukat szintén az elejtett vad bőréből nyerik. Lombsátraikat az erdőben majdnem készen találják. Fegyverük az íj, amelynek készítéséhez nagy mesterségre szintén nincs szükségük. A hozzávaló nyilak régebben tisztán fából készülhettek ama nyilak mintájára, amelynek itt-ott mai napig is található a gyarmat többi bennszülötteinél is.. Ezek egyszerű hegyezett keményfa-szárból állanak, amelynek hátsó vége beléjeékelte tollakkal van ellátva. Újabban talán a szomszéd népektől szereznek be vashegyeket nyilaik számára. A muhá-k pl. nagy mesterek török kikovácsolásában, melyeknek fanyelét szépen meg is faragják. Csekély szükségletének minden tényezőjét így készen meglelvén, a batwa a termelés semmiféle formájával még meg nem ismerkedett.

Tisztán állattenyésztéssel foglalkoznak a mtussik, akik a gyarmat északnyugati részében és pedig csakis cecementes

területeken telepedtek le. Ami kevés szükségletük tejgazdaságuk termékein kívül marad, azt a szomszéd népektől szerzik be pénzen vagy cserébe. Ily beszerzésre egyik elterjedt kereseti módjuk az is, hogy msukumák és mnyamvezik teheneit magukhoz veszik őrzésre és gondozásra, amiért mtamat (kölesféle), édes burgonyát stb. kapnak cserébe.

Az állattenyésztés mellett némi kis földművelést űznek a gyarmat északkeleti részén élő massai-ok és mgogo-k, akiknek tartományai myombo-erdőktől és így a cece-légytől szintén mentesek,

Mind a többi törzsek földműveléssel foglalkoznak, ami mellett ott, ahol a viszonyok megengedik, a szarvasmarha-, juh és kecsketenyésztést is kisebb-nagyobb mértékben űzik.

Egy kisszerű, egészen külterjes földművelésen felül azonban e népek se emelkedtek. A szántás, öntözés ismeretlenek előttük. Kézműveseiktől készített kis kapákkal lazítják meg a föld legfelső rétegét és hantolják fel a barázdák között, amelyek az esős évszakban napokon, sőt heteken át vízzel vannak telve. A tulajdonképeni trágyázásról szintén nincs fogalmuk. A föld termőerejének fokozására az aratás után fennmaradó növény-szárazakat (gabonát nem vetvén, a mi értelmünkben vett tarlóról szó nem lehet) leégetik, aminek hamuját harmat és a következő esős évszak csapadéka a földbe vezeti. De nemcsak a földek torsait gyűjtják fel a száraz évszak beálltával. Az égetés kiterjed a legelőkre, de (részben kétségkívül kedvtelésből) minden területre is, a myombo-erdőket sem véve ki. Es így a júniustól szeptemberig terjedő száraz évszakban nemcsak Német-Kelet-Afrika, hanem tulajdonképen egész Közép-nfrika területe teljesen leég. Ez időben az afrikai táj: fekete földön porzó hamu, bokrok üszkös vázai, pörkölt fák és erdők, kormos síkságokon magányosan és zizegve égnekmeredő pálmák, közel és távol füstgomolyok. Éjjel a fennsíkokon végighúzódó vagy a hegyoldalakon felfelé kigyózdó tűzrajzok különös szép látványt nyújtanak, amihez az erdőégek messze hallatszó és rohamokban fel-felújuló rastogása rémes zenét szolgáltat. Ez égetéseknek a földekre és legelőkre háruló hasznán kívül van egy kellemes oldala a vadászra és az utazóra is. Az esős időben magasra megnőtt fű nemcsak az ösvényeken kívül való járást teszi módfelett fáradtságossá, de még a karavánutakon való menetelést

is megnehezíti, amelyeknek szélességét a magasra burjánzó gaz ilyenkor a kanyargó ösvény szélességére csökkenti. Az ily égéseknek a lakott helyekre való átcsapását úgy akadályozzák meg, hogy a védendő terület körül a földet néhány méter széles sávban minden gatzól megtisztítják. Ugyanúgy járnak el a kormány erdészeti közegei is a védett erdőterületekkel.

A leégetett földeket a kis esők beálltával szeptember-október hónapokban megkapálják, majd — boronálás helyett — a rögöket a kapával újra átverdesik és végül bevetik. A nagy esős évszak végével, május-június hónapokban minden megérett és megkezdődik a késsel száranként való aratás. Egyes vidékeken a föld kiváló termékenysége megengedi, hogy a novemberi vetést a február-márciusi nap már aratásra megérelje és így az ily helyeken az évi termés kétszeres. Az ily kettős aratást nagyban előmozdítja a földnek gyakori, majdnem másodévenkénti pihentetése, amit a bőven rendelkezésre álló terület kivált a gyérebben lakott vidékeken mindig megenged.

A földművelés fatermékei a gyarmat más-más vidékein különbözök. Legelterjedtebbek a 2—3 m., sőt magasabb, kukoricához hasonló, száron növő belföldi kölesfajok, a «mtama» (Sorghum-Hirse), az „uwele” (Pennisetum-Hirse) és „ulesi” (Eleusina), melyek a gyarmat legnagyobb részét tevő, csapadékban kevésbé bővelkedő vidékeken a bennszülöttek főtáplálékát alkotják. A köleskalászatokat késsel leszeldelik, botokkal kiverdesik és a pelyvától kirázott kölest két kő között — a napi szükségnek megfelelő részletekben — lisztté őrlik. A lisztből vízzel és néha kevés olajjal főzött, a Dunántúl dödöllé-nek nevezett tésztaféle, e vidékeken a bennszülöttek mindennapi eledele.

E kölesfajták lisztjét sörnek, úgynevezett pombe-nak előállítására is használják, aminek módjáról még szó lesz.

Ugyané vidékeken nagyobb mennyiségben termesztik a tengerit is, melyet nagy famozsarakban kölesnagyságúvá, úgynevezett „sembe“-vé törnek, majd szintén kövek között lisztté őrölnék.

A Myassa tó északi partvidékén, ahol az európaiak által meghonosított gabonaneműek jól tenyésznek, a búza mind nagyobb tért foglal el a bennszülöttek ételmezésében, akik ugyanott kisebb mennyiségekben már rozsot és zabot is termesztnek. A gyarmat déli felének egyes vidékein, folyók völgyeiben

ci rizstermesztés a legelterjedtebb. Ily helyeken a bennszülöttek az árvízveszedelemre való tekintettel magas cölöpépítményeken laknak és magtáraikat is ilyenekben helyezik el. A gyarmat északnyugati vidékein pedig, ahol a banánfa majdnem munkanélkül egész esztendőn át meghozza a nép táplálékát, a főtt banán a mindennapi étel, az említett élelmiszerek természet pedig igen csekély.

Hüvelyes veteményeket, babot, borsót kisebb-nagyobb mennyiségben az egész gyarmatban természetnek. Épúgy egy csekély igényű gumós növényt, a „mohogo“-t (manihot utilissimaj, melynek nagylevelű bokra két három méter magasra nő és melynek gyökérszerű földi gumói úgy nyersen, mint főzve vagy megsütve jó eledelt szolgáltatnak.

A gyarmat déli vidékein az ott honos édes burgonya termesztése általános, az európaiak befolyása alatt pedig több helyütt a nálunk ismert burgonya termesztésével is megbarátkoztak.

A tengerparti sávon a bennszülötteknek számos kókuszpálma-ültetvénye is van, amelynek gyümölcsét csak kisebb részben fordítják ételre, nagyobb részét szappan- és olajgyártásra adják el. Ugyané célra természetik a tengerparton az olajpálmát is, továbbá az egész gyarmatban, kivált pedig Tabora vidékén az »amerikai diót«, amit minden bennszülött szívesen lát a fazekában is, hogy olajtartalmával a benne fővő észtát (a dunántúli dödöllét), rizst, édes burgonyát, mohogót, banánt, babot stb. megízéltse. Egyes vidékeken a bennszülötteknek nagyobb cukornád-földjeik is vannak, melyek terméke, a cukornád édes karói, a nagyobb vásárokon mindig láthatók.

A bennszülött általában annyit termei, amennyire családjának a következő aratásig szüksége van. Ha öltözékre, kapára, lándzsára van szüksége, akkor — hacsak feleségei vagy munkabíró gyermekei száma megengedi — annyival több földet vet be, aminek fölös terméséből a vásárlást biztosítja. De a nagyobb mértékű termelés és eladásnak is van már sok példája, amit egyesek nagyobb vállalkozási szelleme talán örökölt rabszolgái, nagyobb számú feleségei és gyermekei, vagy fogadott munkások segítségével hajtat végre. Legszámosabbak az ily esetek a Tabora vidékén élő két törzsnél, a mnyamwezi-nél és a msukuma-nál, amelynek munkássága, ügyessége és másrészt

jó kereskedői hajlama az egész gyarmatban ismeretes. A kerületi hatóságok különben a maguk részéről megtették a lehető, hogy a bennszülötteket jó gazdálkodásra és nagyobbserű termelésre serkentsék és nemcsak élelmiszerekben, hanem egyéb hasznos, ipari célokra szolgáló növényekben is, amelyek termesztésével eddig nem foglalkoztak. így a kormány pamuttermesztő kísérleti állomásain bennszülöttek is állandóan részesültek oktatásban, ami által a pamuttermelés ezek körében is már terjedni kezdett. Míg a földművelésben így a tervszerű gazdálkodásnak némi nyomai már mutatkoznak, addig az állattenyésztést az egyszerű pásztorkodás színvonalán felül emelni nem sikerült. Ebben a tenyésztés tervszerűsége még teljesen hiányzik, de az őrzött csordák idővel akarva-akaratlan — ha csak járvány meg nem tizedeli soraikat, amit a kormányzói állatorvosok nem mindig tudnak megakadályozni — megővekednek. Mindamelltt tekintélyes marhaállományra tekinthetett a gyarmat. 1912-ben majdnem négymillió (3,950.000) szarvasmarhát és 6,400.000 juhot és kecskét számláltak, illetve becsltek.

Az európaiak letelepedése óta egyre szaporodik a bennszülött kézművesek száma is, akik fehér mestereiktől vagy hindu iparosoktól valamely mesterséget megtanultak és azóta mint segédek dolgoznak európaiak vagy hinduk ács, asztalos, cipész, szabó, lakatos stb. műhelyeiben vagy kőművesekkép építkezéseken. Mások ültetvényekre szegődtek állandó vagy időszak munkásnak vagy nagykereskedők telepeire bérszolgáknak s egyebeknek. Az 1913-ik évi hivatalos kimutatás szerint az európai vállalatoknál alkalmazott bennszülöttek száma, beleértve az akkor még folyamatban levő vasútépítésnél alkalmazott munkásokat is, elérte a 140.000-et. Az európaiak magánháztartásába elszegődött inasok, szakácsok száma szintén ezrekre rúgott Teherhordónak is sokan szegődnek el még ma is a kereskedők karavánjaiba, amelyeket ezek a vasúttól félreeső vidékekre küldenek.

A gondtalan élet, több változatosság, á jó bér, mely a napi élelmen — rendszeren rizsen — kívül munkásoknál havi 8—15, felügyelők és kézműveseknél 30—60 rúpiát tesz, a bennszülöttek egy részét már teljesen elvonta eredeti foglalkozásától, a földmivel és állattenyésztéstől és a városokban már itt is meg-

teremtette a munkás-osztályt, amely a bennszülöttek előtt világlátása, ismeretei és — talán főképp — jobb öltözéke miatt nagy tekintélynek örvend.

11. Közoktatás.

Tankötelezettség természetesen csak az európai gyermekek számára áll fenn. Ezek között azonban az iskolakötelesek száma eddig oly csekély volt, hogy a kormány mindössze négy elemi iskola felállítását tartotta megokoltnak, melyek egyike a fővárosban (Daressalam), másik Taborában, kettő pedig a Kihmandjaro-menti ültetvényes telepek közelében van. Ezeken kívül a gyarmat egyéb területein misszió-állomásokkal kapcsolatban három iskola állott fenn európai gyermekek számára, összesen 40 növendékkel. Arabok és hinduk saját maguk tartottak fenn felekezeti iskolákat nagyobb telepeiken.

A nép iskoláztatása érdekében a hatóságok eleinte a törzsfők közbenjárását használták fel, hogy a bennszülötteket az írás-olvasás hasznáról felvilágosítsák és iskolalátogatásra buzdítsák. A fejedelmek jó példája, akik gyermekeik oktatását kérték, követésre talált és így előbb a tengerparton, majd egymásután a belvidéki kerületekben iskolák felállítása vált szükségessé. Azóta a fejedelmek ösztönzésére már csak egyes vidékeken van szükség, másutt a bennszülött gyermekek tanult ismerőseik jól díjazott alkalmaztatásán felbuzdulva, maguk jelentkeznek iskolalátogatásra. De nem csekély azoknak a felnőtteknek a száma sem, akik felismervén az írás-olvasás előnyeit, miután kenyérkeresettel való elfoglaltságuk az iskola látogatását meg nem engedi, esténként barátaiknál vesznek oktatást az írás-olvasás művészetében. És az ily magántanulásnak az itthonival szemben még az a jó oldala is megvan, hogy díjtalan. Az oktatásból t. i., ami rendesen számos körülálló jelenlétében történik, oly dicsőség hárul a tanítóra, amelyért nemcsak hogy lemond a jutalomról, de gyakran maga ajánlja fel szolgálatát.

A kormányzósági iskolákban jó előmenetelt tanúsított bennszülöttekre sokféle alkalmaztatás vár. A legjobbakat segédtanítóké alkalmazzák, akik részben a német tanítók oldalán és ezek irányításával a növendékek gyakorlását vezetik. Ott pedig, ahol a növendékek csekély száma német tanító kiküldését indokoltá nem teszi, az ily segédtanítók vezetik, időnkinti utasítások alapján, magát az oktatást is.

1913-ban 99 kormányzósági bennszülött-iskola állott fenn, melyek közül 10 német tanítók, 89 pedig bennszülött segéd-tanítók vezetése alatt állott. A 99 iskolában 6100 növendék részesült oktatásban, vagyis iskolánként átlag 60 tanuló. Az iskolát végzeteket írkokokkép a hatóságoknál és magánvállalatoknál, továbbá mint munkafelügyelőket alkalmazták.

A kormányzósági iskolákon kívül a különböző missziótársaságok, részben európai hittérítők, részben fekete segédlelkészek vezetése alatt nem kevesebb, mint 1832 felekezeti iskolát tartottak fenn, összesen 108.000 bennszülött növendékkel. Igaz, hogy e szám nem azoknak a bennszülötteknek a számát jelenti, akik e misszió-állomásokon az írást-olvasást valóban el is sajátították. Mert egyrészt természetes, hogy ezeknél a vallásoktatás a fődolog, másrészt a hittérítők mindenkit, aki náluk oktatásra jelentkezett, iskolalátogatónak számítanak, tekintet nélkül arra, hogy ezek közül sokan az oktatást és kivált a sok imádkozást megunják és az iskolának rövid idő múlva ismét háttal fordítónak, akik a kormányzósági iskolák évi kimutatásaiban nem szerepelnek. A hittérítő iskoláknak, bár sok helyütt igen alapos oktatást nyújtanak, az európai vállalatokra nézve az a hátrányuk, hogy az írás-olvasást nem a gyarmatban általános használatú suaheli nyelven tanítják, hanem minden törzs saját anyanyelvén, ami, ha a növendékek európaiaknál állást akarnak vállalni, a suaheli külön megtanulását teszi szükségessé.

12. Hittérítő társaságok.

Azóta, hogy a múlt század 60-as éveiben az első hittérítők ci keletafrikai partokon letelepedtek és a 70-es évek végén a belvidékre is kiterjeszkedtek, a hittérítés munkájához számos missziótársaság látott hozzá a gyarmat különböző részein. 1913-ban 10 evangélikus misszió társaságnak 89 és 3 katolikus társaságnak 85 állomásán igyekeztek a környék bennszülötteit a maguk hitére téríteni. Az evangélikusok ugyanez évben összesen 13.000 bennszülött hívőt számláltak, a katolikusok 67.000-et. Az elsők között legjobban voltak képviselve a „Berliner Missionsgesellschaft“, a „Leipziger Missionsgesellschaft“, a „Bruder-Unität, Herrenhut“, a „Bielefelder Mission« és az angol «University and Church M. S.», utóbbiak voltak: a „Väter vom

Heiligen Geist“; a „Weisse Väter von Algier“ és a „Benediktiner von St. Ottilien“.

A keresztény hitre tért bennszülöttekről általánosan tudva volt, hogy a beléjük oltott jó erkölcsöket megtartják, amíg a misszió felügyelete alatt vannak, innen elkerülvén, rendszeren elhanyagolják magukat. Kétségtelen azonban, hogy egyes jó kivételek találhatók. (Idesorozható egyik inasom is, aki a fehér atyáknál nevelkedett, akit 1½ évi szolgálata alatt soha hazugságon vagy tolvajságon nem kaptam — ami pedig négernél nagy dolog! — és aki még a haditáborban ütközetek között sem mulasztotta el soha, hogy étkezés előtt ruziba nyelvű miatyánkját elmondja.) És hogy a bennszülöttek között egyes kiváló szent életű férfiak is akadtak, bizonyítja egy mganda esete, akit, mint egy hittérítő beszélt, bár ellenvetések és hosszas tárgyalások után, az egyház szentté avatott.

A misszió-társaságok a hittérítés mellett számos más üdvös célt is szolgálnak. Tanítói működésükről, továbbá arról, hogy a bennszülötteket a saját anyanyelvükön oktatják imára és minden tudnivalóra, már volt szó. Ez oktatási elv az illető nyelv tökéletes elsajátítására kényszeríti őket és miután a nép között éveken át buzgalommal összehordott ismereteiket nyelvtanokba szokták összefoglalni és kéziratban vagy nyomtatásban mások számára is hozzáférhetővé tenni, a nyelvtudománynak igen nagy szolgálatokat tettek. És hogy a szentírás részben vagy egészen már majdnem minden bennszülött törzs nyelvén nyomtatásban is megjelent, szintén a hittérítők érdeme.

Minden misszió-állomáson kisebb-nagyobb kórház is létesült, amelyekben maguk a hittérítők vagy nővérek nagy gondnal és odaadással ápolják a beteg bennszülötteket.

Nagy súlyt vetnek a misszionáriusok a behatóbb földművelésben való oktatására is, továbbá a házaik tisztántartására és általában az egészségügyi szempontok szemmel tartására.

És hogy e téren is jó eredményt értek el, bizonyítják a misszió-állomások körül lakó keresztény bennszülöttek telepei és földjei.

A hívek szerzésében e hittérítő társaságok buzgalma, sajnos, nem mindig marad a megengedett határok között. A társaságok nagy számánál fogva a gyarmat területe lassankint szűknek bizonyul és a két felekezet térítőköre több esetben már kereszt-

teződik, amiért már nem egy viszály tört ki katolikus és evangélikus társaságok között, mindkettő tekintélyének rovására a bennszülöttek szemében.

13. Izlám.

Említve volt, hogy az arabokat nem a bennszülöttek jobb erkölcsökre való szoktatása, hanem elsősorban a vagyonszerzés vezette előnyomulásuknál. Az erre irányuló igyekezetük mellett az izlám terjesztése teljesen háttérbe szorult. A vagyonszerzési láz még annyi vallási buzgalmat sem engedett kifejlődni, hogy az arabok a mohamedán propaganda központjaival, Mekkával és Kairóval, állandó érintkezést tartottak volna fenn. Csak itt-ott vezetett kiküldetés vagy saját vallási buzgalom egy-egy seiket az idők folyamán e vidékre, aki azonban nagy eredményt szintén nem tudott elérni.

A tengerparti suahelik, akik évszázadokon át éltek az arabok uralma alatt és azokkal részben vegyültek is, jórészt önszántukból tértek át uraik hitére. A gyarmat számos vidékén és ezek között a legnépesebbeken, mint pl. Ruandában, mai napig is csak a bevándorolt néhány arab az izlám képviselője, a bennszülöttek teljesen közönyösen viselkednek ezek vallásával szemben. És ha más vidékeken akadnak olyanok, akik az izlám fölvételeire hajlandók, ez inkább a mohamedán hitre tért feketék, mint maguk az arabok befolyása alatt történik és pedig nem annyira a vallás, mint annak egyes szertartásai által, melyek sok bennszülöttre vonzóan hatnak. Az új mohamedánok t. i. a suaheliktől szervezett számos „ngoma“ (itt körülbelül annyi mint hitközség, vallási egyesület) egyikébe lépnek, amelyeknek, úgy látszik, főcélja, hogy a hívőket gyakran rendezett táncmulatságokon, melyeket szintén ngomának neveznek (mint ahogy különben az ezeken használt hangszerek legfontosabbikát, a dobot is e névvel illetik) mulattassák. A bennszülöttre, aki idegenbe kerülván, törzse befolyása alól lassan felszabadul, e jól szervezett mulatságok, melyeken a pombe is nagy mennyiségekben szokott folyni, nagy vonzóerővel bírnak és a hívők toborzásához nagyban hozzájárulnak. Mindamellet a belvidéki törzsek földjén az ily mulatságok is, amennyiben egyáltalán létrejöhetnek, hatástalanok szoktak maradni.

Így az izlám gyors elterjedéséről e vidéken alig lehet szó. Míg a keresztény hittérítők alig félszázados működésük után

a bennszülöttek között kerek 80.000 hívót számlálnak, addig az araboknak a tengerparton már több évszázados és a belvidéken is már néhány emberöltő óta tartó befolyása mellett is a mohamedán bennszülöttek száma aránylag csekély. 1913-ban a gyarmat területén az összes mohamedán vallásúak száma kerek 300.000 volt, amiben az összes arabok, mohamedán hinduk és minden egyéb mohamedán idegenek, továbbá a suahelik is bennfoglaltak.

14. Vadászat és vadvédelem.

A gyarmat vadállománya, mint Közép-Afrikáé általában, roppant gazdag úgy fajokban, mint számban. Míg a kormány a vérengző állatok pusztítását elősegítette, az ártatlan vadfajok fönntartására és védelmére nagy gondot fordított, anélkül, hogy az európaiak vadász-szenvedélyének jelentékeny gátakat emelt volna. Ellenkezőleg. Mivel a gyarmat idegenforgalmának egyik főcélja a vadászat, ennek emelésére azokat a vállalatokat, akik vadász-expedíciók felszerelésével és vezetésével foglalkoztak, lehetőleg támogatta. Másrészt a vadvédelem érdekében kénytelen volt a vadászatnak bizonyos határokat szabni.

Ezirányú intézkedései között vadvédelmi területek megjelölése volt az első. A gyarmat különböző pontjain elhatárolt összesen 15 roppant kiterjedésű vadaskertben a vadászat egyáltalában tiltva volt. Épúgy teljes tilalom állott fenn a nőstény és fiatal állatok vadászatára. A vadaskerteken kívül a gyarmat egész területén szabad volt a vadászat a következő megszorításokkal: bennszülöttek egyáltalán nem, európaiak csak fegyverigazolvány váltásával kaptak jogot lőfegyverek tartására. Vadászatra azonban — úgy mint nálunk — a fegyverigazolvány még itt sem jogosított. Ehhez vadászati engedély váltása volt szükséges, amelyben a „kis“ és a „nagy vadászjegyet“ különböztették meg és viszont ezek mindketteje kapható volt vagy egy kerület, vagy az egész gyarmat területére szóló érvénnyel. A jegy tehát négy fokozatban és ennek megfelelően négyféle árban a vadásznak különféle szabadságot biztosított. A kis jegy, ha csak egy kerületre szólt, a kártékony állatokon kívül csakis az antilop-fajok vadászatára jogosított; ára 15 rúpia volt. A nagy, amelynek ára, az egész gyarmatra szóló érvénnyel, évenként 750 rúpiát tett, ezenkívül két elefánt vagy víziló,

bölcény, orrszarvú elejtését is megengedte. Semmilyen kis jeggyel az utóbbiakra nem volt szabad vadászni.

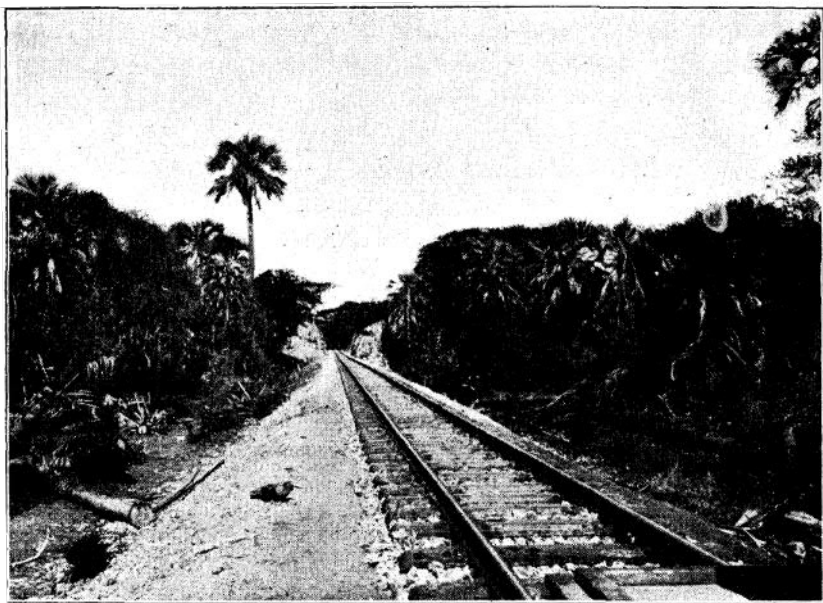
A zebra és strucc vadászata tilos volt. Azonban ugyanez állott a zsiráfokra is. De mivel ez állatok, ha egyes területeken túlszaporodtak, a „civilizáció“ ellen különös merényleteket követtek el, vadászataikra bizonyos körletben és időtartamra engedélyt adott a kormány. Az a biztonság tudniillik, amelyben a rendeletileg védett zsiráfok érzik magukat, nemcsak arra készíti őket, hogy a poriban járókat gyakran közvetlen közelből megsemmisítik, hanem arra is, hogy rajokban a vasútra és a karavánutakra merészkedjenek, ahol a németek-építette távír-vezetékekben kedves játékszerre találnak. És bár a vezetéket a zsiráfok-lakta síkságokon erre való tekintettel már külön magas póznákra szerelték — ezek fa helyett, amelyet a fehér hangyák megrágnak, Mannesmann-(vas-)csövekből készültek — többször megesett, hogy a távíródrótot a földre levonták és a póznákat kidöntötték. A vasút mentén az ily kár helyreállítása csak néhány nap kérdése, a karavánutak mentén azonban, forgalmi eszközök híján, gyakran hosszabb időt vett igénybe, amiért is ily esetekben a kormány a zsiráfajok vadászata útján való elriasztását látta szükségesnek.

Hogy a vadászok e rendeletek ellen kihágásokat el nem követnek-e, az a rengeteg erdőben közvetlenül nem ellenőrizhető. De rosszakarátú, vagy akár nem is szándékos árulás a tettest szigorú büntetésnek szolgáltatja ki, amiért is orvvadászatról keveset lehetett hallani.

15. Forgalmi viszonyok.

Azt a nagy utat a tengerparttól Taborán át Ujji-ig, mely még negyedszázad előtt a gyarmat legfontosabb karavánútja volt és amelyen a karavánoknak, ha nagyobb pihenőt nem tartottak, három álló hónapig kellett menetelniök, ma három nap alatt teszi meg az ember vasúton. És még ez az utazási idő is megrövidíthető, ha az este Taborába érkező és reggel tovább induló vonatnak közvetlen csatlakozást létesítenek, amire annál is inkább szükség lesz, mivel a táborai kényszerű éjjelkezés az utazóközönség elégedetlenségének már többszöri kifejezésére adott okot. A vasút 1250 km. hosszú és mint az afrikai vasutak legtöbbje, 1.00 m. nyomközű, amivel meg van adva

a lehetősége annak, hogy e vasutak és az észak-déli irányban haladó 1.06 m. nyomközű u. n. Kap-Kairó vasút között közvetlen forgalom létesülhessen. A vonatok legnagyobb megengedett sebessége óránként 40 km., amiből következik, hogy megállás nélkül, szakadatlan a legnagyobb sebességgel járva, az út megtételére $31\frac{1}{4}$ órára, vagyis majdnem $1\frac{1}{2}$ -k napra volna szükségük. E vasút a gyarmatot kellő közepén szelvéen át, azokon a nehézségeken, amelyekkel a közlekedésnek a gyarmat első

A központi vasút. Részlet Usagarában, 350 km.-re a tengerparttól.

éveiben küzdenie kellett, már sokat enyhített. Természetes, hogy megépülése óta a vele egyirányban haladó karavánút forgalma majdnem teljesen megszűnt. Míg e karavánúton még a múlt század legvégén is évenként kerek 100.000 teherhordó rőtta a napokat a tengerparttól a Tanganyika felé és ugyanannyi fordított irányban, addig 1913-ban, amikor a vasút éle a Tanganyikát még teljesen el sem érte, a belvidékről a tengerpartra menő teherhordók száma már csak 850 volt, a fordított irányban haladóké pedig alig érte el a 200-at.

A gyarmat belsejének további feltárására már 1913-ban megkezdődtek e vasút egy szárnyvonalának építési munkálatai, mely Taborából kiindulva, északnyugati irányban haladt a Kagera folyó egy hajózható szakaszáig és melynek célja volt, hogy a népes Ruandával való személy- és áruforgalmat megkönnyítse. És e szárnyvonalból Taborától északnyugatra 125 km.-re viszont egy másik szárnyvonalnak is megkezdődtek már az előmunkálatai, melynek a Nyansa tó hajóforgalmát kellett a központi vasúthoz csatlakoztatnia.

A központi vasúton kívül még csak egy rövidebb vasútja volt a gyarmatnak északkeleti részében, mely a tengerparti Tanga várost kötötte össze a Kilimanjaro vidékével, hogy az ott nagyszámú ültetvény és farm termékeinek olcsó szállítási módot teremtsen a gyarmat többi része és a világpiac felé.

A két vasúttól távolabb eső vidékeken azonban a forgalom még mindig csak a karavánutakra szorult.

A középfrikai folyók természetüknél fogva kevésbé alkalmasak arra, hogy a forgalmi nehézségek megkönnyítéséhez hozzájáruljanak. A hónapokon át tartó szárazság egyrészt vizüket — kevés kivétellel — annyira megapaszítja, hogy ezáltal mindennemű hajózás, sőt csónakázás lehetlenné válik, másrészt a sok helyütt előforduló vízesések vagy sellők a hajózásra az esős évszakban is csak egyes szakaszonként nyújtanak módot. A folyók mesterséges hajózhatóvá tétele pedig oly befektetéseket kívánna, amelyek a jelen forgalom mellett gyümölcsözők nem lehetnének. így eddig csak a Rufiyi folyó alsó szakaszán közlekedett egyetlen kis csavargőzös.

Helyi forgalom tekintetében elég jó helyzetben voltak a nagy tavak mentének, továbbá a tengerpart lakói. Elsőkön a német kormányának egy-egy menetrend szerint közlekedő kis gőzöse volt, amelyek kéthetenként a tópart összes nagyobb helyeit bejárták. Ezeken kívül angol és belga járművek is tartottak fenn rendszeres hajójáratokat. E helyi hajózás a tanganyikaparti Kigomában, illetőleg a nyansaparti Kisumuban (Port Florence) kapcsolatban volt a német központi, illetőleg a Brit-Kelet-Afrikát átszelő, e század elején elkészült Uganda-vasúttal.

A tengerpart helyi forgalmának lebonyolítására a kormány három kis gőzöse szolgált. Fi nagyobb helyeken azonban a nagy hajóstársaságok gőzösei is kikötöttek. Ezek között a

„Deutsche Ostafrika-Linie“ főképp a célra alakult, hogy az afrikai német gyarmatok és az anyaország között állandó összeköttetést létesítsen. 7—8000 tonnás személyszállító hajói, melyek minden kényelemmel el voltak látva, havonta kétszer, a hó első és 15-ik napján indultak Hamburgból és pedig egyszer a Földközi-tengeren, Suez-csatornán és Vörös-tengeren át Kelet-Afrikába, majd onnan a Jóreménység-fok megkerülése és Német-Délnyugat-Afrika érintése után az Atlanti Óceánon át vissza Hamburgba, egyszer pedig ugyanez útnak fordított irányban való megtételére, így az afrikai német gyarmatok e két legnagyobbikából havonként egy-egy alkalom nyílt német hajókon az utazásnak rövidebb egyenes vagy kerülő úton való megtételére. A hajó teljes körútja Hamburgtól Hamburgig három hónapot vett igénybe. Miután azonban az utasok legnagyobb része tengeribetegségre hajlik és a vízi utat lehetőleg megrövidíti, a Német-Kelet-afrikával való forgalomban általánossá vált a menetrend: Nápolyig vagy Marseilleig vasúton, onnan Daressalamig vagy Tangáig, ahol a gőzösök kikötöttek, hajón. E kisebb hajóút az első osztályban kitűnő ellátással együtt 660 M.-ba került.

Teherhajók Németország és a gyarmatok között részben menetrend, részben szükség szerint közlekedtek.

A német hajóstársaságon kívül még egy angol (British India, Steam navigation Company) és egy francia (Messageries Maritimes) társaság hajói havonként egyszer Zanzibárt keresték fel, ahová a német gyarmati kormány helyi hajói állandó járatokat és csatlakozást tartottak fenn, úgy, hogy ezekkel együtt havonként négy alkalom kínálkozott a Német-Keletafrika és Európa közti utazásra.

A gyarmatnak a német hazával táviróösszeköttetése is volt, bár ez még nem volt tökéletesnek mondható. Az egyetlen Európába vivő kábel, mely a gyarmat tengerpartja előtt vezetett el, angol tulajdon volt, a Daressalamban, Bukobában és Muansában fennálló egy-egy sziklatoronynak pedig nem volt elég nagy hatásköre és bár az első a németországi Nauenben feladott híreket, kedvező körülmények között, felvehette, a maga feladta táviratok odáig nem jutottak.

E szikratávírókon kívül a gyarmat legfontosabb karavánútjai mellett — természetesen a két vasút mellett is — vezetékes táviróvonalak is épültek, amelynek hossza bár nem kevesebb

mint 2460 km. tett, hálózatuk a terület nagy kiterjedése mellett még arra sem volt elegendő, hogy az összes kerületi székhelyeket a fővárossal összekösse és így még több kerületi hivatalnak és katonai állomásnak meg kellett elégednie azzal, hogy a gyalogpostás rendszer működése a „világgal“ összeköttetésben tartsa.

A levélforgalmat a gyarmatban két postahivatal és 43 postaügynökség közvetítette, részben vasúti, részben gyalogpostajáratok útján. Természetes, hogy e csekély számú postahivatalok járatai még oly nagy területeket hagytak posta köz vetítés nélkül, hogy tulajdonképpen kevés volt azoknak a belföldi telepéseknek a száma, akiknél a saját postás tartása feleslegessé vált volna.

16. Az altalaj kincsei

Azok a remények, amelyeket az első utazók, kivált Stanley leírásaival, e vidék talajbeli gazdagsága iránt az európai nemzetekben ébresztettek, eddig korántsem valósultak meg a várt mértékben.

Ámbár úgy a kormány részéről, mint magánúton már számos intézkedés történt a talaj kincseinek felderítésére és esetleges kiaknázására, jelentékeny eredményt e téren mégsem értek el.

Csak a Nyansa, déli. partyidékén akadtak többhelyütt aranytartalmú kvarcra, amelynek kiaknázására már több társaság alakult. A kedvezőtlen forgalmi viszonyok következtében azonban, melyek gépek szállítását és felszerelését nagyon megnehezítik, eddig csak egy jutott el magáig a termelésig. Ennek bányájából évenként átlag 300 kilogramm arany került eladásra.

Az aranyénál nagyobb méreteket öltött a csillám termelése az Uluguru hegyekben. Ez több társaság üzemében annyira fejlődött, hogy 1912-ben már 154.000 kilogramm került kivitelre.

A gyarmat déli részében fennálló gránát-telep termelése jelentéktelen.

Barnaszenet találtak ugyan a Tanganyika mentén, de kiaknázására, csekély hőértéke miatt, eddig nem került a sor.

Annál behatóbb a Rutshugi mentén levő sóforrások kihasználása, amelyekből a „Centralafrikanische Seengesellschaft“ nagy telepén 1912-ben már 1,850.000 kilogramm só termeltek.

További kutatás lett volna hivatva a talajban netán még rejlő kincseket földéríteni.

17. Pénzügyi viszonyok.

Abban a mértékben, amint a gyarmati kormánynak sikerült a közigazgatást hatásosabbá tenni és ennek hatáskörébe a távolabb eső vidékeket is bevonni, hozzálátott megfelelő adórendszerek kidolgozásához és életbeléptetéséhez, amelyeket az európaiakon kívül fokozatosan a bennszülöttekre is kiterjesztett.

Miután már a legfélreesebb vidékek lakói is megbarátkoztak az ércpénzzel — a cserekereskedés még csak egyes vidékeken járja, ahol azonban emellett a pénz fogalmát is ismerik — és módjuk van, habár csak csekély fölös termékükért vagy munkájukért pénzt szerezni, a kiszabott csekély adók megfizetése, amelyeket igazolvánnyal járó, írni, olvasni tudó fekete adószedők vesznek át, nagyobb nehézségek nélkül ment végbe. Nagyobb helyeken és népesebb kerületekben, ahol az adóellenőrzés könnyebb, a bennszülöttek fejadót fizetnek, a gyérebb lakosságú, vagy még lazább közigazgatású vidékeken pedig kunyhóadót. A rezidenturákban a kiszabott kunyhóadó egyrészét még a szultán kapja. Így a bukobai kerületben az évi 4¹/₂ rúpiát tevő kunyhóadóból 3 rúpia a kormány pénztárába folyik, a többi a szultán jövedelméhez járul hozzá.

Az európaiak és bennszülöttek fizette adókból a kormánynak 1913-ban kerek 5,000.000 rúpia bevétele volt.

Másik bevételi forrás a vámszedés. Miután a gyorsan fel lendülő gyarmat külkereskedelme évről-évre rohamosan növekedett, a vámbevétel is jelentékenyen gyarapodott és 1913-ban 5³ millió rupiáj: tett

Egyéb adókból még 1.3 millió rúpia folyt a gyarmat pénztárába úgy, hogy ennek összes bevétele 1913-ban kerek 11.5 millió rúpiára rúgott.

Hogy ugyanaz esztendőben a kormány összes kiadása kerek 55 millió rúpia volt és így saját bevételeihez az anyaországnak még 4372 milliónyi támogatására volt szüksége, annak joga a sok millió értékű kezdeti befektetésekben keresendő, elsősorban a vasútépítésekben, amelyek a gyarmati háztartást az első években súlyosan megterhelik ugyan, de amelyek éppen a gyarmati beruházások lehető gyors gyümölcsöztetése és a gyarmat általános felvirágoztatása érdekében elkerülhetetlenek. E tekintetben pedig éppen a német-kelet-afrikai kormánynak nem volt oka, hogy a gyarmat jövőjébe aggodalommal tekintsen.

Semmisem világítja meg jobban azt a rohamos fejlődést, melyet az alig negyedszázad óta fennálló gyarmat elért és azt a fontos szerepet, amelyet az anyaország gazdasági életében vinni hivatva volt, mint a következő néhány adat, mely a gyarmat külkereskedelmének fejlődését tünteti fel.

A gyarmat kivitele volt	1896-ban	4.1 millió márka
	1911-ben	22.4
bevitele „	1896-ban	8.7
	1911-ben	45.9

vagyis 15 esztendő alatt úgy a bevétel, mint a kivétel meg-
ötszöröződött.

Az anyaországgal való viszonyban:

a kivétel Németországba	1896-ban	0.75 millió márka
	1912-ben	14.64
a bevétel Németországból	1896-ban	1.45 „ „
	1912-ben	17.43 „ „

vagyis 16 év alatt az anyaországból való bevétel megtizenkét-
szereződött, míg a nyers termények mennyisége, melyet az anya-
ország a saját e gyarmatából hozatott, 1912-ben a húszszorosa
volt annak, amennyit ugyané gyarmat fennállása 7-ik évében
szolgáltathatott.

III. Háború és Kongo-Akta.

1914. február hó 2-án megjelent az első gőzvonat a Tan-
ganyika partján. Nagy esemény volt, amelyet előidézői méltóan
meg is ünnepeltek. Táviratban jelentették is az építető állam-
nak, Németországnak, amelynek révén a többi érdeklődő népek
is tudomást szereztek róla, hogy a Tanganyikát, Közép-Afrika
e rengeteg kiterjedésű tavát, ahová még egy évtizeddel azelőtt
a tenger felől induló karavánoknak hónapokat kellett a fára-
dalmakkal teli úton tölteni, már vasút köti össze az Indiai
Óceánnal.

Hiányoztak még egyes munkák a vasút 150 kilométernyi
utolsó szakaszán, de negyedév alatt ezek is elkészültek és 1914.
június 2-án az egész 1250 kilométer hosszú vasút, amelynek
hossza Budapest—Paris távolságát felülmúlja, átadódott a nyil-

vános forgalomnak. Ami még hátra volt, a kigomai kikötő teljes kiépítése, az év végére várta befejezését.

Serényen folyt is a munka nap-nap után. Csendesen az irodákban, hangos parancsszók, vonatrobogás, mozdonyispolás, dübörgés, kalapálás fülsiketítő zaja közepett az építkezések helyein. De a napi tevékenység után a szükséges esti üdülés sem hiányzott. Alkonyat felé a bennszülött munkások illetékes európai felügyelőiktől átvévén „posho“-jukat, a liternyi rizst

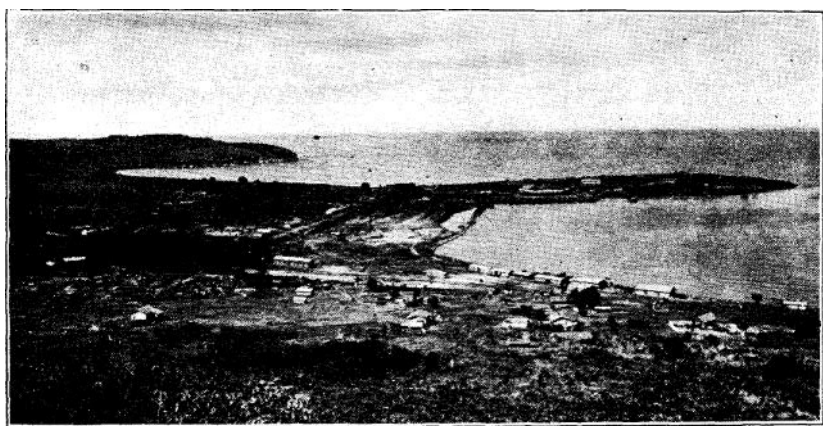

A központi vasút építése. Sziklabevágás munkavágánnyal.

vagy lisztet, táborukba vonultak, ahol földön levő tűzhelyeiken hamarosan megfőtt az „ujj“ meg az „ugali“, a lisztleves, meg a tészta, mely olyan mint a Dunántúlon dődölle néven ismeretes és amelyhez otthonmaradt feleségük, vagy gyengélkedő társuk már a nap folyamán készített valamely „kitoweo“-t, hozzávalót, olajban sült húst, halat, olajos földi diót vagy egyebet. Az esti szürkületkor már hangos nevetgélés, pajkos kiáltás, tánc, zene, ének hangja hallatszott a bennszülött munkások negyedének utcáiról az európaiak magasan fekvő házai felé.

Az alkonyat órai utóbbiaknál is szórakozással teltek. A napi munka befejezése után ki-ki az öböl egy félreeső, homokos részén létesített »krokodilmentes« fürdőben keresett üdülést, ahol a dróthálóval elkerített helyen a hullámok kellemetlen lakóitól magát biztosítva érezhette. Majd a szellős házak verandáin az elmaradhatatlan „Dämmerschoppen“ következett, ahol sörözés közben kedélyes beszélgetés folyt a napi munkáról, a gyarmat híreiről, a nagy világ eseményeiről, a közeledő szabadságnak otthon, a hazában, töltendő hónapjairól.

Mert bár voltak olyanok, akik csak nemrégiben kezdtek meg ismét új munkaszakukat, mások soron voltak szabadságuk

A kigomai kikötőépítkezés a háború kitörése idején.

megkezdésében. És e boldogok közt voltam magam is, aki a szeptember 2-án Dar-es-Salamból induló hajóval indulhattam volna.

De nemcsak hazakészülődésemet, hanem az egész kigomai lázas munkát 1914. június vége felé egy pillanatra megakasztotta egy hír, melyet Európából kábel hozott Daressalamba, mielőtt pedig az ott szerkesztett újság révén elterjedhetett volna, utasok hozták Kigomába: a szerajevói gyilkosság hírért.

Megilletődés, magyarázások, bajjóslatok követték. De munka és útrakészülődés hamar ismét a régi mederben voltak. Majd egymásután jöttek újsághírek, az esemény részletei, következményei. A néhány héttel azelőtt elkészült kigomai távíró és

telefon már most készen állott a tengerentúlról Daressalamba érkező hírek gyors átvételére. Ultimatum Szerbiának! A napi munka után a táviróhivatal előtt gyorsan összegyűlt az európaiak ^gy^gy csoportja, hogy az újonnan érkező hírekről azonnal értesüljön. Június 29-én este bizonyossággá vált, amit ki-ki már elkerülhetetlennek tartott, megjött a Szerbia ellen kimondott hadüzenet híre. Az utazásom korábbra tétele érdekében folyt táviratváltásnak megvolt az eredménye. Az augusztus 17-én esedékes hajóval útra kelhettem és ennek megfelelően gyorsítottam meg a munka átadására vonatkozó és egyéb előkészületeimet. A még két héttel előbb, augusztus 2-án reggel induló hajóhoz már idejében meg nem érkezhettem. Az ezen való sajnálkozásomban azonban boszantó vigaszt nyújtott a csakhamar megérkező hír, hogy a hajóstársaságok mindennemű hajóforgalmat beszüntettek, hogy a 2-án Suez—Marseille—Hamburg felé esedékes személyszállító gőzös a Fokföld felől jövet Daressalamba megérkezett ugyan, de útját már nem folytatja. A zanzibári osztrák-magyar konzulátushoz feladott táviratom válasz nélkül maradt. Az érkező hírek ellenben az európai bonyodalom mind messzebb nyomuló dagadását helyezték kilátásba. Egymást üzték az első háborús események s hadüzenetek hírei. Belgrád ágyúzása! A zimonyi híd felrobbantása! Hadüzenet Osztrák-Magyar és Oroszország között! Franciaország s a német birodalom között! Oroszország Németország ellen! Német csapatok benyomulnak Belgiumba! A Kigomában össze-összecsoportosuló európaiak rémült ábrázattal hallgatták és tárgyalták e híreket. De még reméltek. Szerintük a gyarmat irányában még nem történt meg a Rubicon átlépése. Majd, amire az egész német gyarmat elfojtott lélekzettel figyelt, megjött az is: Hnglia hadüzenete Németországnak. Ez a hír rátaszította a világháború viharos tengerén magárahagyottan úszó német gyarmatot egy gyarló deszkaszálra, amelybe azzal a gyenge reménnyel kapaszkodhatott, hogy talán megbírja a vihar elültéig, anélkül, hogy a mind magasabbra tornyosuló hullámoknak vagy a vizek szörnyetegeinek áldozatául essék. Ez a gyarló deszkaszál a Kongo-Akta volt.

Az Afrikában gyarmatos hatalmak, mint említve volt, az 1885-ben Berlinben tartott kongresszuson egyebek közt abban is megállapodtak, hogy az Európában a hatalmak közt esetleg

kitört háborút afrikai gyarmataikba át nem ültetik. De tulajdonképp nem volt megállapodás és még kevésbé írott és a törvényhozó testületek által elfogadott szerződés. Inkább csak ajánlat volt, melyet egymásnak kölcsönösen tettek és melynek célja az lehetett, hogy a bennszülötteket, akiknek szüntelen tartó rablóhadjáratai ellen éppen ők léptek fel a legnagyobb eréllyel, egy esetleg kitörő háború vérengzésébe bele ne vonják. A kongresszus határozmányait e bizonytalan megállapodással együtt az u. n. Kongo-Aktába foglalták össze, amely eszerint Angliának Németország ellen kimondott hadüzenete után, niég némi alapot nyújtott a reményre, hogy a bennszülötteknek európaiak ellen való csatasorbaállítására szükség nem lesz. A gondolatok tehát izgatottan röpködtek a Kongo-Akta megbízhatósága, meg a gyarmati háború valószínűsége és kilátása között. Az így aktuálissá váló közelebbi vizsgálatra azonban a mondott egyezmény értékelensége csakhamar kitént.

A volt német gyarmat keleti partját az Indiai Óceán mossa, amelyen, mint a tengereken általában, Anglia minden más államét messze felülmúló hajóhadával és a föld minden pontján létesített hajózási támaszpontjaival az uralmat már régen magának biztosította, mielőtt a többi hatalmak ennek mindenkifölötti fontosságát belátni megtanulták volna. Északon pedig Brit-Kelet-afrikával van a gyarmatnak közös határa. Az esetben tehát, ha a Kongo-Akta határozatlan intelmét úgy Anglia, mint Németország hajlandó lett volna tekintetbe venni, még fennmaradt egy igen fontos kérdés. Hogy vájjon Anglia tekintettel lesz-e a gyarmati németek élelmezési és ruházatkodási szükségleteire, melyek addig mind Európából nyertek kiegészítést. De erre már augusztus 2-án megadta a választ a tengeri blokád és a Zanzibar szigetén átvivő kábel megszakítása. Így a német anyaországgal addig használatban volt mindennemű forgalom hirtelen megszűnt.

Pótlására maradt még egy gyenge remény. A német kormányzó megbízottja augusztus első napjaiban áthajózott a Tanganyikán, hogy az Albertville-ben székelő belga hatósággal tárgyaljon, vájjon hajlandó-e a Kongo kormánya a Németországgal keresett összeköttetésnek utat engedni. De ennek válasza a sejtettnél még kedvezőtlenebb volt: a német „assessor“-t t. i. mindjárt fogva tartotta. Igaz, hogy a derék tisztviselő ritka

merészsége a belga kormányhivatalnok számításán kívül esett és azt teljesen meghiúsította. Mert az assessor még aznap éjjel megszökött fogságából, melynek fekete őrei az európaiakkal való ellenségeskedéshez az első napokban még hozzászokni nem tudtak és ugyanez okból nem nyújtott nehézséget a parthoz érkezésekor egy bennszülött halászt rábírní, hogy a veszélyes csónakázást a Tanganyika egész szélességén át még a sötétben, azonnal megkezdje. A vájt csónak másnap szerencsésen át is ért a német partra, ahol a ritka merészségű vállalkozás nagy elismerést aratott, de ahol már most szomorúan kellett tudomásul venni, hogy a Németországtól való elszigeteltség telkes és megváltoztathatatlan.

A gyarmat délen Portugál-Kelet-Afrikával határos, amely ugyan még ekkor háborúban nem állott, de amelyet egyrészt az angolokjárta tenger, másrészt köröskörül angol gyarmatok határolnak és így a keresett összeköttetés közvetítésére számba szintén nem jöhetett.

E szomorú tények felismerésével sok szépen átgondolt terv ment füstbe. Mert sok fiatal harcos fájlalta, hogy otthoni hadi kötelékébe vissza nem térhet és így a népsorsdöntő háború harcaiban vagy részt nem vehet, vagy ha igen, régi társaitól távol, az afrikai vadonnak ki tudja mely részén és ki tudja még, mily viszonyok között. De a hazajutásnak minden szemügyre vett lehetősége valamely hajón a tengeren át, vagy a Nílus mentén, vagy a Kongón át, mind összetört az ellenséges szomszédok magatartásán.

Miután így bizonyossá lón, hogy a gyarmat lakói előtt a kelepce ajtai lecsapódtak és hogy ez a kelepce a háború folyamán teljesen magára hagyatva, elszigetelten fog állani, az egész gyarmat feszült figyelemmel várta a szomszédos ellenségek legközelebbi lépéseit. Es nem sokáig várt.

Augusztus 8-án angol hadihajó jelent meg Daressalam, a gyarmat fővárosa előtt és a városban álló szikratornyot ágyúzni kezdte. Miután a város fölött a fehér zászló megjelent, partra szállott angol tisztek kijelentették, hogy a szikraállomás leszerelését követelik, mivelhogy az hadicélokra szolgálhat. Egyébként azonban semlegességet ígértek és követeltek, amire Daressalamot el is hagyták. Három nappal rá a Myassa taván egy angol gőzös megállította az ugyanott járó egyetlen kis

német hajót, melynek a háború kitöréséről még sejtelve sem volt, s elvontatta, személyzetét pedig fogságba küldte.

Ezek után világos lett, hogy az angol farkas a semleges-ség ártatlan képével kiszemelt zsákmányát környékezi és hogy a németeknek az ordas ellen állásba kell helyezkedniük, hacsak a bárány szerepére vállalkozni nem akarnak.

A gyarmat kormányzója, aki addig a semlegesség híve volt és minden ellenséges lépést kerülni kívánt, kénytelen volt helyt adni a Kaiserliche Schutztruppe parancsnoka sürgetésének, hogy egyelőre várakozó állásba összpontosított századait a határokra küldhesse.

Augusztus 10-én Kigomába is katonai parancsnok érkezett, hogy az ottlevő európaiakból különítményt alakítson. Mivel azonban ezeknek már most, éppen a háborúra való tekintettel, a kikötőépítkezést és a munkában levő 1000 tonnás hajó befejezését kellett siettetniök, a különítmény egyelőre nem fejlődhetett egy rosszul felszerelt és begyakorolt „polgárország” színvonalán túl. A benne való vendégszereplésem, szerencsére, nem tartott soká. Már a belépésemet követő héten egy távirat sürgősen a gyarmat egy más pontjára szólított.

IV. Tabora, egy középafrikai metropolis.

Kora reggel volt. Magas, rövidnyakú mozdony sistergett indulásra készen a kigomai pályaudvaron hosszú kocsisor előtt, melyben nem egy négytengelyű Pullmann-kocsi is volt látható. A vonat személyzete, amelynek főbbjei: a mozdonyvezető s a kalauz európaiak, míg fűtő és fékezők a bennszülöttek közül kerülnek ki, részben már helyén van. A még ideiglenes, barakk-szerű állomási épületek előtt az utasok tarkánál tarkább csoportjai. Európai kevés van köztük. Itt-ott egy-egy 3—4-tagú csoport. Több a turbános, fehér- vagy tarkakanzós arab meg a kis bársonysapkás, hosszú-feketekabátos hindu. Javarésze pedig többé-kevésbé felöltözött bennszülött. Férfiak, nők, félig mez-telenül vagy tarka kanzóik- és kangáikban. Elénk, hadonászó beszélgetésben vannak, melyet nevetgélés, kacagás szakít meg. Ki a „mama mdogo“-nak (a. m. kisanya = anyai részen nagy-nénc) visz néhány olajban sült rizslepénykét vagy egyéb élel-

met, ki a beteg „shangazi“-ja (apai részen nagynéne) meglátogatására készül Taborába, kit a „shemegi“-je (sógor, sógornó) hivatott a minap ismerős utasok által; egy félmeztelen bozontos hajú néger a „mjomba“-jától (apai részen nagybátya) akarja a neki járó kecskét elhajtani és ki tudná mind a többé-kevésbé nyomós okokat elmondani, melyek e — sok podgyászt nem ismerő — népet utazásra készteni.

Az először látott vasszörnyetegtől való félelem és a legnagyobb utazási szenvedély nem messze esik egymástól a bennszülöttnél A „mshenzi“, aki ma a fekete rém elől eszeveszetten elszalad, hogy az oldali bozótban keressen menedéket, rövid idő múlva a „szenvedélyes“ utazók közé áll és megtakarított „sumni“-ját ($\frac{1}{4}$ rúpia, kb. 40 fillér) vasúti jegy vásárlására költi. Mert amily drága az utazás Afrikában európainak, époly csekély az ára bennszülöttek számára a vonat IV. osztályú kocsi-jában, amelyben kerek 20 koronáért a Budapest—Paris távolságát meghaladó utat megtehetette. Igaz, hogy e kocsik a padlón kívül semmiféle ülőhelyet vagy egyéb kényelmet az utasoknak nem nyújtanak.

Közeleg az indulási idő. Beszállásra intenek. Ekkor tűnik ki, hogy az állomástéren ácsorgó tömeg javarésze csak kísérő. Mert a kísérés is kedves foglalkozása a „civilizált“ bennszülötteknek.

- Salam kwa mama! (Üdvözet a mamának!)
- Nisalamie watoto! (Üdvözöld a gyerekeket!)
- Salam nyingi kwa shemegi! (Sok üdvözet a sógornak!)
- Hattá kuonana, hee!/? (Viszontlátásra, úgy-e!/?)

Asszonyok rikácsoló vagy kényeskedve vontatott hangjának, férfiak kiáltásának, nevetésnek, kacagásnak hangzavara, intgetés, majd a mozdony sípolása és megindul a vonat.

A Pullmann-kocsik I. és If. osztályának bőrdívános fülkéiben európaiak ülnek. Javarészt ismerősök: beszélgetnek. Kényelem nem hiányzik. Az ablaknyílásokra szükség szerint lehet a szürkeüveges táblát lehúzni, mely a vakító fény ellen véd, vagy a vékony dróthálót, mely szikra és por távoltartására szolgál, vagy a faredőnyt előtolni, mely a hőség ellen gyakran a léghuzatnál jobb védelmet nyújt. Ezek mellett pedig a közönséges ablaküveg sem hiányzik.

Erőltetett zakatolással kapaszkodik felfelé a mozdony a kigomai hegyek bevágásaiban, majd a hágót elérve, a Luitshe széles völgyébe ereszkedik alá a hasonlónevű állomáshoz. A szárazság idején alig 30 méter széles folyó az esők évszaka alatt csendes folyású árvizét a völgyfenékre előnti és iszapjával a bennszülöttek kiterjedt rizmezőit megtermékenyíti. Hugsztusban ezeknek azonban már csak a tarlója látszik. A szétszórtan álló kunyhókat az utasnak csak a körötte álló banáncsoportok zöld levélkarjai jelzik. Luitshe állomáson s a fontosságban hozzá hasonlókon sok várakozása a vonatnak nincsen. Egykét fel- vagy leszálló bennszülött utas, vagy néhány teheráru a hely egész forgalma.

A völgyfenékről hosszas fejlődéssel emelkedik a pálya indák, folyondárok átszötte őserdőn át, hegyoldalakon, mély szakadékok mellett, melyeknek sűrűjéből csoportos, vastag bambusz-szárak fehérленek ki. Majd a hegyre felérve, még egyszer int a távozónak a Tanganyika csillogó tükre, mielőtt a vonatot a kezdődő myombo-erdő tőle végkép eltakarja. És e vadregényes vidéken még a különben egyhangú nyombo-erdő is nyújt némi változatosságot. Hirtelen megnyílik és festői látványt tár az utas elé. Zöld hegyek koszorúzza katlan fenekén egy tengerszem: a Mkere-tó. A néhány száz méter átmérőjű víznek nincs lefolyása. Tükre csak az esős, illetve száraz évszak szerint mutat némi változást a csapadék beléömlése, illetve a hónapokon át tartó párolgás útján. Ezernyi fehér és tarka vízi-szárnyas népesíti a tó széleit, melynek magányát még néhány év előtt ember alig-alig kereste fel. A feltartóztathatatlanul haladó civilizáció most már nemcsak embert és zakatoló vonatot vezetett a közelébe, hanem partján kis szivattyútelepet is létesített, mely a közelben fekvő „Mkere-See“ nevű állomás víztartóját táplálja.

A nyomböfötte hegyek között kanyargó vonat azután leereszkedik a Malagarassi folyó völgyébe, ott, hol ez a sziklás medrében siető, majd a torkolat előtt megpihenő Rutshugi-t magába veszi. A két folyó alkotta szögleten, bozótfedte sziklás l^úpon egy rom. Ritka látvány Közép-Afrikában. Eredete, igaz, nem is nyúlik vissza évszázadokon át a múlt homályába. Katonai állomás omladéka, melyet negyedszázad előtt építettett a gyarmati kormány, de amelynek helyőrségét később egészsé-

gesebb helyre kellett áthelyeznie, hogy a Malagarassi mentén uralkodó álomkór veszedelmének kitéve ne legyen.

E környéket még a hegyoldalakból bugyogó sóforrások is nevezetessé teszik. Már az európaiak megtelepedése előtt is kihasználták e forrásokat a muhák, akik a sós vizet töltések között elpárologtatva, a nyert termékkel messze földig élénk cserekereskedést űztek. Most a gyarmat egyik legvirágzóbb ipar-telepe áll a források közelében, ahol a vízből nagy kazánok fölött öles vasserpenyőkben párologtatás útján finom fehér sót nyernek, melyből nemcsak a volt német-Kelet-Afrika, de a szomszédos gyarmatok is szükségletük jórészét fedezik. A muhák azóta saját szaporátlan termelésük folytatása helyett csak a beszerzett sónak távol vidékeken való eladására szorítkoznak. Időnként nagy karavánokban jelennek meg a telepen, ahol a következő, nem érdektelen megállapodás szerint végzik a só beszerzését. Míg újabban a vasút nemcsak a só szállítását, de csomagolását is egyszerűsítette, e karavánoknak, melyek a vasúttól távoleső vidékekre készülnek, még a régi eljárást kell követniök. Magy falevelekből hosszú szalagokat fűznek össze, melynek összegöngyölgetése és tövisekkel való összetűzdelése útján hosszú, keskeny levélzsákokat, úgynevezett kihigá-kat nyernek. Azonkívül, hogy a sóért érkező karaván minden emberének a telep tüzelése számára egy-egy hasáb fát kell magával hoznia, a telep közelében még el kell készítenie, majd pedig megtöltenie négy ily kihigát is. Hármat közülök a karaván menete alatt a telep számára kell eladnia bizonyos vevőknek, arab vagy hindu kereskedőknek, vagy egyebeknek és mind e munkája bérekép csak a negyediket mondhatja magáénak. És e szolgálatokat az egyetlen marhabőrrel öltözködő borzas muhák híven teljesítik és csalás vagy szökés esete, tudtommal, alig fordul elő.

A kanyargó Malagarassitól ismét eltér a pálya és a pálmákkal, papyrussal ékes galéria-erdő képét ismét a myombo-rengeteg egyhangúsága váltja fel. Majd Pongelánál kénytelen a nagy ívben haladó folyó széles nyílt völgyét 21 vashíd segítségével átszelni, hogy azután ismét órákon át kanyarogjon a myombo-födte hegyes-dombos vidéken. Csak az állomások csinos fehér épületei szakítják meg az egyhangú erdei utat, melynek egyforma-ságát az itt-ott egy-egy tisztáson meghúzódó néhány bennszülött-

kunyhó tarkítani nem képes. Igaz, hogy maguk az állomások máris hindu és arab kereskedőket vonzottak közelükbe, akik a környék bennszülötteitől szövetek ellenében mtamat, mézet, viaszt s egyebet vásárolnak és így az állomásokhoz egy-egy kis falu csatlakozott már, de a vidéknek addig, míg a veszedelmes cece-légy dolga és nagyobb szerű földművelésre elegendő víz kérdése megoldatlan, nagy jövője nincs.

Másfél órával Tabora előtt szűnik csak meg a myombo-erdő Ussoke állomásnál. Itt a gyarmat egyik legtermékenyebb és legjobban művelt részére, a munkás mnyamwezi nép föld-jének Unyanyembe nevű vidékére ér az utas. Nyíltan kiterítve fekszik a szelíden hullámolt egész tájék. Kiterjedt földek, melyeken augusztusban mtamanak, ulesi-nek stb. már csak üres szára áll. Legelőkön, melyeket egy-egy kis cserjés szakít meg, kisebb-nagyobb marhacsordák. És mindenütt, egymásról alig néhány száz lépésnyire a zöld euphorbia-sövénnyel vagy tövisrakassa l kerített takaros falvacskák. Alant pedig a fénytől elárasztott területen ezeknél még jobban vonzza az árnyéket kereső tekintetet: a sűrű, zöld lombos mangofák kerek koronái, rövid törzsön ülő örökzöld, hatalmas gömbök egyenkint vagy csoportokban, melyek a tájnak oly különös jelleget adnak, hogy e föld méltán vette tőlük nevét is. (Unyanyembe körülbelül annyi, mint a mangó-fák szülőtteinek földje.) Tabora közvetlen közelében pedig e fákból, melyek azonkívül, hogy november—január hónapokban az európaiak asztalára is a legzamatosabb gyümölcsöt szolgáltatják, a forróság elől menekülőnek páratlan hűsélést is nyújtanak, egész ligeteket látunk.

Kerek 11 órai utazás után végre Taborában voltam, ahol utazásom tárgyában illetékes helyen a következő felvilágosítás nyertem:

A ruandai vasút tanulmányozásánál az ussuwi-i hegyvidéken elfoglalt mérnökök jelentést küldöttek az ottani bennszülöttek között kitört lázongásról, amiről a legközelebbi katonai állomás útján értesültek, az egyik mérnökcsoporth vezetője angol mérnök volt, akit a háború első napjaiban, miután sok esztendő óta híven teljesítette kötelességét a német társaság s a gyarmat szolgálatában, az internálástól megkíméltek. Az említett jelentésre azonban a kormányzó egyrészt a felváltását rendelte el, másrészt azt, hogy a tanulmányi munkálatokat éppen Ussuwi-

ban folytassák. Ez adta meg utazásom célját. Miután a mérnökök vadászfegyvereik támogatására katonai fegyvereket és lőszert is kértek nagyobb biztonságuk kedvéért, ezek magammal vitele is feladatomhoz tartozott.

Az angol mérnök már útban volt Tabora felé, ahol megérkezését a legközelebbi napokra várták. Mivel pedig teherhordókban a háború kitörése óta Taborában is, mint egyebütt, nagy szükség mutatkozott, megérkezését be kellett várnom, hogy az ő visszatérő karavánjával induljak útra.

Addig pedig hozzá kellett látnom, hogy magamat a „porcban való hosszabb tartózkodásra élelemmel, itallal s egyéb szükséges holmival felszereljem. Itthon, ahol a megszokott élelmickek termelése szüntelenül folyik és ahol a mérsékelt éghajlat alatt gyors romlásuk nem várható, a »konzerv«-fogalom csak néhány hús-, hal-, vagy befőttfélére szorítkozik. A civilizálatlan trópusi tájakon való utazásra és hónapokon át való életre e konzervek nem elegendők. Oda minden élelmi cikkhez egyebekben kívül hozzáfűződik a két fontos feltétel, hogy jól csomagolható legyen és hogy trópusi esők és nedves hőségtől ne szenvedjen. És az utazónak, ha biztosítani kívánja magát oly időkre is, amikor vadászat és bennszülöttektől való vásárlás révén élelmet nem várhat, minden szükségessel idejében és bőven el kell látnia magát. Légmentes dobozokba zárt sonkával, szalonnával, kolbászfélékkel, zsírral, vajjal, halakkal, főzelékkel, kész húsételekkel, kaláccsal, befőtt gyümölcscsel, gyümölcsizzel, továbbá cukorral, liszttel és a konyha minden kellékével, ami mellett el nem mulasztottam bor-, sör-, likőr-, pezsgő- és ásványvízkészletemet is, bár szerényen, de a szükségnek megfelelően kiegészíteni. Mert az afrikai bölcs mondást, hogy: „a trópusokban az európainak jó életre van szüksége“, ez időben még nem kellett figyelmen kívül hagynunk. Mindez árúk, általános szokás szerint „teljes“, azaz egy teherhordónak éppen megfelelő, kb. 25 kg.-os terhekbe csomagolva, lakattal elzárható ládákban érkeztek lakásomra, amelynek verandáján szolgálóm a konyhán már nélkülözhető összes terheket az útra előkészítették. Ezek között volt a nyolc teherből álló teljes sátorfelszerelés is, amelynek a 16—18 napos menet alatt s előreláthatóan azon túl is a rendes, bebútorozott lakás helyébe kellett lépnie.

A várakozás napjai alatt alkalmam nyílt a tőlem már

régebről ismert város ismételt megtekintésére. Látványossága, európai értelemben véve, egyáltalában nincs ugyan, de az arab-, hindii- és bennszülött-negyedek utcai élete az európai megfigyelőnek mindig új meg új érdekességet nyújt.

Tabora hosszú időn keresztül, egészen a múlt század végéig, igen jelentékeny városa volt ryozep-Afrikanak. Ennek keleti felén a rabszolgakereskedés középpontja, a Myansa, Tanganyika, a Ryassa népes és termékeny vidékeiről jövő karavánok találkozóhelye, amelyek innen kezdve az egyetlenegy nagy kflravánúton, Kilimatindén, Mpapuán, rylossán, Morogoron át szoktak a tengerparti Bagamoyo felé haladni, hogy onnan, ha végcéljukat még el nem érték, dhau-okban Zanzibar szigetére keljenek át.

Kedvező földrajzi fekvése és az ennek folytán fejlődő forgalma egyre több arab kereskedőt csábított a letelepülésre, akik önálló vállalkozók, közvetítők vagy nagyobb arab kereskedők megbízottaiképp működtek. Ezekhez csatlakoztak, miután német védnökség alatt az utazás kellő élet- és vagyónbiztonságot nyújtott, hindu kereskedők és iparosok, akik további segéd- és szolgaszemélyzetet, bennszülött árusokat s másokat vonzottak oda. Az így növekvő város színes lakossága a háború kitörésekor kerek 30.000 főre rúgott, ami, bár a város aránylagos jelentősége a civilizáció előrehaladtával csökkent, rözep-Afrikában ma is igen jelentékeny helynek felel meg.

Ott, hol a színesek negyede az európaiakéval érintkezik, nagy téren áll a város első látványossága, a tágas vásárcsarnok, egy falazott oszlopokra helyezett terjedelmes redősbádogtető, amely alatt, bár rabszolgák ma már eladásra nem kerülnek és az elefántcsont-kereskedés is a nagyobb vállalatok telepeire szorult, naponta a legtarkább és leglármasabb élet folyik. Bennszülött árusok és kofaasszonyok kínálnak eladásra szárított vagy olajban sült halat, a feketéknek e kedves csemegéjét, szárított és friss húst, a honi gyümölcs minden fajtát, időszakok szerint: kókusz, banánt, mangót, maperát (egy sokmagú körtefajt), papayát (a dinnyefa gyümölcsét), mustaphelet (egy tövises, zöldhájú, fehérhúsú, dinnyeszerű, fán termő gyümölcsöt), fügét, továbbá a fűszerek száz fajtát, sáfrányt, gyömbért, szekfűszeget, mustármagot, pili-pilit (vad paprikafaj) és sok apró-cseprő használati tárgyat, mint fakanalakat, díszesen faragott fafésűket, apró tükröket és sok egyebet.

A kacagó, csereberélő, alkudozó, civakodó népség között egy-két bennszülött rendőr-askari tartja fenn a rendet, aki a netán engedetlenkedőket a „bomá“-ba kíséri.

Ami a vásárcsarnokban látható, ugyanaz megkapható még sok egyében kívül a hinduk boltjaiban is, a „duká“-kban, amelyek egy-két utca során szorosan sorakoznak egymás mellé. Egy ily duka kirakata, amelyben az eladók is ülnek és ahol az árusítás is történik, oly gazdag színesnél színesebb csecsebecsékben, amelynek hű ecsetelésére a leíró nyelve, a festő színei nem elegendők. Ott lógnak a szivárvány minden színében csillogó gyöngyök füzerei, sárgák, rikító kékek, vörösek, majd vegyesen felfűzve, tarka szalagok, mintás kangák, shukák-kikoi-ok és más tarka szövetek, esernyők, kézi bádoglámpák lógnak szögeken, csillogó bádogg evőeszközök, kék vagy fehér mázas tányérok sorakoznak polcokon, tükrök csillognak, vas- vagy vörösrézdrótból font kar- és lábpercek hosszú sora rudakon, a padlón pedig, a lábát maga alá vonó eladó körül élelmicikkek, liszt, só, rizs, olaj, a fűszerek minden képzelhető neme kis zsákokban és nincs a mesés Keletnek illatszere sem, ami itt hiányoznék. Arabok és hinduk házai nagyrészt kőből épültek, néha emeletesek is és lapos tetőjükön kívül rendszeren ablakokban szegény vagy egészen vak homlokzatukkal tűnnek ki. A házépítés e módjának és a mohamedán szokásnak megfelelően arab nőre európai tekintete soha sem eshetik. A nem mohamedán hindu nők keleti típusa, szép, szabályos arcvonásait azonban mindenki szemlélheti, aki a dukák előtt sétál. De a mélabús, gyakran megragadó szépségű arcok benyomását nagyon mérsékeli a koromfeketére festett szemöldök, a fekete festékkel sötétített alsó szemhéj, a vörösre festett fogak látása, a különös bőnadrágos, lábperces öltözék, szenny és a kétes értékű keleti illatok hatása.

A bennszülöttek, akiknek javarésze az arabok hatása alatt a mohamedán vallást felvette vagy annak szokásait követi, házaikat a szintén izlam vallású suahelik módjára építik. Az egyszerű négyszög alaprajzú kunyhók falai karók és vesszők fonatából készülnek, melyet kívül-belül agyaggal tapasztanak be és a módosabbaknál hamupéppel mázolnak át vagy akár be is meszelnek.

A meredek tetők fedéséhez az anyagot a kókuszpálma szolgáltatja, melynek száraz levelei egymásba fonva, eső ellen elég biztonságot nyújtanak. Ámbár a kunyhók építésének költsége már 15—20 rúpiánál, vagyis kerek 30 koronánál kezdődött, a bennszülött háztulajdonosoknak mégis akadt sok bérlője, aki a bútor-talan, sötét rekeszeket családjával vagy legényemberek többed-magukkal 1—2 rúpia havibér mellett megtölti. A házak mögött vesszőfonattal elkerített udvar, egyben a hölgyek „boudoir”-ja is. Itt végzik a fürdésen kívül a napnak egy másik, az előkelő hölgy életében igen fontos munkáját is, a fésülködést. A gyapjas, rövid hajon nincs sok fésülni való, véli az olvasó. Tulajdonképpen nincs, de minden a »frizurától« függ. A suaheli-módra öltözködő asszonyok fésülködése pedig több fodrászmunkát kíván bármely világhölgyünk hajviseleténél. Egyszeri rendbehozatalért a bennszülött fodrásznő nem is kér kevesebbet ½ rúpiánál. De a nagy-, vagy félvilági táborai hölgy ez összeget kiadni naponta sem sajnálja — ha módjában van —, míg a kevésbbé kényes dámák megelégesznek a frizurájuk három-négynaponkint, sőt hetenkint való felfrissítésével. Künn az udvaron ül kerek, alacsony zsámolyán a hölgy. Mellette ugyanúgy a fodrásznő. Ennek kezében keményfa-fésű, melynek egyik oldalából ritka, hosszú, a másiktól rövid, sűrű fogak vannak kifaragva. A fekvéstől kócossá vált frizurát felbontván, a gyapjas haját átfésüli. Majd olajjal megkenvén, ujjnyi távolságban, a homloktól a tarkóig menő szép párhuzamos barázdákat húz, melyek mentén az elég világos fejbőr kilátszik. A barázdák között levő gyapjat pedig finom munkával ujjnyi vastag fonatokba rakja, melyeknek végét a tarkónál visszakunkorítja. Egyik halántéktól a másikig számítva, 15—20 ily finom fonat váltakozik a világos barázdákkal a fodrásznő működésének befejezése után.

De e hajviselet nem egyetlen ékessége a városi hölgyeknek. Tarka papírszalagból szorosra sodort, koronanagyságú tekercs ékeskedik kifűrt fülcimpáikban, kézcsuklóikat pedig vörösrézdrótfonatú vagy egyéb, néha ezüst karperec díszíti.

Öltözködésük épolý egyszerű, mint amilyen tetszetős a jól megtermett alakokon. A „kanga” egyetlen köntösdarabjuk. Ez a mintás, gyakran rikító színű vékony szövet helyettesít inget, alsó- és felsőruhát. Az öltözködő hölgy e kendőt háta mögött lelógatja, majd felső balsarkát bal hóna alatt áthúzza, bal mel-

lére illeszti, mire jobbkezével a kendőt jobb hóna alatt áthúzva, teste köré göngyölíti és végül jobbsarkát bal hóna alatt a kendő széle aid túri. Egy öltés nélkül kész az egész „toilette“. Egyetlen kapocs, egyetlen biztonsági tű sem kell hozzá. A mellőtől térdigérő kendő lengén simul a nők majdnem kivétel nélkül jól termett testéhez és ennek hatását nem egyikük, aki alakja szépségének tudatában van, még kacér járásával igyekszik

Rikshaw-k Daressalam vidékén.

emelni. Ez egyetlen kangához gyakran még egy másik járul, mely a fejről lazán lóg le a vállakra és hátra.

A jól öltözött férfi viselete a nőkénél teljesebb. Ujjas hosszú, bő ing fedi testüket, a fehér vagy sárga „kanzo“, mely alatt, mintegy alsó ruhakép egy deréktői térdig leeső kendő, a „shuka“ vagy „kikoi« van.

Az európai negyed messze széthúzottan terül el kertek, fasorok, földek közepette. Egy jobb fajta szálló, néhány vendéglő, kereskedői telepek, a kormányzósági hivatalnokok villaszerű lakásai. A vasútépítkezés hivatalnokainak házai külön csoport-

tosultak a Rufita dombon. Ugyancsak a városon kívül magas dombon emelkedik a „boma“, erőd, melynek rendeltetése, hogy netán bekövetkezhető bennszülött lázadás esetén az európaiaknak menedéket nyújtson. Békében a táborai kerületi hivatal, a «Bezirksamt», székhelye és egy őrmester vezetése alatt álló rendőr-askari szakasz laktanyája.

Hosszú, poros utakat kell megtennie annak, aki e városban teendőit végzi. Rikshaw áll a rendelkezésére, egy könnyed, két gummikeréken járó kocsit. Két rúdja között bennszülött szalad, aki utasát $\frac{1}{4}$ rúpiáért szélső sebességgel röpteti célja felé. Újabban kis keskenyvágányú vasút is épült az állomástól kezdve a városon át. Az ezen közlekedő kis kocsikat, melyekben 4—6 személy foglalhat helyet, szintén bennszülött húzza nem kisebb sebességgel.

Az európaiak között, mint a gyarmat többi városaiban, úgy itt is igen élénk társasélet fejlődött ki. A kölcsönös meghívások ünnepélyes vacsorára, 5 órás teára, a németes kávé-kalácsra, »Dämmer-Schoppen«-ra stb. egymást üzik. Néhány napi várakozásom alatt reám is folytonos vendégjárás várt és a vasút-építőtársaság vendégházában vett lakásom állandó elhagyottsága volt a Rufita-domb vendégszeretetének legjobb bizonyítéka. Ha szolgálaim nappal ott láttak, tudták, hogy fürdésről vagy öltözködésről lehet csak szó. Mert a fehér, kissé keményített vászonruha, a forróövi városok viselete, hamar piszkolódik, meghívásokra pedig kifogástalan vasalásban illik megjelenni. Ilyenkor a vászonkabátot a fehér smoking szokta felváltani, ünnepélyes esti összejöveteleknél pedig a férfiak fekete nadrágban és fehér „dinner“-zsakettben jelennek meg, kivágott, rövid kabátkában, melynek alsó szélei farkai vesztett frakkra emlékeztetnek.

De a „pori“ magányához vagy a kisebb helyek bizalmasabb köreihez szokott ember a vendégeskedés élvezetében hamar elfárad és én is titkos örömmel néztem azt a képet, mikor szeptember 1-én a Rufita-domb alatt az észak-nyugatról jövő széles úton feltűnt a várva-várt karaván és csakhamar elérve a vendégházat, a teherhordók a hosszú utazás befejezésének örömeire terheiket ujjongás, dalolás között tánclépésekben lerakták.

V. „Safari“. — Egy misszió-állomás.

A vendégház előtti tér tele volt összekötözött terhekkel. Mellettük a teherhordók ülnek indulásra várva, aki terhét a maga kedve szerint elkészítette, arcán a keleti népek szokott közönyével ül rajta vagy mellette a porban és sütkérezik a reggeli napban. Mások még készülődnek. A mindig maguknál hordott kötéllel átkötöztetik a ládákat, sátorterheket stb.; hozzájuk erősítik a „kilago“-t, a szalmaszőnyeget, melyet a táborozások alatt fekvőhelyükre leterítenek, fazekukat s egyéb csekély holmijukat. A nehéz „kettős terhek“-re hosszú karó erősítődik, melynél fogva azokat két ember viszi vállán vagy fején. A még készülődőknek a „mnyampara“ (15—20 ember felügyelője) segít. Méltósága teljes tudatában csak parancsol. A munkát teljesen a „fiúk“-nak engedi át, akiknek korban ugyan nem, de a megbízhatóságban, parancsolni tudásban mégis fölötte áll. Vagy legalább így kellene lennie.

Végre a fő-mnyampara jelenti, hogy a karaván készen áll. Parancsot adok az indulásra.

— Terheket föl! kiáltoznak a felügyelők. Mozgás, terhek emelgetése, hangos beszédek zűrzavara, majja megindul rendetlen tömegben a karaván azon az úton, amelyen egy pihenőnap előtt megérkezett. De a rendetlen gomolyból hamarosan kibogozódik a karaván szokott menetalakzata s a kerek száz teher nyugodt léptekben halad hosszú sorban, egy a másik mögött 3—4 lépésnyi távközökben.

Az induláshoz kijött ismerősöktől búcsút véve, magam felülök fehér öszvéremre. Ügetésben igyekszem az előrement karavánt elérni. Maganga, az öszvérszolga, mellettem üget. riem öszvéren, hanem a saját maga meztelen, fekete lábain. Nincs rá parancsa, de jól bírja és — hogy kéznél legyen, ha szükség volna rá.

Elérem a karavánt és a széles úton végigügetek mellette, majd a hosszúra megnyúlt sor élén folytatom az utat lépésben.

Az unyanyembei nyílt vidék hamar lezárul. Két óra múlva bozót, ritka myombo-erdők között vagyunk, melyeket itt még téres tisztások, falvak meg-megszakítanak.

A karavánutazás, a „safari“, első napi menete kevésbé előrejutásra szolgál, mint inkább arra, hogy a teherhordókat

a fekete metropolisokból kiszólítsa, még mielőtt azoknak ezer csábja, szerelem, tánc, szerencsejáték, italmámora stb. jóérzsüket végkép magához láncolja és a tervezett utazástól elvonja. Másik célja továbbá, hogy a terhek helyes elosztása és jó kötözése tekintetében kellő tapasztalatokat nyújtson, így az utazási terv az első napi menetet mindig rövidebbre szabja, hogy pótmunkák végzésére, netán elfelejtett holmi utánahozatalára az első napi táborban elegendő idő jusson.

Már két és félórás menet után táborban vagyunk. Míg a sátorfelszerelés kibontódik s felállítódik, míg a szakács ezt meg azt vödörrel vízért, amazt tűzifáért küldi s maga a konyhaládák körül főzésre készülődik, megjelenik egy kísérőjével a közeli faluból a „mwanangwa“, a községi előljáró, hogy két tyúkot nyújtson át. Ajándék. Ő maga ezüst rúpiát kap — és titkon vár — szintén ajándékba.

Rekkenő hőség. Fa árnyékában elhelyezett fekvőszékembe dülök. De ez előzetes hűsítés után még jobb következik. Ismaeli jelenti, hogy fürdő s fehérnemű a sátorban készen áll. Kérdésemre megismétli, hogy semmi sem hiányzik. A bezárt sátorban, a fölötte kifeszülő másodtető ellenére is füllesztő a meleg, de legalább a víz egyidőre felfrissít.

A sátor előtt árnyékban terített könnyed asztalon megkezdődik az ebéd. A szakács ügyességét a szabad ég alatt rögtönzött konyha gyarlósa nem csökkenti. Három kövön és a vasból való háromlábbon megfőzi a legteljesebb 3—4-fogásos ebédet.

Ebéd után a fekvőszékben való olvasgatás, majd szunnyadás szokott a táborozó utas foglalkozása lenni. Alkonyat felé pedig, mikor a forróságot a lengedezni kezdő esti szellő némileg megenyhíti, ajánlatos friss hús beszerzéséhez látnia. Gyöngytyúkért, fogolyért szeptember hónapban nem kell messzire mennie. De megeskik, hogy fél-, sőt negyedórás cserkészés a „pori“-ban antilopot is hoz csöve elé. És van öröm a táborban, ha az odamenesztett fegyverhordó a hírrel megérkezik, hogy az úr „swalá“-t, „bawalá“-t, „kudu“-t, „kongoni“-t vagy egyéb antilopfajt lőtt és teherhordókat kíván. Ehhez ki-ki szívesebben jelentkezik, mint a ládák viteléhez, mert miután a szakács a zsákmány legjobb részeit ura számára kivagdalta — miközben magáról s az inasokról sem feledkezik meg — a préda hazavivői kapnak első-

sorban „kitoweo“-t a napi rizs- vagy lisztadagjukhoz. A „törpe antilop“ ezzel aztán ki is merült. Más dolog, ha a büszke „kudu“ hatalmas terhét kellett részekre vágva 8 — 10 embernek hazacipelnie. Ekkor késő estig tart a nyárson sütögetés a tábor minden tüzenél.

Regg és est a „safari“ két fénypontja. A reggeli órák menete alatt a harmattól tündöklő természet szemlélete és alkonyat után a tájék mély csendje és magánya közepette a táborban való pihenés oly örömök, melyek nemcsak a nappali hőség bántalmait és a menetelés fáradsalmait feledtetik el, hanem méltó alapot nyújtanak azoknak, akik a „safari“ ügyes-bajos nehézsége és lassúsága mellett is minden vasúti és a legkényelmesebb gyorsvonati utazásnak fölébe helyezik.

Vacsora után a magányosan utazónak nem is akadhat kellemesebb foglalkozása, mint a tüzek mellett összekuporodó, l'ángfestette bennszülött alakokat szemlélni. Evés közben és még utána is jósokáig eltart a csevegés, mesélés, élcelődés, tréfás marakodás, amit itt-ott komoly pörlekedés is tarkít, míg a tűz körül ülőket a „kilago“-n vagy a puszta földön az álom el nem nyomja. A tovább pislogó tüzek, meg az európai bezáródott sátra előtt égő kézilámpa örködnek az alvók életbiztonsága felett, mert tartani csak fenevadaktól lehet, amelyek pedig tüzek közelébe nem igen merészkednek.

Másnap kezdődik meg a rendes menetelés. Korán, mikor a keleti égen az első derengés szembeszáll a nyugati ég még fénylő csillagaival, mikor a világosság és éji sötét viaskodása közepette még meg nem mondható, melyik van túlsúlyban, már megkezdődik a tüzek élesztgetése, készülődés, halk beszélgetés. F\z inas halkán kinyitja a sátor ajtaját, hogy a reggeli öltözködéshez a szükséges munkát elvégezze, majd jelenti, hogy megvirradt, hogy minden készen van.

A toilette elkészültét az illető teherhordók a sátor köré kuporodva várják, hogy az egyenkint fölöslegessé váló terheket kötözni kezdjék és mikor az európai a künn terített reggeli asztalhoz lép, mögötte már össze is omlik a sátor, hogy összefűzve terhekbe rakódjék.

Négy-hatórás menet myombo-erdőn, bozóton vagy az Unyamweziben gyakori nyílt vidékeken át, azután alkalmas helyen, ha lehet, falvak közelében, ahol víz kellő mennyiségben

akad és a terhekben hordott rizs kímélésére a teherhordók számára más élelem vásárolható, az európai megjelöli az új táborhelyet. Az afrikai viszonyokkal ismerős utas érintetlen helyet választ. Tisztított, előkészített helyeken már előző karavánok táboroztak és itt óvatosságra van szükség. Mert ily helyeken mindig fennáll főképp a „Rückfallfieber“-t okozó kullancs fertőzésének veszedelme.

Nap-nap után folyt a menet. Unyamweziből Ussumbwába értünk. Míg ott a myomba-erdőt gyakran váltották fel messze belátható nyílt területek, amelyeken művelt s ezidőben letarolt földek s legelők közepette itt is, ott is euphorbia-sövényes nyájas falvacskák integetnek, itt az erdő ismét rengeteggé nyúlik.

Majd megszakad ez is és menetünk kilencedik napján más képnek enged helyet. Jól művelt földek, bujzöld gyümölcsösök, pálmáskertek közepette felragyog a távolban egy takaros épületcsoport. Világos falak fölött messzire piroslanak az új cserépszindelytetők. Templom, de a többi építmény is jóval kimagaslik a sötétzöld növényzet fölött. A messze vidéken magában munkálkodó természet ölen az emberi, az európai szellem alkotása, a hit nélkül szükölködők földjén a kereszténység egy oszlopa: „a fehér atyák“ ushirombo-i misszió-állomása, Mariahilf. Az erdőből kilépőnek úgy int a barátságos hely, mint a pusztai éji vándorának a lámpafény.

Alkalmas helyen, egy órányira a misszió-állomáson túl ütöttem tábor. Kilencnapos menet után eljött a karaván első pihenőnapjának ideje, melyet egyben fel akartam használni a misszionáriusok meglátogatására.

A kapun át az épületektől övezett nagy udvarra lépve, mindjárt megpillantok egy páttert. Egyik ház folyosóján ténta készítésével van elfoglalva. Fehér trópusi kalap, hosszú fehér csuklya van rajta. Ősz szakálla melléig ér. Nyájasan fogad, majd munkaszobájába vezet, ahol éppen térképrajzolással foglalkozik. Nagy asztalra kifeszített vásznon Ussumbwa térképe van készülöben. Iránytűvel vette fel sétáin és kötelességszerű útjain évek folyamán, a távolságokat a menetteljesítmény óra szerint való megmérésével állapítva meg. 18 év óta tartózkodik szakadatlanul Közép-Afrikában és ez idő javarészét az ushiromboi állomáson töltötte, ahol most ő a prior. Kívüle most csak egy

olasz hittérítőtársa van a misszió, az ellenséges nemzetekhez tartozó páteredet a németek válaszul angolok és belgák hasonló eljárására, internálták. A misszióhoz tartozó apáca-kolostorban a szerzetbeli nővérek bennszülött lányok oktatásával, betegek ápolásával és a misszió kertjeinek gondozásával foglalkoznak. Mert a hittérítőknek hivatásuk teljesítésén kívül szorgalmas munkára van szükségük. Az Algirban székelő püspökségtől béke idején is csak csekély anyagi támogatást nyerhettek, a háború kitörése pedig ezt teljesen megszüntette. És az erősen épült templom magas tornyával, a tágas, tiszta lakóházak, az iskolák, a kórház, a paradicsomi szépségű gyümölcsöskertek, a veteményesföldek mind a hittérítők kezemunkája. Az építkezéshez a bennszülött napszámosokon kívül csak néhány, a mesterségekhez értő barát állott segítségükre, akikkel együtt téglát, zsindelet égettek, gerendát, lécet faragtak, építettek, kapáltak, oltottak. Az Algirból kapott pénzbeli támogatáshoz még csak átutazók adománya, ezeknek vagy néha más európaiaknak küldött gyümölcs, friss vetemény stb. vételára járult. E szűkös pénzviszonyok ismerete még csak fokozza az idegen csodálatát mind azon, amit a mariahilfi hittérítők két évtized alatt alkottak. Félórányira a misszió-állomástól van a hozzátartozó szeminárium is, a gyarmat egyetlen papnevelő intézete bennszülöttek számára, amely azonban most tanárok híján nem volt működésben.

A misszió közelében levő falvak lakói jórészt a katolikus misszió megtérítette keresztények, akik a mariahilfi templomi misékre híven el is járnak és a vallás megszabta egyéb kötelemeiknek is jórészt pontosan eleget tesznek. De a távolabbi falvak megtérítésén is egyre fáradoznak a misszionáriusok. Az ezekben alakuló kis hitközségek élén egy-egy bennszülött pap vagy hitoktató áll, de rendes időközökben maguk a patres is eljárnak hozzájuk istentisztelet megtartására, ezenkívül pedig bármikor betegek ápolására is.

Ushirombo vidékén túl ismét gyérül a lakosság, sűrűsödnek ellenben az erdők. Hosszú, egyhangú napi utakat kellett még egymásután lerónunk, míg Lindiatin, Diobahikán, két, erdős hegyek között magányoskodó falun és Nyamasinán, egy arabok, hinduktól is lakott nagyobb községen át célunk közelébe érkeztünk.

VI. Ihigiben. — A biharámulói katonai állomás. Kasusura. — Kormányzói utasítás és katonai parancs.

Szeptember 20-án végre a nagy utazás utolsó napijárására kerekedtem fel. Azzal a lelki feszültséggel szemléltem az előttem, túl a Mtundu széles völgyén emelkedő hegyes-dombos vidéket, mely az utast rendesen elfogja, ha hosszú vándorlás után végre ismeretlen célja felé közeledik. És e feszültséget érthetően fokozták a környékbeli bennszülöttek lázongásáról Taborában vett hírek, továbbá a bizonytalanság, vajjon hol és mely viszonyok között fogom találni az utasításra és fegyverekre váró mérnököket. Ha az utolsó 40 nap folyamán, mely alatt tőlük életjelt nem kaptam, semmi különös nem történt, cikkor az Ihigi-fensík tövénél valamely rögtönzött erődben kellett rájuk bukkannom; ez a fensík pedig mind komorabban bontakozott ki a távol ködéből.

Mar négy óra hosszat lépkedett a karaván, mikor a morgorva, meredek hegytömb tövénél szellőlengette fekete-fehérpiros zászlót pillantottunk meg. S tovább emelkedve a völgyben, hamar feltűnt teljes egészében egy különös tábor képe. Agyagból készült négyszögű erőd, melynek egyik oldalán magas torony figyel a távolba. Az erőd mögött az ismert világoszöld sátrak, az európaiak lakásai. Odább apró szalmakunyhók, a bennszülött munkások hevenyészett odúi. Az erődön kívül békésen jövő-menő emberek. Közeli veszélyt ez a kép nem árult el. Karavánomat a táborbeliek is már messziről felismerték és a kíváncsi arcokkal felénk tartó bennszülöttek mögött hamarosan fogadásomra jöttek ci mérnökök is. Az erődbeli lakásba vezettek, ahol rövid idő múlva ebédhez ültünk.

Ha az ilyen magányba jövevény érkezik, a kérdések egész árja szokott felé ömleni, kivált pedig ha a »civilizáció közép-pontjából« jön, mint ahogy Taborát azon a vidéken tekintik és még inkább, mikor a kényes helyzetben levőknek fontos utasításokat hozott, mint ez esetben történt.

Amit a kölcsönös tudakozódás után én megtudtam, röviden az volt, hogy Nyugat-Ussuwiban a bennszülöttek között lázadás tört ki, hogy a biharámulói katonai állomás karhatalmat küldött a helyszínére, hogy továbbá a bukobai rezidenturából ren-

delet érkezett, mely szerint részben a lázadásra, részben a háborúra való tekintettel az európaiaknak a táboruk közelében kell tartózkodniuk, amiért is a mérnökök a munkát félbeszakították és a vidékről az erődbe vonultak, végül pedig, hogy Ihigi környékén a bennszülöttek eddig nem mutattak ellenséges magatartást

Mivel a magammal hozott utasítás értelmében a munkát éppen az engedetlen bennszülöttek megnyugtatóására folytatnunk kellett, még aznap hozzá is fogtunk az eredeti két mérnöktábor újból való elkülönítéséhez. A nyugat-ussuwi-i Tawiro vidékéről odahúzódott csoport harmadnap nagy karavánnal vissza is indult munkája régi színterére, míg magam a mérnökök másik felével az Ihigi táján megkezdett munka folytatásához láttam.

Míg az egész hegyvidék, gyakran egyedülálló, másutt kettes-hármasával egy láncba fűzött hegykúpjaival, melyek 100—200 méter magasságig nyújtóznak a völgyek fölé, továbbá kanyargó völgyeivel, patakjai- és vízmosásaival, a távolban felzöldelő banánkertjei s mtamaföldjeivel, melyek között a tekintet egy-egy csendes néger falu kunyhóit véli felismerni, regényessége mellett is barátságosan hívogatónak tetszik, addig az Ihigi-, fensík erdővel borított, teljesen lakatlan hátán mindenütt félelmes magány honol. Az egész mintegy 30 négyszögkilométernyi fensíkon nem akadtam ösvényre, mely elárulta volna, hogy e magány mély komorságát nagyobb bennszülött-csoportok átvonulása és csevegése gyakran enyhítené. Csak egyesek, vagy kisebb csoportok járnak fel itt-ott, éjnek idején, hogy a vadméheket égő szalmacsutakkal a fák törzseiben lévő odúikból elűzzék és édes termékükkel élelmüket gazdagítsák. A páviánok falkái azonban jól érzik magukat e magányban és az ember közeledtére vígan üzik is bolondos incselkedésüket. A fensíkra való felkapaszkodás nem könnyű. Az erdővel borított teljesen sík felföld oly meredeken ereszkedik le a köröskörül tátongó völgyekbe, hogy sok helyen szédülés fogja el a szélén állót, ha a mélységbe letekint. Csak egy-egy helyen, amelyet előre ki kell szemelni, jut fel az ember, miután kövek s sziklatömbök között, lépésről-lépésre kapaszkodva, a hegymászás sportjára magát alkalmasnak mutatta.

Felvételeink már rendes folyamatban voltak és hosszabb irodai munkához kellett látnunk. Ezek megkezdése előtt azonban még egy társadalmi kötelesség várt rám.

A már említett biharámulói katonai állomás egy jó napi járóföldre, mintegy 35 km.-re feküdt tőlünk. Parancsnoka a háború kitörése óta, amikor az eredeti állomásparancsnok, egy főhadnagy, a bukobai századhoz bevonult, egy katonai főállatorvos volt, aki nejével együtt lakott a kis erődben. Ő volt a mi legközelebbi fehér szomszédunk. A belafrikai viszonyok között az ily 1—2 napi járásra lakó „szomszéd“ meglátogatására előbb-utóbb alkalmat keres az ember.

Egy reggelen elindultam tehát a látogatás megtételére, Az oda és vissza két napra terjedő útra csak a legszükségesebb sátorfelszerelés- és élelemmel, tehát kis karavánnal mentem.

Ihigin túl, a patakok völgyeiben és a hegyoldalakon több apró falu mellett vezetett az ösvény. Négy-öt kunyhóból álló kis bennszülött-telepek a környező nagy, elhagyott természet ölen

Két törzs lakja e vidéket. A rég honos, a mssuwi, meg a bevándorolt mtussi. Az első földművelésből, leginkább bananes mtama-termelésből, a másik marhatenyésztésből él. S egy pillantás e falvakra elmondja a lakóik kilétét. A mssuwi-kunyhók kis banánligetek hűsében szunnyadnak, melyekhez egy-egy. darabka dústermésű mtama-, tengeri- vagy édesburgonya-föld csatlakozik, külső oldalán átmenet nélkül veszvéen el a magas fű és bozót között. Távolról e falvakat csak a banán messzire zöldellő levélkarjai jelzik.

A mtussi-falvak egészen más képet nyújtanak. Ezeket nem fedi banán vagy a mtama magas szára. A 4—6 kerek szalmakunyhó, melynek udvarát töviskerítés zárja körül, pórén áll a zöld legelők közepette. A töviskerítés feladata, hogy éjszakának idején oroszlánt, párducot a marhacsordától távol tartson. Mert istállót a mtussi nem épít, a csorda a kunyhók között elterülő udvaron tűz körül tölti az éjszakát.

E falvak táján nemcsak hogy a bennszülöttek engedetlen-ségének vagy lázongásának nem akadtam semmi nyomára, de érdekes és máig is megmaradt benyomást keltett bennem eredeti túlbuzgóságuk az európainak való köszöntésben. Hogy az ösvényen szembejövő bennszülött az európaiat megpillantván, azonnal megáll, lándzsáját a földbe szúrja, íjat és kezében levő minden egyéb holmiját sietve a földre rakja és letérdelve, kezei tapos-lása mellett mondja el köszöntését: „Kushura waitu“ (üdvözlét Miénk, vagyis mi Urunk), már utazásom Ussuwi felé eső részé-

ről ismeretes volt. Az Ihigitől nyugatra eső vidéken még nagyobb buzgóság nyilatkozik meg a köszöntésben. Távolságban az úttól, a mezőkön dolgozó asszonyok, férfiak, miután messzire látszó fehér öszvéremet megpillantották, kapát, baltát elvetve iramodtam felém, hogy térden állva, tapsolás közben a „kushura waitu“ elmondását valamikép el ne mulasszák. Ismételten megesett később is, hogy az ilyen túlbuzgóságtól hajtott és a bozóton átsörtetve hirtelen az útra kiugró bennszülöttől öszvérem úgy megbokrosodott, hogy megfékezése nem kis munkába és boszúságba került, ami a barátságnyilvánítás e túlbuzgó módja iránt eleintén érzett nagyrabecsülésemet kissé megcsökkentette.

Az út különben csak helyenkint vezetett lakott területeken át. Másutt hegyek hátán kiterjedt nyombo-erdőkön kellett áthaladnunk, melyekben az órákon át való utazás époló unalmas, mint amily szórakoztató a bennük való barangolás, ha az embernek ideje van az erdő mélyét felkutatni és titkait szemlélni.

Délután azonban a vidék ismét megnyílt, a kanyargó ösvény széles karavánútba torkolt bele, az erdőség helyébe legelők, falvak, művelt földek léptek, ami a katonai állomás közelségét jelezte. A bennszülöttek általában kisszerű, felületes földgazdasága, az erdők vagy bozót közé ékelt és egymástól távolfekvő apró falvacskák helyett itt sűrűbben lakott terület, számosabb kunyhókból álló falvak és gondosabban művelt földek tárulnak fel, melyek azonnal elárulják, hogy a bennszülöttek gondatlan munkáját itt céltudatos kezek irányítják. És nem is csoda. Három tekintély székel e földön, egymástól csak egy-két órai távolságban, melyeknek a bennszülöttekre való nevelő hatását a föld széles határban visszatükrözi. Fiz említett katonai állomástól egy órányira fekvő Nyaruwungo-ban székel Kasusura, r\elet-Ussuwi fejedelme, ettől félóránnyira pedig, r\atoke-ban a „fehér atyák“ missziója alapított már évekkel ezelőtt hittérítő-állomást.

Délután öt óra tájt érkeztem meg kis karavánommal együtt a biharámulói boma előtt. A kapu előtt szolgálatot tevő fekete őrség már közeledtemkor jelentést küldhetett az állomásparancsnoknak a „mzungu“ érkezéséről, aki szokatlan módon karavánjával egyenest a várnak tart. Mert ez hamarosan elém jött és azzal a barátsággal fogadott, amellyel Afrika belsejében még az ismeretlen európaiakat is — megfelelő állásúak között — fogadni ösztönből eredő szokás. Csakhamar kávé mellett beszélgettünk

a bomában levő lakásán. Természetesen a háborúról folyt a szó, továbbá a bennszülöttek állítólagos lázadásáról. Erről itt hiteles forrásból volt alkalmam részleteket hallani. Eredete egy, a keleti és nyugati mssuwik és ezek fejedelme között nemrég kitört viszály volt, melynek következtében az izgalomba jutott bennszülöttek gyilkosságra vetemedtek. E hírre a katonai állomás, amelynek fehér őrmestere a volt parancsnokkal együtt a háborúba vonult, európai altiszt híján egy bennszülött shaush

Vízmerőhely Nyugat-Ussuwiban.

(tizedes) vezetése alatt járőrt küldött ki a rend helyreállítására. A helyzet megismerése után ez jelentést küldött a bennszülöttek engedetlenségéről, egyben a fegyver használatára kérve engedélyt. Mivel azonban a bukobai rezidens az engedélyt megtagadta, tovább is békés eljárással kellett a nyugalom helyreállítására kísérleteket tenni. Az állomásparancsnok különben megjegyezte, hogy Nyugat-Ussuwi fejedelme, Mwitawa, ugyanaznap szintén Biharámulóba érkezett és másnap éppen a forrongás ügyében úgy vele, mint Fyasureával, akit délelőtt szintén

magához vár, tárgyalnia kell és hogy lesz alkalmam mindkét fejedelmet megismerni.

Mwitawa székhelye, Kesa, mintegy 80 km.-nyire feküdt Biharámulótól, úgy, hogy a fejedelmet e tárgyalás 8—10 napra elszólította otthonától.

A borna előtti térségen felvert sátramban aranyos reggelre ébredtem. A napsugárban fényesen ragyogó reggelek földünknek azon a táján nem szorulnak ugyan külön említésre, de az a színpompa, mely a borna előtti rózsáskertek és százszerű virágágyakon tündöklött, mikor a trópusi nap fénye rajtuk előmlött és a reggeli harmat ezer, színes, rezgő gyöngy alakjában meg-elevenedett, magától szavakba fakad, ha arról a reggelről megemlékezem. A vár falán nagy piros felületekben ragyogott a buja kúszórózsa. Az odább induló eukalyptus-fasor koronái kéjesen fürödtek a langyos napsugarakban. Két szelid koronás-daru ragyogó tarka tollában s legyezőszerű bóbítájával méltósággal telten lépkedett a kertek között s a kép festőiségét még nagyban emelte.

Mem is sokáig ültünk a reggelinél, hamarosan a szabadba vonzott bennünket a reggel gyönyörűsége.

Itt voltunk, mikor az eukalyptus-fasorból a bennszülöttek sűrű gomolyát láttuk a borna előtti térre kiomolni. Íj vagy lándzsa kezökben. A rendetlen tömeg közül csak egy, magas trónon ülő alakot lehetett megkülönböztetni, aki mellett még 1 — 1 öszvérhátan ülő alak vált ki.

Kasusura volt.

A tömeg megállt, a trón a négy bennszülött válláról leereszkedett és belőle öl magas, vállas, félig európaiasan öltözött férfi szállt le. Egyenesen felénk tartott. Két ijesztő nagy kutyája mindjárt utána rugaszkodott.

A hogyanlét iránt való kölcsönös érdeklődés után Kasusura elég székszavúnak bizonyult. De szemmel látható megelégedés ült arcára, mikor megkértem, hogy a bomáról készítendő fénykép felvételéhez álljon a kertben lévő állomásparancsnok mellé. Az elég jól sikerült képből, mely később sok mindennel együtt a háború áldozatául esett, néhány nap múlva küldtem egy levonatot Kasusurának, amit az íródeákjával íratott szép suaheli levélben meg is köszönt.

A trópusok meredeken emelkedő napja hamar visszakívánczoltatott bennünket a borna öles falainak hűsége. Kasusura ott ült az irodában az állomásparancsnokkal szemben. Előtte az asztalon pohár whiskysoda. Tudtára adtam, hogy szándékom székhelyén felkeresni, ha dolgáról hazatér.

A nap mar jó magasán állott, mikor elindultam, anélkül, hogy Mwitawa megérkeztét, akit az állomásparancsnok későbbre rendelt, bevárhattam volna.

Karavánommal együtt haladtam a bomától lefelé a domb tövén fekvő Biharámulo községhez. E több száz lelket számláló helyen európai még nem telepedett le, de főutcáján több hindu s arab kereskedőnek van üzlete, ami a különben tisztán tartott utcáknak belafrikai fogalmak szerint némileg városi képet ad.

Az állomásparancsnoknak Kasusuráról tett megjegyzéseiből, melyek szerint a »szultán“ az alkohol minden alakját bármely rikító színű selyemnél jobban kedveli és főképp a róla nyert saját benyomásaim alapján beláttam, hogy a számára magammal hozott ajándékot a hindu boltokban megfelelőbbekkel kell megtoldanom. De kevésbe múlt, hogy éppen a szultán garatának való kedveskedésről le kellett mondanom. A bukobai rezidens t. i. a kerületben lévő boltokban még kapható minden szeszes italt a csapat számára foglalta le. Vásároltam cigarettát, sörbetet, kikoit s még egyebet, de whisky sehol nem volt kerítendő. Csak a jó belafrikai szokásnak, hogy az ember két napra se kel útra anélkül, hogy 1—2 láda konzervát s italt magával ne vigyen, köszönhetem, hogy az apróságokat egy üveg whiskyvel oly ajándékká egészíthettem ki, mely Kasusura őszinte tetszésére számíthatott.

Útban riyaruwungo felé, érdekes jelenetnek lettem szemtanúja, melyből fogalmat nyertem Kasusura vadászszenvedélyéről és fejedelmi szeszélyéről.

Az út mellett a mezőn a szultán egy sereg alattvalója állt lándzsákkal, íjakkal, bunkókkal felfegyverkezve. Mellettük vagy száz nagy agyagfazék vízzel telve. Egynéhány jobban öltözött fekete tisztviselő látszott ki a tömegből.

Kérdésemre elmondták, hogy Biharámulóba menet a szultán kísérete ngiri (vaddisznófaj, mely földi üregekben tanyázik) barlangját fedezte fel, mire a tisztviselők parancsot kaptak, hogy kellő számú és kellően felfegyverzett férfit rendeljenek a hely-

színére és elegendő vizet, mellyel az egyrészt kártékony, másrészt kitűnő húsú állatot kiönthessék, aminek a szultán jelenlétében kellett végbemennie. Ha pedig az omukama (fejedelem) parancsot ad, az teljesül és pedig úgy, hogy semmi kifogása ne lehessen. Ha ötven ember várná a helyszínén, keveselhetné és az illető tisztviselők magukra vonhatnák haragját. Életüket, igaz, ily esetben sem kell félteniök. Erre vigyáz a bukobai rezidens. De a tisztség jövedelmező dolog és ha valahol, úgy e törzsfők udvaránál sine cura és így nagy kár volna elveszíteni. A katikito (tisztviselő) tehát szétiramít néhány gyorslábú bennszülöttet és ahová az omukama parancsa érkezik, hamar felkelnek fegyveres férfiak, vízfordó asszonyok, lányok s dologbíró gyermekek, legyen bár teendőjük otthon vagy ne legyen és ha az anya csecsemőjét magára nem hagyhatja, hátára kötött magzatával indul a munkára, de az omukama parancsának ellene nem szegül.

Megvolt hát minden bőségben, ami a vadászathoz kellett. A várakozó „hajtók” számát 200-ra becsültem. És Kasusura megérkeztekor meg is kezdődött a nagyszabású ürgeöntés. De nem járt szerencsével. A sok fegyveres hiába állta körül a barlangnak egymástól talán húsz lépésnyire levő két nyílását szúrára vagy sújtásra készen, addig öntötték a tenger vizet, míg a másik nyíláson kifolyt, de a várva-várt vad nem mutatkozott. Mire a fejedelem nevetve fejezte be a mulatságot: »nem volt az odújában!«

A fejedelemmel együtt nemsokára elértük Nyaruwungot. Lapos dombháton, nagy banán-kerttől övezve fekszik a szultán székhelye. Néhány bennszülött módra épült kunyhó mellett, melyek kapusnak, őrségnek, cselédségnek s egyebeknek szolgálnak lakásul, elhaladván, olyan kerítéshez ér az ember, amelyen engedelem nélkül se cselled, se erővel át nem jutna. Ez a rezidencia. Ketöles hegyzett szálfák, melyek sűrűn egymás mellett 3—4 sorban vannak mélyen a földbe állítva, falat alkotnak. A kapunyíláson, melyet éjszakára gerendákkal reteszelnék el, átlépve, nagy udvarra értünk, melyben az első házak egyike a szultán fogadószobája. Bennszülött módra épült ház, melyet azonban nagyszabású és díszes kivitele a bennszülöttek kunyhóitól nagyon is megkülönböztet. Köralakú az alaprajza és oldalfalak helyett a kúpos szalmatető ér le a földre és zárja el

a szobát a külvilágtól. A vagy 10 m. átmérőjű magas terembe« ékes kupola alatt érzi magát az ember. A falburkolat nácl Sűrűn egymás mellé állított és a kupola alakja szerint hajlított nádszálak, melyeket tarkára festett és maeanderek alakjában font sás tart össze, a kupola belsejének oly tiszta és díszes jellegű, mellyel a meszelt, festett vagy tapétás fal versenyre nem kelhet. E falak, melyeknek sásból font díszítményei minden etnográfust érdekelnének, nagy ellentétben állnak azonban egyrészt a padlóval, másrészt a terem bútorzatával. A földre vastag rétegben száraz, finom szálú széna van hintve, melyen puha járás esik és melynek jó illata a szobát eltölti. Az illatos szőnyeget naponkint megújítják. Hogy c lábön tapadt sár vagy por be ne szennyezze, a ház ajtaja előtt nagy négyyszögű medence van téglával kirakva és szintén naponta megújított szénával megtöltve a lábak megtisztítására. A szoba előterében álló karos, filigrán munkájú kosárszékek, melyekben helyet foglaltunk és amelyek méltán állhatnának valamely rivierai villa terraszán, úgy kirittak a csinos, de teljesen elűtő környezetből, mint ahogy kirína aranyos, selymes rokokó bútor valamely klasszikus görög templom oszlopcsarnokából.

Kasusura itt is szűkbeszédű volt. Úgylátszott, természetesen tartja, hogy fejedelmi álláspontján európaival szemben is megmaradjon és semmiféle társadalmi szokást, mely a vendége némi szórakoztatását teszi kötelességévé, el ne ismerjen. Miután én pedig sem az élénk társalgás szükségét, sem pedig kedvet nem éreztem, hogy a nyelve megoldásához hozzájáruljak, nagyon meg voltam elégedve, mikor néhány percnyi szüksézáví eszmecserénk után inasom a csillogó tálcára rakott tarkaságokkal megjelent. Kasusura tekintetre se méltatott se whiskyt, se rikító selymekendőt, se egyebet, hanem intett udvarmesterének, hogy fogadja el, mire ez a tálcával a szoba hátsó részében eltűnt, mely egymás mellé állított, szépen faragott gerendákkal volt a fogadótéríi elkülönítve.

Miután látogatásom e főcélja így elintéződött, volt még egy kéréssem, hogy t. i. a szultánt családja körében képen megörökíthessem. Kasusura látható örömmel adta beleegyezését. Aki azonban úgy véli, hogy a fejedelemlnél család alatt a feleségei is értetődnek, vagy, hogy a felvételhez a leányait is odarendelte, tévedésben van. Ő maga karos kosárszékben kiült az

ajtóelőtti téglamedencébe, körüle a szénán részben ülve, részben állva kisebb-nagyobb fiai és udvara főtisztviselői helyezkedtek el. Egyik fia, egy 25 évesnek látszó hórihorgas legény, aki a »fehér atyák« katokei misszió-állomásán kereszténységben nevelkedett, mellén araszos rézkeresztel jelent meg, melynek szokatlan nagyságát csak némiképp ellensúlyozta az ifjú szálas alakja. Hogy e tekintélyes nagyságú kereszt terhét állandóan viseli-e, nem tudtam meg. Lehet, hogy a testvérei és atyjafiai-tól való ily szembeötlő maga megkülönböztetésében kedvét leli. Hm annak,- akinek volt alkalma kereszténységre tért bennszülöttek gondolkodásmódját megismerni, valószínűbbnek tűnik, hogy főcélja volt lehető érthetően hirdetni, hogy viselőjét az európai-val testvériség köti össze. (A készített fényképekből néhány nap múlva el is küldtem Kasusurának I — I másolatot.)

Délre járt az idő, mikor hazafelé útrakeltem. E kétnapos kirándulásomat, melynek célja csak az állomásparancsnok és Kasusura meglátogatása volt, hazatérőben még egy akaratlan élmény tarkította meg, amely kellemetlenségével legalkalmasabb volt arra, hogy e napot mélyen emlékezetembe vesse. Tekintettel arra, hogy délben indulván, a kilenc órai menet egy részének a sötétbe kellett esnie, a bár hosszabb, de jó utat választottam, melynek javarészét a széles karavánúton tettük meg. A karavánt már Kasusurához való betérésem előtt előreküldtem volt s így az öszvérszolgán kívül csak a fegyveremet hordó inas és egy mnyampara volt velem. Mivel ezek az előző napi kitartó menettől még fáradtak voltak, az üggetéssel csínján kellett bánnom és így napnyugtakor ihigi-i otthonunktól bizony még jó távol voltunk. Mikor a fensík jellemző sziklafalát, mely lakásomnak mintegy útjelzője volt, a szürkületben messziről megpillantottam, elhatároztam, hogy az út megrövidítése végett hegyen-dombon át nekivágok.

Mint ahogy már annyian megbánták, ha Afrikában éjnek idején a járt utat a járatlanért elhagyták, úgy történt velem is. Oly csalogatóan meredt a magasba az az ismerős hegy és oly tisztán állott előttem, hogy az erdőn átvágva, két óra alatt elérem, hogy elhatározásomtól semmi aggodalom el nem tántoríthatott volna. Fáradtan baktattunk a myombo-erdőn keresztül, szemünkkel mindig a lomb között az égbolton fel-felsötétlő hegyormot vagy a fölötte álló csillagokat keresvén, hogy irányt

mutassanak. Koromsötét volt, mikor az erdőből széles, ingoványos völgybe értünk, melyben mindig mélyebbre sülyedtünk és mikor kézen vezetett öszvérem menthetetlen elsülyedéssel fenyegetett, elhatároztam, hogy a dombokra visszatérek. A sötét erdőben a helyes út keresése meddő fáradság lett volna. Leültem tehát, hogy a hold felkeltéig inkább pihenéssel, mint hiábavaló bolyongással töltssem az időt. A felkelő hold világánál azután az ingoványt szegélyező magaslatok erdeiben út nélkül, de a helyesnek vélt irányban folytattuk menetünket. Sok időbe telt, míg a magam s főképp fáradt embereim kívánsága, hogy legalább faluhoz érnénk, beteljesedett. S ekkor újabb csalódás ért, ami szinte az elkeseredéshez juttatott közel bennünket. R kunyhókban alvó bennszülöttek öszvérem dobogását már messziről meghallották s rosszat sejtettek.

E félnék teremtésekben még él a régi idők keserű emléke, mikor kunyhójuk éjnek idején oltalmat nyújtott bár a vadállatok ellen, de a szomszéd törzsek rablótámadásaitól meg nem védte őket. És él az emléke askarik és katikírók még nem is régen elkövetett kihágásainak, akik, ha a fejedelem vagy a serkai (annyi mint kormány, átvitt értelemben kerületi hivatal, rezidentúra, katonai állomás) számára nagyobb számú munkást vagy teherhordót kellett előállítaniuk, munkájuk megkönnyítésére a néha: gyanakvó bennszülöttekkel szemben, a falvakat éjnek idején körülállták és férfiakat és gyakran asszonyokat akármire való tekintet nélkül magukkal vitték. Utólagos panasz emelésére csak az utóbbi időkben határozza el magát az igazát érző bennszülött, mióta az európai hivatalnokok pártatlanságában való bizalma végkép megalapult. Az ily éji támadásokkal szemben pedig a védekezés egyedüli módja a menekülés volt, nmint a közelgő veszély neszét hallották, csak a legszükségesebb darab köntöst magukra öltve, osontak ki a sötétbe és erdőben, vagy bozótban kerestek rejtekhelyet, míg a másnap világánál lassan előresompolyogva, a veszély elvonultáról meg nem győződtek.

És a vadon e kis falvainak lakója éjszakának idején ma is olyan, mint az erdei vad. Felriad a neszre és ha gyanút merít, nincs, mi visszatartsa. Lódobogás pedig? Ily későn? E helyütt? Biz' ez más nem lehet, csak veszedelem.

Üres kunyhókat találtunk és csak távoli susogás, a kunyhó nyitott ajtaja s a belül hamvadó parázs árulta el, hogy lakói

életük megmentésére éppen most rontottak ki a sötét, hűvös éjszakába. Éhségünk, szomjúságunk s fáradtságunk pedig követelődzve ösztönöztek, hogy bármiképp is embert keressünk, aki a helyes útra vezet bennünket. Hiába harsogta lószolgám be az erdőbe, hogy fehér ember, aki erre jár és hogy nincs egyéb kívánsága, mint egy vezető, ki a helyes útra téríti. Egy hang nem sok, annyi sem válaszolt. Kénytelenek voltunk tovább menni és másutt szerencsét próbálni. De a következő falunál ugyanaz a boszantó tapasztalat. A kunyhók üresek voltak. Szótlatlanul tanakodtunk magunkban. Már most teljes csendben haladtunk tovább, míg ismét kunyhócsoporthoz értünk. Itt is minden elhagyottan áll. Mintha a rossz hír gyorsabban járna! De itt már megszakadt nem az én, hanem a három fáradt emberem türelme, akik viszont főképp azon évődtek, hogy a reggel óta étlen uruk ily botorság miatt éjjeli kőborgásra van kárhozható. Gyűjtőt kértek és engedélyt, hogy egy kunyhóba bevilágítsanak. Bennszülött kunyhójába „hódi“ kiáltás (megfelel a mi „ki van otthon?“ vagy „szabad?“ kiáltásunknak) és annak engedélye nélkül belépni súlyosabb kihágás a mi magánlak-sértésünkénél. Nem szívesen tehát, de a helyzet kényszere alatt megadtam, ám hiába, azzal jött ki a mnyampara, hogy béna öreg fekszik benn, aki mozdulni nem tud és csak azért nem menekült. Hallom azonban, amint egy másik kunyhóban hangját pörlekedésre emeli: hogy tudhatnák, hogy a mzungu nincs rossz járatban, hogy nem akar egyebet, mint hogy valaki a helyes útra vezesse, hogy micsoda dolog, hogy minden falu népe elmenekül. Es vele együtt a kunyhóból karjánál fogva vezetett asszony lép ki. A jámbort, akit talán betegség tartott vissza a meneküléstől, csak egy kendővel a derekán, toloncolta ki emberem a meleg kunyhóból az éjszaka hűvösébe. Hol vannak a férfiak?! — förmedtek rá türelmük-szakadt embereim. — Elszaladtak — volt a válasz. Felbőszült szolgálaim nem sok szálmalmat mutattak a félig pöre asszonnyal szemben és szívesen tuszkolták volna, hogy előttük az utat mutassa, de parancsomra meg kellett elégedniök azzal, hogy a már magasan járó hold világánál jól-rosszul, amint mnyamwezi törzsbeli embereimétől eltérő anyanyelve, a ruhája, megengedte, helyből megmutogassa. Mikor aztán a megrémült asszonynak kárpótlásul az éji háborításért egy „sumnik«-t (1/4 rúpia) nyomtam a markába, szemmel

észlelhetően belátta, hogy nem rablójátról van szó és megnyugodtan tért kunyhója felé.

Jó ideig tartott még, míg az ismert útra rátértünk és csak éjfél utáni 1 órakor értük el fáradtan, étlen-szomjan az ihigi-i tábort.

Csendes munka napjai következtek. Magam a kis vár irodájában dolgoztam, ifjabb társaim külső munkán táboroztak a Mtundu völgyében. Magány és némaság vett körül és dolgomban semmi sem zavart. A bennszülött személyzet, irodaszolgák, inas, szakács stb. hozzászokott a szótlan munkához, a velük való érintkezésem csendben bonyolódott le. A külvilággal való érintkezés is hangos szó nélkül, írásban folyt. Távirónak, telefonnak akkor közel-távol még nyoma sem volt. Az itt-ott megjelenő bennszülött levélhordó, aki a hetenkint egyszer megjelenő daressalami újságot is hozta, volt az egyedüli jövevény, aki távról jövet a várat felkereste.

Munka után, napnyugtakor a boma előtt szoktam fel s alá sétálni. Ilyenkor már a szellő is elült, mely napközben aombokon át-átfujdogált és teljes nyugalom borult a vidékre, bevonulván a távoli hegyoldalokon szerényen az anyaföldhöz simuló apró falvakba is, ahol a szürkületben felszálló füst a napi teendő befejeztet, az ökrök behajtását a tűz köré és a vacsora idejét jelezte, mely után a tűz körül való beszélgetés következik és végül az éji nyugalom kezdődik.

Ugyané képet nyújtotta szemben a hegyoldalon lévő kis pásztortanyánk is. Mert volt kis tejgazdaságunk, habár a tehenek nem voltak saját tulajdonunk. Kasusura t. i. több ezerre rugó csordáját országa oly részein helyezi el, ahol a cece-légy pusztításának kitéve nincs. S mivel ezzel az erénnyel úgy az ihigii, mint a tawiroi tábor környéke dicsekedhetett, a biharámulói állomásparancsnok közbenjárására a fejedelem elejétől fogva 12 tehenet bocsátott rendelkezésükre, naponkint 2—3 vödör tejet szállított át a szemközt fekvő hegyről a fekete tejesgazdánk, amelyből bőven kített az asztalom s konyhámra és a Mtundu mellett dolgozó mérnökök háztartására szükséges vaj, tej, sajt és egyéb tejtermék. A bennszülöttek banánon kívül gyakran kínáltak eladásra 1—1 köcsög mézet, amelyet az erdőkből vadméhek bőven termeltek és így, ámbár Ussuwi korántsem tartozik a gyarmat legtermékenyebb földjei közé, az ott töltött napjainkat bátran tejjel-mézrel folyóknak nevezhettük.

A háború eseményeiről rendszeren hamarabb értesültem a katonai állomás szívességéből küldött rövid közleményei útján, mint a daressalami újság révén, melynek a gyarmat fővárosától Ihigi-ig kétheti útja volt. A biharámulói boma ugyanis staféta-összeköttetésben állott a bukobai rezidentúrával és így az ottani drótnélküli állomástól felvett hírek 2—3 nap alatt jutottak el hozzája. Az európai harc-szinterekről szóló rövid hírekből akkor még nem tűnt ki unnak, a gyarmatban általános reménynek a merő vérmessége, hogy a háború félesztendő múlva a mi biztos győzelmünkkel véget ér és így még bizakodva néztünk a gyarmat szebb jövője elé.

Ugyané napokban kaptam ellenben hírt a gyarmati hadsereg kisi-i első véres ütközetéről, amelyben éppen a bukobai és a szomszéd muansai — a 7. és 14. tábori század — vett részt és cimelyben több ismerősöm is elesett. Ez a hír volt az első jel, mely az eddigi kétkedésből már most arra a meggyőződésre vezethetett, hogy a világháború nem fog befejeződni anélkül, hogy a gyarmatban is véres nyomokat ne hagyjon. És érthető, ha az ihigi-i mérnökök lelkiismeretére, hadkötelesek lévén, e hír kedvező hatással nem volt. Ám a mi határozottan megszabott feladatunk a munka folytatása és lehető siettetése volt és a kormányzó rendeletének megfelelően folytattuk működésünket.

Munkánk már szépen előrehaladt és az egész feladat végrehajtására már megállapodott a tervem, mikor egy váratlan esemény folytán minden, a serényen haladó munka, a tervezés és az idilli magányban töltött élet hirtelen félbeszakadt.

1914. október 20-án volt, Ihigibe való megérkezésem után éppen egy hónapra. Reggel irodámban dolgoztam, mikor 9 óra tájt dobogó léptekkel, lihegő askari állít be és vörösjelzésű sürgős levelet ad át. Éjjel indította útnak a katonai állomás parancsnoka. A levél tartalma körülbelül ez volt: a bukobai kerületben tartózkodó összes, még be nem hívott — európai — hadkötelesek, úgymint tartalékosok, Landwehr- és népfölkelők ezennel behivatnak és parancsot kapnak haladék nélkül s erőltetett menetben Bukobába útra kelni. A parancs a bukobai rezidensnek, v. Stuemmer őrnagynak mint „katonai parancsnoknak“ aláírásával volt ellátva. Ehhez a biharámulói katonai állomás parancsnoka névszerinti behívójegyeket mellékel a német hadkötelesek számára.

Elképzelhető a parancs olvastán érzett meglepődésem. Vájjon a kormányzó visszavonta-e rendeletét, mely szerint munkánknál minden esetre meg kellett maradnunk? Ekkor miért nem jött értesítés egyenest Taborából, vagy pedig a bukobai rezidens útján? Vagy a rezidens önkényesen cselekedett? Amire talán a végső szükség és a táviróforgalom megszakadása bírta rá? Melyik parancs irányadó? A későbbi, mely egy kerület parancsnokától ered, vagy a másik, mely korábbi keletű ugyan, de a gyarmati kormány legfelsőbb helyéről származik? Abban a magányban ki lett volna a megmondhatója, hogy mily állást kell foglalom e különös ellentmondással szemben! De ha az őrnagynak e néhány európaira oly sürgős szüksége van, akkor habozásra vagy levélbeli kérdészködéésre idő nincs. Hamar készen is volt határozatom, hogy Bukobába útrakelünk és pedig azzal a megfontolással, hogy ha a kormányzó cselekedetünket nem javalja, visszatértünket hamarosan elrendelheti. Nyomban nekiültem az írásbeli intézkedésnek s jelentéstételnek. Egymásután íródtak levelek a künn dolgozó mérnököknek, a tawiroi táborba, a táborai igazgatósághoz, egykettő magánügyben és száguldtak külön gyorspostásokkal a szélrózsa minden irányába. A fáradt askarinak is vissza kellett térnie a katonai állomásnak küldött ama jelentéssel, hogy másnap délután megérkezünk, ami a továbbutazás követelte intézkedések szempontjából volt fontos.

A néhány napi munkával, melyet a tervek elküldése, könyvek lezárása, munkásélelem, műszerek stb. ellátása okozott, a délután beérkezett mérnökök egyikét bíztam meg, magam pedig a többiekkel másnap reggel útrakeltem.

Esti 9 óra után érkeztünk Biharámulóba, ahová rövidesen utánunk a tawiroi mérnökök ketteje is megérkezett és ahol mindnyájunkat barátságos, terített asztal várt. Fáradtságunk mellett is hamar emelkedett a hangulat a hirtelen összzekerült számos tagú asztaltársaságban. Beszélgetés közben egyebek közt megtudtuk, hogy a továbbutazáshoz szükséges intézkedések még be nem fejeződtek és hogy a következő napot a keitonai állomáson kell töltenünk.

Ebben a tudatban és a jövőendő háborús napok szülte türelmetlenséggel tértünk pihenőre bukobai utunk első állomásán.

VII. A mhaia szultánok. — Megérkezés Bukobába.

A katonai állomáson folytatott beszélgetésem folyamán behivatásunk oka és a bukobai rezidentura területén a hadi helyzet a következőképp tárult elém:

A bukobai század, mely a főparancsnokságnak közvetlen volt alárendelve, már augusztusban parancsot kapott az ellenségeskedés megkezdésére. A század Muansába, majd onnan a Myansa keleti partja mentén és a határon át a muansai századdal együtt Brit-Kelet-Afrikába nyomult. Az ottani hadműveletek a szeptemberben Kissii mellett megvívott ütközetben végződtek, amely mindkét részen súlyos veszteségeket okozott és melynek eredménye az volt, hogy a sötétség beálltával úgy az angolok, mint a két század visszavonult.

A bukobai század elvonulása után a rezidentura területe teljesen védtelen maradt. A rezidens, aki közvetlenül a császári kormányzó alá volt rendelve, a csapatok elvonását megakadályozni jogos nem volt és mindössze vagy 30 főnyi bennszülött rendőrcsapattal — mely arra volt hivatva, hogy Bukóba városában a rendet fenntartsa — maradt vissza.

Az angolok csakhamar szervezkedtek, hogy e helyzetet, mely a németeknek véleményük szerint Kissiinél szenvedett veresége után különösen kedvezőnek mutatkozott, úgy szárazföldön, mint vízen kihasználják. Ugandából nemcsak a német határon át a Kageráig nyomultak elő, hanem a folyót csakhamar át is lépték és a déli partján levő kifumbiroi erődöt bevették. Kifumbiro szintén a rezidens alatt álló katonai állomás volt, mint Biharámuló, de jelentéktelenebb. Parancsnoka, egy őrmester, szintén a bukobai századnál volt a harctéren és az ott maradt néhány bennszülött rendőrkatona — akiknek feladata az ellenség megfigyelése volt — az angolok közeledtére visszavonult. Kifumbiroból az angolok azután egész a Mgono folyóig és a Burigi tóig küldtek ki járőreiket és előőrseiket. Másrészt a Nyansán az angolok hatalma elejétől kezdve túlsúlyban volt, amennyiben a németeknek egy kis, 34 tonnás gőzhajójával szemben 8—10 nagyobb személy- és teherszállító gőzöst szerelhetek fel a háború céljaira.

A rezidens a bukobai század elindulása után azzal a kéréssel fordult a főparancsnokhoz, hogy területe védelmére legalább

fegyvert és lőszeret bocsásson rendelkezésére, mire ő bennszülöttekből a védelemre szükséges csapatot felállítja és kiképezi. Október elején meg is érkezett egy többszáz teherhordóból álló karaván 400 db 71-es mintájú fegyverrel, megfelelő lőszerrel és némi hadiszerezéssel. A biharámulói állomás parancsot kapott, hogy e terheket a területén toborzott teherhordókkal Bukobába szállítsa. A kevésbé lakott területen e toborzás után nagy hiány volt teherhordókban és munkásokban és éppen ugyané napokban küldte el a rezidens gyorspostával a kerületében tartózkodó kevés európainak szóló behívást, amire a hadparancsnokságtól szintén engedélyt kapott.

Az utat Biharámulótól Bukobáig a karavánok rendszeren 9 nap alatt tették meg. A mi utunkra azonban sürgőssége miatt csak hat napot szántak, miért is az állomásparancsnoknak egyrészt jó teherhordókról kellett gondoskodnia, másrészt arról, hogy az útközben fekvő szállásokon karavánunk számára élelem és víz készen álljon. Főképp az első nem volt könnyű feladat, Az Ihigiből magunkkal hozott teherhordók, illetve munkásaink az ottmaradt terheknek Biharámulóba minél előbb való elszállítására voltak szükségesek. Újabb toborzásnak, mint említve volt, csekély kilátása lehetett. Nagy volt tehát az állomásparancsnok zavara. Végre talált megoldást, amely előttem akkor igen különös színben tűnt fel.

A súlyos büntettekére elítélt foglyokat egyrészt a büntetés súlyosbítása, másrészt, mivel a belafrikai viszonyok között éppoly könnyű a szökés vagy az erdőkben való elrejtőzés, mint amilyen nehéz a megszökött fogoly kézrekerítése, 10—15-ként egy-egy hosszú láncra verik. A fogoly nyakát kinyitható vaskarikával fogják körül, mely a gége felőli oldalán kisebb vaskarikával van ellátva. E kisebb karikán át húzzák a hosszú vasláncot, melyet, miután 10—15 bűnöst ráfűztek, lakattal lezárnak. Egy ilyen „lánc“-nak, ahogy az ily bűnös csoportot hívni szokás, kellett, hivatott teherhordók híján, a karavánunkba lépnie, míg a még mindig fennmaradó hiányt a magunk munkásaival kellett pótolnunk. így a leendő karavánunk menetkésztségéhez nem sok reményt fűzhettünk.

A karavánnak útközben való ellátása dolgában az állomásparancsnok előre küldött askari útján megparancsolta az illető katikiroknak, hogy leendő szállásainkon elég élelem és víz álljon

készen. Másrészt staféta útján jelentette a rezidensnek indulásunk és Bukobába való megérkezésünk napját.

A Biharámulóban töltött nap az általános tájékozódáson és intézkedéseken kívül a terhek rendbehozásával és az előttünk álló útról való vázlatkészítéssel telt el.

Egyenruha vagy szerelék átvételéről szó sem volt. Kaki volt az öltönyünk, mint a poriban dolgozó európaiaké általában. Ugyanebből van a csapat táborig egyenruhája is, melynek gallérja és ujja szélei keskeny kék szegélyt viselnek és amely az afrikai polgári kaki barna csontgombjai helyett koronás nickel-gombokkal volt ellátva, ily csekélységekkel azonban, valamint a trópusi főveg apró különbségeivel, mint annak idején Kigomában, úgy itt is hiába törődtünk volna. Helyes egyenruha beszerzéséhez a gyarmat belsejében hetekre lett volna szükség. Csak nekem adott át az állomásparancsnok a magából rangomnak megfelelő katonai jelvényeket, aminek meg volt a maga jelentősége. Karavánunkat t. i. fegyveres erőnek kellett kísérnie, egyrészt, mivel a Ngonohoz érve, ellenséges járőrökkel találkozhattunk, másrészt, mivel éppen ellenségtől való félelmükben a teherhordók éjszakának idején könnyen szökésre hajolhattak, miért is fegyveres őrség felállítására volt szükség. Az állomásparancsnok azért tehetségéhez képest karhatalmat vezényelt hozzánk 5 askari képében. És hogy az askarik a „bwana ritenanti“ (bwana Leutnant) parancsait pontosan teljesítsék, volt ajánlatos felvennem a rangjeleket.

Mind e teendők befejeződván, másnap útrakeltem ötésmagammal és egy száz főre rugó karavánal. Hamar kiértünk az állomás sűrűbben lakott környékéről, aminek utána órákig meneteltünk rengeteg nyombo-erdőkön át és azok egy-egy tisztán épült apró falvak mellett anélkül, hogy a lakosságnak még csak nyomára is akadtunk volna. Öreg este volt, mikor a vezető jelentette, hogy első állomásunkon, Ruampindiben vagyunk. Egy csűr, mely az út melletti szabad téren épült, hogy alatta esős időben a megszálló karaván főzhessen, ez volt a ruampindi-i szállás. A falunak a »pori«-ban épült házai nem látszottak.

A csalódásnál, amelyet a 9 órainak mondott útnak 12 órára való megnyúlása okozott, még nagyobb meglepetés várt ránk. Élelemnek, víznek semmi nyoma. Az előre küldött katonáról

semmi hír. A fáradtan terheikre ülő teherhordókat sötétség és a pori csöndje vette körül. A sátorverés ideje alatt megindított keresés is eredménytelen maradt. A fáradt teherhordókat víz- és élelemkereséstől meg akartam kímélni, széküldtem tehát az askarikat, hogy a legközelebbi katikirot minden munkabíró népével és fazekakkal, köcsögökkel előállítsák. Jó időbe telt, míg ez megtörtént. A katikiro félelemtől remegve jelentette ki, hogy az askari meghozta a parancsot, de ő bizony élelmet nem tudott keríteni. Kevés az alattvalója, rossz volt a termés és ami volt, a serkali már elrekvirálta. Csodálkoztam. Ily rossz kifogás a német gyarmatban szokatlan volt. Mert, ha élelem nincs, víz van és ha eleség nincs bőven, amiről tudomásom volt, akkor a jó lelkiismeretű katikiro arról a helyszínen jelentést tesz. Nyilvánvaló volt, hogy a bőségen kívül a jóakarát is hiányzott. Megparancsoltam, hogy férfiak- és asszonyokkal azonnal vizet és ha eleség bőven nincs, legalább annyit hozzon a helyszínére, hogy a fáradt teherhordók mindegyike legalább egy falattal elüldithesse magát. Esti tízre járt az idő, mikor a megérkezett eleség és víz elosztásra került. Egy kecske, egy véka bab, egy véka liszt és néhány fürt banán volt az élelem, amellyel a viszonyokra való tekintettel meg kellett elégednem és amely a száz éhes gyomornak legalább a korgását megszüntette.

Ez esetből azonban levontam a tanulságot másnapra. Egy európaít két askarival még sötétben, reggel négykor indítottam útnak, hogy a következő szálláson vízről, élelemről gondoskodják. Magam a karavánnal napkeltekor indultam. Az órák hosszában nyombo-erdőkön áthaladó karavánúton való egyhangú utazás alatt gyakran járt eszemben a ruampindi-i katikiro szokatlan engedetlensége. A katikiro magatartása összevetve a nyugat-ussuwi-i bennszülöttlázadásról szóló hírekkel, mind komolyabb színben tüntették fel a helyzetet. Ehhez járult még az erdőtisztásokon elhagyottan álmodozó falvak képe, továbbá az a szokatlan körülmény, hogy az úton velünk szembe jövő egy-egy bennszülött a találkozást be nem várva, az erdőben vagy bozótban hirtelen eltűnt. Ha a bennszülött nép nem mutatkozott megbízhatónak, a rendelkezésünkre állott 10 fegyverrel a karavánnak Bukobába való sikeres továbbvitelére nem volt nagy a kilátás, kivált ha a jelzett angol járőrökkel, vagy nagyobb csapattal találkozunk. Az ebből keletkező aggodalmam Rushambiába való

érkeztünkkor sem oszlott el. A Biharámulóból előre küldött askari és a tőlem korán reggel útnak indított európai gondoskodtak ugyan, hogy a karaván megérkeztekor a szálláshelyen nagy banánfűrtök a földön szépen kiigazítva várják az éhező teherhordókat és hogy nagy köcsögökben elegendő víz készen álljon szomjuk csillapítására, de egyben jelentették, hogy a katikiro csak a legerélyesebb fellépés és fenyegetés útján volt rábírható az élelem helyreszállítására, amiért az engedetlen községi előljáró a szállított élelem rúpiákban kifizetett díján felül, amelyet megköszönt, még megérdemelt büntetését is megkapta, mindjárt a helyszínén. És ha nem is szívből, de a megkövetelt szokásnak engedve, ezt is megköszönte.

Az aggodalmat keltő okok a következő napon még halmozódtak. Reggel nyolc óra tájt egy kis völgyben átléptük Ussuwi határát, melyet két kőhalom jelzett és Ihangiro földjére éhrtünk. Az út jobboldalán, a hegyoldal ritka erdejében friss földhányás mögül négy fekete fej tekintett felénk. Szervezett harcosok védelmi állásának tűnt fel, de látván, hogy nem látszának ellenségeskedésre hajolni, zavartalanul tovább folytathattuk utunkat.

Röviddel ezután azonban még különösebb meglepetés ért. Nyílt, dombos vidéken vezetett az út. Minden kanyarodás más tájékot tárt elénk. Egy ily kanyarodással szemben fekvő kopár domb tetején magányos bennszülött a karavánt meglátva, hirtelen leszalad és eltűnik a domb mögött. Ezt már nem tarthattuk kémnél egyébrek és azt hittük, hogy már most csakugyan óvatosságra van okunk. Másodmagammal, fegyverrel hátunkon, előrevágtattam a dombra, ahonnan előretekintve azonban nem a kémeket, hanem egy kétszáz főnyi fegyveres bennszülött-csapatot láttam közeledni. Egy kis lándzsa erdő jött velünk szembe a karavánúton. Leszálltam az öszvérről, hogy távcsővel vegyem szemügyre. Szükség esetén a dombtető jó védelmi állást nyújtott. Amint várakozunk egyrészt a lándzsák közeledtére, másrészt a karavánnal mögöttünk haladó négy fegyverre, feltűnik a csapat élénk beszélgetése, sőt mindig hallhatóbbá váló lármája. Vájjon az előre küldött európai és a három askari a kezükbe esett? Talán onnan ered diadalmas viselkedésük? Vagy sikerült őket elkerülnie és elrejtőzködve menekvést keresnie? Másrészt csakugyan lázadó csapat lehet-e? Mert lehetetlen volt

bennünket nem látnia és akkor támadásra óvatosabban kellett volna előnyomulnia.

Oly közel voltak már, hogy egyes szavakat megkülönböztettünk és még mindig ugyanaz a gondtalan csacsogás! Az előttük menő európaiasan öltözködött vezetőjüknek korbács a kezében. Íjak sehohsem láthatók, csak a lándzsaerdő. Feszülten vártunk, de nyugalmat színleltünk. Abban az esetben, ha gondtalan magatartásuk csak színlelt volna és közelből hirtelen lándzsával támadnának, csak a vadászfegyverünk tíz golyójában bízhattunk. Mégsem lehetett a bennszülöttekre lőnünk, mielőtt nyilvánvaló ellenséges magatartással önvédelemre nem kényszerítenek.

A vezér megállítja a csapatot, majd felém jön és levelet aá át. Felnyitom. Leírhatatlan meglepetés. Váratlanul kellemes csalódás. Suaheli nyelven körülbelül ez állt benne: »Sok üdvözet és az üdvözet után értesítek, hogy az őrnagy úr azt írta Bukobából, hogy te meg fogsz érkezni és hogy küldjek eléd teherhordókat, hogy segítsenek. Sok üdvözet. Ruhinda, Ihangiro szultánja«.

Egy csapásra eloszlott a békés és gyors előrehaladás minden gondja. A levél nemcsak világot vetett az ihangiroi bennszülöttek békés voltára, de a rezidens gondoskodására és a szultán lojalitására is. Nem is volt többé alkalmam az előző napok gyanús jeleire gondolni és így a hirtelen eliramodó kém dolgában csak egy hét múlva nyújtott magyarázatot egy további tapasztalat, a földhányás mögött rejtőző emberekre pedig még később. Az ussuwi-i katikirok engedetlenséget pedig a viszonyok ismerete után úgy kellett magyaráznom, hogy a ritkán lakott és élelemben sem gazdag vidéket a háború kitörése után ismételten mindkét irányban átvonuló karavánok annyira igénybe vették, hogy elkeseredés vett erőt a katikiron és ez kényszerítette a tanúsított végső magatartásra.

Hogy a teherhordók felváltását — mely az összekötözött terhek feloldását és így hosszabb megállást tett volna szükségessé — útközben elkerülhessem, a 200 lándzsást az állítólag már csak két órányira fekvő ilemerai szállásra küldtem előre.

E két órai utunk még csak annyiból vált nevezetessé, hogy itt pillantottuk meg azt a térképről már jól ismert és gyakran emlegetett óriási vizet, melyet a bennszülöttek »tenger«-nek, Nyansanak neveznek és amely Stanleytól a Viktoria Nyansa nevet kapta.

A napsugárban csillogó mérhetetlen, kék víztükör a lát-határon elenyészik. Keleti partja a föld gömbölyűsége miatt a nyugatiról sohasem látható.

A Ruhinda leveléből merített várakozásomat az a látvány, melyet megérkezésünkkor az ilemerai szállás nyújtott, még felül-multa. A szállás bejárata szinte el volt torlaszolva a karavánnak szánt élelemtől. A földön banánfűrtök hosszú sorokban kiigazítva, nagy kosarak mtamával, liszttel, édesburgonyával. Ezenkívül öt vágómarha várta utolsó óráját. Mert ennyit és nem kevesebbet szánt Ruhinda szultán gavallériája egy tiszt vezetés alatt érkező karavánnak egy napi húsadagra. Asszonyok odahordott malom-köveken mtamát öröltek lisztté, mások vizet hordtak nagy agyag-fazekakban, ismét mások a táborhelyet söpörték. A sürgés-forgást az előre küldött európai utasítása szerint külön katikiro igazgatta, Az egész a szultán bőkezűségét tükrözte vissza. A teherhordók jórésze felváltódott az elénk küldött 200 lándzsásból, akiknek fölőlségét vezérükkel együtt visszaküldtem. A láncra fűzött bűnösök, akik egyrészt a nehéz vaslánc okozta tehetetlenségük, másrészt a bennük rejlő megátalkodottság miatt útközben a karaván gyors haladását a terhek le-letétele által annyira akadályozták, másnap reggel egy askari felügyelete alatt üres kézzel vissza-indulhattak. Épígy a többi felváltott teherhordó is.

Szellős sátramban pihentem, mikor Ruhindától újabb levél érkezett:

„Sok üdvözet és az üdvözet után értesítek, hogy nem jöhettek a fogadásodra. Az őrnagy úr azt írta Bukobából, hogy egy angol járőrt a Burigi tó közelében láttak, hogy kergessem el őket. A rugarugák útbaindításával és a teherhordók kiválogatásával, akiket riyemirembébe (kis kikötő a Nyansa délnyugati sarkában) kell küldenem, ma nagyon el vagyok foglalva. Holnap eléd jövök. Sok üdvözet. Ruhinda, Ihangiro szultánja.“

A levelet a szultán egyik fő katikiroja — talán titkárja — kézbesítette. Beszélgetésbe elegyedtem vele az angol járőr, meg a szultán rugarugái dolgában. A beszélgetés folyamán levelet vesz ki zsebéből és olvasásra nyújtja. A bukobai rezidenturától a szultán címére szólt, suaheli nyelve és a kézírás a rezidens egyik fekete írődeákjára vallott, végén ellenben az őrnagy saját-kézű aláírása volt látható. Tartalma röviden ez volt:

„Ruhindának, Ihangiro szultánjának. Sok üdvözet. Leveledet,

melyben a megérkezett hátultöltő fegyverekből kérsz a rugarugáid számára, megkaptam. Ezekből nem küldhetek, mert először Kahigi meg Mutahangarwa ruga-rugái számára kell adnom nem pedig azért nem, mint te mondd, hogy a te katonáidat nem tartom bátraknak. Amint további fegyvereket kapok, neked is küldök. Üdvözet v. Stuemmer őrnagy.“

A Ruhinda hűségének ennél jobb bizonyítványa nem kellett.

Másnap nagyrészt pihent teherhordók alkották a karavánt. Félórányira lehattunk az elhagyott szállástól, mikor az út kanyarulatánál sűrű néptömeget vettünk észre. Megpillantásunkra azonnal kivált egy elegáns, sportszerűen öltözött fekete férfi és két kísérijével élém jött, Ruhinda volt. Világos flanel sportöltöny, jól vasalt és alul visszatúrt nadrág és barna cipő volt rajta, fején sárga szalmakalap fekete szalaggal. Középtermetű alak, talán 30 éves. Bronz színű arca vonásai fejedelmi nyugalmat és méltóságot árultak el. Kis fénytelen, göndör bajusz, állán rövid, csenevész kecskeszakáll, mely bennszülötteknél oly ritkán látható, fejedelmi eredetére vallanak. Méltóságos, de mégis ruganyos léptekkel jött felém.

Hmbár Kasusura személyében az úgynevezett „nagy szultánok“ egyikét megismerni volt már alkalmam, Ruhinda megjelenése mégis meglepett. Ily teljes európai eleganciára bennszülött törzsfőnél nem számítottam. Meglepetésem azonban még sokkal magasabb fokra hágott, mikor Ruhindával együtt annak kíséretéhez előrementem. Az út baloldalán kaki ruhába öltözött testőrszakasz állt teljes fegyverzetben, elöltöltő puskákkal. Parancsnoka közeledtemre elég helyes németséggel és a német hadsereg gyakorlati szabályzata szerint vezényelt: „Achtung! Präsentiert das Gewehr! Rügen rechts!“ és a végrehajtással egyszerre a jókora katonai zenekar réztrombiták-, bennszülött fuvolák- és ngomákon játékba kapott.

Elvonulásunk után a törzsfő egész kísérete a testőrszakasszal együtt utánunk indult, magam az európaiakkal öszvérre ültem, a törzsfő pedig magas fatrónjába, melyet négy izmos szolga emelt a vállára. A szultán szép fehér, angolosan nyergelt öszvérét lovas nélkül vezették mögöttünk.

Beszélgetésünk itt is szűkszavú volt, de annyit megtudtam, hogy Ruhinda rugarugáit kiküldte az angol járőr ellen, de jelentést tőlük még nem kapott. A szultán székhelye nem esett

aítunkba, de miután csak negyedórai kerülőt jelentett, a szultán kérésére Mlewa felé tértünk, hogy azután a következő szállásunk, Katoke felé folytassuk utunkat.

Míg a Kasusura székhelye teljesen bennszülött módon épült és előkelő néger falujának képét nyújtotta, addig a mlewai rezidencia helyenkint európai kastélyra emlékeztetett. Széles fasor vezetett a főkapuhoz, melynek két oldalán nagy néptömeg gyűlt össze fogadtatásunkra. Megérkezésünkkor férfiak, asszonyok, gyerekek leguggoltak és tapsolva köszöntöttek: »Shomaarám!« (— „Legyen jó dolga az atyádnak!“ Isho = az atyád, kumara = megállni.), amivel a szultánt és az ország nagyjait szokta üdvözölni a mhaia nép.

A rezidencia kerítése ugyanoly erős, magas, felső végükön hegyezett szálfákból készült, mint Nyaruwungoban. A kapunyílás fejezendorjáról egy csoport rejtelmes amulett lógott le, egy törpe-antilop szarva, több csontdarab és egyebek. Kérdésemre a jelenyek értelmét oly kitérően és felületesen magyarázta meg a szultán, hogy amit megértettem belőlük, csak annyi volt, hogy érdeklődésem féltékenyen őrzött hitbeli titokba ütközött.

A szultán lakóháza nagy szabad téren európai módra épült. Fehérre meszelt sima falaival leginkább jobbmódú paraszt házához volna hasonlítható, melyet azonban felül a zsendelyes vagy zsúpos héj helyett redős bádogból készült kishajlású tető fejez be. A kisszabású ablakokat betétes barna fatáblák töltik ki. Amikor a fogadószobába beléptünk, a fehér ember látásához kellő világosságot e fatáblák kinyitása útján engedte be az¹ egyik udvarmester. Különös szalon volt. A falusi szobánknak és a keleti pompát kedvelő törzsfő székhelyének furcsa vegyüléké. A közepén álló négyszögű asztalon nehéz aranyhímzésű kék bársonytakaró. Hegy faszék körülötte. Néhány egyszerű szék a fal mellett is. Ennyi a szoba bútorzata.

A fehérre meszelt falon keret nélkül felszegezve nagy képek vonják magukra az idegen figyelmét. Olcsó színnyomatok, rikító színekkel. A legnagyobb kép az európai uralkodókat ábrázolja, amint fényes teremben étkezéshez terített asztal körül csillogó egyenruhákban ülnek és az egyikük mondotta felköszöntőt hallgatják. Érdekelte meg tudnom, vajjon Ruhinda a kép jelentésével tisztában van-e. Kérdésemre helyesen felelt, hogy „az európai szultánok“ (wasultani wa ulaya).

— Meg tudod mutatni a német császárt? — kérdem. És helyesen megmutatta. Miután magának sohasem volt alkalma a német császár elé járulnia, kétségtelen, hogy valamely átutazó kormányhivatalnoktól nyerte valamikor e tájékoztatást.

Az egy szoba szélességű házban a fogadótermet jobbra-balra festetlen faajtók zárták el a szomszéd szobáktól, amelyekbe-azonban helyesebbnek tartottam be nem kéredzkedni, úgy vélvén, hogy feleségei lakosztályai lehetnek.

Van Ruhindának ezenkívül másik, bennszülött módra épült fogadóháza is és ez teljesen a Kasusura nyaruwungoi fogadószobájára emlékeztetett. A kupolás kunyhó belső falát színesre festett sásból font meanderek díszítik. A Koisusura ékes kosárszékeit azonban itt a honi divatú, keményfából faragott, alacsony kőrszékecskék helyettesítették.

A rezidencia megtekintése után a szultán egy darabig elkísért utamon és mikor búcsút vettem tőle, arra kért, hogy a császári rezidensnél vessem latba befolyásomat és eszközöljem ki, hogy az ő rugarugái is kapjanak hátultöltő fegyvereket. Megígértem neki és később a rezidensnek tolmácsoltam is kívánságát, aki néhány hét múlva ígéretét annyiban teljesítette, hogy a Ruhinda rugarugái közül is sorozott be önként jelentkezőket a rendes csapatba, ahol kiképeztettek.

A rezidenciát elhagyva, néhány óra múlva már át is léptük lhangiro határát és az esteli szállásunk, Kotoké már Kcthigi szultán földjén volt Klánjában. Kotoke nagyobb község és Biharámuló óta az első volt, mely egyenes főutcájával és agyagházaival európai falura emlékeztetett. Az eredetileg csak 100—200 lelket számláló lakosság, mely néhány arab kereskedőt is foglalt magában, az átutazásunkat megelőző hetekben hirtelen megnövekedett. A ryfumbiroból a közeledő angolok elől elmenekült arabok itt kerestek menedéket. E menekülteket érkezésünk éppen ezért nagyon megörvendeztette. Nem mintha a 10 fegyverünk alkalmas lett volna, hogy bennük elveszett földjük visszafoglalására reményt keltsen, de megérkezésünk bizonyosságot nyújtott nekik, hogy az angolok kiűzésére az első lépések csakugyan folyamatban vannak.

Az ugyancsak idemenekült kifumbiroi wali (az arabok polgármestere), egy őszszakállas, tekintélyes külsejű arab, számos kísé-

rétével ki is jött az üdvözlésünkre és reményének adott kifejezést, hogy már most nemsokára otthonába visszatérhet.

Alighogy sátram és asztalom egy terebélyes fa árnyában felállítódott, egy arab fiú érkezett teáskannával és egy nagy tál frissen sült lepénnyel, mondván, hogy a wali küldte, hogy szomjunk- és éhségünket addig is csillapíthassuk, míg szakácsaink a ki-ki vacsoráját elkészíthetik. Utóbbiaknak sok gondot a főzés itt sem adott.

Kahigi szultán, akinek határát délután átléptük és aki országa vendégeinek tekintett bennünket, oly bőségesen gondoskodott mindenről, hogy nemcsak a teherhordók és askarik dúskálhattak ételben, italban, húsban, banánban, lisztben és hüvelyes véleményekben, hanem a katikiro útján minket is a földje legjobb termékeivel bőven megajándékozott. A legfinomabb banánfajok, üdítő ananászok egész halma, friss tej, vaj, méz több a kelletténél, egy kosár tojás, tyúkok és egyebek érkeztek szakácsaink rögtönzött konyhájára.

Kahigitól ugyanolyan tartalmú levél érkezett, mint előző nap Ruhindától, t. i. hogy az „örnagy úr» dolgaiban nagyon el lévén foglalva, fogadásomra Katókéba nem jöhetett, de holnap utamon várni fog. Staféta is érkezett, mely az előző nap este Ilemerából Bukobába küldött jelentésemre hozta meg a rezidens választ. Hogy a staféta ez utat, melyre a karavánoknak 6 napra van szükségük, 22 óra alatt futotta át, fogalmat adhat annak pontos működéséről, ámbár a staféta-állomásokon csak bennszülött, kanzos íródeákok végzik a futárok felváltását és az érkezési és indulási idő feljegyzését. Míg ez időben a kerületnek csak legfontosabb pontjait kötötte össze a székhellyel ily gyorspostavonal, a háború további folyamán egész hálózatuk szerveződött.

Miután a nép és fejedelem lojalitásáról Ihangiroban nyert benyomásunk ryanjában megújult, az Ussuwiból magunkkal hozott aggodalom, mintha az angol csapatok mellett még bennszülött lázadóktól is volna mit tartanunk, végkép elmúlt. A Katókéba vivő utunkon nem egy kétségtelen bizonyítékát láttuk a nép barátságos magatartásának. Nem is számítva, hogy a falvak lakossága zavartalanul folytatta békés foglalkozását, igen meglepően hatott ránk, hogy az úttól messze földeken dolgozó asszonyok és gyermekek megpillantásunkra élénk futással köze-

ledtek felénk, hogy üdvözlő shomaarámjukat elmondani el ne késsenek.

E napi utazásunk az etnográfiai megfigyelés szempontjából annyiból volt nevezetes, amennyiben a délről észak felé utazó e vidéken látja meg először a tovább északon oly nagyon elterjedt fű-szoknyát, asszonyok és férfiak munkaruháját, melyről alább még részletesebben lesz szó.

Ámbár a Burigi tó, melynek környékén a rezidens bennszülöttek jelentései alapján angol járórt gyanított, csak néhány órányira fekszik Katókétól és bár a dombokról, melyeken utunk vezetett, órákon át láttuk hosszú kék tükrét a távoli lapálybarc elterülni, a katokei katikiro sem tudott felvilágosítással szolgálni az ellenségről.

Röviddel Katókéból való távoztunk után alkalmam volt megismerni a mhaia törzsfők leghatalmasabbikát Mert Kahigi is pontosan beváltotta szavát. Nagy kísérettel jött elém és találkozásunkat szintén számos tagú bennszülöttzenekar játéka ünnepelte. A testőrszakasznak az úton való felállítását Kahigi, úgy látszik, túlságos nagy szertartásnak tartotta és így katonáit ott-hon hagyta. Megérkezésünkkor Kahigi katonásan tisztelgett. Fekete, egyenruha-féle zárt öltöny volt rajta, fehér, nagy trópusi főveg, övén széles, barna szíjon hosszú, egyenes kard.

Miután a hogyléte, továbbá az ellenség után való érdeklődésemet befejeztem és az út folytatására szólítottam fel, a hatvan év körüli hatalmas alak fiatalosan ült fel pompás, sötét-szürke öszvére.

A zuhogó eső, mely utunk nagyobb részén ránkszakadt, a hegyes-dombos úton a karaván haladását nagyon hátráltatta és mikor Kahigi székhelyén, Kanasiban, ahol aznap meg kellett szállnunk, megérkeztünk, a terheknek még híre sem volt és csurig átázott ruhánk váltására még nem is gondolhattunk. A szultán nagy fogadószobájában, a nagy négyszögű asztal mellett ültünk és beszélgettünk. A »whisky-soda«, amellyel Kahigi megkínált bennünket, nem volt elegendő a felmelegítésünkre. Dideregtünk. Kahigi maga megérkezésünk után rögtön átöltözködött volt és nem fázott. Csak a didergésem mentegetésére, szinte tréfából, megjegyeztem: „Baridi nyingi sababu: ya nguo kimajimaji“. (Fázom az átázott ruhában.) A szultán egy pillantásával előintette a szoba egyik sarkában ülő kamarását,

aki az alig hallható rövid parancs után eltávozott. Nem volt csekély azonban a csodálkozásunk, amikor néhány perc múlva két izmos legény vállán jól fűtött petróleum-kályha állít be és helyeződik el mellettünk a szobában. A második kályha, amelyet több évi afrikai tartózkodásom alatt láttam! (Az első egy baglyas kemence volt, mely a Kilimandjaro vidékén egy európainak 2000 m. magasan épült házában lepott meg.) És hogy e látványban egy bennszülött törzsfő udvarában kellett részesülnöm! Már most a beszélgetés azonban kedélyesebb lett és a karavánra való várakozás könnyebben esett.

Kahigi e fogadószobájának faldíszje sem volt kevésbé érdekes, mint az ihangiroi rezidenciáé. Egy, a padlótól a tetőig érő óriási színnyomatú képet az olvasóval könnyű megismertetnem. Ki-ki látta is már. A Singer-varrógépgyár egy nagy reklámképe: egy, a varrógépen dolgozó nő, aki nagyságánál fogva minket, apró embereket a német mesebeli Riesenfräuleinra emlékeztetett. Egy másik faldísz arról tanúskodott, hogy a szultán a német gyarmat földrajza iránt élénk érdeklődéssel viseltetik. Német-Kelet-Afrika nagy iskolai térképe lógott a falon. Mikor ezen való csodálkozásomnak kifejezést adtam, Kahigi megkért, hogy azt a helyet, ahol most hadseregünk jő-parancsnoka, von Lettow ezredes tartózkodik, megmutassam neki. Érdeklődése meglepett, de hamarosan megértettem gondolatmenetét.

A szultán előljárója, a bukobai rezidens nagy úr, de hát még annak az előljárói, a kormányzó, meg a főhadparancsnok mily nagy urak lehetnek! És vájjon hol van az a hely, ahonnan az a „bwana kommandeur“ most, háború idején, ily végtelen távolságokon át az összes csapatokat szemmel tartja és tevékenységüket, harcaikat igazgatja. Úgy tetszett, mintha Kahigi, aki bizonyára gyakran el-elmereng az uralkodása elejének emlékein, mikor országában még teljesen korlátlan úr volt, most is visszazállt volna gondolatban abba az időbe, mikor ő vezényelte rugarugáit a szomszéd népek ellen vezetett hadjáratokban. Vájjon jól végezte-e dolgát? Vájjon hogyan végzi most a százszor nagyobb országban és százszor nagyobb, európai fegyverekkel és ágyúkkal felszerelt csapatok felett a császárnak ez a magasrangú szolgálója.

Hogy Kahigi szeretett katonaként tetszelegni, legjobb bizony-

sága egy fénykép, mely álló keretben egy alacsony iókos szekrényen áll. A szultán a német testőrlovasság fehér egyenruhájában, sisakkal, karddal. Mint később értesültem, az egyenruhát a bukobai rezidens útján Németországban rendelte meg.

Kahigi a fényképeknek általában is nagy barátja lehet, ha a falakon lógó és szekrényeken álló több fotográfiáról erre következtetni szabad. Közöttük legjobban érdekelt egy falon függő, szépen keretezett nagy fénykép. Számos tagú néger családot ábrázol, melynek minden tagja, nemcsak a férfiak, de, ami azokon a tájakon ritkán látható, asszonyok és lányok is teljesen európaiasan vannak öltözködve. Muntunak, Kyamatuara szultánjának családképe volt, akinek területén Bukóba városa fekszik és aki barátsága jeléül küldte a képet fölséges kartársának.

Mint később megtudtam, a barátság nemcsak e két szultán közt nem volt nagyon őszinte, hanem a többiek között is féltékenykedés uralkodott, amely gyakran a törzsközi helyzetet eléggé kiélesítette, de amelyet a törzsfők a bukobai rezidens kedvéért a barátságnyilvánítás mindenféle jelével lepleztek.

A karavánra való várakozásunk idejét még egy jelenet tette érdekessé, amelyet, miután a kahigi és udvara jellemzéséhez hozzájárulhat, nem akarok említés nélkül hagyni. A szultánnak szintén alig észlelhető parancsára a szoba sarkában ülő íródeák is megmozdult és egy szekrényből kivéve, díszes albumot tett elénk. Vendégekönyv volt, amelyben az íródeák kérésére nevünket mi is megörökítettük. A benne már szereplő nevek között a legérdekesebbnek találtam egy gyermeki aláírást, amely neve helyett e három szót mutatta: „Bwana mkubwa mdogo“. (A kis nagyúr.) Miután a rezidens a nép Nagyúrnak, vagyis bwana mkubwa-nak mondja, kétéves kisfiát, akinek nevelőnöje által vezetett kezétől az aláírás származott, kis Nagyúrnak hívták, amely nevei az akkor beszélni tanuló fiúcska is szívesen használta.

Hosszú várakozás után megérkezett az átázott karaván. Bevonultunk lakásunkba, a vendégházba, amelyet Kahigi külön erre a célra építtetett, hogy az átutazó európaiak ott megszállhassanak. Köralaprajzú kőház volt, amelyet egy, a középponton átvonuló fal két félkörű szobára osztott. Szalmateteje magas kúp alakjában nyúlt az ég felé.

Karavánunk a szultán udvarán kívül kapott szállást. Utunkon az első nap volt, amelyen célunkat már déltájban elértük és

az ilyen táborban elintézésre váró ügyek rendezése után a délutánnak egy tetemes része pihenésre maradt. A málhámban magammal hozott csemegekonzervekből és italokból nagyobb-szerű vacsorát szándékoztam készíttetni és arra az európaikat és főképp Kahigit meghívni. Az idevágó értekezletet szakácssal meg is tartottam, aki az étrend dolgában elfogadható javaslatot tett. Öt óra tájt személyesen mentem Kahigi meghívására, mikor is rezidenciájához érve, ritka látvány tárult elém.

A ház magas verandája előtt tengernyi bozontos bennszülött nép, melyből egynehány kaki-ruhás fegyveres látszott ki. Fönn a verandán Kahigi áll egyedül, mint a tömeghez szóló prokurátor, Pontius Pilátus. Bár az alkalom igen különösnek és hivatalosnak tetszett, semhogy vacsorára való meghívásomat e percben adjam elő, az általánosan érvényben levő felfogás, mely az európai tekintélyét minden bennszülötté fölé helyezi, arra készítetett, hogy egyenesen a verandára menjek. Két bűnös állott összekötött kezekkel a veranda alatt. Egyikük feje be volt kötözve. A kötésen az átcsorgó vér foltjai voltak láthatók. Körülöttük fegyveres rugarugák, a többi kíváncsi tömeg a szultán udvarából.

Először is a szóban forgó, nagyérdekűnek látszó ügy iránt érdeklődtem, mire Kahigi ezeket mondta:

Egy rugaruga járőre, mely Karagweban, országának az angol területtel határos legnyugatibb részén volt szolgálatban, két bennszülöttet állított elő. A két bűnös a szultán parancsának, hogy a határ átlépése tilos, ellene szegült. Az ifjabbik éppen akkor került a járőr szeme elé, mikor levéllel kezében az ellenséges határ felé igyekezett. Nem tudván magát igazolni (a rugarugák pedig a levelet elolvasni), letartóztatták őt és a levél írójához vezettették vele magukat. Ez, a fegyvereseket közeledni látván, szökésnek eredt, mire a rugarugák utánalóttek és megsebesülten elfogták. Több napi menet után éppen most érkeztek meg. Kahigi, miután az eset minden részlete után érdeklődött börtönbe vettette őket, engem pedig megkért, hogy a két bűnöst másnap magammal vigyem a bukobai rezidentúrára.

Miután a bűnösöket elvezették, előadtam a meghívásomat. Ezt azonban a szultán teketória nélkül szószerint azzal a megokolással utasította vissza, hogy az európaiak módjára készített ételektől hasfájást kap. E meggyőző érvelés ellen semmit sem

tehettem. Kérésre azonban megígérte, hogy vacsora után egy whisky-sodára eljön.

Fekete kávé, majd whisky-soda mellett el is üldögéltünk jó ideig. A beszélgetést a szultán itt is főképp a mi feladatunknak tekintette és maga csak egy kérdést intézett hozzám a Ruanda-felé újonnan tervezett vasút dolgában.

Utazásom következő és utolsó napján volt alkalmam a mhaia szultánok negyedikét is megismerni, Muntut. Közvetlen: Bukobába érkezésünk előtt találkoztunk vele. Kíséret nélkül, kétkerekű alacsony kocsin, melyet két bennszülött húzott fel a hegynek, igyekezett hazafelé a városból. A Kahigi fejedelmi alakjának ismerete után a középtermetű, görbedt hátú férfi, akinek arcadói már messziről hirdetik az ivás szenvedélyét és aki cipőjét, hogy a sártól kímélje, levette, nem volt alkalmas arra, hogy reánk fejedelmi benyomást tegyen.

Alattunk a Nyansa partján elterülő város sötét mangófacsoportjaival és vörös-zsindelyes háztetőivel hívógátólag integgett felénk és így Muntutól hamarosan elválva, elindultunk utunk célja felé.

Úgy látszik, a bennszülöttek útján az őrnagy idejekorán értesült érkezésünkről, elénk jött és a bomától csak néhány száz méternyire fekvő tisztí kaszinóban, mely a bukobai század harcbeindulása óta üresen állt, utalt ki szállást. Karavánunk az udvaron levő melléképületekben helyezkedett el. Délután a borna irodájában az őrnaggyal folytatott beszélgetésből némileg megismerkedtem a helyzettel. A megérkezett 400 fegyvert az őrnagy már elosztotta a szultánoktól behívott rugarugák között, akiket egy-két régóta szolgáló rendőrkatona, vagy valamely okból visszamaradt fekete altiszt vezetése alatt a határ, illetve az arcvonal és a Nyansa partjának legfontosabb pontjaira elosztott.

A rugarugák Bukobában alig részesültek kétheti kiképzésben. További oktatásuk új állomásuk helyén az egy-két bennszülött altisztre volt bízva. A Bukobában lakó európaiak közül a század elvonulása után az őrnagy, akit a kissii kétes kimenetelű ütközet után a főhadparancsnokság a bukobai kerület katonai parancsnokává is kinevezett, csak négy embert hívhatott be katonai szolgálatra. Ezek közül kettő az arcvonalban járt az említett rugaruga-csapatok ellenőrzésére. E számba alig jövő haderő mellett az őrnagy offenzívára egyelőre nem gondolhatott

Az angoloktól még meg nem szállott-terület további védelmezését tűzte ki tehát céljául. Október közepe óta az arcvonalat egyrészt a Nyansa partja, másrészt a Kagera és Ngono folyók, tehát természetes vonalak, akadályok alkották. Ezeknek megvédését addig, amíg a Bukobába visszafelé már útban levő század — amelynek közeledtéről az őrnagynak tudomása volt — megérkezik, csapata gyengesége mellett is remélte. Csak a Kagera torkolatától délre fekvő, úgynevezett Kagera-háromszögből nyomulhatott az angol akadály nélkül előre. Ezért az én feladatom az lett, hogy másnap reggel két európaival oda útrakeljek és az angol határon, az egyedüli ponton, melyen közötünk és az angolok között természetes akadály nem volt, az ott állomásozó egy betshaush (bennszülött szakaszvezető) és 30 rugaruga fölött a parancsnokságot átvegyem. Tsz őrnagy mindjárt megígérte, hogy »csapatomat« a bukobai század megérkezése után azonnal megerősíti. Egyben tájékoztatott, hogy mihelyt az útban levő csapat megérkezik, az egész arcvonalon támadást akar intézni az angolok ellen, hogy azokat a gyarmat területéről visszaszorítsa. Az afrikai tréfás német közmondás azonban itt is megvalósult: Erstens kommt es anders und zweitens als man denkt. Megtettem az előkészületeket a másnap kora reggeli induláshoz, de a dolog más fordulatot vett és leendő rugarugáimnak vezérükre egyelőre várakozniuk kellett. .

Mielőtt azonban az utazás elhalasztásának okára rátérnék, Bukóba városát akarom néhány szóban megismertetni. A száhaia nyelven körülbelül annyit jelent, mint: lapályos folt. A 100—200 méter magas hegyek ugyanis, amelyek általában meredeken emelkednek ki a Nyansa vizéből, gyakran még egy gyalogút számára sem engedve helyet, e ponton visszaugranak a tó partjától, amely mellett félkör-alakú lapályt hagynak. E lapályon alapította 1891-ben Emin pasa — aki a keletkező-német gyarmati kormány megbízásából a nagy tavak környékén katonai támaszpontokat létesített — a bomát. Az akkor kezdetleges erődöt azóta nagy kőépülettel helyettesítették, melyet négyszögben magas fal zár körül. A négyszög minden sarkán egy-egy bástya őrködik. Tűzfegyverekkel, ágyúkkal, mozsarakkal stb. ellátott ellenségnek ez a borna époly kevéssé volt képes ellentállni, mint a gyarmat többi erődje, melyeknek rendeltetése elejétől kezdve csak az volt, hogy a lándzsákkal, íjakkal felfegyverzett

bennszülöttek ellen netán keletkező lázadás esetén az európaiaknak, a rendes katonaságnak és megbízható egyéb bennszülötteknek oltalmat nyújtson.

A bomában lakó helyőrség, melynek parancsnoka eleinte a környék közigazgatását is végezte, lassankint több lakosságot is vonzott magához. Arab és hindu kereskedők és hindu kézművesek telepedtek le, majd a tengerparti városokban székelő nagy európai kereskedelmi társulatok is létesítettek egy-egy lerakatot. A „fehér atyák“ missziója és később egy evangélikus misszió is létesített a bennszülöttek megtérítésére egy-egy hittérítő-állomást. A német kormány a környékbeli bennszülött gyermekeknek a legszükségesebb tantárgyakban való oktatására elemi iskolát alapított, melyben egy európai főtanító és néhány bennszülött segédtanító — akik az iskola legjobb növendékeiből kerültek ki — végzik suaheli nyelven a tanítást. Később a helyőrség és közigazgatás szétválasztása, a vámhivatal létesítése, posta- és dróttalan táviróállomás felállítása stb. további személyzetet tett szükségessé s így a borna közelében alig negyedszázad alatt csinos kis város alakult. A háború kitörésekor a lakosság kerek ezer főre rúgott és mintegy 50 európai, 300 arab és hindun kívül a bennszülöttekből állt.

T\ parttal párhuzamosan fekvő főutcában kertek középette az európaiak villaszerű, csinos házai sorakoztak egymás mellé, míg a bennszülött város ezek mögött feküdt és a hegyek lábáig nyúlt. E városkának a főutcáról a Nyansa vizére nyíló tisztí kaszinójában 1914. október 28-ika estéjén abban a tudatban tértem nyugovóra, hogy másnap kora reggel a már 6 nap óta tartó utazást folytatom és 9 órai menet után a Kagera-háromszögbeli ellenséggel fogok szemben állni.

VIII. Tűzkeresztség. — Az első harcok. — A tangai és jassini győzelmek hatása az ellenfélre.

Hatnapi erőltetett menetelés után jól esett a pihenés a tisztí kaszinó hálósobáiban. Sátor helyett végre ismét kőház volt a hajlékunk, a tábori ágyakat kényelmes, rugós ágyakkal helyettesíthettük. A Nyansa moraja gyorsan álomba szenderített. Sajnos, nem volt hosszú a pihenés. Éjfél után félnegykor kopogás ébresztett fel. Askairi volt. Az őrnagy küldte levéllel:

„Északról angol hajót jelentenek útban Bukóba felé. Harckészültséget rendeltem“, hamar felöltözködtünk. Nemsokára az őrnagy társaságában, aki felkeresett bennünket, cigarettázva ültünk a tiszti kaszinó erkélyén, a Nyansa felett borongó sötétséget fürkésze, vajjon hol és mikor merül fel a bizonyára világitás nélkül járó ellenséges hajó sötét alakja. De sehol semmi jel. A Nyansa feletti sötétség is oszladozni kezdett s a kibontakozó szürkületben is pusztán állott a Nyansa tükre.

— Talán csak a partot szemrevételezi és hirtelen keletre kanyarodott, ahogy a háború kitörése óta már többször megtörtént — vélekedett az őrnagy. De mi a permetezni kezdő esőn át is tovább szemléltük a Nyansát. Karavánunk is menetkészültségbe helyezkedett az udvaron.

Az őrnagy a Kahigitől magammal hozott két bűnös felett még tegnap haditörvényt ült és mindkettőt hazaárulás büntette miatt kötél általi halálra ítélte. Az akasztás idejét reggel hat órára állapította meg. Ez az idő elérkezvén és minthogy az ellenséges hajó megérkezése sem gördített akadályt a kivégzés végrehajtása elé, az őrnagy parancsot adott az akasztáshoz való készülétek megtételére. A belépéshez nekünk is engedélyt adott. A kivégzés a városon kívül, a Nyansa partján felállított akasztófákon ment végbe. A hóhér és pribékek szerepét a fekete rendőrkatonaság néhány altisztje vitte.

Félkilenc óra tájt ismét a tiszti kaszinó erkélyéről szemléltük a Nyansa vizét, mikor hirtelen, egyenesen a bukobai öböl felé tartva, felmerült a hajó képe. Sebes járásban közeledett. Feszülten vártuk az elkövetkezendőket. Megfeszített figyelmünk-ből egy ágyúlövés zavart fel. Majd még egy és egymásután több. Az első ellenséges ágyúgolyó süvítése. Az őrnagy kirendeli a bomából 80 fegyvernyi rugaruga hadát és a partra vezeti. Nekem parancsot rá, hogy egyelőre a bomában vegyem át a hét főnyi európai »csapat« vezetését. Karavánom a várostól negyedóránnyira fekvő karavanserailba vonult, ahol további parancsra kellett várnia. A hajó gyorstüzelő ágyúja vígan dörgött, a borna falai, háztetők recsegték, porzottak a lövések alatt. A hajó közeledtét azonban bizonyára a gyanú, hogy valamely parti ágyú az utolsó percben közvetlen közelből feléje dörren és oldalát kifúrja, egyre lassította. A várost övező hegyeken néhány európai asszonyon, gyermekeken kívül, siető bennszülöttek

voltak láthatók, akik rémületükben elhagyták a várost, hogy a hegyekbe meneküljenek.

A távolság csökkentésével a hajó gépfegyvertűzet nyit és végigsöpri a partot és a kis város utcáit. A borna falain és és redős bádogtetején egyik golyókéve csapódik föl a másik után, és pattogása éktelen lármává vegyül az ágyúdörgéssel. Eközben megjelenik előttem az őrnagy egyik ordonánca . és kis cédulát ad át. «Európaiak a parti állásba! “Hat szál emberem hamar gyülekezett a kapunál. Kinyitottam és — bárhogy restellem is azóta — a szigetvári kirohanás jutott eszembe, A boma előtti szabad téren át a gépfegyvertűzben leszaladtunk a parti homokbuckákban előkészített állásba. Es leértünk mind a heten. Magam az őrnagnál jelentkeztem. Ha partraszállást kísérelnek meg, mondotta, menjek a vámházhoz, ahonnan az odarendelt arab önkéntesekkel keresztűzbe fogjuk őket. De nem lett rá szükség. A hajó, úgy látszik megelégedett a két órai bombázással és a parti homokbuckáknak gépfegyverrel való végigsöprésével, azután elkanyarodott és félóra mulya eltűnt a délkeleti láthatáron. Megkaptuk a tűzkeresztséget és, bár okunk nem volt rá, a győzelem érzetével vonultunk a bomába, majd a harcészültség fenntartása mellett megszemléltük a bombázástól a városka házain okozott károkat. A 4½ centiméteres ágyúgolyók, bár a parti házak közül alig hagytak egyet is sérületlenül, jelentékeny károkat nem okoztak.

Ez időben, úgy látszik, ellenfelünknel sem volt még a háborúra való szervezkedés oly tökéletes, hogy a hajót nagyobb kaliberű ágyúval szerelhetnék volna fel. A gépfegyvertűz három áldozata sem a partmenti állásból, hanem eltévedt golyók játékképpen a bennszülött város házaiból került ki.

Eleintén a hajó hamaros visszatérését vártuk, de hiába. A Kagerához való útrakelésünket mindamellet el kellett halásztanunk. Lázasan folytak az erődítési munkák, mikor este megérkezett a hír, Hogy a Kissiüből útban levő csapatok éle 15 európaival, 80 askarival, egy ágyúval és egy gépfegyverrel már csak két napi járőföldre van tőlünk. Az őrnagy nem is késett gyorsposta útján parancsot küldeni, hogy a várvavárt segítség a kétnapi járást eröltetett menetben lehetőleg egy nap alatt legye meg. A derék kis csapat 16 órasi szakadatlan menetelés után másnap este 10. óra felé be is vonult a városba. Boszú-

ságunkban, hogy az ágyú korábban nem érkezett és a bombázás ült működésbe nem léphetett, csak az a vigaszunk volt, hogy a legközelebbi alkalommal az ellenséges hajónak kellemetlen meglepetést fogunk nyújtani.

Magam a kijelölt két európaival bukobai tartózkodásunk harmadnapján délben útrakelhettem leendő állomásomra, Kigaramába. Néhány kilométerre Bukobától északra, Bugabo ország területére léptünk, hogy este Karernában, Msongo szultán székhelyén megszálljunk. Sötétedett, mire odaértünk és így nem volt alkalmam az ifjú szultánnal, aki az előrehaladott időre való tekintettel házi köntösében, fehér kanzoban jelent meg, hosszabban beszélgetni. Mikor katikirojával, aki az élelem árát dtvette, hozzám jött és fáradtságát s azt, hogy karavánunk fogadására mindent előkészített, megköszöntem neki, gyermekesen ismételtette: „Én nagyon szeretem a kormányt támogatni“. És mielőtt lakásába tért, megjegyezte, hogy parancsára a bushashai révnél, ahonnan a Nyansa egyik öblén át kellett kelniünk, d szükséges számú csónak várni fog.

Mint Bugaboban majd mindenütt, az út másnap is kiterjedt banánligetekben fekvő falvak között vezetett és rendszeren két kerítés vagy élősövény között haladt. E csapadékokban gazdag vidéken október és november hónapokban már gyakori az eső, mely időnkint tropikus felhőszakadásban zúdul a földre. Ily zuhogó esőtől átázva közeledtünk a bushashai révhez. A sövények közt haladó út egyik kanyarulatánál a bokrok alól hirtelen bennszülött ugrik ki az útra és egy iramodással eltűnik előlünk. Csak a kanyarodás után pillantottuk meg ismét, amint üldözött vadként teljes erejével fut előttünk a sáros úton. Eszembe jutott az ihangiroi kém és végre sejteni kezdtem e különös viselkedés okát s mikor a bushashai révnél, ahol nyolc csónak a kellő számú evezőssel, teljes felkészültségben várakozott, arról érdeklődtem, megkaptam a felvilágosítást. A révforgalmi katikiro, ki megérkezésem óráját nem ismerhette, — hogy mindamellettt minden intézkedésével elkészüljön anélkül, hogy a közben szünetelni kényszerülő halászatot feleslegesen pihentesse, — alkalmas helyen figyelőt állított fel, akinek villámsebessen vitt jelentése után az utolsó készülődéseket megtehetette. Csónakba szálltunk.

Útban volt a kis hajóraj a Nyansa öblén. Félmeztelen, izmos halászok nekifeküdtek az evezésnek, egyhangú dalukkal adván meg

a közös munka ütemét. A keskeny bennszülött készítésű csónakok gyorsan siklottak a víz sima tükreán a szemben meredeken emelkedő kigaramai sziklatető felé. Háromnegyed órai evezés után partra szállva gyalogszerrel megkezdtuk az emelkedést a kigaramába vezető és meredeken kanyargó úton. Őszvéreinknek, amelyeknek a vizén való átszállítására a keskeny csónakok meg nem feleltek, az öböl megkerülésével másnap kellett követniök. Leendő lakásom előtt, amely a felföld széléig érő banánliget közepette állott, a „helyőrség“ Ndagara betshaush vezénylete alatt parádéval fogadott. Hogy a félig kiképzett és csak hiányosan felszerelt rugarugák leendő parancsnokára lehető jó benyomást tegyenek, a fegyverrel való tisztelgést úgy látszik külön, alaposan begyakoroltatta. Míg a velem jött két európai meg a karaván a lakásnál berendezkedtek, magam a betshaussal előre mentem, hogy állásunk előterepét és az ellenséges állásokat azonnal szemügyre vegyem. Ndagara megmutogatta, amennyiben ismeretesek voltak, az ellenséges őrsök helyét és midőn egyet minden magyarázata ellenére sem tudtam a vidéken föllelni, előrántotta szuronyát és elkezdett a földön vázolni. Nagy volt a meglepetésem. Az értelem ily fokát, mely a maga megértéséhez szükség esetén a rajzolás művészetét hívja segítségül, soha bennszülöttnél még nem tapasztaltam. A rajta való meglegedettségem folytán vetődött meg ez értelmes magyarázattal a bizalmam alapja, melyet később Ndagara szakaszvezetőbe vetettem. Hogy a saját előőrsünk helyét és erejét helytelenül szabta meg, azon nem csodálkozhattam. Az ellenkezője túlnagy követelés is lett volna. Mivel azonban az egész vidék bejárására és az őrségek helyesebb felállítására aznap már időm nem volt, csak a védelmi állást jelöltem meg, melyet további intézkedésig támadás esetén megszállunk.

Este volt, mikor lakásomra tértem. A hely termékenységének megfelelő bő vacsora várt, de nem élvezhettem. Az úton való ismételt átázás és utána az őszvéren, illetve csónakban való ülés következtében úgy meghültem, hogy az éjszakát köhögésem enyhítésére és teljesen berekedt hangom helyreállítására kellett felhasználnom.

Kigaramában, mely mintegy 6 kilométernyire fekszik az angol határtól, vagyis a földgömb első déli szélességi körétől, már évekkel ezelőtt álomkórházat létesített a német gyarmati

kormány. Az álomkór még negyedszázad előtt a Nyansa-part egész hosszán dühöngött és a bennszülöttek közül százával szedte áldozatait, míg a kormány erélyes intézkedései gátat nem vetettek neki. Kezelésére a gyógytudomány hatásos szerrel eleinte nem rendelkezett, a Salvarsan előállítására óta azonban ennek alkalmazása által a gyógyítás terén igen jelentékeny sikereket értek el. Hogy a pusztító légy életfeltételét megvonják, a kormány az erdők megvédésére irányuló minden törekvése mellett arra a lépésre határozta el magát, hogy a kérdéses vidékeken, mint egyebek közt a Tanganyika és a Nyansa partján az erdőket és bozótot egy, a víz szélétől számított egy kilométer széles sávban, kiirtja. Egyrészt ez az intézkedés, másrészt az angol védnökség alatt álló Ugandának, ahol az álomkór elleni küzdelemre kevesebb súlyt vetnek, a német gyarmattal közös határán elrendelt határozat folytán az álomkór további terjedését máris sikerült jelentékenyen korlátozni.

A bukobai kerületben az álomkór elleni küzdelem vezetője egy ezredorvos volt, aki légáramában székelte és ott egy álomkóros telepet létesített. Munkájában egy egészségügyi őrmester és több, e célra kioktatott bennszülött ápoló támogatta. Utóbbiak feladata főképpen abból állott, hogy megállapított időközökben a területet beutazzák és az újonnan megbetegedetteket felfedezék, amire az ember nyakmirigyének jól begyakorlott megapogatása készítette őket.

Megérkeztünk úgy az ezredorvos, mint az őrmester lakása üresen állott; a háború kitörésekor mindketten a hadbainduló 7. tábori századhoz vonultak be.

Ebbe az orvosi lakásba tértem este, miután Ndagarával a vidéket szemügyre vettem. A vidékről nyert benyomásaim és az előőrs végleges felállításának kérdése foglalkoztatott. A kigaramai keskeny hegyhát maga, melyen az álomkórház és attól északra a rugarugató tábor volt és amely úgy a tó felé keletre, mint nyugatnak meredeken ereszkedett a 100—200 méteres mélységbe és csak az ellenség felé forduló északi lejtője volt némileg menedékes, könnyen volt védelmezhető. Ezenkívül még megnyugtatóan szolgált Ndagara jelentése is, hogy eddig figyarámával szemközt ellenségeskedésnek semmi nyoma, hogy bár eddig mindkét részi előőrsök már ismételen átkáromkodtak és átfenyegetőztek a határon, a fegyver használatára még nem

került a sor, az átkáromkodást pedig az őrnagy parancsára a mi őrségünknek ő a minap megtiltotta.

A határon való átkáromkodás mélyebb értelméről csak később tudtam meg, hogy a régi időkben a bennszülöttek között indított hadjáratoknak ez volt a bevezetője. A völgy egyik lejtőjén szoktak ülni a Muntu lándzsásai, a völgyön túl pedig, mely a határt alkotta, a Mutahangarwa fegyveresei lopták a napot és időtöltésből incselkedni kezdtek a szomszéd állam hadfiaival. Az incselkedés hamar káromkodássá fajult, majd a legaljasabb szitkozódássá, amiből lassan megszületett a harci kedv. Mikor pedig ez az extázisig fejlődött, megindultak a hadak, egymásra csaptak, de nemsokára szét is váltak, mikor az egynehány sebesült vagy halott láttán az egyik fél az extázisból kijózanodott, és a „szégyen a futás, de hasznos“ elvét magáévá tette. Voltak ugyan más okból eredő és más lefolyású hadjárataik is, amiről azonban később lesz szó.

Az első kigaramai éjjel künn esővel, benn az orvoslakás hálószozáiban azonban egészséges álommal telt, mély álommal, aminőt kora reggeltől késő estig útban volt, ázott-fázott emberek csak aludni tudtak. A két hálószoba egyikében magam aludtam. Utasításom szerint már szürkületkor megjelent Ismaeli, az inasom, hogy felkeltsen és reggeli munkáját elvégezze. De csak rekedt, hangtalan szavakkal érdeklődhettem tőle az idő iránt, a lefekvéskor vett forró tea hülésemet meg nem enyhítette.

Fél hétkor a lakószobában reggelihez terített asztalhoz ültünk. A szoba a ház bejáratánál feküdt, külső ajtaja nyitva és csak a dróthálóból készült belső, úgynevezett moszkító-elleni ajtó volt bezárva, hogy a kellemes levegővel és világossággal együtt a kellemetlen szúnyognép be ne hatolhasson. Künn borús, zimankós reggel volt, amilyenek az esős évszak elején szoktak lenni, amikor a decemberi hőség még nem jött el, hogy az esős éjszakákra virradó reggeleket is meglangyosítsa.

Már a csészékben gőzölt a forró kávé, amikor Kahwa, az álmokörtelep katikirója egy lélekzete vesztett bozontos négerrel ugrik a drótajtó elé és azzal együtt ijedt duóban kiáltja: adui! adui!

Kénytelen vagyok őszintén megvallani, hogy, bár katonához nem illő dolog, a vér meghült bennem. Talán már a banán-

ligetben körülfogja az ellenség a házamat! A két fekete réműletéből csak effélére következtethettem.

— Hol? — kértem türelmetlenül.

— Nem tudom, csak a puskadörgést halottuk.

De hogy annak még egy hangja sem jutott el hozzánk!

Mauser-mintájú vadászfegyveremet és fővegemet fogva siettem kifelé.

— Vezess az álláshoz — mondtam Kahwának, akit mint kormányzósági katikirót tegnapi parancsomról értesítettem volt. A rengeteg banánliget kanyargó ösvényein magam csak keresve találtam volna rá. Kevés hadvezetői higgadsággal, amely még azt is elfeledtette velem, hogy a két európainak valamely parancsot adjak, de annál több elszántsággal siettem Kahwával és bozontos kísérőjével a banánligeten át. Inkább bukkanjak egyedül, 20 lépésnyi távolságról a sűrű ligetben ellenségre, gondoltam, csak lövés nélkül a reggelinél kezére ne jussak, ha már meg nem akadályozhattam, hogy ily rejtélyes módon táborunk közelébe férközzék. De siettünket a ligetben ellenség meg nem akasztotta, negyedóra múlva kiértem a szabadba, majd az álláshoz, ahol Ndagarát rugarugáival együtt már harc készen találtam.

Az ellenség az előttünk elterülő túlsó magaslatokról szélesre nyitott rajvonalba nyomult előre. Tisztán meg lehetett különböztetni a fehér vezetők alakját a fekete csatárokétól. De a lőtávolságon túl voltak még. Amire később többször nyílt alkalmam, itt tapasztaltam legelőször, hogy a tisztán látható ellenséget, kivált előre kiszemelt állásból, nyugodtan várja be az ember. De e nyugalma hamar megzavarta egy körülmény, amire, igaz, nem számíthattam.

Aki a Kagera vidékén az esős évszakban még nem járt meglepődik rajta. Akinek pedig még nem volt alkalmá a tropikus növényzet kilélegzett páráját szemlélni, merő hihetlenségnek tarthatná.

A távolban előttünk folyó Kagera, mintha sűrű gőzzel telt keblét a felhők mögött emelkedő nap melegére kénytelen lett volna egy lélekzetvétellel kiüríteni, ingoványos lapályát és a belé torkoló völgyágakat néhány szempillantás alatt átláthatlan fehér ködtengerrel öntötte el. Nem is ködtengerrel. Sűrű, fehér, úszó felhő volt az közvetlenül a föld felett. A körülöttünk levő magaslatok s köztük a kigaramai is, paradicsomi zöld szigetekként

emelkedtek ki a felhőtengerből. De az ellenséges rajvonal benne elmerült. És mivelhogy akkor úgy véltem, hogy már most nem lehet tudni, vajjon hol merül fel ismét a közvetlen közeliünkben, kettős figyelmet és teljes készséget tartottam szükségesnek. Előre irányzott fegyvercsövekkel, melyek között már most az utánam érkezett két európaié is volt, feküdtünk a nedves fűben. De csak egy ideig. Az angolok szövetségest találtak flozép-Afrika talán legkonokabb teremteseiben, akik azonnal harcra is keltek ellenünk. Csak az afrikai tapasztalatú ember tudja méltányolni a helyzet kellemetlenségét, amelybe egy csatár vonal kerül, ha a véletlen balszerencse a siafuknak, a vörös hangyák légiójának útjába fektette. Nincs attól menekvés a harc vonalban. A siafuktól csak tűzzel vagy futással lehet valahogy menekülni. Mivel azonban ennek egyike sem állt módunkban, megnyugodtunk a helyzetben, hogy míg előlről feszült figyelemmel várjuk a ködből netán felmerülő angolokat, addig alattunk gyilkos harcot folytatunk a kirajzott és mindenütt hemzsegő siafuk ellen.

Végre azonban nekünk is akadt szövetségesünk. Az egyenlítői nap sugara utat tört magának a felhőkön át és az alattunk elterülő ködtengert is foszlányokra tépte. Oly hamar eltűnt amint félórával azelőtt elénk ömlött. Nyíltan állt előttünk ismét a tájék. Az angolok rajvonala pedig visszatérőben volt háttal mifelénk. Már most a siafuktól is menekülhettünk és a hazafelé tartó ellenség láttán úgy tűnt fel előttem a komolynak ígérkezett harcgyakorlat, mint a «Hornberger Schiessen», amely tudvalevőleg nagy hűhóval kezdődött és semmivel végződött.

Rugaruga előőrsünk, amelyet a Ndagara megjelölte kedvezőtlen állásban az ellenség a reggeli szürkületben megközelített és közvetlen közelből össztűzzel tisztelt meg, a kegyetlen dörgésű ébresztőre kevesebb visszadörgéssel, mint futással felelt és most egyenkint szállingózott állásunkba, ahol már most új parancsnokuknak kellett maguktartásáról beszámolniuk. Kihallgatásuk folyamán kitűnt, hogy már Bukobába érkezésem másnapján átkiabálták a szemben levő előőrsnek, hogy: jön ám mihozzánk a bwana litenanti a mzungukkal, hozzátok pedig aztán a hadd el hadd. Az azóta eltelt két nap alatt az angoloknak természetesen bőven jutott idejük, hogy előkészüljenek és egy kis harci felderítéssel a fenyegetőzés alapját kipuhatol-

ják. Miután pedig a tűzpróbával megállapították, hogy rugarugáink a régi idők szájharcosainál nem veszedelmesebbek, visszafordultak, amit a hirtelen rájuk ömlő ködtengerben, úgy látszik, kétszeresen tanácsosnak tartottak. Egy súlyosan megsebesült harcosunkat pedig magukkal vitték.

A teljesen kiképzetlen rugarugákra ez összetűzésből az a tanulság hárult, hogy a »vita ulaya« (európai hadviselés) és a hátultöltő fegyver veszedelmesebb a határon való átkáromkodásnál és hogy nagyon meg kell emberelniök magukat és még sokat kell lóni tanulniok, míg jó katonákká válnak.

Hozzá is fogtam a kiképzésükhöz és a viszonyoknak megfelelően siettettem azt. E munkában Ndagarának, a régóta szolgáló betshaushnak, aki maga is a rugarugák törzséből, a ziba törzséből való volt, jó hasznát vettem. Az oktatásnál természetesen az előőrsök szolgálatának kellett első helyre kerülnie, akiknek állását az előterep bejárása után újonnan állapítottam meg. De az adott helyzetben az otthoni újonckiképzés sorrendje általában sem lehetett teljesen irányadó és így éppen az első időkben a rugarugák napi hat-nyolc órája főképp harctéri és őrszolgálati gyakorlatokkal, célzással és amennyiben kevés lőszerünk engedte, néha céllövessel telt, mely utóbbira a hegyek oldalai jó helyeket kínáltak.

A kigaramai hegy északi lejtőin megkezdődtek az erődítési munkálatok a hozzám beosztott két európai felügyelete alatt. Munkásokat Rukambaiga, a kanyigoi főkatikiro állított. Nem messze ez állásoktól hátrafelé egy terebélyes ősfakoronája alatt és körött megépült frissen vágott gerendákból, továbbá nádból és fűből az európaiak és a hozzájuk tartozó bennszülött szolgaszemélyzet tábora. E néhány kis kunyhóból álló tábortól mintegy 300 méternyire volt a „borna“, vagyis a bennszülött fegyveresek kaszárnyája-

Az angoloknak november 2.-iki mozdulatáról Bukobába küldött jelentésemre már harmadnapra „erősítést“ kaptam. Egy shaush vezetése alatt 3 askari érkezett. Vagyis 4 fegyver. Ez erősítés nagyságából fogalmat alkothat magának az olvasó azokról az erőviszonyokról, amelyekkel a német-kelet-afrikai hadjárat megkezdődött. A négy askari annak idején mégis nagy erőgyarapodást jelentett számomra és pedig kevésbé a fegyvereink számának négygyel való megszaporodása által, mint azért,

mert már most Mdagarával együtt 5 jól kiképzett, régóta szolgáló askari nyerhetett beosztást a rugarugák között és a kis csapat gerincét mintegy erősítette., A négy természetes katona, akikről megjelenésükkor magam is igen jó benyomást nyertem magatartásával is például szolgálhatott a rugarugáknak. Az újonnan érkezettek között volt a félelmes nagyságú és erejű Tamambele, egy, a kongovidéki emberevő manyema törzsből származó közvitéz is, aki később számos ütközetben kitüntette magát, ombashává, majd shaush-sá lépett elő és mindvégig a későbbi harcokban is, amelyek a kigaramai bevezetéstől lényegesen eltértek, sérületlenül századomnál maradt.

Az erődítési munkák és újonckiképzés közepette november 18.-án, miután a bukobai század a védtelenül hagyott kerületbe visszaérkezett, újabb és tetemesebb erősítést kaptam, úgy hogy a november 20.-ára kitűzött támadásra csapatom ereje már most 6 európai, 1 gépfegyver, 25 askari és 30 rugarugára ment. Az őrnagy, aki mint a bukobai kerület katonai parancsnoka már most a század és az időközben felállított segédcapatok fölé helyzetetett, a már említett szándékát, hogy általános támadást intézzen az angol arcvonatra, november 20.-án készült megvalósítani. Parancsa szerint a támadás főcélja fífumbiro visszahódítása és a Kigaramával szemközt elterülő Kageraháromszög elfoglalása volt, vagyis az ellenségnek az egész vonalon való visszaszorítása a Kagera folyó túlsó partjára. Összes hadereje 80 európai, 3 ágyú (egy 8 cm-es, egy 6 cm-es és egy 4½ cm. kaliberű), 4 gépfegyver és kerek 1000 fegyverből állott. Ebből kisebb részeknek Bukobában és Biharámulóban kellett helyőrségül maradniok, úgy, hogy a támadást végző csapat már amúgy is csekély ereje még megesökkent. A parancs szerint az én feladatomban volt az angol határon át a Kageraháromszögbe benyomulni és az ellenséget a folyó túlsó partjára visszavetni.

Miután a rugarugákat kétheti beható gyakorlat után ilyen és hasonló feladatokra előkészítettem, a támadást megelőző napon volt még időm, hogy az egész helyőrséget az előnyomulás részleteire előkészítsem. E támadás végrehajtását részletebben leírnom annyiban megokolt, mert világot vet a németkelet-afrikai hadjárat kezdetben viszonyaira az alig kiképzett rugarugákkal és aj európai módra viselt háborúban még részt

nem vett askarikkal való harcra, továbbá a terepviszonyokra, melyek között e harcok jórészen lefolytak.

Az ellenséges területnek legmagasabb pontja és a megszállásnak mintegy a kulcsa a nyangomai hegy volt. Saját megfigyeléseim és a bennszülöttek adatai alapján az ellenség főerejét, ha ilyenről e kicsinyes viszonyok mellett szólni lehet, e hegyen kellett gyanítanom. Csapatom gyöngesége mellett is tanácsosnak mutatkozott a hegyen levő, sűrű banánligetben rejtőző faluba behatolnom. A betörést az előőrs-kunyhók megkerülése mellett, három oldalról terveztem a reggeli szürkület idejére. Az ily sűrű ligetbe a hajnali homályban több helyütt egyidejűleg betörő ellenségnek az ott nyugvó ellenfélre oly kétségbeejtő benyomást kellett tennie és oly zavart okoznia, hogy komoly harcra a dolog nem is kerülhetett. E feltevés helyességét a banánligetek sűrűjében épült falvak ismerete és a bennszülött katonák értékelése után ismételt megfontolás után is meg kellett állapítanom. A kérdés csak az volt, vajjon lehetséges lesz-e bennszülött vezetők segítségével a sötétség leple alatt a hegyet annyira megközelítenem, hogy a sövényeken át való betörés rajtaütésszerűen menjen végbe. A csapatot kicsinysége ellenére is három csoportra osztottam és a csoportvezetőknek a betörési pontok és a további előnyomulás irányát állásunkból megmutogattam. A magam tartózkodási helyeül a középső, 20 fegyverest tevő csoportot jelöltem meg.

Délután 5 óra tájt éppen a másnapi támadásra vonatkozó parancs kiadásánál állottunk, mikor váratlan támogatás érkezett. Bár e támogatás valójában nem jelentette a csapat megerősítését, küldetésének érdekessége késztet, hogy róla néhány szóval megemlékezzem. Egy jókora sereg bennszülött lándzsás élén a vezető ízléses kaki egyenruhában, vörös fezzel a fején, 88-as mintájú karabéllyal a kezében állott elém, fegyverét katonásan lábhoz véve. Elmondta, hogy a szultán, vagyis a már említett Mutahangarwa, Aiziba fejedelme, küldi a száz lándzsást, hogy a támadásnál segítsen. Megtudtam azt is, hogy az előttem álló, csinos külsejű ifjú a szultán fia, Mzuri, és valószínűleg a trón örököse, Ámbár hirtelen fel nem értem, hogy mily szerepet adhatnék a fehér, jórészt piszkos kanzoba öltözött, lándzsákkal felfegyverzett kiképzetlen seregnek, alkalmaztatásukat csak úgy kerekén megtagadni annál kevésbbé akartam, mert a „princ“,

ahogy később a délceg ifjút neveztük, arra kért, hogy lándzsá-sait maga vezethesse a harcba. Rukambaiga főkatikírot adtam melléje, aki a szultánnak szintén rokona volt és aki jóval éret-tebb korával, komoly magaviseletével és eddigi intézkedéseivel több bizalmat keltett bennem, hogy a kapott bármily fel-adatot komolyan veszi. Mindkettőt megfelelően utasítottam és pedig úgy, hogy nekik a lándzsásokkal kellő távolságban az előnyomuló rajvonal mögött, illetve később a tűzvonál mögött kell haladniuk. Így fegyvertűznek előreláthatóan kitéve nem voltak, zavaróan sem hathattak, szükség esetén pedig egyes szolgálato-kat mégis tehetek. Főkép egyre kioktatni úgy a lándzsásokat, mint a rugarugákat nagyon is szükségesnek tartottam, hogy t. i. fosztogatniuk, meg védtelen bennszülötteket bántalmazniuk nem szabad. Biztonság kedvéért a suaheli nyelven kiadott parancsot a saját anyanyelvükön, vagyis ziba nyelven is elmondattam, aminek helyes végrehajtásáról Ndagara betshaush bizonyóságot tett. A kijelölt csoportok éjfél után egy órakor keltek útra. Csend-ben le a hegyről, majd a völgybe érve, terv szerint megoszol-tak. Borús, sötét éjszaka volt, a nehéz esőfelhőkön át a leg-kisebb csillagfény sem hatolt a földre. Az ember a szomszéd-ját is inkább csak sejtette, mint látta. De bennszülött vezetőnk biztosan tájékozódott a lombfedte ösvényeken. Zaj nélkül, mér-téken túl meglassított menettel, de mégis idejében értünk a hegy lábánál kijelölt helyekre. Meg kellett várni a hegyre való elő-nyomulás kitűzött idejét, 5 órát, amikor a föld e vidékén az első szürkület elől a sötétség eloszlik. Halkan megalakult a rajvonal. Óvatosan haladtunk fel a lejtőn. Majdnem fenn vol-tunk, mikor a mellettem menő askari az alig 50 lépésnyire fél-oldalt fekvő előörs-kunyhóra figyelmeztetett. Talán észrevétlenül elhaladtunk volna, ha a — bár halk — parancsot, hogy lehetőleg lövés nélkül kíséreljék meg az őrség elfogását, ki nem adom. E pillanatban azonban nem fegyverdörrenés következett. Az ellenséges előörs is még nagyon bennygökerezett a régi had-viselésben. Egyetlen vontatott, éktelenül trillázó sikítás, azután pedig a kunyhó körül az őrségnek semmi nyoma. Eltűnt a sötétben. Meg volt adva a harci jel. Már most rohanva men-tünk felfelé és hamar elértük a liget szélét. Rastogott minden-felől a száraz kerítés és a sövény és benn voltunk a faluban. A banántörzsektől, kávébokroktól, veteményektől és bozóttól

sűrű és még homályos ligetben haladtunk előre a helyesnek vélt irányban. A kunyhók üresek voltak. Elszórt tárgyak, kitesztított ajtók és egyéb jelek arra vallottak, hogy lakói épen most hagyták el. De hogy a helyőrség és lakosság hol lehet mely irányba vonulhatott a sűrűségben, nem is sejtette az ember. Az eleinte rajvonalban haladó katonák között nyomban elveszett az összeköttetés. Megálltam, hogy a szomszéd gépfegyveres csoportnak parancsot küldjek és tovább indulván, már egyedül kellett fegyverhordómmal a falu északi széle felé, mely közös célunk volt, utat keresnem. Ekkor dördült el a ligetben az első lövés, melynek szokatlan mély dörrenését a mi fegyvereink kattogása követte. Hangos lett a liget, egy-egy golyó süvített át a fák között, de harcoló csoportok nem voltak láthatók.

Egy jelenet, mely a falu északi széle felé való siettemben elém tárult, megakasztott utamon és megérdemli, hogy megemlítssem. A bennszülött hadviselésnek előttem szokatlan képe volt. Rukambaiga és Mzuri lándzsáin nem fogott az előző napi oktatás. Egy, a csoportjától elszakadt lándzsás kötélnél fogva vont egy kezén összekötözött asszonyt, aki hátára kötött magzatával versenyt sírva, éktelen sikoltozás között rimánkodott kegyelemért. Nyilván az anyai ösztön, hogy csecsemőjét magával vigye és hogy azt hátára kötve, kezeivel valami csekély kis holmit is foghasson, okozott neki annyi késedelmet, hogy a lándzsás kezébe esett. Ez pedig mindjárt hozzálátott a rabszolgafogáshoz, mint hajdanában tette. Az asszony láthatóan megnyugodott, mikor odaléptem. Az európaiától akkor sem félti életét e nép, ha ellenséges szándékkal jó. Bízik a fehér ember igazságos felfogásában és könyörületességében. Barátságatlan szavaimra a lándzsás értetlenül meredt rám, majd viszont nekem értelmetlen ruziba szavakat dadogva, védekezett. Feloldattam az asszony kezét és miután az ellenséges katonák hollétét illető suaheli kérdéseimet meg nem értette, szabadon bocsáttattam.

Néhány perc múlva a liget északi szélére érve, megállapíthattam feltevésem helyességét, hogy az ily sűrű ligetfaluba hajnalban több oldalról betörő ellenséggel szemben az ellenállás soká nem tarthat. Már csak menekülő ellenség, katonák és a velük együtt futásnak eredt bennszülöttek voltak láthatók. Kik a magaslatokon vonultak a Kagera felé, kik a mélyebb helyek

mocsaraiban tévedezve kerestek menedéket. Míg egyik csoportunk az eredeti terv szerint a Kageráig való üldözést folytatta, a másik kettő a dombokat derítette fel. Úgy, hogy már félnyolekor abban a kellemes helyzetben voltam, hogy az őrnagynak a Kagera-háromszög megszállását jelenthettem. Egyben további erősítést kértem, hogy az elfoglalt kerek 50 km²-Tiyi területet a kigaramai állás őrségének gyengítése nélkül is megszállva tarthassam. Az erősítés megérkezéig csekély őrséget állítottam fel a kagerai révhez vezető út mellett, melynek egyéb utasítások közt meghagytam, hogy a fegyvertelenül visszatérő bennszülötteket a kunyhóikba való visszatérésben meg ne akadályozza. Ezek közül egynéhány, aki a harc után az előttünk elterülő kageramenti lapályon és mocsarakban tévedezett és akiknek hala nyelven hangosan tudtukra adattam, hogy bántódásuk nem lesz, vissza is tért.

Délben értünk vissza a kigaramai állásba; egy rugarugán kívül, akinek egy oldalról jött golyó mindkét combját átfúrta, ki-ki épségben. Közeledtünkre nagy tömeg gyűlt össze táborunk körül, ahol férfiak és asszonyok leírhatatlan ujjongással fogadtak. A fogadtatás képéből azt következtethette volna a kívülálló, mintha hosszú, véres ütközetben vertük volna vissza a hazájukat fenyegető ellenséget. Mindenütt kezek tapsolása és ujjongó üdvözlés: „Majoka tata! Majoka tata!“ (Üdvözlégy apánk!)

Az öröm még fokozódott, mikor másnap reggel a kifumbiroi események híre elterjedt. Ott reggeltől estig tartott a küzdelem és csak mikor csapatunk a sötétség beálltával már biztosított nyugváshoz akart áttérni, hozta egy járőr a hírt, hogy az ellenség az erőd és a sötétség védelme alatt a folyón át visszavonul. November 21.-én nemcsak Kifumbiro volt ismét a kezünkben, de a Kagerától északra az egész német terület is és ráadásul még az angol Kagera-háromszög.

November 25.-én ugyan a hadi látóhatárunk kissé elborult, de hamarosan ismét fel is derült.

Egy hadihajó fedezete alatt t. i., mely kigaramai állásunk elé feküdt a Nyansa öblébe, az angolok ismét átlépték a Kagerát. De csak két napi fokozottabb készültségre készítették, majd harc nélkül visszavonultak. Közvetve pedig szolgálatot is tettek, amennyiben csapatom újabb megerősítését idézték elő.

Ennek ereje már most 7 európai, 2 gépfegyver, és kerek 100 fegyver volt, amivel a szépen fejlődő erődítési munkák mellett bizvást tekinthettem a jövőbe. Hogy az ellenség később a Kagera-háromszög visszafoglalásához lásson, elejétől fogva nem volt ugyan valószínű, de a következő hetekben a Kagerán felfelé kiépített állásaikból bennünket oldalban vagy hátban veszélyeztethettek, amire állásom további kiépítésénél tekintettel kellett lennem.

Mert az angolok Kifumbiro elvesztésébe nem nyugodtak bele. December 6.-án tüzéséggel ellátott csapatuk Kifumbirotól északra ismét átlépte a határt s miután a több óra járásnyira előretolt előőrseinket visszaszorította, 7.-én reggel megjelent Kifumbiro előtt. Itt ugyan kevés szerencsével járt, de a Kagerától északra fekvő hegyek megszállásával elérte, hogy az őrnagy a folyótól északra fekvő területről főképp a lőszer hiányára való tekintettel, egyelőre lemondott. E harcnak hatása a kigaramai csapaton annyiban volt érezhető, hogy egyik gépfegyveremet egy kis kaliberű gyorstüzelő ágyúval kellett kicserélnem, miáltal csapatom ismét és pedig egy tüzértiszttel, egy altiszttel és 25 fegyverrel erősödött.

Míg a Dar-es-Salam-ban megjelenő Deutschostafrikanische Zeitung drótnélkül vett hírei az időben, vagyis 1914 végén az európai harc-szinterekről sok kedvező dolgot nem mondhattak, a Lettow ezredes tangai győzelméről írt közleményeiből legalább a német-kelet-afrikai hadjáratot illetőleg annál több bátorítást nyertünk. Minél több részletet hozott a keletkezése körülményeiről, lefolyásáról és eredményéről, annál jobban kidomborodott a 3 napos csata döntő jelentősége.

Ámbár a messze tőlünk a tengerparton vívott csata leírása nem tartozik e sorok keretébe, röviden vázolnom kell, miután a német-kelet-afrikai hadjárat egyik fordulópontját alkotja és egyebek közt a bukobai harc-szintérre, illetve az ott velünk szemben álló ellenség magatartására is érezhető befolyással volt. Az angolok szándékához hogy a német gyarmat ellen hódító hadjáratot indítsanak, már augusztus közepe óta kétség nem fért. Október közepén annyim jutottak előkészületeikkel, hogy az első nagyszabású kísérletet megkezdhatték. November 1.-én nagy csapatszállítmány jelent meg hadihajók fedezete alatt az Indiai-Oceán partján fekvő tangai kikötőben és parla-

mentär útján megadásra szólította fel a várost, melynek egész helyőrsége csak egy tiszt és kerek 30 fegyveresből állott. Miután a városi hatóság feje, a Bezirksamtmann, az átadást megtagadta, az angolok a november 2.-ról 3.-ra virradó éjjel távol a várostól és a kikötőn kívül megkezdték a partraszállást, aminek megakadályozására az akkor még csekély partvédelmünk elégtelennek bizonyult. Másnap, november 3.-án reggel az angolokból és hindukból álló had mintha már megjelenésével magával akarná megfélemlíteni ellenfelét, sűrű tömegben nyomult előre, de az időközben 200 fegyverre erősödött német csapat gépvegyvertűzétől másfél órai harc után súlyos veszteségekkel kénytelen volt visszavonulni. Mialatt viszonzásul a városra pusztító bombázást kezdett, parti alapállása megerősítéséhez látott. Erre támaszkodva akarták az angolok további előnyomulásukat másnap folytatni. Időközben a Kilimanjaro vidékén tartózkodó Lettow ezredes értesült a hadművelet nagyobb-szerű jellegéről és az ottani harc-szintéről minden nélkülözhető csapatot útbá indított Tanga felé. November 4.-én éjjel megérkezett vasúton ő maga is. Vasakarata megacélozta nagy kisebbségben lévő csapatunkat. Mindjárt éjszaka személyesen látott hozzá az átláthatatlan kaucsuk- és mohogo-ültetvényekben a hadi helyzet szemrevételezéséhez és a további védelem szervezéséhez. Mikor 4.-én délután 3 órakor az ellenség előnyomulását erélyesebb alakban megújította, az időközben 900 fegyverre és számos gépfegyverre növekedett csapatunk nemcsak hogy a támadást feltartóztatta, de oly pusztítást végzett az ellenfélen és ellenállása olyan hatást gyakorolt, amelyet akkor a németek között senki sem gyanított. Az angolok ismét kénytelenek voltak visszavonulni. Másnapra újabb támadást várt Lettow és megfelelő harckészültségben maradt. Hagy volt azonban a csodálkozása, mikor 5.-én délelőtt a várt támadás helyett fehér zászló közeledett és német tiszték, akiknek az ellenfél tisztjei a „very nice fighting“ (igen szép harc-)hoz gratuláltak, angol parlamentáirt vezettek eléje. Az angol főparancsnok rövid fegyverszünetet kért, hogy sebesültjeit elszállíthassa, amit Lettow meg nem tagadott. A fegyverszünet lejártával pedig az angol hajóraj már künn gőzölt a tengeren. Ekkor kezdődött feltárulni a csataterén a harc jelentősége. A 8000-re rugó angol-hindu sereg kerek 1000 holtat hagyott a harctéren, míg sebesültjeit

3000-re becsülték. Ezzel szemben a németek vesztesége esetekben 15 európai és 50 askari, sebesültekben pedig 20 európai és 55 askari volt.

Az angolok annyira bíztak győzelmükben, hogy a temérdek hadiszert és élelmet, amelyre a hadjárat továbbfolytatásához szükségük lett volna, a csapatokkal együtt mindjárt partra szállították. A rövid fegyverszünet azonban nem volt elégséges, hogy mindez anyagot ismét hajóra rakhassák, úgyhogy kerek 1000 ismétlőfegyveren kívül igen sok élelem, lőszer, szerelék, táviró és vasúti építőanyag és sok egyéb zsákmány jutott a németek kezébe.

Hogy a németek fényes győzelme mily hatást gyakorolt az ellenfélre, annak jellemzésére hadd álljon itt magának egy angol tisztnek a leírása.

Wittal angol tiszt, aki a német-kelet-afrikai hadjárat későbbi folyamán egy páncél-autó osztag parancsnoka volt, a német csapatok ellen való működéséről írt könyvében nem egészen tárgyilagosan, sőt az igazságnak öntudatlan vagy szándékos elferdítésével ezeket mondja:

„Tanga története rövidesen az, hogy angol csapatszállító hajók egy raja hadihajók fedezete alatt hirtelen megjelent a kikötő előtt. Ahelyett, hogy a németeknek egy órát adtak volna, hogy elhatározzák, vajjon megadják-e magukat vagy felvegyék-e a harcot, 48 órát adtak nekik, amit azok teljes mértékben kihasználtak. Nagy sietve csapatokat rendeltek a városba, dróthálóból akadályokat vontak, a fák koronájába gépfegyvereket állítottak fel és előkészületeket tettek a hódítók »meleg« fogadására. A gondolkozást idő leteltekor a város fölött a fehér zászló lengett. A dandár partraszállt és előrehaladt, hogy a várost birtokba vegye. Hlighogy a partraszállt csapat egy része a tulajdonképeni városba behatolt, a németek leálcázták előkészületeiket. A csapatok, melyek természetesen azt hitték, hogy egész teendőjük nem egyéb a védtelen város békés birtokbavételénél, hirtelen pusztító fegyver- és gépfegyvertűzben vették észre magukat... A visszavonulást a 2. Royal Northern Lancashire ezred nagy bátorsággal fedezte s így nagy veszteségeket szenvedett. A meglepetés hatása és a pánik, amely a bennszülötteket (nyilván hindu katonákat!) elfogta, oly nagy volt, hogy a kísérlet megismétlése reménytelennek tűnt, minek következtében az egész csapatot ismét hajóra szállították, az elesettek legnagyobb részét,

számos sebesültet és tekintélyes mennyiségű hadiszert hagyván hátra, aránylag nagy volt az anyagi veszteség, de az esemény erkölcsi hatása még károsabb. Szóval a tangai fiasco nagyon sajnálatraméltó esemény volt. E balsiker után a német gyarmatban való partraszállásra több kísérlet nem történt. Mi több, a brit-kelet-afrikai csekély haderőnek teljes erejét össze kellett szednie a maga védelmére, anélkül, hogy tenger felől intézett támadásokra csak gondolhatott volna is“.

Ez a véleménye Wittal angol tisztnak a tangai csata hatásáról.

A tangai győzelem messzeható következményei csakhamar mindenütt mutatkoztak. Az angolok először is elálltak a tenger felől való támadás gondolatától. Mivel pedig már most nekik kellett a tűzpróbát megállott és túlerősnek bizonyult német sereg nagyobbszabású támadásától tartaniok, az egyebütt nélkülözhető minden erejüket Lettowval szemben, illetve fővárosuk, Mombasa védelmére a tengerpart közelében a határon összpontosították. Két hónappal a tangai csata után Mombasától délre, a határ közelében fekvő Jassin falu mellett oly nagy haderő gyűlt össze, amely azt a benyomást keltette, mintha az ellenség a tenger felől való előnyomulás helyett, amely kudarcot vallott, most más módszerrel akarná hódító műveleteit megkezdeni. Mintha a blokkház-rendszerrel, amelyet az angolok a búr háborúban sikerrel alkalmaztak és amely abból állott, hogy a. határtól kiindulva fokozatosan egy erődöt a másik után építve nyomulnak előre, akarnának a gyarmat meghódításához látni. Lettow ezért elhatározta, hogy a jassini tábornot megtámadja és beveszi. A véres ütközet, amely 1915. január 18.-tól kezdve szintén három napig tartott, a németektől nagy áldozatot követelt — 29 európai és 120 askari lelte halálát—, de meghozta gyümölcsét: miután 400 hindu — fegyverestől — megadta magát, az angolok súlyos veszteségek után kénytelenek voltak visszavonulni. Innen kezdve aztán már csak a védelemre szorítkoztak. A tangai és jassini csaták után belátták, hogy a gyarmat meghódításához oly haderőre van szükségük, mely egyelőre rendelkezésükre nem áll. Hogy pedig további vereségeknek magukat ki ne tegyék, a következő hónapok folyamán sehol a gyarmatban nagyobbszabású támadási műveletet nem kezdtek.

Ez volt a tangai és jassini fényes győzelmek közvetlen hatása. De közvetve kihatott a gyarmat többi harc-színterére és

egyebek közt a bukobai csapatok parancsnokának, v. Stuermer őrnagynak magatartására is. Eddigi harcainkban az eredetileg rendelkezésünkre bocsátott csekély lőszerállomány erősen megcsappant. Az őrnagy a további hadműveletek számára lőszerért és legalább egy csekély számú füstnélküli ismétlőfegyverért a főparancsnokhoz fordult. Lettow ezredes azonban, aki (támadó szellemével és végletekig menő kitartásával) a két csata folyamán három hónap alatt oly temérdek lőszert, modern fegyvert és hadiszert ejtett zsákmányul, innen kezdve arra az álláspontra helyezkedett, hogy a lőszer- és fegyverpótlás e módszerét minden parancsnoknak követnie lehet és követnie kell. Igaz, a fennálló szigorú angol tengeri blokád és az összes határokon álló ellenséges vonal mellett ez lett volna a lőszer- és fegyverpótlás nem legjobb, de egyedüli módja. De ezer fegyverrel ezer ellenséges fegyvert zsákmányul ejteni, ami Lettownak sikerült, olyan feladat, amelynek sikeres megoldására számítani mindig és mindenütt nem lehetett. Mégis Lettow a hozzá lőszerért vagy fegyverért érkező kérelmeket ettől kezdve kérlelhetetlenül azzal a válasszal szokta elutasítani, hogy „e hadiszerek az ellenségénél szerzendők be“. Az ehhez szükséges tényezők azonban, mint több más harc-szintéren, úgy a bukobai kerületben is hiányoztak. Míg az említett két csatában több jól kiképzett és régóta szolgáló tábori század számos gépfegyverrel állott az ellenséggel szemközt, addig a bukobai csapat egy tábori századon kívül csak alig kiképzett és hiányosan felfegyverzett újoncok- és rugarugákból állott. Ezenkívül a helyi viszonyok is fölötte kedvezőtlenek voltak. A széles és mély folyó, a Kagera, amely 1914. december közepétől kezdve arcvonalunkat alkotta és melynek átlépésére csak nehézkes, vájt, vagy egyéb bennszülött-készítetté csónakok álltak rendelkezésünkre, a Kagera kiterjedt ingoványai és az ebből az ingoványos lapályból meredeken kiemelkedő sziget-hegyek, melyeket az ellenség bőven rendelkezésére álló eszközökkel jól megerősített, a nagyobbyszerű támadások sikerét valóban kétségessé tették.

Hogy megfelelő harci kedv és támadó szellem mellett abban az időben mégis nem lehetett volna-e e hegyek egyikén vagy kőrnycén egy kis aratást tartani, annak eldöntése nem ide tartozik.

Egy 1915 januárjában kivívott, nem jelentéktelen siker után az a két kudarc, amelyet ez angol erődök alatt később el kellett

szenvednünk és amely véres veszteségek egyikéből, sajnos, magamnak is ki kellett vennem a részem, még máig is azt súgja, hogy az ily erődöknek gyalogsággal való megtámadása, kellő tüzéségi fedezet és előkészítés nélkül, meddő áldozat volt.

Az említett viszonyok mérlegelése után a bukobai parancsnok a jelentékenyebb támadások gondolatát épügy elejtette, mint ahogy más okok másrészt az ellenséget is veszteglésre készítették és így 1915 januárjában a Kagera mindkét oldalán nagyjában nyugalom állott be.

Ettől kezdve az 1916 elején bekövetkezett általános angol-belga-portugál támadásig a tulajdonképeni harci tevékenység csak az előőrsök csatározásából, egy-egy helyi vállalkozásból, a nyansaparti állásainknak ellenséges hajóktól való ágyúzásából és helyenkint néni érdektelen járőrmenetekből állott. Mapi munkánk újoncok és rugarugák továbbképzésével és állásaink továbberődítésével telt, amihez nálam a majdnem úttalan Kagera-háromszög jobb áttekintésére szolgáló járőrutak készítése járult.

Ez időben a szeptember óta tartó esős időszak már annyira előrehaladt, a Kagera és a hegyekről jövő patakok a völgybe érve annyira megdagadtak, hogy medrükből kilépve a folyó több kilométer széles lapályát nagyrészt elöntötték. Az ingoványos lapályon álló öles fű, nád és papyrus között egyre nagyobb számban és terjedelemben tűntek fel a sima vízfelületek, melyek a tropikus nap sugaraiban szinte vakítóan ragyogtak fel a dombokon levő állásainkba.

Bukóba vidéke egyike a gyarmat esőben leggazdagabb és egyben legtermékenyebb vidékeinek. Az eső évszakában, illetve annak két, leginkább kidomborodó részében, melyeket szeptembertől decemberig és februártól májusig számítanak, kevés nap múlik kisebb-nagyobb csapadék nélkül.

A gyakran órákon átzuhogó eső vagy felhőszakadás sokszor szünetet parancsolt minden külső munkának és napokon át reggeltől alkonyatig nádból és fűből készített kunyhóinkban marasztalt bennünket. De csak alkonyatig. Mert a bukobai vidék e tekintetben különösen istenáldotta föld. Mintha a Teremtő különösen ügyelne arra, hogy a buja esőt naponkint legalább egy-két órára jótékony napsütés kövesse! És e bölcs intézkedést oly pontossággal hajtja végre, hogy az eső egész évadja alatt nem volt eset, amelyben a napi borút késő délután fel nem

váltotta volna a buja növényzettől zöldelő és esőcseppektől csillogó tájék aranyos felragyogása.

Hogy a földkerekségnek egy igazán paradicsomi termékenységi! földjén tartózkodtam, azt kunyhómban sem felejtettem el soha. A kis hajlék vad fügefákból vágott gerendái, amelyeket a szoba belsejében sem gobelin, sem tapéta természetesen nem takart, néhány héttel a megépítés után rügyezni kezdtek, majd üde, lombos galyacskákat hajtottak és az esős idő végére kis kunyhóm gyöngéd zöld lombátorrá változott.

Kizibai tartózkodásom alatt az ott élő bennszülötteken tett megfigyeléseimet, illetve annak rövid kivonatát akarom a következőkben az olvasóval megismertetni. Előbb azonban egy odavaló bennszülöttet kell bemutatnom, aki munkáimban segítségemre volt és akinek kiváló értelmessége a nép viszonyainak, szokásainak és jogi felfogásának megismerésében támogatott, hogy az alábbiakban rá hivatkozhasam.

Kashaigiri volt a neve. Korát 28—30 évre becsültem. Mikor Kigaramába érkeztemkor a főkatikirotól hat értelmes lándzsást kértem, akiknek éjjel párosával felváltva, az európaiak táborában kellett őrködni, Kashaigiri is köztük volt. Egy előrsvizsgáló éjjeli menetemen, amelyen fegyveremet vitte, tűnt fel Kashaigiri értelmessége. Míg a bennszülöttek magyarázatai általában logika híján vannak és míg beszédük általában nehézkes, mélyhangú, gesztikuláló és szakadozott, addig Kashaigiri kerek, nyugodt, simán folyó beszédben, kéz- és fejmozdulatok nélkül tudta mondókáját előadni. Fénynyelvén, a ruzibán kívül, amely annakidején előttem teljesen ismeretlen volt, jól beszélt a suahelit is és így segítségével a kizibai bennszülöttekkel való tárgyalás teljesen simán folyt. Kashaigiri képességei annál értékesebbek voltak rám nézve, mert Rukambaiga főkatikiro, aki a kanyigoi kerületben a szultán helytartója volt és akivel a lakosság és a rugarugák ügyei miatt gyakran tárgyalnom kellett, ily tehetséggel nem rendelkezett. A vele való tárgyalásaimnál Kashaigirinek mindig jelen kellett lennie, aki a gyakran bonyolult és érthetetlen ügyeket kérdéseivel Rukambaigánál addig feszegette, míg teljesen tisztán álltak előtte és azokat velem néhány jól fogalmazott mondatban megértethette.

A zibák szokásai iránt való érdeklődésemben is bátran fordulhattam Kashaigirihez. Soha még a haiák földjét el nem

hagyta és így idegen törzsekkel való érintkezés eredeti haia felfogását és szokásait meg nem változtatta. A suahelit az utolsó esztendőben Bukobában sajátította el, ahol egy ideig egy suaheli „fundí“-tól (annyi mint mester, kézműves, iparos) kőművesmesterséget tanult. Mindé tulajdonsága különösen alkalmassá tette, hogy úgy a táborban, mint útjaimon, amelyek gyakran átvezettek a banánligetek falvain is, a nép szokásait, életmódját stb. illető kérdésekben felvilágosítást adjon.

IX. A ziba nép és hazája.

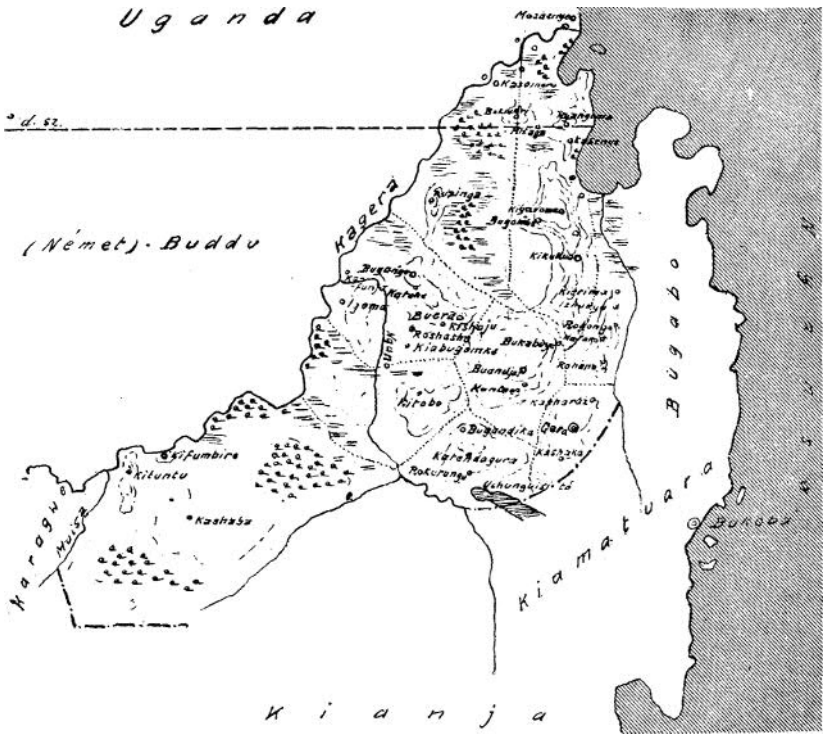
A Viktoria Myansa nyugati partjait két nagy néptörzs lakja. A Kagera folyótól, mely e partvidéket mintegy közepén átszeli, északra a mganda, tőle délre pedig a mhaia nép.

A harcias, értelmes, de másrészt ravasz, hazudozó és az enyém-tiedet megkülönböztetni nem igen akaró természetük miatt rosszhírű gandák egységes nagy nemzetet alkotnak. Hazájukat, Ugandát, az angolok a XIX. század végén védnökségük alá helyezték és „Uganda-Protectorate“ néven rengeteg gyarmatbirodalmukhoz csatolták. Fejedelmük, az ifjú Daudi székhelye Kampala, egy, a Nyansa-parttól néhány napi járásnyira fekvő nagy banánfalu, ahol a szultánt a melléje rendelt angol tanító nemcsak a tudományok elemeire és az angol nyelvre oktatja, de országa ügyei intézésében is támogatja.

A Kagerától délre a Myansa nyugati partvidékén élő mhaiák nem dicsekedhetnek a gandákéhoz hasonló egységgel. Több apró törzsre oszlanak, melyek közül egyesek, mint a zibák, gábók és ssuvik külön-külön név alatt, mások az összefoglaló mhaia elnevezés alatt hét fejedelemséget alkotnak. Ezek legészakibbjá a Kagera alsó folyása mentén elterülő fiziba, a ziba nép hazája. Kiziba nem nagyobb egy közepes magyar vármegyénél. Mint a középfrikai népek általában, nemcsak országaik, de ezeken belül a kerületek között is völgyeket szoktak határuil megjelölni, úgy Kizibát is a tőle keletre, délre és nyugatra fekvő Bugabo, Kiamatuara és Kianja-Karagwe országoktól kisebb-nagyobb völgyek választják el, melyeknek nyomát a még hiányos afrikai térképeken igaz, rendesen hiába keresi az ember, nagyobb jelentőségűek azonban a kis ország északi határai.

Mert a Kagera szőke vízének, mely Kizibát északon Buddutól elválasztja, nem kisebb feladat jutott osztályrészül, mint hogy a folyók nagyapját, a vén Nílust táplálja és így Egyiptomnak, a fáraók országának, az óvilág éléstárának oly termékenyvé tételéhez ki tudja, mely ősidőktől fogva hozzájáruljon.

Gyarmatuk megalapításakor németek és angolok abban

Kiziba térképvázlata 1:400.000.

állapodtak meg, hogy a Nyansától nyugatra az első déli szélességi kör alkossa a közös határt, aminek a természetben való kellő feltüntetésére a 90-es években kiküldött határrendezőbizottság a szükséges mérések eszközlése után ölmagas kögúlat rakatott. Ez a szélességi kör mintegy 12 kilométerre a Nyansától nyugatra metszi a Kagerát és annak alsó szakaszát Kiziba ország északi csúcsával együtt, melyet azóta Kageraháromszögnek szoktak nevezni, az angolok részére szelte le.

Német-Kiziba északi határát ennek következtében a Nyansától kiindulólág előbb az első déli szélességi kör, majd a Kagera alkotja. Miután pedig a Kagera-háromszög 1914. november végén birtokunkba jutott, e szélességi körön, mely egyes pontokon kedvező kilátást nyújtott, az említett járőrutak egyikét létesítettem és így abba a ritkán kínálkozó szerencsés helyzetbe jutottam, hogy planétánk első déli szélességi körén, annak egyenlítőjétől kerek 100 km.-nyi távolságban gyakran végig-sétálhattam.

Kiziba északkeleti határát végül a Nyansa-part egy része alkotja, annak a nagy állóvíznek a partja, mely Magyarországra helyezve a Mátrától Újvidékig, a Bakonytól az Erdélyi Érc-hegységig mindent elborítana.

E határok közt egy époly termékeny, mint földrajzilag különös ország terül el.

Egyfelől domborok olyan szúzi zöld meztelenségben, hogy a rajtuk járó minden bennszülött, minden legelésző tehén alakja mértföldekre ellátzik. E dombok kiemelkedőbb pontjairól tiszta időben a szemlélő előtt egyszerre feltárul az egész ország.

A domborok közé messze benyúlnak a Kagera mocsaras lapályának hosszú ujjai.

A banánfalvak általában a dombok lábainál területnek el. De mások a dombhátakra is telepedtek és ezek képe úgy tűnik fel a szemlélőnek; mint tarfejeken meghagyott hajcsomók, pusztá legelők tengerén sötétzöld szigetek. Erdő sehol a dombokon nem látható és csak a banánosokból kiemelkedő egy-egy terebélyes ősfá vagy facsoport áll az egykor, talán sok évszázad előtt, itt kiterjedt őserdő sírjeleképen. E fákat a most élő bennszülöttek soha ki nem vágják. Nemcsak mert ez kis baltáikkal nagy munka is volna, hanem mert különös tiszteletben tartják őket Ily ősfák árnyékában nyugosznak elhunyt fejedelmeik is.

Erdőbe csak az ország nyugati részében jut az ember. Ezenkívül az ingoványágakban is áll egy-egy sűrű erdődarab, mely az esős időszakban iszapos, fekete, mély vízzel telik meg és majdnem megközelíthetetlen.

A ziba nép, mely az említett szomszédos testvérnépeivel együtt a haia néptörzset alkotja, épúgy a bantu népcsaládhoz tartozik, mint kevés kivétellel a német gyarmat összes bennszülött törzsei. Nyelve, a ruziba, a haia népek nyelvétől, a

ruháidtól oly kevéssé tér el, hogy a külön elnevezés szinte fölöslegesnek és a ruziba a ruhaianak egyik tájszólásakép tekinthető, nemcsak a nyelv, de a testalkat, az öltözködés és szokások tekintetében is hasonlóképen áll a dolog, miért is mindaz, ami idevágólag a zibáról aldbb következik; többekévéssé fenntartható a Nyansa délnyugati egész partvidékén élő haiákra is, ami mellett mégis megjegyzendő, hogy Kelet- és İlyugat-Ussuwiban a szomszédos Urundi és Uha nem haia népeivel való érintkezés már némiképp módosítólag hat.

A ziba általában kistermetű, de szabályos alkatú ember. A tetoválás divatjának nem hódol, miért is természetes, sima, fekete vagy sötétbarna ábrázatával az európainak rokonszenvebbnek tűnik, mint számos más középafrikai törzs hozzátartozói, akik homlokukat, arcukat vagy felsőtestüket tetoválják. Csak azért, hogy e tetovációról némi fogalmat adjak, megemlítem itt még annak a készítési módját. Az arc vagy test ékítésére szánt rajzokat igen éles késsel sűrűn egymás mellé helyezett finom vágásokkal mintegy besraffirozzák. De e finom vágások hamar behegednének és nem volnának eléggé hatásosak. A hegedés megakadályozására tehát a képződő vart mindig újból eltávolítják, miáltal a sebek nőnek és a rajzok magas domborművekképp emelkednek ki a bőr felszínéből.

Úgy a férfiak, mint az asszonyok fejüket ösidők óta késsel vagy a lándzsa levehető pengéjével, az európaiak bejövetele óta gyakran egy darab üvegcsereppel is borotválják és pedig oly gyakran, hogy a borzas haj csak itt-ott kerül az európai szeme elé. Még ritkább a szakállas vagy bajuszos ember, a felnőttekétől azonban régi szokás szerint megkülönböztetik a nőtlen ifjak és hajadon leányok koponyáját. Az elsők homlokuk felett állandóan kis hajcsomót hagynak, mely 2—3 centiméternyire is megnő és oly árván áll, mint magányos fa a sivatagban. A hajadon leányok fejük búbja körül keskeny hajkoszorút hagynak, amelyet azonban időről-időre rövidre vágnak. Mindkét hajék a házasság életbe való belépéskor levéttetik.

A testápolás e népnél oly fejlett és oly elterjedtségnek örvend, hogy a maga nemében bármely európai nép idevágó tevékenységét felülmúlja, ha a népek összességét, nem pedig egyes, magasabb rétegeket hasonlítja össze az ember. Már ez is elégséges, hogy az európai meglepődjék rajta; annál nagyobb

azonban a csodálkozása, midőn megtudja, hogy a ziba még alig 30 év előtt az európaiak bejöveteléig a víznek mosdásra vagy fürdésre való használatát nem ismerte, ámbar a tisztálkodás e műveletét ősidőktől fogva el nem mulasztotta. Ha csak a napi munkájáról este hazatérhet, amiben igen kevés kivétellel mindig van módja, a ziba mind máig naponta fürdözik, mielőtt vacsorához ül és pedig, ismétlem, víz használata nélkül. A víznél nemesebb az a nedű, amelyből a minden esti fürdő készül.

A banántörzsnek a leveles kérgén belül karvastagságú fehér bele van, a mushumu, amelynek gyöngéd leveles állománya üdítő nedvvel van tele. Mivel a ziba napi eledele a banán és mivel minden banántörzs két-három éves élete hosszán csak egyetlen gyümölcsfürtöt terem, naponta legalább egy törzs egész nagylevelű koronájával haszontalanná válik, miután a gyümölcsöt leszakasztották. Mivel pedig másrészt a magasan csüngő fürt leszakítása nehézséggel járna, a főzéshez készülődő asszony, miután a banánosban a megfelelő érettségű és nagyságú fürtöt kiszemelte, az egész banántörzset ledönti, amihez a különös baltájának egyetlen suhintása rendszeren elegendő. A ledöntött banántörzsnek gyümölcsén kívül számos mellékterméke is van, melyek közül itt csak az említett mushumuról legyen szó. Miután az asszony a törzs külső, hártyaszerű szárazabb leveleit lehántotta és a 2—3 méter hosszú belső magját kihéjazta, félméteres darabokra vágja és hazaviszi. Számos háziteendőinek egyike már most, hogy e darabokból a napi fürdésre szolgáló anyagot elkészítse. Tiszta kövön, tiszta fadarabbal addig paskolja őket, míg szivacszerű, a banántörzs üde levétől duzzadó lepényeket alakíthat belőlük és jaj neki, ha e szivacsok az este hazatérő férjet készen nem várják; ócsárlás és perpatvar a bére hanyagságának. De a gondos háziasszony az elkészítésüket el nem mulasztja és mikor a férje vacsora előtt a tűz mellé tett szalmaszőnyegre lenyugszik, csak elő kell vennie a „kishumu“-t, hogy vele az ura testét ledörzsölve, ezt a napi teendőjét is híven elvégezze. Az arcmosáshoz napközben szintén a kishumuhoz folyamodnak és csak a kezeknek a testi szükséglet elvégzése után való megmosása juttat a víznek némi szerepet a ziba tisztálkodásában.

De a fürdéssel a tisztálkodásnak még nincs vége. A rendszeres zibánál a saját készítésű és illatosnak mondott kenőcsnek az

egész testre való alkalmazása elmaradhatatlan, továbbá egy eljárás, mely nálunk manicure és pedicure név alatt ismeretes, de amelynek alkalmazása nálunk, ha egyes esetekben tökéletesebb is, kisebb általánosságnak örvend. A kéz és láb ápolását a ziba férfi számára, aki ez eljáráshoz szintén a tűz melletti szalmaszőnyegen szokott végigterülni, az asszony végzi.

Az illatos kenőcs készítési módja elég egyszerű. A tehén tejéből készült közönséges vaját száraz banánlevélbe kötve 2—3 hétig a füstös kunyhóban felakasztják és az így avassá váló, füstszagú vaj már mint kész kenőcs kerül alkalmazásra. Illatát a zibak és más bennszülött törzsek mindenekfelett kellemesnek mondják. De e tekintetben az ízlések, úgy látszik, különbözök, mert az ily kenőccsel illatosított hölgy közeledtére az európai orra már több méternyiről elfintorodik. Pedig e kenőcs alkalmazásával nem bánnak fukarul. Főkép a gyöngö nem képviselői, asszonyok és leányok, ha sétához vagy látogatáshoz felöltözöködnék, szinte ragyognak a borotvált fejükön csillogó zsiradéktól.

Mióta a 90-es években arab és hindu és később európai kereskedők Bukobában letelepedtek, a jobbmódú nép megismerkedett az európai szövetekkel, sőt a férfiak részben az európai divattal is, a kevésbé tehetős nép azonban máig is, de leginkább kényyszerűségből, hű maradt eredeti öltözködési módjához. Ezért a kézművesség, mely öltözékdarabok készítésével foglalkozik, minden faluban még nagy virágzásnak örvend. Amily kevésből áll a ziba öltözéke, oly egyszerű a készítése is. Az eredeti köntös-darabok két főfajtája a mushenshe, a „fűszoknya“ és a rubugu, a kéregkendő. Az első pálmalevelekből, a második a vaâ fűgefá különféle fajainak kérgéből készül. A ficusfa e fajait a bennszülöttek a banánosban termesztik, hogy róla egyrészt az öltözékekhez szükséges kérget, másrészt a kunyhóépítéshez, szerszámhoz, kerítésekhez és egyebekhez kellő anyagot nyerjék.

A raphiapálma nagy levélkarjait, melyek némileg az olajpálma ágaihoz hasonlítanak, számos hosszú, törre emlékeztető levélujj alkotja. E levélujjakat vékony, átlátszó, de nagyon szívós hártya borítja, melyet az ember, miután a levél csúcsát megtörte, ezzel együtt egy rántással levonhat a levél húsáról. Ebben a selymes hártyában ismerte fel a vidék bennszülötte ősidők előtt azt az anyagot, melyet köntössé vélt összefoghatni, hogy testét eső és szél ellen némiképp védje.

Az illető kézműves a hazavitt pálmaágakról e hárttyákat lerántogatja és egy részéből elsősorban zsinórt sodor, arrielyet vízszintes irányban két fán megerősít. E zsinórra sűrűn egymás mellé annyi függélyesen lelógó hárttyaszalagot köt, hogy a keletkezett laza kötény az ember derekát átérje, mire a mushenshe. a zibák egyik öltözetdarabja elkészült. A deréktól térdig érő köntöst, mely az idegenben azt a benyomást kelti, mintha száraz, hosszú fűszálak sűrűn egymás mellett többszörös rétegű rövid szoknyát alkotnának, férfi és asszony egyaránt viseli. Ez a házi köntös.

A hajadon leányok számára a mushenshét bogyókból készített festőanyaggal feketére festik, továbbá alsórészét szép egyöntetűre levágva annyira megrövidítik, hogy a térd fölött még egy kis arasznyit szabadon hagyjon és végül az említett illatos vajjal bekenik. A csillogó fekete szoknyácskák úgy hatnak, mintha balett-táncosnők számára selymes, fekete lószörből készültek volna. A mozgás-okozta libegésük kecsesebb akármely balett-szoknya lebbenésénél és különösen elragadó, mikor a leánykák valamely mulatságnál együttes táncukat lépkedik. A hajadonok e kishenshén kívül egyéb ruházatot nem öltenek. Látogatóba vagy sétára szintén meztelen felsőtesttel és lábakkal indulnak és csak alsótestüket fedi a kishenshe. Eső vagy hűvös idő ellen felsőtestüket rubuguval védik, amelyről alább lesz szó.

Figyermekek mindaddig meztelenül járnak, míg nagyobb utak megtételére képtelenek és így a ház körül kénytelenek maradni. Miután annyira felerdültek, hogy látogatásra vagy sétára a szomszéd falvakba elrándulhatnak, a felnőtt férfiak öltözetét kapják.

Az említett másik ruhadarab a rubugu. Ennek a készítése is egyszerű, mint a másiké és csak valamivel fáradtságosabb. A banánosban sétálva kereső mester kiválaszt egy ficusfát, amelynek legalább arasznyi a törzse átmérője és éles késével gyűrűt vág a kéregbe a törzs alján. Efölött egy másik gyűrűt oly magasan, amennyire az ágak helyzete vagy a kéreg sérülése megengedi. A két gyűrűvágást azután egy függélyes hasítással köti össze és miután kissé megveregette, a kéregköpenyt lehántja. A kérget műhelyében megáztatja, azután pedig a földre terítve reszelős felületű fakalapáccsal addig verdesi, míg lágyfogásúvá nem válik. A nyert barnás-vörös kendő a verdesés által meg-

nyúlik és elegendő nagy, hogy a legtermetesebb ember teljesen beléburkolózhassék. A vajjal való bekenés által a rubugu még puhább lesz, vörösesbarna színt nyer és kivált az asszonynepen, mely a vele való öltözködésben, a végek összefogásában stb. kecses mozdulatú gyakorlatra tett szert, igen jól fest.

A rubugut az asszonyok sétához, látogatáshoz és ünnepies alkalmakhoz, továbbá ezenkívül férfi és asszony egyaránt a kedvezőtlen időtől való védekezéshez ölti fel, éjszakának idején pedig, ha a hőmérséklet kívánja, kiki rubugival takarózik.

Mint a gyöngye nem mindenütt, úgy a zibáknál is, nagy szeretetet mutat az ékszer és a csecsebecsék iránt, de mivel, mint említve volt, a testnek divatképen való semmiféle megcsonkításának, tetoválásának stb. nem barátja, a ziba nők ékszereik számára is csak ennek megfelelő viseletet fogadtak el. Náluk sem átszúrt fülcimpákból leelőgő függők nem láthatók, sem a fülkagylón átdugott papírtekercek vagy botdarabok nem éktelelnek a nőket, sem alsó ajkukat nem torzítja el az átdugott, forintnagyságú fatárca, mint ez más törzseknél látható.

A ziba nő ékszere általában lábperecekből áll, melyeken kívül néha karperecek is láthatók. A percek réz- vagy vasdrót-ból finoman font könnyű karikák. Vagyonának egy részét a ziba ily ékszerekbe helyezi el, amelyeket feleségeinek vásárol. Mivel a vagyonosabb nőknél e könnyű karikák száma több százra rug, a mindkét bokájukat övező több kilogrammos súly alatt ezek járása szinte nehézkessé válik. A kézcsuklókon egy-két ily karperec viselése szintén gyakori, de nem általános. A hajadonokon ékszer egyáltalán ritkán látható.

Még negyedszázad előtt a zibáknál a cserekereskedés mellett forgalomban levő csekély mennyiségű fizetőeszköz egy jó mogyorónagyságú fehér kagyló volt, mely a nyugatafrikai partokról kézzől-kézre járva, lassankint származott oda. E készpénz egy részét a vagyonos ember szintén feleségeinek ajándékozta ékszerűl és még máig is gyakran látni asszonyokat, akiknek póre derekáról a mushenshe felett fehér kagylófűzér 3—4 sorban nehezedik alá.

Harcias nép a ziba úgy látszik, sohasem volt. Egyrészt az idősebbek adataiból, hogy az omukama elődjei Uganda fejedelmének adót fizettek, amelyet elefántcsontban és kagylókban szoktak leróni, lehet arra következtetni, másrészt abból a körül-

ményből, hogy íjat, nyilat, buzogányt és pajzsot, amelyek más népeknél még láthatók, sőt használatban is vannak, a mai ziba nemzedék már nem is ismer. Csak a lándzsa használata általános és ez ritkán hiányzik a felnőtt férfi kezéből, ha a házat elhagyta. Harci eszköznek azonban manapság már ez sem tekinthető, közönségesen nem lévén más alkalmazása, mint faragás, fejbortválás, lyukásás és egyéb, a ház körül előforduló munkákhoz és csak néha veszi fel ismét vadászaton, vagy állatoktól való védekezésben a fegyver szerepét.

A lándzsánál még fontosabb házi eszköz egy különös alakú balta, a mohoro, mely a munkára vagy útra induló férfi kezében sohasem hiányzik. Durva munkájú, rövid, de vastag hátú, széles pengéjét, mely alakra nézve balta és kés között foglal helyet, hosszú nyélbe erősítik és az így nyert eszközzel a ziba fát vág, gödröt ás, követ repeszt és egyéb munkákat végez.

Úgy a lándzsához és mohorához, mint az alább említendő kapafejhez szükséges vasat bennszülött kézművesek állítják elő. Német-Kelet-Afrikában igen sok helyütt és így Kizibában is a föld felszínén, vagy csekély mélységekben előfordul egy vastartalmú kő, melyet a németek Raseneisenstein-nak neveznek és melynek képződését úgy magyarázzák, hogy egykori pocsolyákban rothadó vastartalmú növények anyaga vegyült az iszappal és a pocsolya kiszáradása után a levegő hatása, vagy ráülepedő rétegek nyomása alatt e vastartalmú pép kővé keményedett. A Raseneisenstein vörösbarna színű, ripacsos felületű, gyakran likacsokat, sőt kisebb üregeket mutató, különböző keménységű kő, amelyet azonban a bennszülöttek — dinamit híján — türelmes munkával, házi eszközeik segítségével, mohoroval és lándzsával is megtudnak lazítani. Gyakran 2—3 méter mély gödröket is ásnak, hogy a vasolvasztáshoz szükséges ércet kiemeljék. Ilyen munkánál voltak a főtebb említett, a ruampindi-i erdőben látott bennszülöttek is, akiket akkor lázadásról és ellenséges járőrökről vett hírek hatása alatt harcosoknak véltünk.

Miután a zibai vasműves a földből elegendő vasércet kirepszett, a köveket halomba rakja, melynek alján a tüzelés számára kis üreget hagy. Az üreg nyílásán és a halom felső részén kívül az egész rakást kívülről agyaggal betapasztja, majd az üregben fával megkezdi a tüzelést. A kiolvadó vasérc, mely

minőség tekintetében igen távol áll a finom acéltól, a vasműves kunyhójában feltárolódik. E készletből az élelmesebb kovács előre is készít egynéhány lándzsát, mohorót vagy egyéb eszközt, míg a hanyagabb megvárja, míg a faluból vagy a környékből egy-egy vevő jelentkezik. Az egész vasárúgyár nem áll egyébből, mint egy közönséges, a lakóházakhoz hasonló szalmakunyhóból, melynek közepén a mester három kő között egy kezdetleges, kecskebőrből készített fűjtatóval szítja a tüzet, vagy az ugyancsak saját készítésű és kezdetleges állón kovácsol.

Hogy a férfi képéből semmi ne hiányozzék, a pipáját sem lehet említés nélkül hagyni. Ezek készítése és árusítása a fazekas dolga, akinek műhelyéből a házban szükséges összes főzőedények is előkerülnek és akinek mestersége Kizibában annál inkább is virágzik, mivel az ország több helyén finom agyag található. Az említett Kifumbiro is, amely az eredeti kibumbiroból ferdült el, a közelében levő agyagtelep és fazekasműhelyektől, illetve a kubumbira, a. m. agyagos munkát végezni igétől vette nevét. Az egyszerű szárú agyagpipában a férfi saját termésű, gorombán vagdalt dohányt szív, míg az asszonyok e vidéken a dohányzás divatját nem ismerik.

A kunyhók a banánliget húsében épülnek. Ha a ziba látja, hogy 5—6 év előtt épített szalmakunyhója roskadozik és bedőléssel fenyeget, míg a régít szükség esetén egy-két karóval megtámasztja, új kunyhó építésére szánja el magát. Az új kunyhó sohasem épül a régi helyén és pedig gazdasági okokból nem. A naponkint a ház köré lerakott hulladék rothadása következtében a kunyhó közelében a talaj mindig javul, a banános a legdúsabb, a fürtök a legnagyobbak. Vannak azonban a ligetnek egyes részei, ahol a banántörzsek satnyák maradnak és bármint boszankodják is rajta évről-évre a gazda, és bármint elmélkedjék is az okán, hogy egy-egy ily helyen az aratás mindig ösztövé, a hiba orvoslására módja nincs. Csak a tapasztalatból tudja, hogy legdúsabban a banán a lakása körül terem és így elhatározza, hogy új kunyhóját az eddig kevésbé termékeny helyen építi.

Az afrikai bennszülött a munkának általában nem nagy barátja. A ziba férfi még kevésbé. Csak a szokás kényszeríti, hogy a kunyhóépítés jórészét magára vállalja. Napokon és heteken át el-elmegy a legközelebbi ingovány szélére, hogy egy

teher nádat hozzon haza, amelyet egy külön e célra készített faállványhoz támaszt, hogy a napon függélyes helyzetben és minden oldalán kiszáradjon. A kunyhóhoz szükséges 8 — 10 karót szintén a férfi vágja le és munkálja meg és a néhány teher vesszőt is ő gyűjti. Ellenben a fedésre való fűből 100—120 terhet összegyűjteni, ez már az asszonyok dolga, ami mellett nekik a főzést, kapálást és egyéb kézimunkákat sem szabad elmulasztaniuk.

Karók, nád, vessző és fű, ennyi a kunyhó egész építőanyaga. Ehhez még csak a „bihai“ járul, a naponkint ledöntött banántörzsek leveles kérge, mely kötözésre szolgál és a szöveget helyettesíti. Mikor mindez anyag az építéshez felhalmozva készen áll, a gazda meghívja egy napra 20—30 szomszédját, hogy a kunyhó vázát közös erővel állítsák fel.

Először az építőhely közepén 3—4 méter magas karó állítódik a földbe, amely körül ugyanoly sugárral kört írnak. E körön ásott kis árokba sűrűn egymás mellett hosszú nád-szalakat állítanak, melyeket alul lassan meghajlítva, felső végük-nél fogva a közepén álló karó csúcsához kötnek. A keletkezett nádkúp orosz templomok kupolájához hasonlít. Yízszintes vesszőkarikák, melyek a csúcstól a földig egyre nagyobbodnak és egymástól arasznyi távolságban kötődnek a nádhoz, a váz megerősítésére szolgálnak, a saját maguk megtámasztására pedig a kunyhón belül néhány karó úgy állítódik fel, hogy egyben a szükséges fülkék rekeszfalainak vázául szolgáljon. Mikor mindez elkészült, a fűvel való fedés következne. De ennyi munkát a ziba egyszerre nem végez. A kunyhó vázának üres felállítása elég ok a lakomára és ezt meg is kell ünnepelni, Amíg a férfiak az új ház állványán dolgoztak, a régi kunyhóban a gazdasszonyok el is készítették a lakomát és pedig hússal, ami a közönséges ziba fazekában főni ritkán szokott. A lakomán az ital sem hiányzik. Az elegendő mennyiségű mtamasört és banánbort, a „murambát“ már jóelőre elkészítették ez alkalomra.

Csak a lakomát követő napokban kerül a dolog a munka folytatására. Kis ajtón kívül az egész kunyhót 30—40 cm. vastag fűszuppokkal befedik. Miután ablakot seholsem hagynak, csak az ajtón át lép a kunyhó előterébe némi világosság, míg a rekeszfalak mögött levő hálókamarákba, amelyekbe minden

feleség magának cövekek és nád segítségével nyoszolyát készít majdnem tökéletes sötétség uralkodik. A tűzhely, mint a bennszülötteknél általában, a kunyhó előterében van és három darab kőből, vagy a kemény termita-agyag három nagy rögéből áll.

Az említett saját készítésű nyoszolyák a kunyhó egyedüli berendezése, ha az ember a tűzhely körül, vagy az előtér szélein álló füstös agyagfazekakat és egyéb csekély házi eszközt számíttáson kívül hagyja.

A sűrű, árnyas banánliget a népnek, igen kevés kivétellel, minden szükségletét megtermi. A már említett ficusfákon kívül, amely a ruházat egy részét, karókat, szerszámfát stb. szolgáltatja, ott találjuk a sötétzöld, hatalmas kávébokrakat, melyek úgy virágzás, mint érés idején az európai szemét megörvendezett látványt nyújtanak. A sötétzöld lombon elszórt, bájos fehér virágcsoportok édes, sőt kissé bódítóan émelygős illata az egész környéket betölti. Érés idején a csoportokban ülő kávébogyók, melyeknek húsos héja a világos zöldtől a sárgán, vörösön át a barnáig minden színárnyalatban pompázik, a ligetben sétáló idegennek nem kisebb gyönyörűségére szolgálnak. A learatott kávébogyókat valamely napos helyen, rendszeren a ligeten kívül sok helyütt kínáló sziklatömbök sírna felületein két-három napon át kitergetik, majd nagy famozsárban megtörik, ami által úgy a megszáradt külső húsos héj, mint a kávészemre tapadó vékony hártya leválik. Az így megtisztított kávéból a családnak szükséges mennyiséget száraz banánlevelekbe burkolják és e csomagokat a kunyhóban felaggatják. A termés fölöslege rendszeren arab vagy hindu kereskedőkhöz kerül eladásra.

A ziba mindennapi reggelije a kávé. Kávézáshoz azonban csészére, kanálra, cukorra és egyebekre szüksége nincs. Mert nem megörölve és megfőzve élvezik, hanem csak úgy, sok mesterkélés nélkül, hogy t. i. a száraz zöld szemeket meg-rágicsálgják. Vannak, akik egy reggelire 50—60, sőt több ily kávészemet is elfogyasztanak.

A banánosok egy másik, a gazdaságra nézve szintén igen fontos fája a ricinus. Nem azért termesztik, hogy a magvaiból, mint egyebütt szokás, olajat nyerjenek, hanem a fája miatt. A ricinus a vidék rendkívül termékeny földjén és csapadékban bővelkedő éghajlata alatt olyan buján terem, hogy a ma elvetett mag 10—12 hónap múlva karvastagságú, két öl magas, karcsú

fává sarjad. Mivel pedig a gyümölcse alatt gyakran roskadozó banántörzsek megtámasztására a zibának évenként nagyszámú karóra van szüksége, már régidők előtt rájött, hogy e karóért legalkalmasabb a rohamosan növeő ricinusfákhoz folyamodnia. Ezért e fák termesztésére megfelelő gondot fordít. Igaz, hogy e gondjából sok dolga nem ered. Mert mikor a ricinus tövises gyümölcstokja felpattan, a benne levő három mag a földre hull, néhány hét múlva újra felsarjad és további néhány hónap múltán a gazda minden hozzájárulása nélkül megnőtt a jövő évre szükséges új karó.

A citromfa termesztése, bár ezt csak a múlt század vége felé honosították meg a vidéken letelepedett hittérítők és a Bukobában székelő kormányhivatalnokok, oly gyorsan elterjedt, hogy ma már a bennszülött banánosaiban is mindenütt látható néhány példány, jóllehet gyümölcsét a nép csak itt-ott fűszerül használja a főzéshez. Az érés után lehulló gyümölcs rendszeren százával rothad el a fa alatt.

Az említett fákon kívül még több kisebb növény is tarkítja a banánligetek homályát. Így a vad paprika bokrai kék-fehér virágaik- és apró piros gyümölcseikkel, itt-ott egy-egy ananász-bokor, mely a napos helyet sokkal jobban kedveli és az árnyékba való eme száműzetését azzal boszulja meg, hogy édes, zamatos gyümölcs helyett kevésbé ízletes, csenevész gyümölcsöt terem, továbbá egy nagylevelű bokrocska, melynek levélszára a ziba kunyhójában a hagymát helyettesíti, főképp pedig egy tökfaj, melyett a bennszülöttek az egész gyarmatban és azon túl is kibuyu néven ismernek és amely a spanyol calabaza néven más világtájakon is ismeretes és Dél-Hmerikában is sokféle használatban látható. H mi tökfajaink között a lopótök szintén a kibuyunak egyik válfaja. A kibuyu kivájt héját a bennszülöttek korsónak és egyéb ivóeszközül használják. Hogy ez edényeik lehető szép, karcsú alakot nyerjenek, a tök nyakát mesterségesen megnyújtják. Ennek elérésére félelrett korában a tök indáját egy villaszerű karóra, melyet a földbe szúrnak, felakasztják, úgy, hogy a gyümölcse lelógjon és nyakát a saját súlya alatt megnyújtsa. A megérett tököt leszakasztván, néhány napra valamely mocsár szélén eltemetik, ami által belső húsa a külső kéregtől elválik. A nyak legfelső részét levágva, a belet már most részben rázassál, részben botocskák segítségével

kiszedik és miután vízben rázott kavicsokkal a belsejét teljesen megtisztították, elkészült a ziba életében oly nélkülözhetetlen edény. Ezután már csak külső díszítése van hátra. Fényes barna külsejét azáltal érik el, hogy az említett illatos vajkenőccsel bedörzsölik. A művészet különösebb barátai a kibuyut ezenkívül még belekarcolt vagy égetett díszítésekkel is ellátják.

A banán számos fajtája közül, melyeket nagy hasonlóságuk miatt az európai alig tud megkülönböztetni, a bennszülött ellenben egy pillantásra felismer, két fő fajt kell megemlítenem. Egyik a «kitoke», amelyet meghéjazván, megfőznek és mely ily főtt állapotban a ziba napi eledelét adja. Nyersen a kitoke úgy a bennszülöttnek, mint az európainak élvezhetetlen. A másik a „mbire“ az a banán, amely az európai piacokon, illetve csemegekereskedésekben is látható, de amelyet a bennszülöttek, eltérően az európaiktól, csak ritkán élveznek, hanem borkészítésre használnak.

Hmbar a kitokét, mely naponkint két-háromszori étkezését alkotja, a ziba soha meg nem unja, szívesen veszi, ha felesége azzal hoz változatosságot a napi eledelébe, hogy valamely főzeléssel vagy hüvelyes veteménnyel együtt főzi meg. Ezeknek a termesztése vagy beszerzése pedig az asszony dolga. Minden feleségnek megvan a maga kis földje a banános szélén vagy akár messze túl a falun, melyen elsősorban babot és édes krumplit termeszt. Ezek friss leveleit épúgy, mint később gyümölcsét, megfőzik a banánnal. Az édes burgonya parázson héjastól megsütve, vagy lehéjazva megfőzve, külön étkül is szolgál. Ezekon kívül kisebb mennyiségben más többféle, nálunk ismeretlen hüvelyes vetemény, borsó-, lencse- és babfajok is láthatók itt-ott a földeken. A mtamat pedig, a köles egy fajtát, melynek bokra 3—4 méter magasra is megnő és nagyban hasonlít a kukoricáéhoz, senki termeszteni el nem mulasztja. Hgról szakadt szegény ember, akinek semmi mtamaja nem terem. Mert a mtamából készül a sör, az a szürkés-fehér szeszies ital, amely az egész gyarmatban és azon túl is pombe név alatt ismeretes és mely a zibák ünnepi összejövetelein soha nem hiányozhat.

A sörkészítéshez a mtamat először is meg keli őrölni. Malomnak ugyan nemcsak hogy az egész országban nyoma sincs, de bizonyos, hogy nincs ziba sem, hacsak nem nagyon világotjárt

ember, aki a malom fogalmát csak meg is értené. Az őrlést kiki saját otthonában végzi. A ziba házieszközeihez ugyanis még egy darab kő is tartozik, melynek egyik sima felülete malomkőként szolgál. E sima felületre ráöntenek egy maréknyi mtamat, a hozzá térdelő asszony kisebb lapos követ vesz a kezébe és ezzel a megőrlendő anyagot addig dörzsöli, míg lisztté nem válik. Akkor lapos kosárba söpri és másik marék mtaman újra kezdi az őrlést.

A szeszisitalok készítésére nem fordít sok munkát a ziba.

Említve volt, hogy a banán egyik faja, a kitoke megfőzve e nép napi eledelét teszi, amiért is a banánliget javarészt ennek törzsei foglalják el. De a másik faj számos törzse, a mbire, szintén nem hiányzik a szegény ember kertjében sem. És mikor e fajtának néhány fürtje megérett, a gyümölcsöt egy, a ligetben ásott gödörben felhalmozzák, majd mikor színe és szaga napok múltán elárulja, hogy erjedésbe ment át, nagy fateknőben megtapossák. A héjat, szárdarabokat kiszedik, a lőret pedig finomszálú fűből göngyöltett vánkoscákon átszűrrik edényekbe és kész az édesbor, a muramba. Ez az itala a szegényebb népnek, melynek kevés vagy semmi mtamája nem terem.

A vagyonosabbak háztartásában e murambából azáltal, hogy mtamalisztet kevernek belé és újból erjesztik, erősebb italt készítenek. Nagy agyagköcsögökben, amelyeknek fogadóképessége 40—50, sőt több liter, a liszttel kevert bort a tűzhely köré helyezik és miután ott 8—10 napig erjedt, ivásra elkészült a sör, a pombe, vagy ahogy e nép nevezi, a marua.

H banánligetekben rejtőző e falvak nagyságáról az olvasó* nak fogalmat nyújthat az adat, hogy Myangomában, amely bár jelentékeny, de nem a legnagyobbak közé tartozó falu, a megszállás után 243 kunyhót számláltunk, melyek mindegyikét banánliget és néha veteményesföldek övezik, rygarama és egyes más községek pedig Myangomát nagyság tekintetében jóval felülmúlják. Olyan tömkeleg az ilyen falu, amelynek árnyas, kanyargó kis ösvényein az európai, ha vezető nélkül jár, menthetetlenül eltéved, anélkül, hogy az irányt, melyből jött s amely felé tartania kell, csak közelítőleg is meg tudná mutatni.

Általában mély csend uralkodik, a banánfaluban. A banán hatalmas levélkarjainak és egyéb lomboknak susogásán, vagy egy-egy csattogó madárdalon kívül hang alig hallatszik. Az itt-

ott, kunyhók előtt, vagy egyebütt játszadozó gyermekek lármája a sűrűségben, épúgy mint a madárdal, messzire nem hallható.

Ünnepi alkalomkor ám máskép áll a dolog. Ma valamely kunyhóban a ziba-törzs egy új sarja a napvilágra érkezett, vagy ha egy ziba ifjú a szíve választottjával egybekelését ünnepli, a ngoma bömbölése hirdeti nemcsak az egész falunak, de hét határon át az egész vidéknek, hogy vigalom van és multság áll a faluban.

A gyermekágyas asszonynak sok segítségre szüksége nincs, A „mganga“-t, akinek személye öregebb asszony vagy férfi lehet és akinek nevét magyarra csak a kuruzsló szóval fordíthatom, meg szokták ugyan hívni a szüléshez, de a folyamat sikeréhez véleményem szerint a mganga nem sokkal járul hozzá. Mert ha kétségbe nem is vonható, hogy egyes öregebb asszonyok e téren nagy tapasztalatot gyűjtöttek és hogy a nép hivott bábáknak csak oly egyéneket ismer el, akik a segédkezés terén tapasztalatuk- és ügyességüknek már tanújelét adták, másrészt saját észrevételeim alapján kétségtelennek tartom, hogy e mgangák nagyobb súlyt vetnek ügyességüknek sok fontoskodással való kicicomázására, mint arra, hogy feladatukat behatóbb meggondolás tárgyává tegyék. Egy részük csak titkos értelmű vagy érthetetlen amulettek, állítólagos gyógyító erejű füvek és egyebek átadásáért és sok zavaros hókusz-pókusz elmondásáért veszi át a néhány kagylóból vagy egyéb ajándékból álló fizetését. A szülés után az asszony nem is őrzi sokáig az ágyat, hanem gyermeke táplálásához és csakhamar a napi teendőjéhez is hozzáfog. A kis korában kapott nevet a gyermek rendszeren csak néhány évig tartja meg. Mikor annyira fejlődött, hogy sétára vagy rokonai meglátogatására már a szomszéd falvakba el tud járni, rendszeren megtetszik neki valamely szebb név, amelyet magáénak mond és amelyen már most szüleitől és ismerőseitől hivatja magát. Ellenkező esetben ugyanily korában a szüleitől kap más nevet. Az új név használata mégsem szokott teljesen általánossá válni, mivel a gyermekkori játszótársak között még később is akad mindig, aki az eredeti megszokott névtől eltérni nem akar. A neveknek e különös felvételéből ered az a gyakran előforduló zavar, amelybe az európai olykor jut, ha a ziba személye azonosságát akarja megállapítani. Inasát, szakácsai, teherhordóit vagy egyéb szolgaszemélyzetét, akit eddig MUYAGA

(a. m. szél, szellő), Muiga (= folyó), Rugoye (= kötél) vagy egyéb néven ismert, most hirtelen Kahwa (=kávé), Mabruki (suaheli név, a. m. zenészek) vagy egyéb névvel hallja illetni. És ha ilyenkor a középafrikai bennszülötteknél általában is nagyon divatos önkényes névváltoztatás jut eszébe, méltán fogja gyanakvóra a dolgot és vallatóra az álnév alatt gyanított bennszülöttet. A német gyarmat többi területén ugyanis szintén gyakran megesik, hogy szolgaszemélyzet, munkás vagy teherhordó, miután gazdáját vagy társait lopás- vagy csalással megkárosította, egy szép éjszakán odább áll és a rengeteg és gyéren lakott erdős országban igen hamar teljesen el is tűnik. Tudván pedig, hogy nevét az illető hatóságoknál körözés végett feljelentették, valamely távoli vidéken új név alatt keres munkát és rendszeren új áldozatot is. És a belafrikai helyi viszonyok között az ily korsó sokáig járhat a kútra, míg eltörik. De néha ez is megesik.

Ha a felserdült ifjú sétán, látogatóban vagy mulatságon valamely megnyerő hajadonnal megismerkedik és iránta szerelemre gyulad, elhatározza, hogy feleségül kéri. A leány az ifjút csak úgy, mint Gyurkovicséknál, a szüleihez szokta utasítani. Ám a bennszülötteknél az illem nem engedi, hogy a kérő feladatára maga a házasulandó ifjú vállalkozzék, miért is valamely lehető tekintélyes férfirokonát vagy ismerősét kéri meg e feladatra. Az anya, hacsak a leánykérő becsületben álló ember, ritkán tagadja meg a kérést. Az apák között azonban különös makacskodás szokása fejlődött ki. Ezek következetesen elutasítják a kérőt. Hogy a leány még nagyon fiatal, hogy az apa még nem akarja a házból kiadni, hogy a kérő még nem elég jó kereső és egyéb hasonlók a kifogásaik; sőt gyakran ily kifogáshoz nem is folyamodva, minden ok és észszerűség nélkül kimondják a nemet és konokul megmaradnak mellette. Szerencsére az ifjú már ismeri az apák szokását és tudja, hogy ez ellentállásuk csak a divat követelménye. Néhány hét múlva tehát ismét elküldi megbízottját, hogy az apa szívének meglágyítására újabb kísérletet tegyen. Az újabb elutasítás sem ejti kétségbe. A többszörös rábeszélésnek meg az ajándékoknak, tyúkoknak, kecskének vagy pengő rúpiáknak, melyeket a kérő a leány atyjának küld, néhány hónap alatt aztán meg is van a kellő hatása, az apa kimondja a várva-várt igent. Már most a vőlegény maga

is ellátogathat a menyasszonyi házba, mikor is el nem mulasztja, hogy a leányról vagy szüleiről ismét ajándékokkal, ma már szövetekkel is, megemlékezzen. Ez újabb ajándékoknak is meg van a maguk célja. Az apai szív jege csak az általános beleegyezésig engedett meg, de annyira még meg nem olvadt, hogy a házasság napját kitűzné. Erre még tovább kell kérni és nógatni. Hosszú unszolásba kerül, míg a határidőt kitérzi és végre a leány círát is közli a vőlegénnyel. Mert az asszony, bár a leánykérés módja és a szülők színlelt vagy őszinte vonakodása arra vallanak, mintha a házasságról a nép között valamely emelkedettebb erkölcsi felfogás uralkodnék, elvégre mégis csak áruzámba megy. Régente az asszony ára általában egy fejőstehén volt mely általános megállapodás azonban előzetes ajándékok elfogadását nem zárta ki. Mióta a német gyarmati ezüstpénz forgalomba jött és a tehen ára a keletkező kereskedelem folytán emelkedett, a rezidentúra, hogy a túlságos árdrágításnak elejét vegye, megszabta, hogy a tehen 15 rúpiával megváltható, aminél többet a leány szüleinek követelnie nem szabad. Mivel azonban ajándékok elfogadását ez a szabály sem zárja ki, az apák önzésének még elég szabad tere marad és így közönséges emberek-nél is megesik, hogy az asszonyszerzés költsége 60—70 rúpiára rúg. A vőlegénynek azonban a vételár előteremtésén kívül egyébről is kell gondoskodnia. Ha apja vagyonos ember, akinek földje egyes feleségei elhalálózása által részben parlagon hever, vagy akinek családja a banánliget termését fel nem emésztí, megjelöl számára egy birtokrészt, amelyen a fia kunyhót építhet, ha ugyan ilyent is átengedni módjában nincs. Ha pedig a vőlegény az ily családi tűzhelynek apjától való átutalását nem remélheti, a szultánhoz fordul, rendesen valamely falusi vagy kerületi katikiro útján. E tisztviselők mindig örömmel fogadják az új települőt, mert ajándékokat hoznak a konyhájukra. Ezért támogatják a szultánnál a kérvényezőt, akinek területükön megfelelő helyet szoktak kijelölni.

A lakodalmat mindig a vőlegény otthonában ülik meg. Egy ily menyegző, amelyre az említett Kashaigirivel elkísértetem magam, de amit jelenlétem, külön hangsúlyozott meghagyásomra, nem terelt a szokottól eltérő mederbe, a következő lefolyású volt:

A vőlegény, bizonyára nem kis áldozatok árán, szokatlanul fényes galában várta a nászmenetet. Testét térdig érő fehér ing

fedte, amely fölött európai szabású fehér kabát volt. Lábán fekete fűzős cipő, mely fölött rövid fehér harisnya széle kandikált ki. A fehér ing alsó széle és a harisnya között meztelen-fekete lábszárait simogatta a szellő. E kosztüm ízlésességét a keményített fehér gallér, fekete nyakkendő és sárga szalma-kalap koronázta.

A menyasszonynak nem szabad a vőlegény házába gyalog mennie, szüleinek pedig a menyegzőn egyáltalán hiányozniuk illik. Mikor a rokonok és ismerősök a leány házában összegyülekeztek s indulásra készen állanak, a menyasszonyt egy idősebb nagynénje, vagy más nőrokona rubuguval teljesen beburkolja és hátára veszi. A meginduló menetben más rokonok és barátok a leány ruházatát, kishenshéit, rubuguit, ismét mások az első néhány napra szükséges élelmet és házieszközt viszik.

Megérkezett a menet, melynek élén öregebb, de jó karban levő asszony haladt, hátán a rubuguba puttonyozott menyasszonnyal, akinek a beburkolás alól egyetlen íze sem látszott ki. Csak a puttonyból kihallatszó színlelt vagy őszinte zokogás-sejttette, hogy tartalma a menyasszony lehet. A kivasált vőlegény-elébe ment, mire a lassan haladó mátkavivő meghátrált. Óvatos szerénységgel tett feléje ismét egy-két lépést a vőlegény, mire a néne ismét hátrálással, a puttony pedig keserves zokogással felelt. Majd ellenkező irányban indult meg a játék. Most a vőlegény hátrált meg és a mátkavivő tett méltóságos lassúsággal néhány lépést előre. Negyedóráig tarthatott e szertartás, melynek jelentőségét soha meg nem tudtam és máig is csak sejthetem, mire a mátkavivő a vőlegény mellé állt és vele lassan, a kunyhóba ment, ahol a menyasszonyt letette.

Innen kezdve az ifjú asszony az első gyermeke megszületéséig, legkésőbb azonban egy esztendeig a kunyhót el nem hagyhatja és így a dáridón sem volt jelen, amely ezután következett. Hozzáértő zenészek keze alatt vígan jártak a verők és berregtek és bömböltek a dobok, melyeknek hangja csakhamar táncra hívta a társaságot. Férfi és nő együtt nem táncolt, mint ahogy soha nem táncol sem Kizibában, sem a gyarmat más bennszülötteinél. Asszonyok egy csoportban és férfiak, ha a néző szerepétől egyáltalán elállnak, külön más csoportban. A vigadó csoport minden tagja külön-külön táncol, ami éneklésből, karok emelgetéséből, a lábakkal való előre-hátra csoszogtatásból áll,

asszonyoknál ezenkívül úgy látszik, kedvelt táncmód az, amely-nél e mozgásokhoz az alsótest sajátságos, a test síkjában maradó forgó, vagy erre merőleges rángatózó vagy lökődő mozgást végez és amelyet a gyarmatban az európaiak hastáncnak neveznek.

A tánc után lakmározás következik, amely meg-megújuló táncal és beszélgetéssel váltakozik és késő estig tart.

A vőlegényt másnap még fürösztési szertartásoknak vetik alá a menyecske idősebb nőrokonai, amelyeknek folyamán neje iránt hűséget fogadtatnak vele és jó magaviseletet ennek rokonaival szemben. Ezzel azután az egybekelési ünnepség bevégződik.

Mivel az asszonynak a házat egyelőre elhagyania nem szabad, az első hónapok folyamán rövid időközökben meg-megjelennek nála a saját rokonai élelemmel és itallal telt kosarakkal, ami által a mezei munkától felmentik. Az első időkben a házimunkát is ezek végzik helyette, ha a férfi munkás és élelmes ember és egy-két év múlva termelés, kézművesség vagy bér munka útján további vagyont szerzett, ezt újabb feleségek vásárlásába helyezi el, amely tőkebefektetést a bennszülöttek jól kamatozóknak tekintik. Mert az asszony kétszeresen produktív vagyon. Gyermekeket is szül, aki ha felnőtt, ismét vagyon, a fiú, mert dolgozik, a lány, mert dolgozik és eladható, továbbá, mert az asszony földet művel és így bőséget hoz a házba, sőt eladásra is termelhet. Az ehhez szükséges föld nem hiányzik, mert a többnejű férj további telket kap hűbérbe a szultántól.

Az első feleségnek a később nőül vettek tisztelettel tartoznak, egyébként azonban vele egyenjogúak. A férj tetszés szerint választja a hálótársát, de a naponkinti változtatást az illem nem engedi, két hétnél tovább pedig azért nem maradhat ugyanegy asszony vendége, mert az ezen szélső határidőhöz szokott feleségek először csak duzzogva, majd zsörtölődve, sőt porlekedve szerelme és kegye egyenlőtlen elosztását vetnék szemére. A mindenkori hálótárs dolga a férfi számára főzni. Ha az asszonyok egymással jó viszonyban állanak, ami elég gyakori dolog, ez főz a többi asszonyok, sőt ezek gyermekei számára is. Ellenkező esetben kiki magáról gondoskodik. Az étkezésnél külön ülnek a férfiak, apa és fiai és ha van férfitvendége és külön az asszonyok, akiknek étkezése azonban a férfiakéval egybeesni nem szokott.

A sok gondozás nélkül is majdnem egész esztendőn át dúsán termő banános, továbbá a feleségek és gyermekek munkája érthetővé teszik, hogy a zibának, miután e vagyona szert tett, sok dolga nincs. Földet sohasem művel és ha a banánligetnek naponta félórát szentel, minden teendőjét bőven elláthatja. A koronák elszáradt egy-egy levelét hosszú botra erősített kis sarlóval levágja és úgy ezeket, mint a naponkint levágásra kerülő egy-két törzs leveleit, továbbá a törzsnek a mushumur kívül maradó lehántott kéregleveleit, a bihait a földön eltergeti. Ezáltal eléri, hogy a föld nedvesen marad és a gaz fef nem burjánzik, ami a dús termés főfeltétele. A házat, avagy a földje egy részét befoglaló, karókból készült kerítésnek is szán valamiske munkát, mert — a vastagabb tűzifáról neki kell gondoskodnia. A kerítésre, t. i. mint ilyenre, szüksége nincs és csak azért készíti mégis, hogy a banánosból vagy a távoli erdőkből előkerülő karókat, törzseket tüzelés céljára lehetőleg jól kiszárítsa. A kerítésből veszi az asszony a tűzifát, ha a konyhóban hamvadó parazsat reggel fel akarja szítani. Mert e konyhókban mintha öröktűz égne, az este lánggal égő farakásnak, melyet az éjjel ki-kijárók megigazítgatnak, mindig varr reggelig annyi parazsa, amelyből tüzet lehet éleszteni és így a zibának gyújtóra soha szüksége nincs. Ha valamikor mégis megesik, hogy a konyhó reggelre parázs nélkül maradt, csak a szomszédhoz kell fordulni. Mindamellett újabb időben a gyujtá melynek meglepő gyors tűzfejlesztése, mint minden bennszülöttét, úgy a ziba tetszését is megnyerte, nem ismeretlen dolog és az országot járt ifjúnál, aki előrehaladottságát ezzel is mutatni akarja, elég gyakran található.

Ha a férfi csekély teendőjét reggel elvégezte, veszi a lándzsáját, mohorot, pipát és legtöbbször még a kibuyut és elmegy, hogy a faluban körülnézzen. Lehet, hogy ellátogat a földekre is, ahol feleségei dolgoznak, hogy egy-két pipa hosszán a munkájukat megsejmelje, de gyakran egyenesen arra indul, ahol tudja, hogy előző nap sör készült. Beköszönt. A gazda, akinél már egész társaság ül, csevegve a pombefazék körül, behívja. Helyet kínál neki és megtölti kibuyuját, amelyből hosszú szalmaszálon át szürcsölgeti a részegítő, édeskes mtamalevet. Órákon át folyik a csevegés és mámoros nevetgélés. Dél veti haza, mikor a gyermekek már türelmetlenül várják az;

ebédet. A konyhóba lépve, az asszonyok térdre borulnak. Mert a férfi nem egyszerű házasársuk, hanem uruk.

— Wasib' ótai? — így üdvözlik, (a. m. „Hogyan töltötted az időt?“ husiba = időt tölteni, ótai = te hogyan.)

— Nasib' antju! — felel a férfi a szokásos köszöntésre és leül a tűzhely mellé. (a. m. „Csak így-úgy töltöttem! Antju = csak emígy-amúgy.)

A feleség, akit e munka éppen illet, zöld banánlevelet (rubabi) terít eléje a földre és az agyagfazékból a főtt banánt a zibák ez egyedüli tányérvára önti. Az apa a nagyobb gyermekek elé szintén oáatesz egy-egy halmocskát, mindig egy zöld banánlevéldarabra, és velük eszik. Az asszonyok étkezésével nem törődik. A délután alvással kezdődik és új sétával szokott végződni, melynek célja nem ritkán titkos találka valamely ismerőse feleségével.

Mert a zibának, mint a legtöbb afrikai bennszülöttnek, szerelem dolgában kissé tág a lelkiismerete. A mi erkölcsi korlátainkat, ha volna is fogalma róla, észszel föl sem érne. annyit azonban mégis tud, hogy e titkos útjai miatt meggyűlik a baja a felebarátjával, ha gyanút merít és még inkább, ha a házasságtörésnek csalhatatlan bizonyítékával vonja felelősségre.

A zibáknak a házasságról való felfogásuk körülbelül a következő:

A férj a nejéhez való viszonyát két, egymással ellentétben álló elv alapján ítéli meg. Ezek egyike, hogy a nő a férfi hitestársa, főkép a vőlegénység és a házasság első ideje alatt jut túlsúlyra, a másik, hogy a nő tőke, melynek munka és szülés útján kamatoznia kell, főkép a házasság további ideje alatt. Mindamellet a mondott idők alatt egyes szokások- és ténykedésekből ki-kicsillan az ellentétes elv is. A nőtől a házastársi hűséget követelik. Ennek a megszegése, vagyis maga a házasságtörés azonban a férjet még nem szokta nyugtalanítani, ellenben a csábítótól a legerélyesebben követel kártérítést a vagyona jogtalan hasznélvezetért. A kártérítés nagysága a leány vételárával teljesen vagy közel egyenlő és manapság 15—20 rúpiát tesz. Ha a csábító ezt vonakodás nélkül megfizeti, minden ismét rendben van és a csorba, melyet a családi boldogság szenvedett, nem a hűtlen feleség, hanem a csábító útján köszörülődik ki. De az akadémikusokodás nélküli kártérítés a legnagyobb ritkaság

számába megy, mert a bennszülött rossz fizető. Ha az ügy az illető európai közeg útján vagy enélkül egymásközt, vagy a katikiro előtt folytatott tárgyalások révén odáig fejlődött, hogy a csábító a kártérítési kötelezettségét elismerte és a fizetést megígérte, ezzel a dolgot egyelőre elintézettnak tekinti. De a fizetést félévről-félévre, alkalomról-alkalomra halogatja. Ez a hitegetés ingerli a férjet csak igazán türelmetlenségre és ebben sokkal inkább tudatára jut a megcsalattatásának, mint a felesége felderült hűtlenségében. És e tudatból származnak már most a családi jelenetek. A legfőbb szemrehányás, amit ilyenkor az asszony hall, nem az, hogy hűtlen volt, hanem, hogy a házasságtöréséért járó kártérítés behajthatatlan. Természetes, hogy az ügy még rosszabbul áll, ha a tettenért csábító a kártérítési kötelezettséget el sem ismeri. Ha a férj a kártérítést rendben megkapja, a felesége ballépését legtöbb esetben elnézi még akkor is, ha idők folytán e ballépések megisméltődnek. Sőt vannak férjek, akiknek aljas önzése odáig terjed, hogy vagyonszerzés érdekében következetesen szemet huny, vagy ártatlan férfiakat is a csábítás rágalmaival illet és följelent. Mivel, mint említve volt, a kártérítés behajtása ritkán sikerül barátságos úton és hamarosan, a legtöbb esetben a csábítókkal való pörlekedésre kerül a sor és e meddő pörlekedés, melyből a vagyonevéveléti díj mégsem kerül meg, szokta a férjet sodrából kihozni, úgyhogy feleségét elkergeti és a váláshoz megteszi a kellő lépéseket. Régente ezt a falu katikirojánál kezdte és ha ennek az ítéletében a felek meg nem nyugodtak, a kerületi főkatikiron át a szultánig ment. Ma ezek fölött felső fokon a rezidentúra áll, ahova azonban kiki a bennszülött bíraskodás megkerülésével, első fokon is fordulhat. Ha a neje hűtlenségét bebizonyította, a férj a hozományát az asszony szüleitől, vagy pedig ha ezek időközben elhaltak, a legközelebbi rokonaitól visszakapja. Erre azonban nem számíthat, ha nincs elegendő bizonyíték vagy ok nélkül úzte el a feleségét.

A ziba asszonyok termékenysége, mint a forró égöv alatt lakóké egyáltalán, igen csekély. Ehhez járul még a nagy gyermekhalandóság és gyakran mesesik, hogy három vagy négy feleséggel bíró zibának is csak egy-két gyermeke nő fel. Válásnál a kiskorú, azaz dolgozni még nem tudó vagy hajadon gyermeket annak a félnek ítélik oda, amelynek neméhez tartozik.

Míg a vigalom eseteiben a ngoma hangja, adóig halálesetekben a rokonasszonyok kétségbeesett sírás-rívása és jajveszékélése töri meg a banánliget csöndjét, mely órákon át eltart és amely gyakran rémesen hasogatja át az éjszakát is. Halottaikat a zibák rubuguba burkolva, koporsó nélkül temetik el a banánligetben. A sír fölé — melyet itt is, mint másutt, igen mélyre ásnak, hogy a hiénák a holtat ki ne kaparhassák — alacsony hantot emelnek. Erre néhány ágat fektetnek és legtöbbször laza kerítést vonnak köréje botokból. Az elköltözöttek szellemének a kunyhó közelében 2—3 arasz magasságú apró szalmakunyhócskákat készítenek, amelybe időnkint élelmet és pombet tesznek, hogy éheztetés miatt a szellemek haragját és boszúját magukra ne vonják. Ez eljárás alól kivételt csak a gyermekek és a mgangák, a varázslók tesznek.

Az elsőket a falun kívül közös temetőben helyezik nyugalomra. Kigaramában a gyermektemető egy sziklás domboldalon volt, melynek köveit a hiénáktól való védekezésért a hantokra hengergették. A papok, orvosok (kuruzslók) és jövendőmondók tetemét, mely három hivatást, mint alább látni fogjuk, gyakran ugyanegy személy egyesíti magában, rubuguba takarva a mocsárban levő erdőbe viszik és a fák ágai között karókból készített állványon átadják sorsának.

Az elhunyt fejedelem (omukama) holtteteme különös tiszteletben részesül. Halála előtt a fejedelem rendszeren igen számos gyermekei közül (Mutatembwának, a jelen öreg szultán, Muta-hangarua apjának közel száz gyermeke született számos feleségtől) kedvenc fiát szokta a trón örököséül megjelölni. E trónörökös atyja halála után még anyja mellett marad a régi székhelyen, de azonnal a maga új székhelye megépítéséhez lát az ország ama helyén, ahol az atyjától hűbérbe kapott birtoka fekszik. Az elhunyt fejedelmet a székhelye közelében álló ősa alatt épült kunyhóban elásva helyezik örök nyugalomra. így az új fejedelem sosem lakik az elhunyt sírja közelében. E sír mellé ellenben papnót rendel, akinek ott kunyhaja épül és akinek feladata az elhunyt szellemét szolgálni. E papnő csak érintetlen leány lehet, akinek ez alkalmaztatása a jövőre nézve is szüzeségi fogadalmat rejt magában. Támogatására és őrizetére idősebb asszonyt rendelnek, aki vagy a papnő kunyhójában kap egy rekeszt lakásul, vagy azé mellett külön kis kunyhót. De a hajadon

e gyámja, úgy látszik, nem képes őrizetét oly hathatossá tenni, hogy csábítás a papnőt fogadalma megszegésére ne vigye. Egy születési ngoma alkalmával, legalább egy állásától felmentett ily papnő is részt vett a táncban, aki látható jelek szerint gyermekét várta és kérdésemre Kashaigiri mosolyogva felelte, hogy ez bizony így szokott történni a papnőkkel. De úgy látszik, hogy az új szultán, atyja szellemének kultuszán kívül, régebbi elődeinek szolgálatára nem is helyez nagyobb súlyt. Ellenben a rég elhunyt fejedelmek kiemelkedő alakjainak, akiknek a nép a hagyomány szerint valamely nagy, csodás tehetségből eredő jótéteményt köszönhet, tovább is építenek szentélyeket; de ezeket nem papnő, hanem férfi szolgálja, épúgy mint a természeti hatalmakat megszemélyesítő-szellemeket. Így Kizibának, akitől a föld a nevét vette, Bokwári-ban, Kibinek, aki ^a szarvasmarhát a monda szerint behozta, Kigarama déli kijáratánál állott a szentélye. Ez utóbbit egy alkalommal Rukambaiga és Kashaigiri kíséretében megtekintettem. Egyszerű kunyhó, mely külsejében minden egyéb lakókunyhóéval megegyezik, de azoknál kisebb. Belsejében nincs hálófülke elrekesztve, az egész egyetlen körterület, amelynek, bár a pap ott lakik, nincs egyéb berendezése a földre hintett száraz fűvön, mint kis kerek zsámoly, továbbá az előtérben tűzhelyül szolgáló három kő. Egy-két agyagfazék az oldalon, továbbá a pap lándzsája, mohoroja és apró varázs-szerei. A pap egyike Kiziba legtekintélyesebb kuruzslóinak, akit látásból, különös viselkedése és öltözete folytán már ismertem. Beléptemkor felállt, de eltérően attól a magatartástól, amelyet e helyzetben bármely bennszülött tanúsított volna, köszöntés és szó nélkül a háttérbe húzódott, mint valamely ketrecbeli vadmacska, amelyet otthonában zavarnak. Távoztomkor a neki nyújtott ezüstrupiát azonban époly szívesen fogadta, mint az ajándékokat, amiket a nép hoz neki időnkint, hogy azokat Kibinek bemutassa.

Tz olvasó, aki a ziba nép leírását eddig figyelemmel kísérte,, itt kétségtelenül felveti a kérdést, vajjon miben foglalható össze a nép vallása. Kizibában való tartózkodásomkor magam is hamar e kérdés felé fordultam, de mindvégig úgy találtam, hogy éppen e tárgy alaposabb kikutatása nagy nehézségekbe ütközik. Ennek oka elsősorban az, hogy a népnek az elvont világról igen zavaros és következetlen felfogása van. A papokat, kuruzslókat tekinti olyanoknak, akiknek az érzéken túli világba jobb

bepillantásuk van. De ezek állítólagos tudásuk köré a titokzatoság legsűrűbb fátyolát vonják és ezekhez az európai hiába fordulna. Így hát mégis a közönséges bennszülött halandó közélébe kell férkőznie. De ez az európainak akár mindennapos dolgokban hozzántézett kérdéseire is általában zavarba jön, ha annak még nem sikerült ismételt és nyugodt beszélgetésben bizalmát megnyernie. Még inkább áll ez, ha a kérdések oly tárgyat érintenek, amelynél a bennszülött az európai érdeklődését miremagyarázni nem tudja és benne valamely gyanús vallatást lát. Ilyenkor restelkedő mosolygással szokott válaszolni, unszólásra pedig kissé pajzán, darabos feleleteket ad, amelyeknek őszinteségét az európai ellenőrizni nem tudja. De még a hosszú, bizalmas kerülővel bevezetett kérdezgetés folyamán is gyakran megesik, hogy a kérdezett legtanácsosabbnak tartja magát egy rövid „nem tudom“-mal a további vallatás ellen biztosítani. A bennszülöttek hitéről ily módon nehéz összefüggő képet nyerni és ami e tárgyról alább következik, szintén nem tarthat számot sem a teljesség, sem a feltétlen megbízhatóság nevére. Régi tapasztalat különben, hogy még az etnográfusoknak egy és ugyanazon népnél folytatott kutatásai is e téren gyakran egymásnak ellenmondanak. Csak az olvasó némi tájékoztatására álljon itt az, amit a zibák hitéről megtudnom sikerült.

Kibi és ryziba valamikor a távoli múltban hatalmas fejedelmek lehettek. Még távolibb múltban még hatalmasabb fejedelem; lehetett Wamara, akinek neve más népeknél is előfordul és akiről eszerint feltehető, hogy valamely nagy hódító, de egyben kegyetlen fejedelem lehetett. Ő tudniillik úr élet és halál felett. A beteg ember azt hiszi, hogy Wamara szelleme megharagudott rá, amiért is kecskét küld szentélyéhez, hogy papja azt áldozatul bemutatva, a szellemet kiengesztelje. Wamarának az országban több szentélye van és így több papja is.

Mugasha a Nyansa, a szelek és az eső ura. (Az esőt hozó szelek főiránya Kjziban a Nyansa oldala.) Papja egy öreg, aki Kigarama alatt, a Myasa-part mentén vonuló hegynyúlvánon lakott, amelyben Rukambaiga egyik nagy birtoka is feküdt. Ez a pap is, mint a többi saját urával, érintkezésben állott Magushával, amiért is nemcsak hogy a várható időjárást tudta állítólag előre jelezni, de urától a földkívánta esőt, illetve szikkadást is ki tudta eszközölni. Mivel pedig az egész föld a szultáné, e

papnak csakis a szultán küld ajándékokat. Innen magyarázható meg talán az is, hogy ez sem multságokon megjelenni, sem színlelt rejtelmességű és tolakodó magatartással, mint a többi „papok“, előtérbe nyomulni nem szokott. Nem volt szüksége a nép képzeletének izgatására. Mugashának különben egy szárnyas követe is van. Egy ékes tollazatú, a sötétkéktől a bordón át a bíborpirosig színtjászó galamb, melynek farka és szárnya özonban alakra nézve inkább a tyúkéhoz hasonlít, a nkoko ya Mugasha, a Mugasha tyúkjá. Ennek kotkodáláshoz hasonló hangos csacsogása a lombok között eső közelét jelenti. Szavát a száraz évszakban valóban nem is hallani, az esők évadjában pedig oly gyakori a csapadék, hogy e madárnak mindig igaza lehet.

Irungu a föld, illetve termőföld szelleme, akinek szintén mutatnak be áldozatokat papja útján.

E szellemek akárkibe beköltözhetnek, vagyis akárkit »megszállhatnak«. A szellemtől való megszállást kubanda igével jelölik, a megszállottat „mbandwa“-nak nevezik. Ugyané szót használják a „pap“ megjelölésére is. A megszállás által az illető a szellem bizalmas szolgája, papja lesz, aki vele állandó és közvetlen érintkezésben van. Hallottam beszélni, hogy kevéssel Kigaramába érkezésem előtt egy férfi kora reggel azzal az örült hadonászással rohant ki kunyhójából és szaladgált az egész falun át, hogy őt a szellem (melyik, már nem tudom) megszállotta. Mivelhogy a megszállott bárki, tehát nő is lehet, a papok között vannak a fentebb említett kiszemelt hajadonokon kívül asszonyok is. Hogy persze a megszállás idéz-e elő valamely változást az ember belvilágában és milyet, azt senki meg nem mondhatja. A meg nem szállott nem tudhatja, a megszállottal pedig többé józan és őszinte szót váltani nem lehet. Aki e papokat megfigyeli, kivált pedig, ha táncmultságokon egy testületben látja őket, meg van róla győződve, hogy ezek a nép legagyafúrtaabb emberei, akiket bár egyrészt talán ideges képzelet, a rejtett dolgok kifürkészésére irányuló vágy vagy veleszületett színészi hajlam vittek a „megszállatásra“, de akik mesterien értik a nép megfélemlítését és állítólagos rejtett hatalmuk valószínű feltüntetését. A hivatásukkal járó teljes munkátlanságból pedig méltán azt a következtetést lehet vonni, hogy e tétlenség őket nem hogy rettentí, hanem a munka nélkül

áldozatok és ajándékokból való élelt többre becsülik annál a csekély munkánál is, amelyet a banánliget rendbentartása okoz.

Egy táncmulatság alkalmával, amelynek a legénységi boma udvarán való rendezéséhez a német császár születése napján, 1915. január 27.-én engedélyt adtam, volt módom az ily papok maguktartását mindvégig megfigyelni. 10—12-en lehettek, közöttük két idősebb asszony, mindannyian lándzsával felfegyverkezve. Öltözetük nagy rubugu-kendőkből állott, melyek testüket bokáig beburkolták. Efelett állati bőrök, hol a vállra vetve, hol derékba kötve. Nyakuk tele volt aggatva amulettekkel, amelyek fadarabokból, kagylókból és állati szarvvégekből állottak. A Kibi papja fején párducfarokból készült koszorút viselt. Testületileg táncoltak a dobszó taktusára. A taglejtésekben kiki a fíbi papjához igazodott. E papi testület a többi táncoló csoportok közül nemcsak öltözékével tűnt ki, de tánca modorával is, amely hol a szokásos taglejtésekből, hol a test gyors és szenvedélyes lökködéséből állott, itt-ott élénk ugrásokkal megszakítva. De a szemmeregetésnek és haragot színlelő arcfintorításoknak is nagy szerepe volt benne. Míg a többi táncos-csoportok az európaiak szemlélő tekintetét restelték, vagy az idegen megfigyelésbe belenyugodva, elfogulatlanul járták, addig a papok megismételt valóságos táncrohamokat intéztek ellenük, szigorú tekintetekkel ugrálva a közvetlen közelükig. Az egész csoport kitűnően mímelte a megbabonázott szellemfiak szerepét.

A papok rendszeren egyben kuruzslók is. De míg ezek a gyógyítást leginkább távol a betegtől űzött (vagy nem is űzött) hókusz-pókusszal végzik, addig vannak szellemtől meg nem szállt kuruzslók, akiknek a művészete legalább részben, jó-tapasztalatokon alapszik, alkalmazzák gyógyfüvek levéből készült orvosságaikat, melyeknek jó hatását tapasztalatból ismerik. De gyakran alkalmazzák az izzó vassal való égetést is a fájó testrészen, aminek sebhelyét nem egy bennszülött hátán, mellén vagy egyéb testrészén vén koráig is látni.

Az égitestek és természeti tünemények mibenléte sok gondot a zibának, úgy látszik, még nem okozott. Kérdezgetésre ezekről az ember gyakran egymástól teljesen eltérő, zavaros feleleteket kap. Csak egy pontban egyeznek meg mind, hogy tudniillik a nap a Nyansából kel ki. Erről ugyanis mindenki, aki Kizibában él, naponkint meggyőződhetik. De hogy egyebek-

ben mily zavaros az értelmes ember felfogása is, azt jól megvilágítja egy példa. Egy csillagos este Nyangomán kunyhóm előtti szabad téren sétáltam fel-alá és cigarettázva igyekeztem az estét megrövidíteni. Majd előhívtam Kashaigirit és a szokásos kérdezősködéssel szórakoztam. Egyebek közt kértem tőle, a csillagokra mutatva, hogy mik azok a fényes dolgok. Ő pedig a legtermészetesebb hangon feleli: Szentjánosbogarak. Még nem láttad őket? Gyakran lejönnek a földre is.

— Úgy, hát ugyanazok, amelyeket gyakran itt a földön is látni? De hát hol vannak azok?

— Az égen mászkálnak.

— Hát miből van az ég, amin mászkálnak?

— Üvegből.

Hogy a csillagok a nálunk u. n. szentjánosbogarak, azt a hagyomány juttathatta anyjára vagy tudós vénekre, akik neki tovább mondták. De hogy az ég üvegből van, az régi hagyomány nem lehet. Mert alig tévedek, ha felteszem, hogy az első üveg sörbctes palackok alakjában csak az utolsó száz év folyamán derülhetett e földre az arabok révén, akik e vidékre későbbben és kisebb számban nyomultak előre, mint a Tanganyika vidékére.

X. Néhány kép Kiziba állatvilágából.

A Kagera-vidéknek s főleg Kizibanak faunája a német gyarmat rendkívül gazdag állatvilágának kevés kivétellel minden faját egyesíti magában, ami mellett madárvilága oly ritka gazdagságú, amilyen a gyarmat többi részeiben nem is található. Es a kis ország egész állatvilágát egybevéve el lehet mondani, hogy a rengeteg gyarmat tropikus ege alatt is alig van vidék, mely az állatoknak annyi faját oly kis területen gyűjtene össze, mint Kiziba. A fauna e rendkívüli gazdagsága egyrészt a vidéknek az egyenlítői tájakhoz való csatlakozására vezethető vissza, melyeknek állatvilága tarkaságban Afrika minden egyéb vidékét felülmúlja, másrészt a kis ország erős tagoltságára, mely mocsaraival, dombsoraival, száraz, lapályos erdeivel (az ország nyugati részén), folyóival és a Myansa vizével mind más-más állatcsaládnak adja meg a létföltételét.

A Kagera vizét s a Nyansa csekélyebb helyeit vízilovak és krokodilok népesítik. A mocsarak nádasai az antilopok

„Wasserbock“ és „Sumpfbock“ név alatt ismeretes válfajainak kedves tartózkodó helye, míg a szárazabb lapályok más antilop-fajoknak nyújtanak legelőt. A lapályos erdők bölényeknek a tanyája; a szárazabb nádasokban elefántok s orrszarvúak lelnek szállást. Oroszlán és párduc, ha a „buga“-kon (magas füvel, cserjékkel fedett sík terület, németül Steppe) legelő antilop-fajok között éhségét csillapítani nem sikerült, mindenhova, sőt a banánosok falvaiba is ellátogat. A vaddisznó a dombok burgonya-földjein keresi napi eledelét. Kígyók, számos kisebb és nagyobb, ártatlan és mérges fajai erdőkben, nedves réteken épúgy előfordulnak, mint a kunyhók közelében. A banánliget pedig édesnél-édesebb virágaival és gyümölcseivel, élősövényeivel és terebélyes fakoronáival ezernyi tarka, csacsogó madárnépnek nyújt szállást.

Az alvó világnak a pitymallatot ryzibában is a kakas jelenti. Rikító kukorékolása a liget csendjébe a kunyhók konyhateréből tör ki, ahová éjjelre a tyúkokkal együtt bezáródott De a kakasszó után éjjeli csendjébe visszaburkolózik a sötét banánliget. Mint a kunyhók lakóit, úgy a lomb alatt szunnyadó madárnépet is csak a sötétséget elnyomó szürkület bírja ébredésre. És mintha ennek hivatalos ébresztője volna, a fekete-fehér tollzatában egyszerű, de ékeshangú kichonchorja (ejtsd: kícson-csorja). Mikor a keleti ég első pirja derengeni kezd, mindig elsőnek felébred és kissé álmos, vontatott hangon, mintha vidámsága még fel nem ébredt volna és mintha a többi szunnyadóra akarna még tekintettel lenni, kelti párját: — „Keelj-keelj fel drága!“ De a párja még álmos, az óvatos keltegetés megismétlődik. Majd fohászokodás, szárnyak rebbentgetése, egy-egy csippenés és kiki felébredt szunnyadásából, mire a kichonchorja hamar a fa sudarán terem és ékes hangon már most harmativásra és csipkedésre hívja párját: — „Csiipj, csiipj drága.“ — A vadtermészetű szürke papagájt boszantja a hangos madárközösség, amiért is párjával szó nélkül, hirtelen kiröppen odújából és izgatott szárnybillegetés között nyílsebesen szeli át a levegőt, hogy eledelét nyugodtabb helyen keresse meg.

Egyre élénkebb lesz a lombvilág és mikor a Nyansa tükre felett az első napsugár aranya megcsillan, az ősfák terebélyes koronáiban megkezdődik ezer madártorok hangolása, melyből a reggeli órákban párját ritkító hangverseny fejlődik. Zeneszerzés és költészet dolgában van nem egy, amely a kichonchorja dalát

felülmúlja, de ha ez hangja tudatában egy szélső ágszálra bátran kirebben, majd erre, majd arra a fasudárra és a ragyogó világba kiharsogja, hogy: „csii-csii-csicsicsii-csitt! csitt! enyém a drága!“ kiki belátja, hogy csengőbb ezüst a kichonchorja hangjánál széles e világon sincs.

Hosszúra nyúlnék leírnom mindazt a sok, tarka madárnépet, mely a reggeli órákban a fák között csipeg, csattog, harsány vagy méla dalokat zeng, röpdös, virágról-virágra száll, a banánfűrt kékes-piros ökölnyi bibéjén csipked: a kolibrihoz hasonló apró tarka madárfajokat, a fényes acélszürke apró galambok seregeit, a zöld galambot, melyet a zöld lomb között csak sárga-vörös csőre árul el, a galambnagyságú pompás tollazatú, búbos »nkoko ya Mugashá“-t, a mocsár erdeiben honos ismeretlen dalnokot, aki szeszélyes fuvolázással, hol vontatottan, hol frissen játssza el a figyelő messze környezetnek mindig újonnan rögtönzött, hosszú melódiáit és mind a többi, ki tudja, hány madárfajt; ami mellett a nálunk is ismeretes vándormadarakat, amelyek szeptember táján érkeznek rokonaik e nyájas körébe, hogy az esők leggyakoribb zuhogása idején, április-májusban ismét eltávozzanak, megemlítenem sem szükséges. Csak a papagájról akarok néhány külön szót mondani.

A Viktória-Nyansától északnyugatra elterülő vidéken előforduló szürke papagáj, melynek szárnyát élénkpiros tollak szegélyezik, Kizibában még előfordul, távolabb délre azonban, mint például Ussuwiban is, már nem. Az ősfák magasan fekvő szűk odúiban fészkel és így a bennszülöttek- dolgát, akik fogásával és a vele való kereskedéssel akarnak itt-ott néhány rúpiához jutni, nagyon megnehezíti.

A fogására készülő bennszülött fakéregből szelt kötelek segítségével karókból, indákból ágtól-ágig menő könnyű létrákat készít az odúig. S e dolog rendben volna, ha a fáradtságos munka legtöbbször nem bizonyulna hiábavalónak. De mire a létrakészítés az odút eléri, a papagáj a fenyegető veszélyt megsejtette s párjával, fiaival együtt e lakását elhagyta. Új létra készítésére van tehát szükség azon az ősfán, amelyen a kereső vagy a szemmel tartott, vagy más papagáj tanyáját megállapította, de a fentemlített okokból ez a munka is és gyakran a még további is eredménytelen szokott maradni. Megesik azonban, hogy több nap vagy hét után a munkáját buzgón űző

kereső megállapította, hogy az elköltözött papagáj-család alkonyatkor ismét visszatért elhagyott odújába. Ha ily esetben kora hajnaltájt vagy vihar alatt nesz nélkül felkapaszkodik az odúig és a pirkadáskor vagy vihar után kirepülő papagájt az odú nyílásánál megragadhatja, gyakran több heti munkájának kapta meg a bérét. De csak úgy, ha a szerencse ifjú papagájt szolgáltatott a kezébe. Ha ilyet néhány napig óvatosan eteti és miután fogságához így hozzászoktatta, áruba bocsátja. Az idősebb papagáj azonban ritkán képes szabadsága elvesztését elszenvedni, a fogságban minden nyújtott ételmet visszautasít és rövid idő múlva elhal, ami gyakran már a tájékozatlan vevőt károsítja.

A papagájon kívül az egész tarka madársereg iránt nem sokkal több érdeklődést mutat a bennszülött, mint a mező virágjával szemben.

Máskép áll a dolog azonban az ember- és ültetvényben kárttevő vaddal szemben. Ezek életmódját nagyon is megfigyelik, hogy ellenük a törvetés annál sikeresebb legyen. A vadisznónak főképp a burgonyaföldeken végzett pusztításairól reggelente kétségbeeséssel vesznek tudomást a mezői munkára menő asszonyok. A Kagera és Nyansa mentén fekvő kis falvakban pedig a víziló nemcsak a földeknek, de a banánosoknak is állandó veszedelme és nem egyszer mutogatta a bennszülött gazda szomorú ábrázattal az éjszakán át letört banántörzseket és letaposott veteményeket, egyben fegyverem támogatását kérve ki a kárttevő elpusztítására.

De ez rendszeren már nem volt sehol látható. Mert amint este bevárja a sötétség beálltát, hogy vízi hónából legelészni a partra kijárjon, ugyanúgy hajnalban még a pirkadás előtt elhagyja garázdálkodása színhelyét, hogy hullámok-biztosította menedékébe visszatérjen. Kedvező esetben az élesszemű bennszülöttek megmutattak messze a tóban egy barna pontot, melyben távcső és jó képzelőtehetség segítségével víziló feje búbját ismertem fel. Míg a fiatalok s anyjuk a víz fenekén pihennek, a hím ki-kidugja fejét, hogy őrszemekkel szétnézzen, vájjon veszély nem fenyeget-e. Futaidban csak ez az alkalom kínálkozik a vadászatára, hacsak az ember a holdvilágos éjjeleken való lesbeállítás fáradságát nem akarja magára venni. De biztos sikert mindkettő csak ritkán ígér. Mert a víziló egész testen — épúgy mint az elefántén — csak egyetlen, tenyéryi nagy-

ságú hely van, amelyen a közönséges 8 mm.-es puszkagolyó halálos, vagy legalább érzékeny sebet okozhat: a fül meg a szem köze, vagyis a halánték. Egyebütt a hüvelyknyi vastag, szívós bőrön át vagy be nem hatol, vagy oly könnyű sebet ejt, amely csak azt eredményezi, amihez maga a fegyverdurranás is elegendő, hogy t. i. a víziló hirtelen eltűnik a vízben és egész családjával biztosabb helyre úszik, anélkül, hogy mozgásának a víz színén csak nyoma is látszanék.

A halálosan sebzett állat szintén elmerül, de néhány óra múlva ismét felszínre tér, mint hulla. A bennszülöttek éles tekintete a felmerülő csekély, szürke foltot hamar felfedezi és ekkor eljött az ideje, hogy lándzsákkal felfegyverkezve csónakokba ugráljanak és az evezéssel megközelített zsákmányt a partra lökdössék. E munkához, sajnos, csak egyszer volt alkalmunk Kigaramában tartózkodásom alatt, de ez egyszer nem kis öröme a bennszülötteknek. Nemcsak a földjeiket már több éjjelen át pusztító kiboko vesztének örvendtek, de a következő lakomának is. Volt sütögetés, nyárson, rézbográcsokban. Húsát és zsíráját, amelyet a bennszülöttek élvezettel ettek, annak idején az európaiak még megvetették. Két évvel később, mint alább látni fogjuk, mikor a nagy angol-belga előnyomulás végén a német csapat a gyarmat déli részén kevésbé termékeny, aránylag kis területen tartotta magát, szívesen megették — ha volt.

A víziló bőre is becses zsákmány. Belőle készülnek az egész Közép-Fifrikában használt és „kiboko“ név alatt ismeretes korbácsok, melyek díszes formákban a kereskedésekben is kaphatók. A bőr nagy felületeit a bennszülöttek hosszú, keskeny szeletekre vágják. Ezeket szárítás végett szabadon lógva felakasztják, alsó végükre pedig, hogy a bőr jól megnyúljen, köveket kötnek, néhány nap múlva e zsíros bőrszeletek valóságos botokká száradtak, melyeket az ember kedve szerint gyalulhat, faraghat.

Ha ily víziló-kalandra a kigaramai hegyhátról leszálltam, el nem mulasztottam egy kis sétát a Nyansa partján. A víz mellett nem hiányzik a szórakozás. Kevésbe telik, s egy krokodil vadászkalandjának megfigyelésére van alkalmam. Vidra után jár, mely a vízben fűgén bukfencezve, szintén vadászik halra. A krokodil óvatosan kiemeli fejbűbját a vízből. Csak éppen annyira, hogy megpillantott zsákmányát szem elől ne veszítse, majd ismét elmerül. Útjának a vizén semmi nyoma.

A sima tükörből egymásután feltűnő két fekete pont jelzi csak a kettős vadászatot. Elől a fel-felbukfencező vidra, távolabb mögötte a ki-kikandikáló krokodil.

Majd kis örvények, áramlatok zavarják meg a sírna víztükört. Bizonyára vízilovak. Megunták a langyos víz fenekén való lustalkodást s mozogni kezdenek. A fiatalok ugrándozni is szeretnek. Hirtelen kilövellő szökőkutak bizonyítják a feltevés helyességét. Az elhasznált levegőt fűjják ki az orrukból.

A Nyansa-beli halaknak vidrán, krokodilon, vízilovon kívül vannak még számos ellenségei. Leghatalmasabb ezek között a levegőben vijjogó halász-sas, amely, ha a kedvező alkalmat megpillantotta, villámsebessen lecsap a víz tükreire és zsákmányát vaskos körmei közt fészkebe viszi a part közelében álló kiszáradt ősfák sudarára.

Kigarama és Nyangoma között a part mellett elterülő vizenyős rét koronás daruknak, sarkantyús vadludaknak, vadkacsáknak gyülekező helye, mely utóbbiak nem egyszer szolgáltattak ízletes pecsényét asztalomra.

Könnyen érthető, hogy az ily népes állatvilág lakóival katonai műveletek alatt is gyakran találkozott az ember és nem egyszer olyankor, amikor a csend érdekében a találkozásról szívesen lemondott volna. Előőrsök- s felderítő járőrmeneteket akárhányszor ért egy-egy kis meglepetés. Éjjeli vizsgálójárataimat, melyeket az esős évszak borús éjjelein koromsötétben kellett megtartani, nem egyszer tarkította hirtelen felugró párdúc puffkolása, oroszlán ordítása. Reggel gyakran voltak láthatók a patakmenti homokban nyomok, melyeket a bennszülött katonák szakértelemmel magyaráztak: ez volt a hím, itt járt a nőstény, ezek a kölykek nyomai.

Egyszer egyik őrség két teherhordót kért, hogy az éppen leterített párducot a táborba szállíttathassa. Éjjeli rablókalandján kutyát ejtett zsákmányul a kamasz s a lakoma színhelyéül egy fa koronáját választotta ki — párdúcnál különös és szinte hihetetlen dolog, amiért is nem mulasztottam el, hogy az askari állításáról magam is meggyőződjem —, szerencsétlenségére azonban egy előőrs közelében. Mert reggeli szürkületkor a terepet figyelő őr megpillantotta a fölöstöközömő rablót és nem átalotta egy lövéssel nemcsak az étvágyát, de élete fonalát is kettészakítani.

A fa törzsén s ágain láthatók voltak a párdúc ritka famászásának karmolt nyomai.

1915 márciusának egyik estéjén néhány askarival útrakeltem, hogy éjjel a Kagerát megközelítve, hajnalban a folyómenti ellenséges előőrsök helyét és erődítéseit közéről szemügyre vegyem. Az október óta tartó gyakori esőzés következtében a lapály jórészt megtelt vízzel. Éjfélután a folyó közelébe érve, egy parányi, homokos szigetkén, miután a folyó felé három főnyi őrséget előre küldtem, letelepedtem, hogy a virradatot ott várjam be. Alig szunnyadtam el azonban, mikor vízilovak heves prűszkölése s nyögése keltett fel s kis vártatva a felállított őrség egy embere azzal a halk kérdéssel áll elé, hogy szabad-e lőnie, ha az ellőtte álló két víziló, mely azon dühöng, hogy a legelőjét elállottuk, megtámadja. Tagadással válaszolnom nem lehetett, de, miután beleegyezésemet adtam, arra kellett számítanom, hogy a lövés által felriasztott és fokozott készségben levő ellenség megfigyelése füstbe megy. Az ő visszament helyére s igen kitartónak kellett mutatkoznia, hogy a még jó ideig dühöngő kiboko-k elvégre jónak látták az elkerülhetetlenbe belenyugodni és kivételesen más legelőt keresni.

Egy másik éjjeli járőrmenetből nappal hazatérve, egy askari kiválik a csoportból s kissé oldalt egy gyér füvel benőin homokos helyen megáll. Felénk néz.

— Mi van ott? — kérdem.

— Krokodiltojások.

Odamegyek. De az európai szeme bármily éles tekintetű is a megfigyelésben, a bennszülöttét meg sem közelíti. Se krokodilnak, se tojásnak semmi nyoma. Csak mintha egy-két eső előtt valaki egy jókora tál nagyságú homokos helyet elsimított volna.

— Hol a krokodiltojás? Az askari ujjaival kaparni kezd és csakhamar kifehérlik a betemetett tojások közül kettő, három s egyre több, amint a gödör tágulni kezd. 64 tojást kapartál; ki az askarik. A felfedező kérését, hogy zsákmányát Bukobába vihesse, nem tagadtam meg. A borna egy heller-rel fizette darabját, hogy a bennszülötteket a kártevő állatok elszaporodásának meggátolására buzdítsa.

Skorpiókkal és kígyókkal leginkább a mezítláb járó bennszülötteknek gyűlik meg a baja, ámbár úgy az elsők, mint az utóbbiak nem ritkán tesznek látogatást az európaiak lakásában

is. Egy keresztes viperát, mely ebéd alatt bujt ki fűkunyhóm falából, pisztollyal löttem agyon, egy másik elősiető szolgálaim bunkóitól múlt ki. Az ilyen és hasonló alkalmakkor életükvesztett kígyók között legelőnkebben emlékszem egy díszes rajzolatú hatalmas példányra, amelynek élettelen, nehéz testét több bennszülött cipelte a házam elé. Az a balsors érte, hogy egy munkáscsapat éppen lakomája után vette észre a fűben. Gyomra terhe a rátámadó bennszülöttek elől való menekülést nagyban megnehezítette és így a fűtykösök áldozatául esett.

A 4.5 m. hosszú, karvastagságú kígyó teste a lenyelt zsákmány helyén tekintélyes zacskóvá bővült ki, amelyet felvágva, óvatos bennszülött kezek menyétféle jókora állat holttestét — teljesen épen és csak nyállal bevonva — hozták napvilágra. De a jól megtermett kígyók gyakran nagyobb falatokat is nyelnek.

A vizek közelében kisebb teknősbékafaj egy-egy példánya kerül a bennszülöttek kezébe, amit ezek rendszeren, miután a vele való játszásban kedvüket töltötték, az európaiakhoz visznek eladásra. Ezek konyhájában nem csekély munka vár a szakácsra, míg az ízletes hús elkészítéséhez láthat. A biztos menedékben tartózkodó állat, t. i. ha veszélyt sejt, nehezen tökéli el magát a feje kidugására, amit pedig ily alkalommal hirtelen le kell vágni, ha az ember a pajzsok szétfeszítésével, melyekhez a hulló háta és hasa odanőtt, az eleven állat hosszúságát el akarja kerülni. Csak miután a pajzsokat a kétoldalt levő gyengébb helyeken vésővel szétrepesztették, lehet az ízletes testrészek kivágásához fogni.

Nagyobb emlősök — vízilovakon kívül — Kigarara vidékén ritkán láthatók. Csak Ndagara betshaushnak volt egy kis szerencséje megérkezésem előtt. Bennszülöttektől értesült, hogy shambáikba elefánt járogat. Nyilván kivert hím volt, mely Kiziba nyugati részéről menekült oda. Ndagara ki is vonult rugarugáival és — a gonosz fáma szerint ösztüzzel! — leterítette. Agyarait kötelességszerűen a bukobai bomának szolgáltatta be, de maradt belőle neki is emléke. Kunyhója előtt ott állt az elefánt négy lába. Az idomtalan nagy csizmák, miután belőlük a csontot és húst gondosan kivagdosták és belsejüket jól megtisztították, a gyarmatban papirkosárkép nyernek alkalmazást, amire Ndagardnak ugyan kevésbé volt szüksége, mint az értük várt pénzre.

Kiziba nyugati része nagy emlősökben gazdagabb Kigarama vidékénél. A Kifumbioból később tett éjjeli felderítő járataim alatt nyílt először alkalmam oroszláncsecsemőknek szakasztottnon a gyereksíráshoz hasonló rivalkodását hallani s ugyanott elefántok rettentő trombitálása gyakran törte meg az éjszaka csendjét. Nevezetessé vált egy nagyobb harcjárőrnek bölényekkel megjárt éjjeli kalandja is, melyekkel valóságos ütközetre került a dolog, az ellenséges előőrsnak másnapra tervezett megtámadásáról azonban le kellett mondani.

Legvégül pedig nem akarok említés nélkül hagyni egy, ugyancsak Kifumbiro környékén jóval később megesett orrszarvú-kalandot, amelynek bár csak a leírása érkezett hozzám, de ez elég mulatságos arra, hogy a vadászat iránt érdeklődők előtt el ne hallgassam.

Több órai járásnyira Kifumbirotól nyugatra volt egy megfigyelő-őrsünk. Néhány ruga-ruga egy európai alatt, aki derék, kötelességtudó katona, de az írásban kevésbé jártas, iparos ember volt. Egy napon orrszarvú bőrét küldte be a századhoz, amelynek parancsnoka én voltam. A teherhordó útján írást menesztettem vissza, amelyben figyelmeztettem, hogy az orrszarvú vadászata „nagy vadászengedély“ nélkül tilos, de ha netán önvédelem esete forgott fenn, erről jelentés teendő és a többi trophea, koponya- és orrszarvval együtt továbbítás végett beküldendő.

A jelentés, melyet a stílusgyakorlatokban és vadászatban egyaránt járatlan, de egyébként derék és kötelességtudó népfőlkelő közvitéz küldött, magyarra fordítva így hangzik:

„Jelentés az orrszarvúnak 1916. ápr. 17.-én a nyalogezi-őrs által történt leterítéséről.

A nyalogezi-őrs legénysége 5Va órakor sorakozott, mint mindennap. Az esős napon 6 órakor többen kiáltozni kezdtek: „Kibökő! Kiboko!“... (víziló). A rugarugák és én azonnal a kunyhóhoz siettünk, azaz ahhoz a helyhez, ahonnan előbbieik nekünk az állatot mutatták. Csakugyan, éppen a „korokoni-úton“ (járőr-úton) ment át és hirtelen megállt. Lőttem és mikor az állat elkezdett nyilvánvalóan a tábor felé operálni, sortüzet kapott az itteni rugarugáktól, aminek az lett a következménye, hogy az unikum irányát a „B“ domb felé fordította a nagy barabara (karaván-út) felé. Én a

rugarugák kétszeri sortüze alatt a második lövésemet is leadtam, Az állat már megkapta halálos sebé, mikor a nagy barabaránál kifaro-nak (orrszarvú) ismerték fel. Senkise gondolt arra, hogy kifaro legyen, mert a Kagera mentén, ahonnan jött, csak kiboko-t ismernek. A barabarára érve már csak lassan ment egyenest előre, mialatt mindenki, akinek csak keze-lába volt, nyállal, lándzsával és íjjal a halálát sietette. A fű és bozóton át a nagy «kassaka-domb» lábánál az állat feje nem volt látható és azért lehetett csak később orrszarvúnak felismerni. Az állaton a következő találatok voltak: Egy S-golyó, három 71-es, amely behatolt, három, amely a bőrben megakadt. Magyarázatul vázlat mellékelve. (Alairas.) Megjegyzés: Mindez körülbelül csak 8 percig tartott.“

A sokkal több jóakarattal, mint ügyességgel rajzolt vázlaton a következő magyarázat:

*) Az irány, amelyben a lelövés történt.

***) A hely, ahonnan a küzdelem felvételét.

***) Itt múlt ki

XI. Új harci szellem. — Kachumbi. — Az első rész a gyarmaton.

Az 1915. esztendő két sikeres vállalkozásunk nyitotta meg a Kagerától északra. Az angolok csak többé-kevésbé heves ágyúzással feleltek nyansai hajórajukkal, amely ágyúzások talán annyiban érdemelnek említést, hogy először tárták elénk a 10.5 cm-es gránátok hatását. A viszonylagos nyugalomban egyébként járőr-bravourok művelésével szórakoztunk. Az év derekán vettük ellenséges szikrázásból a szomorú hírt, hogy Mémet-Dél nyugat-Afrika, a németeknek másik nagy afrikai gyarmata kedvező feltételek mellett a fegyvert letette. Stratégiai nyelven ez azt jelentette, hogy az ott felszabaduló angol-búr csapatok legközelebb velünk szemben fognak feltűnni. Talán az ezen való megkönnyebbülés készteté az angolokat, de talán a hadvezéri lelkismeret is, mely a jassini véres vereségük óta 6 hónapon át tartó veszteglés miatt méltán felemelhetette szavát, hogy egy sikert ígérő vállalkozásba bocsátkozzanak. Választásuk Bukobára

esett, melynek tüzeri gyengeségét ismételt ágyúzásaik alatt megállapították. Az 1915. jun. 21.-ről 22.-re virradó éjjel a sötétség leple alatt 8 jól felágyúzott hajóval megjelentek a város előtt és ettől északra egy 1500 főnyi angol-hindu csapatot szállattak partra. 90 főnyi, 1 ágyúval rendelkező helyőrségünk a távolságok miatt csak másnap kaphatott erősítést. Ekkor már késő volt. Két napi harc után kénytelenek voltunk visszavonulni. De már harmadnap reggel éppen magam jutottam abba az époly meglepő, mint kellemes helyzetbe, hogy megállapíthassam és jelenthessem: az ellenség a városból visszavonult és hajóival már visszafelé gőzöl a Nyansa vizén.

Csapataink visszatértek régi állásaikba. De nem sok időre.

A Kiwu tótól északra állott a belgákkal szemben a német haderő ruandai csapata, Wintgens különítménye. E merész támadó szellemű százados ellenfelén már addig is számos fényes győzelmet aratott, úgy, hogy 3 századát modern belga fegyverekkel és lőszerrel egyre jobban felszerelhette. Most egy újabb, sikert ígérő támadás járt eszébe, amelyhez azonban erősítésre volt szüksége. A főparancsnok a legközelebb fekvő V. tábori századot rendelte támogatására, mely eddig a bukobai különítményhez tartozott és Kifumbiroban állomásozott. Az erősítés megérkeztét követő nap Wintgens már most 4 századával végre is hajtotta tervét és ismét nagymennyiségű fegyvert és lőszert, továbbá néhány gépfegyvert zsákmányolt.

A 7. tábori század elvonulásával a bukobai különítmény ereje jelentékenyen megcsappant. Az angolok nem is késtek erről tudomást szerezni. Kerek 200 km.-es arcvonalunk balszárnyán Karagweban 1915 decemberében átlépték a Kagerát és tőle délre a Dvenkuba hegyen erődítésekhez fogtak.

A főparancsnok, Lettow ezredes már most intézkedett. Muanából a C századot útnak indította a bukobai különítmény támogatására Dvenkuba alá. Ugyané célra rendelte az újonnan felállított, 3 havi kiképzésben részesült újoncokból álló 7. tart. századot Kifumbiroba. Úgy ennek parancsnokát, mint az újonnan kinevezett bukobai különítmény-parancsnokot a támadószellemű tisztek közül választotta. Az utasítás, amelyet ezek magukkal hoztak, röviden ez volt: támadó tevékenység, ha arcban kivihetetlen, az ellenség hátában, fegyver és lőszert beszerzésére. A kifumbiroi 7. tart. századhoz kaptam beosztást magam is.

Éppen az új századnak és magamnak Kifumbiroba érkezése idején vonult fel a muansai C század Dvenkuba alá. Éjjeli támadása azonban véres vereséggel és Mabirába (Karagwe tartományban) való visszavonulásával végződött, ahol állást foglalt és az ezt követő heteket három egymásután odavezényelt századparancsnok alatt az angolokkal való állandó csatározásban töltötte.

Kifumbiroban mindjárt megkezdődött az új századnak feladatára való előkészítése harcgyakorlatok alakjában, melyeknél éjjeli rajtaütésekre fordítottam a legnagyobb figyelem. És alig három heti gyakorlás után 1916. február 18-án kellett az ifjú századnak, illetve egy részének a tűzpróbát megállania.

Volt túl a Kagerán, Kifumbirotól északnyugatra, közel az angol határhoz, egy Kachumbi nevű kis ellenséges erőd, amelyről egy járőrünk tett korábban jelentést, megemlítvén, hogy helyőrségét számosnak nem tartja. 8—9 órás menettel el lehetett érní. Egy ellenséges hadtápvonalnak volt egyik támaszpontja, finnek az erődnek hajnalban való megrohanását és kifosztását tűzte feladatul a század parancsnoka. A végrehajtáshoz 50 önként jelentkezőt keresett. Rajta és magamon kívül 3 európai és 64 askari, köztük sok újonc jelentkezett, akik mellé még 1 gépfegyver 1 európaival és 5 askarijával osztódott be. Orvost és sebesültvivőt nem vezényelt a századparancsnok. Korábban is említette már nézetét, hogy az ily rajtaütések ritkán járnak veszteséggel, most pedig a magát és sebesültvivőket felajánló ezredorvosnak azt válaszolta, hogy a feladatot sebesülés nélkül fogjuk végrehajtani. Csak külön kérésre kapott engedélyt az ezredorvos a maga személyére, hogy a kis csapathoz csatlakozzék.

A haditerv az volt, hogy én öt fegyverrel egy nappal a zöm előtt elindulok, a várat kikémelem, a századparancsnok alatt haladó zömöt a 18-ára virradó éjjel előre megállapított helyen megvárom és a vár hátsó oldalához vezetem, ahonnan a rajtaütésnek végbe kellett mennie.

(E megfeszítő megbízást nyilván egy néhány nappal azelőtt végzett sikeres járőrmenetemenek köszönhettem, melynek folyamán a feladatot, hogy az „itara“-i ellenséges állást kikémelem, a viszonyoknak megfelelően oda bővítettem ki, hogy a beálló holdvilágos estén négy fekete katonámmal a hegyi állásba

hátról belopódkodtam. Miután ott mind tovább haladva, ellenállásra nem találtam, végre az egész állást kikutathattam és így teljes bizonyossággal jelenthettem, hogy az ott addig látott ellenség — a nyomokból ítélve előző nap — az állást kiürítette.)

16.-án délután elindultam és alkonyat után elértem egy révet, mely a mi kezünkben volt és amelynél egy bennszülött módon varrt csónak szolgált hadi célokra. Holdvilágnál átkeltem a folyón és a túlsó parti papyrus-övből kiérve, bozótos-cserjés lapályon vettem utat Keichumbi felé. A magammal vitt két bennszülött vezetőről, aki a vidéket állítólag ismerte, hamar megállapítottam a század egyetlen, némileg hasznavehető térképére való emlékezőemből, hogy helytelen irányba vezetnek és így magam vettem át az irány megjelölését a csillagképek után. A ragyogó, 4 csillagból álló délkereszt a déli félgömb éji vándorának a legbiztosabb útmutatója. A falvakat, bár lakóiktól 1½ év óta elhagyottan állottak, lehetőleg kerültem. Az angolok a lakókat az arcvonaluk mögé költöztették át. De akadhat mégis, aki éjjel hazajár, hogy banánt vagy más élelmet vigyen új otthonába és aki hírvívó lehet. Kép és hangulat ugyanaz volt, mint e Kagera-vidéken már eddig is végrehajtott járőrmenegetéskor: ezer szentjánosbogár szállongva csillog a levegőben, békák hangos kuruttyolása a nádasokban, itt egy tisztáson legelésző antilop-falka, amely megfut a láttunkon, elefánt trombitálása, oroszlán ordítása a távolban, bagolyhuhogás és ki tudja, hány egyéb hangja a „pori“ éji életének, mely a máskor megkísérteties csendet meg-megszakítja és amelyben éppen ez alkalommal még egy más, ritkán hallható zene is járult: oroszlánkölyköknek szak osztottan a csecsemősíráshoz hasonló rívása.

Az eleintén tett hiábavaló kerülő és az éjszakai lassúbb menet ellenére is napkelte előtt el kellett érnem a sűrű Bussenjaerdőt, amelynek rejtekében napvilágnál is könnyen folytathattuk utunkat és amelynek egyik pontjáról a Kachumbi-i erődöt elég közelről lehetett megfigyelni. E célom elérésében azonban majdnem megakadályozott az egyik vezető. Februárban ugyanis a lapályos helyek már nagyrészt megteltek vízzel, amely körülmény a harmat-áztatta magas fűvel együtt az okozója, hogy a gyalogos kelleetlenül is, éjszakai és époly hideg, mint teljes fűrdőt vesz, amit minden ember szervezete, úgy látszik, nem bír elviselni. Az egyik, félig póre vezető reggel ½5 tájt elesett és

minden unszolásomra sem akart lábra állni. Hosszú, susogó tanácskozás után megértettem társától, hogy a nedves hidegben meg szokott dermedni és az unszolásnál ajánlatosabb és egyetlen segítség, ha két katona karon markolja és a már nem messze levő erdőig viszi, amelynek szélén a nap melegítő sugáraitól tagjai maguktól fel fognak engedni. Kénytelen-kelletlen követnem kellett a tanácsot. Szürkületkor értük el az erdőt és már most ennek szélén bujkálva igyekeztünk a helyet felkeresni, melyről Kachumbira jó kilátás nyílt. De az erdő szélén, ahol liánon, bozóton kívül bölények fetregésétől eredő sárteknők zárták el az utat, az éjjeli szakadatlan menetelés után fáradságos volt a járás. Tanácsot tartottam tehát a még nálam maradt vezetővel, aki a legbecsületesebb ábrázattal megígérte, hogy kövessem csak, majd elvezet az erdőn át a kívánt pontra és ezt rövid idő múlva el is érjük. Mem sokáig mentünk, mikor jónak láttam az irány ellenőrzése végett a rengeteg erdő széle iránt érdeklődni. Amit a vezető mutatott, helytelennek tartottam és az askarik is az ellenkezőt erősítették. Mentünk ebben az irányban is előre, az ellenkezőben is. Erdőszélnek semmi nyoma. „Merre kell tartanunk?“ — „Erre.“ — „Dehogy; arra!“ — „Azí hiszem, amarra.“ — Eltévedtünk. Aki rengetegben még el nem tévedt, nem hiszi, hogy ötpernyi gondtalan menet elegendő, hogy az ember minden irányt elveszítve, végre a saját nyomdokain keresse a visszatérést és hogy ezekről végre megállapítsa, hogy körben járt, melynek elejét nem találja. Boszankodtam a vezetőn, akinek könnyelműsége folytán annyi fáradsággal mögöttünk és még többel előttünk ily erőpazarlást kell szenvednünk. Elmondtam neki, hogy most kötelessége, amíg mi, nehéz felszerelésünkkel pihenünk, egyedül megkeresni az erdő szélét. El is ment és hamar eltűnt a fák között. Halkan utána szóltam, majd ellenség közelségével nem törődve, egyre hangosabban, de semmi válasz nem jött. Kiáltottak, majd sípoltak az askarik, de hang se válaszolt. Eltűnt. A rengetegben csak az ég egy-egy kis darabja, de a nap nem volt látható. Szuronyomat függőlegesen a földre ejtettem, de árnyékot nem mutatott. Szerencsétlenségünkhöz még az is járult, hogy délidőbe esett a kinos kaland, amikor az egyenlítő táján az árnyék semmiféle irányt sem mutat. Az öt askarival visszaindultam nyomdokunkon. Egykettő keresett, a másik kettő-három a már biztosan megállapí-

tott nyomokon útjelző gyanánt maradt. De félóra alatt alig haladtunk 200 lépést. Ám múlt az idő és végre segítségünkre jött az árnyék. Függetlenül földre ejtett szuronyom árnyéka. Megvolt a nyugat-irány. Mágnessű és térképre való emlékezőm segítségével három órakor elértem az erdő szélét és már most mégis a fáradtságosabb, de biztos úton haladtunk a keresett pontig. Négy km.-nyire, magányos dombon állott előttem Kachumbi. Közöttünk nyílt, füves terület, melyen át megközelítenünk nem volt ajánlatos. De szükséges sem. Messzelátómmal minden részletét felismertem. Magas agyagházak, környező agyagfalak, kerek bástyákkal, lörésekkel. Őrségelosztás. Ide-oda járó bennszülöttek. Több helyütt felszálló füst. Sőt a domboldalon levő kertben európai férfi egy másik, fehér ruhás alakkal, akit európai nőnek ítéltem. Beesteledvén, egy termita-halmon pihenőre tértünk. Egy-egy askari örködött. Majd elérkezvén az éjjeli 2 óra, menetkészen az erdő elé álltunk, ahol negyedóra múlva meg is érkezett a csapat. Négy órakor a vár háta mögött voltunk. Ka kasszóról és egy, az udvaron áthaladó kézilámpáról ítélve, ^{XU} órányira lehetünk tőle. Virradat még távol lévén, várnunk kellett. Majd az első szürkületben, 5 óra után a domb alatt felfejlődünk két szakaszban, melyek egyikét a századparancsnok, másikat én vezettem. Halkan emelkedett a rajvonal a lejtőn és már jó magas volt, mikor három riadólövés dördült bele a hajnali csendbe. A rajvonal szép rendben tovább emelkedett. Majd, mikor a várból fegyverdurrogás között golyók zápora zúdult ránk, parancsra állásba ment. Nagy vártatva jött azonban a vezényszó a tüzelés megnyitására, azután rohamra. Alig 30 lépés után egy tövis-sövény. Mögötte szöges drótkerítés. Elsőn felül, utóbbin alul bújtunk át, de már nem mindannyian. Kis szalmakunyhók között haladtam át, minden meglepetésre készen. Mögöttem néhány askari, a többi a kunyhók között, ki tudja, hol? És most! Egy pillanat századrésze és mégis: rémület, száz benyomás, élet-ösztön és ki tudja, mi minden villáma futott át agyamon! Kis szabad téren agyagház kétsoros löréseiben fegyverek tüze villant fel. Ketten vagyunk. A másik, egy európaink, a tér túlsó végén éppen hanyatt esik és — suaheli nyelven! — segítségért kiált. Egy askari hozzáugrik, de már szintén halott. Ti közeli kunyhóhoz ugrottam, hogy tájékozódjam. Majd mögötte csúszva a szomszédoshoz. Ellenségnak csak a lörések mögötti fegyverlövéssei

voltak láthatók. Köröttem csak 6—7 askari. Egyik éppen mellé-
hez kap; a szalmakunyhón átcsapó golyó belefűrődött. Másik
egy nádkerítéstől rohan el megsebesültén. A kunyhók mögül
egyik európai szalad elő: «Már több halottunk és sebesültünk
van!» — mondja. Majd a századparancsnok jő, s a szomszéd
kunyhó mögött lefekszik. Parancsokat ad: „A gépfegyver tüzel-
jen a lőrészekre!” — „Sietnünk kell, mielőtt erősítést kapnak.” —
„A gépfegyver tüzet szüntessen, a saját embereinkre lő!” —
„Hát az micsoda?” — kérdé hátratekintve. — «Azok a saját
sebesültjeink és gépfegyverhordóink» — válaszoltam én, — »nem,
ott erősítés jön!» — viszonozta.

Tévedés volt. Ellenséges erősítés nem jött, de már nem is
kellett. A még sebesületlen kevés emberünkkel az agyagházat
rohamban már bevennünk nem lehetett. Meg is adta a parancsot:
„Lassan vissza!” — Kissé emelkedettebb hangon ismételtém:
„rudi polepole!” (lassan vissza), hogy a szalmakunyhók között
elszórt askari-ink meghallják. Megintett, hogy ne oly hangosan
vezényeljek.

A szöges drótkerítés már félig le volt tiporva. A tövis-
sövényen egy ugrással túl voltunk. Csúszva ereszkedtünk le a
lejtőn. „Tovább jobbra kell tartanunk” — szólta a századparancs-
nok. Ez volt utolsó szava hozzám. Jobbra tartva leértem a domb-
ról. A lapályon levő néhány termita-halom mögött sebesült
askarik, gépfegyverhordók, az ezredorvos és egy más európai.
A századparancsnok hiányzott. Kérdésemre mindenünnen a válasz,
hogy visszatérni nem látták.

— riyuma ya machaka yale: Sammeln! (Ama bokrok mögött:
Gyülekezés!) kiáltottam az askarikhoz. De kevesen gyülekeztek.

Maréknyi csoport, néhány súlyosan sebesülttel - akik
között 8 askarin kívül az erdőben eltévedt vezető is volt! —
vászorgott a nyílt lapály magas fűvén át vissza a Bussenja-
erdőig. Itt az ezredorvos szuronyok segítségével ágak és takarók-
ból hordágyakat készítettett, magam pedig kérdezgetés útján a
szomorú megállapításokat eszközöltem. A rajtaütéshez felvonult
7 európai és 69 askariból 4 fehér és 43 bennszülött katona a
harc téren maradt. Köztük a századparancsnok is.

Csak a sötétség beálltával hagytam el a szomorú képet
nyújtó rajjal az erdő rejtekét. Kétszeresen gyászos menet követ-
kezett. Sebesültvivőnk nem lévén, a fáradt askariknak kellett

szerelékük mellett súlyosan megsérült bajtársaikat vinniök. A görcsös ágakból összetákoltt hordágyak sem fekvésre, sem vitelre kényelmesek nem voltak. A sebesültek a fájdalomtól, az askarik a fáradtságtól nyögtek. Meg-megálltak, hogy váltsanak. A keskeny, magunk-taposta úton hosszúra nyúló karaván eleje a sötétben nem látta a hátul bajmólódókat. Megállítására kiáltozni nem volt ajánlatos. Hét óráig tartott a keserves menetelés ellenséges területen, aggodalmam, hogy az ellenfél időközben a révet — amelyet, felvonuló nyomunkat követve, megtalálhatott — megszállta, szerencsére alaptalannak bizonyult és 1 órakor éjjel a Kagerán átkelhattünk, hajnali 4-kor pedig Kifumbiroban voltunk.

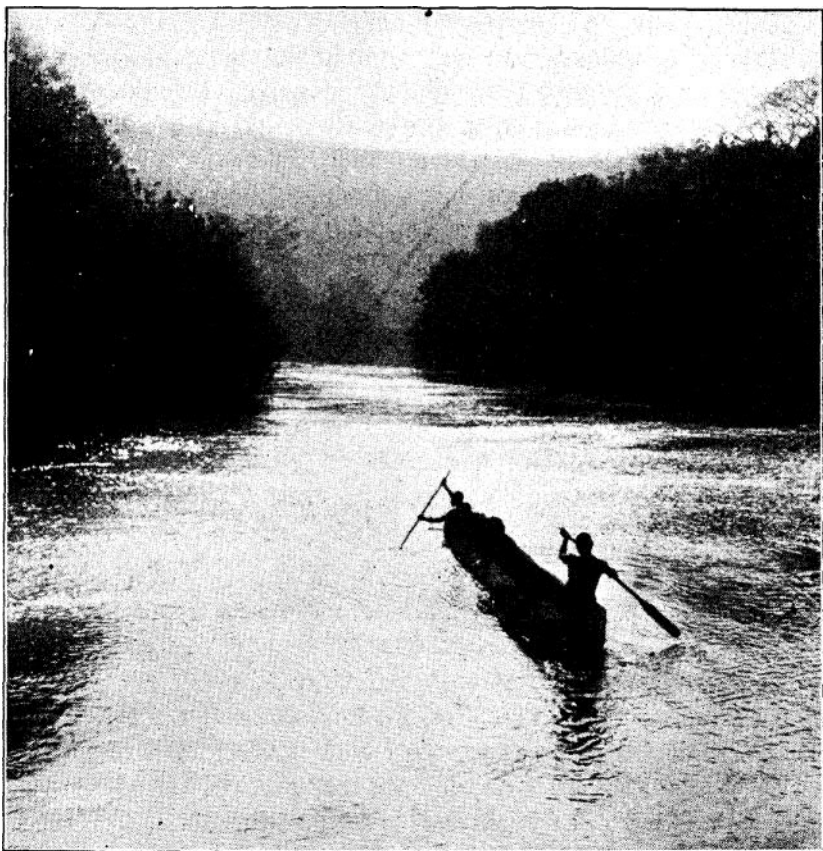
A kachumbi-i eset később sok jelentés és beszéd tárgyát képezte. A századparancsnokról általános volt a felfogás, hogy jó katona volt, de kétségtelen, hogy Kachumbinál az ellenséget kicsibe vette és a maga erejét túlbecsülte, aminek legjobb és később szomorúan emlegetett bizonyága volt a jelentése, melyet a támadás előestéjén a különítmény-parancsnokhoz intézett és amely szerint másnap a század «éjjeli harcgyakorlatra» ki fog vonulni.

Néhány héttel később különben még egyszer felvonultam a 7. tart. század egy részével Kachumbi alá, hogy február 18.-áért legalább némi elégtételt vegyek. De a vár bevétele célul nem tűzhettem és meg kellett elégednem éjnek idején tűzzel való rajtaütéssel kis távolságról és az előzőnél kedvezőbb állásból.

A századnak, melynek a főparancsnokság távirati rendelete alapján én lettem parancsnoka, már ezután kevés nyugalomban volt része, mint ahogy innen kezdve az egész gyarmati hadsereg nézve is a legnagyobb megpróbáltatások ideje következik.

1916 februárjában Smuts tábornok vette át az angol csapatok főparancsnokságát és nyomban meg is kezdte a már régóta tervben levő nagy offenzívát a német gyarmat ellen. Február elején részben kemény harcok, részben egy délafrikai lovasdandárral végrehajtott nagyszabású átkarolások útján megindította v. Lettow ezredes arcvonalát a Kilimanjaro vidékén. Az innen kiváló merészséggel előnyomuló és páncélaútktól támogatott lovascsapat áprilisban már mintegy 200 km.-nyire jutott előre és Kondoa-Inganál állt. A gyarmat testének keleti részébe nagy ellenséges ék volt ütve. Lettow a további előnyomulást egyelőre feltartóztatta. Ekkor megindultak észak-

nyugatról a szövetséges belgák. Míg ruandai és urundi-i csapatainkat arctámadásokkal kötötték le, két másik, több ezer fegyverrel rugó oszloppal a Kiwu tótól északnyugatra és délre, tőlünk csak gyengén megszállt, lakatlan területen átlépték a határt és csak-

Bennszülöttek vájt csónakja a Ruwuwun.

hamar csapataink hátában voltak, akik gyors visszavonulásra kényszerültek. A Wintgens százados és v. Langenn őrnagy parancsnoksága alatt levő két csapat egyesült és déli irányban sietette visszavonulását az ellenséges csípővas fogai közül, ami mellett egyik ellenséges csapat haladását több nehéz ütközetben kellett feltartania. Míg az északibb belga oszlop június közepén

már a Kagera-térden, ahogy a Ruwuwunak az Hkanyaruvaí való egyesülését nevezik, átkelt és így messze a bukobai csapat hátában volt, addig ez a Dwenkubában megerősített és onnan a C. és 7. tart. század ellen nyomuló angoloknak volt kénytelen ellenállást nyújtani. Nehéz helyzetben voltunk. Mert világosan állott előttünk, hogy a belgák néhány nap múlva a biharámulói katonai állomást, amelynek 30 fegyvernyi helyőrsége a több ezer főnyi belgákkal szemben ellenállásra nem is gondolhat, megszállják és onnan csakhamar a Nyansáig nyomulva, visszavonulásunk egyetlen útját erődítésekkel zárják el. Az ez ellen való védekezésnek két módja volt lehetséges. Egyik: erőltetett délkeleti irányú menettel az angol-belga kelepcéből megszabadulni, még mielőtt teljesen bezárul. Ez az angoloktól való hirtelen elszakadást és majdnem az egész bukobai kerület kiürítését tette volna szükségessé. A másik: a csapat egyik felét vagy zömét a belgák elé vetni; úgy ezeknek, mint az angoloknak lehető soká ellenállást nyújtani és így a kelepcé bezárulását késleltetni. Mindkét lehetőséget azonban megghiúsította egy parancs, amely táviró, illetve tábori telefon útján Taborából érkezett a „Nyugati Parancsnokság“ tói.

E fogalomról innen kezdve gyakran lévén szó, szükséges rövid magyarázatát megadnom.

Fimióta a Deventer angol-búr tábornok vezetése alatt Kondoa-Irangi-nál álló lovasdandár a központi vasút forgalmát és a mellette és a közelében vonuló két táviróvezeték biztonságát veszélyeztette, számolni kellett a lehetőséggel, hogy a gyarmat keleti és nyugati részén harcoló csapataink között a gyors érintkezés megszakad. Erre való tekintettel a főparancsnok a nyugati összes harc-színterek csapatait egy parancsnokság alatt vonta össze, melynek fejévé Wähle tábornokot nevezte ki és amely ez időben Taborában szállásolt. A parancsnok hivatalos neve Westbefehlshaber volt, ami az általános használatban Wbh-vá rövidült.

Wähle tábornok eredetileg nem tartozott a „Schutztruppe“ kötelékébe. 1914 közepén ültetvényes fia meglátogatására érkezett a gyarmatba és a háború kitörésekor, haza nem térhetvén, a nálánál rangban bár fiatalabb v. Lettow alezredesnek rendelkezésére bocsátotta magát, aki császári rendelet alapján volt a hadsereg főparancsnoka.

Wähle tábornok természetesen nem szívesen rendelte el feltétlen kényszerítő ok nélkül a bukobai kerület kiürítését és parancsot adott, hogy csapatunk a kagerai arcvonalon a végsőig kitartsion. így csak két erősebb járőr indult a belga oszlop ellen, amely ennek előnyomulásáról bár jelentéseket küldött, de azt legkisebb mértékben sem gátolhatta.

Csak június 20.-án érkezett meg a visszavonulásunkat elrendelő parancs, amikor a belgák már csak két napi járőföldre állottak Biharámulótól. Egy kis szakasznyi biztosítás hátrahagyása után még ugyanaznap délben elhagytam Kifumbirot és két napi menet után Kamachumuban voltam, ahonnan, miután lázas tevékenység és nagy sürgés-forgás közepette a rám vonatkozó parancsokat átvettem, másnap tovább folytattam a menetet.

Június 24.-én vettük Rushambiában az utolsó postát Taborából, amelyben a nyugati parancsnok közli, hogy a Malagarassi folyónál álló ruanda-urundi-i csapatot északkeletre irányította a támogatásunkra és amelyben várakozásának ad kifejezést, hogy az ellenséges átkaroláson okvetlenül áttörünk. E postával együtt pedig a jelentést, hogy a belgák Biharámulót megszállták, Kasusurát pedig, Ussuwi fejedelmét, őrizet alá vették.

Utóbbi hírek annyiban volt fontossága ránk nézve, mert okot adott a feltevésre, hogy ussuwi-i katonáink, teherhordóink, vezetőink stb. a belgák kezében levő fejedelmükhöz fognak húzni és irántuk feltétlen bizalommal már nem viseltethetünk.

A bukobai csapatparancsnok annak idején zokon vette Kasusurának, hogy a belgák elől hozzá nem menekült. Az elfogulatlan ítéletnek azonban a szultán mentségére meg kell említenie, hogy a menekülés elmulasztásának idején már a négy északi mhaia szultán országa tőlünk kiürítve, védtelenül állott az ellenséges csapatok előtt, továbbá, hogy hadvezetőségünk intézkedéseiből, melyek folytán csak nagy késedelemmel és csak két erősebb járőr érkezett országa fedezetére, nem meríthetett elég ösztönzést végső ellenállás kifejtésére.

A távolságon át, mely ezentúl köztünk és a nagy fejedelmek közt egyre szélesbedve elterült, csak később kaptunk ezekről híreket. Mutahangarwát súlyos betegsége sírba vitte. Kahigi pedig az angolok bevonulása után megmérgezte magát.

XII. Áttörési harcok. — A rengetegen át. — Összeköttetés felvétele a Wbh-val. — Egyesülés a ruanda-urundi-i csapattal.

A bukobai parancsnok az áttörés tervét szokása szerinti pontossággal dolgozta ki és foglalta parancsba. E szerint a 7. tart. századnak a Biharámulótól négy óra járásnyira északra fekvő Mshorote falunál kellett alkalmas állásba mennie és a délről karavánúton esetleg előnyomuló belgákat június 28.-án délig feltartóztatnia. Mögötte ez idő alatt a Karagweből jövő C. századnak és a bukobai kerület többi alakzatainak gyülekeznie kellett, ennek megtörténte után pedig a kidolgozott sematikus útirány-térkép utasításai szerint a Myansa délnyugati sarka felé menetelnie. Ugyanoda kellett útnak indulnia a 7. tart. századnak is 28.-án délben.

26.-án délután értem el Mshorotét, ahol az út egy kanyarulatánál erdővel borított hegyoldalon csakhamar 2 gépfegyver és 120 fegyveres kedvező állásban volt. 50 fegyverem az őrmester vezetése alatt, aki hátvédül maradt az angolokkal szemben, ez időben a gyülekező alakzatok közt volt. A belgák elől visszahúzódó járőrtől jelentéseket kaptam. Miután 27.-én az ellenség időt hagyott az erdőben elrejtett állás gondosabb előkészítésére, sőt minden egyes askari kioktatására, 28.-án reggel 9 óra tájt az ellenfél közeledtét jelentették. Ugyané nap kora reggelén érkezett meg a bukobai csapatparancsnok is törzsével Keimachumuból. Csakhamar feltűnt az ellenség a karavánúton, melyet az állásból hosszantozni lehetett. Az él, egy európai és néhány bennszülött, ügetve haladt előre és figyelve megállt. Mögötte rövid távolságra egy kis előcsapat, majd sűrű menetoszlopban a zöm, melynek látható része 300 fegyver lehetett. Jó köhajtásnyira lehetett az él, mikor az európai megállt, hogy távcsövével vegye szemügyre a veszedelmesen eléje magasló hegyoldalt, majd visszafordulásra készült. Elérkezettnek láttam az időt a tűz megnyitására. Egy pillanat és aki épen vagy sebével futni tudott, eltűnt az utat szegélyező erdőben. Csak néhány halálosan sebesült terült el az úton. De 71-es mintájú fegyvereink fehér lőporfüstje tisztán lerajzolta állásunkat az ellenfélnek, amely csakhamar gyülekezett és gépfegyverei és füstnélküli modern fegyvereivel láthatatlan állásából heves tűzzel felelt.

Ajánlatomat, hogy erős járőrt küldjek a megrendült ellenség üldözésére, a csapatparancsnok azzal utasította vissza, hogy tervszerint délben a gyülekezett csapatok követésére kell indulnunk. Délután 2-kor meg is kezdtük az ellenségtől való elszakadást, mely egy hosszú vonalra elosztott és alkonyatig tüzelő kis osztag fedezete alatt nehézséget nem okozott. A karavánutak helyett innen kezdve a pórin át kanyargó ösvényeket használtuk. Fáradságos éjjeli menet következett, majd rövid pihenő után a másnap rekkenő hőségben estig tartó menet, míg Nyakabangát elértük és azt ellenségtől mentnek találtuk. A Biharámulótól a Myansdhoz vezető három nagy út legészakibbjá vezet át e falun, amelyben megelégedéssel tapasztaltuk, hogy a vart ellenséges megszállás még meg nem történt. Itt kaptuk ellenben a jelentést az előttünk menetelő alakzatoktól, hogy a másik két, a Nyemirembébe és Busirayomboba vezető út egész mentén az erdőben erődített táborokba szállt az ellenség. Ezek átlépésére ismét részletes kidolgozású parancsok következtek. Július 1.-én délután a nyemirembei út közelében fekvő Rutengavingovány mellett gyülekezünk. Este hétkor kezdtük meg a sötétség és az erdő leple alatt az átvonulást, amelynek folyamán a jobbra-balra biztosító csapatoknak szakadatlan csetepatéjuk volt a közelbe toladó és a karavánba lövöldöző ellenséges járőrökkel. A golyók süvítésére teherhordóink többször rémülten vetették el terheiket és a bozótban rejtőztek el, ahonnan a sötétben való előcsalogatásuk nem kis munkába és türelembe került. Éjfél után két óra lett, mikor átvonulását a nagyszámú karaván befejezte és mögötte a bevont biztosítócsapatok megindulhattak. Délután a rengeteg vadon mélyén szálltunk táborba, cihol a néhány mocsaras gödör kínálta iszapos vizén kívül semmit nem lertünk. Élelmünk már Mshorote óta szűken volt. A szultánokkal való közvetlen összeköttetésünk megszűnt, az élelmi karaván, melyet Ruhinda utánunk küldeni megígért, talán már ellenségeskedés következtében, nem érkezett meg, az utolsó napokban átszelt, igen gyéren lakott és rengeteg nyombo-erdőkkel borított területen pedig csak itt-ott egy-egy kis faluban lehetett némi kis banánt, babot vagy mtamat beszerezni, ami az egész csapat élelmezésében alig volt számbavehető. E szálláson, melynek vidékét vezetőnk Charungu-nak nevezte, osztódott ki a bennszülött legénység és teherhordók utolsó kis élelmiszere-

készlete, úgy, hogy kiki egy marék lisztet kapott, melyből uji-t, a szokott lisztlevest, főzhetett. Az európaiak helyzete, bár ezeknek élelmezésükre a kedvezőtlen éghajlatra, tropikus betegségekre való tekintettel és az orvosok tanácsának megfelelően, általában nagyobb gondot kellett fordítaniuk, szintén nem volt sokkal kedvezőbb. Az utolsó napok fáradtsága, a még előttünk álló, rengetegekkal borított és vízben is szegény terület, a mssuwiknak mind valószínűbbnek mutakozó megbízhatatlansága még sötétebbé tették a kilátást. E viszonyok bírhatták rá a különítményparancsnokot, hogy előző napi parancsát, amely szerint kedvezőtlen kimenetelű áttörési harcoknál minden alakzat, sőt minden egyes harcos külön-külön és legjobb tehetsége szerint törjön át és irányt Ushirombo felé, vagy ha e vidék már ellenséges megszállás alatt van, Muansa felé vegyen, egy kis helyreigazításnak vetette alá. A charungui táborban este összehívatta az összes európaiakat és szép beszédben egyrészt várakozásának adott kifejezést, hogy kiki német harcoshoz méltóan a végsőig megteszi kötelességét, másrészt kijelentette, hogy a követelést, amely szerint egyes európai napokon át a rengetegben étlen-szomjan bujdossék, hogy végre áruló bennszülöttek kezei alatt lelje halálát, utólagosan túlszigorúnak tartja.

Másnap július 3.-ára virradtunk, mely nap oly nevezetes lett a bukobai csapat történetében, a délelőtt folyamán, mindig a pórin keresztül ösvényeken vagy út nélkül haladva, a harmadik harántutat, a Busirayomboba vezetőt, kellett átlépnünk. Él a 7. tart. század volt. Az utasítás úgy szólt, hogy a csapat és karaván a biztosítás védelme alatt nem egyes sorban, mint az afrikai »pori“-ban szokás és amint az előző ú'tátlépésnél éjjel történt, hanem négyes sorban, szorosan zárkózva halad. A 7. tart. század, mint biztosító csapat, ellenséges járőröket lehető heves tüzzel távol tart, hogy azok a megfélemledett teherhordókat ne nyugtalaníthassák, majd parancsra a csapatot követi. Egy-egy fél-században 1—1 gépfegyverrel akartam az úton jobbra és balra előre nyomulni. Amint a bozótból az útra lépek, egy közelálló ellenséges őrs tüzet nyit. Ugyanezt teszi egy távolabbi a másik oldalon. Heves tüzzel elűzzük őket s utánuk nyomulunk, majd, miután az erdőben eltűntek, az úton állásba megyünk. A karaván áthalad s parancsot kapok a követésre. Az elűzött járőrök, mind kongo-vidéki bennszülöttek, akiknek bátorságát későbbi harcokban volt

alkalmam részletesebben megismerni, hamar nyomunkban voltak és tűzzel nyugtalanítottak. A hozzám lovagló csapatparancsnokot megnyugtattam, hogy gyenge járőr csak, ami nyomunkban van, ha közelít, elfogjuk, mire az visszalovagolt Alig haladtunk azonban $\frac{1}{2}$ órát, mikor elől hirtelen, mintha égdörgés és föld-rengés közepette két világ fegyveresei csapnának egymásra, oly heves tűz nyílik meg. Egyetlen, fülsiketítő, hullámozó zajban fürdött az erdő. A század hátrafelé állást foglal, magam előre megyek tájékozódásra. Keresve ráakadtam elől harcoló csapatunk balszárnyára, ahol egy európai a fák közül kifehérlő sátortáborra figyelmeztet 150—200 lépésnyire lehetett. Kidöntött törzsek torlasza vette körül. Kissé hátra, fedezékbe mentem, hogy tüzérszázadosunk kérésére 2 szakaszt és 1 gépfegyvert előre rendeljek. Egynegyed óra alatt hozzám is érkeztek, de mikor velük az előbb kiszemelt állásba mentem, az imént még harcoló balszárny-csoport helyét már csak két halott jelezte. Sebesültek vánszorogtak mögöttünk. A sátrak felől, de minden irányból is heves tűz. Hátról jelentés érkezik, hogy az ellenfél minden irányból előre nyomul. A csapatparancsnokról senki hírt adni nem tud. Az erdőben senki irányt nem ismer. Többszörös személyes és ordonánc által való kísérlet a csapatparancsnokkal vagy az elülső alakzatokkal érintkezést helyreállítani, eredménytelen marad. De tűzük sem hallatszik már. Délután 2 órától kezdve már csak a 7. tart. század és egy szakasz C. század áll harcban. Bizonyosan a parancs álláspontjára helyezkedtek, hogy kedvezőtlen kimenetelű harc után minden alakzat külön-külön tör át, vélekedtünk a tüzéparancsnokkal, aki itt az erdőben, mert két ágyúját nem alkalmazhatta, hozzám állt gyalogosnak. Vagy rosszabb sors érte őket Úgy látszott, hogy délkeletnek van még egy nyílása az ellenséges körnek. Ezt fel kellett használnunk. Három órakor megkezdtem az elszakadást és a sötétség beálltával, megtizedelve bár, de a század útban volt Hm étlen-szomjan. Volt még két mssuvi újoncunk, akiknek a vidéket ismerniök kellett és tudniok a vízhelyeket De nem tudtak semmit Eltakart gyertya fényénél elővettem a vidék egy vázlatát, egy feltüntetett falu irányát megjegyeztem és a csillagok szerint követtem. Ott reméltem, hogy a század legalább vízhez juthat. De a vélt menetidő már elmúlt és még a „pori“-ban voltunk szomjúságtól tikkadtan. Hajnali 4 órakor egy kis magaslaton pihenőt rendeltem. Szárazságtól égő garattal, fáradtan

döltünk pihenőre a bozótban, hogy bevárjuk a virradatot, amikor is első dolgunk volt a velünk jött terhek átvizsgálása és ha volt köztük lőszer, ennek kiosztása. 40 töltenyi jutott fejenként. Elegendő, ha komoly ütközetre nem kerül sor. Napkelte előtt megindultunk és íme, 5 percnyi távolságban volt az éjjel keresett néhány kunyhó és az üdítő víz. A földben meg mohogo. A csillagok mégis jól vezettek. Hagy volt az öröm. Mohogo-rágva indulhattunk tovább. Öt nehéz nap következett. A bennszülöttek latiuinkra elmenekültek, ami az ellenség közelségére vallott. Az utakat követnünk nem volt tanácsos. Mindig Ushirombora tartva irányt, átszeltünk erdőt, bozótot, h gyér falvak földjeiben lelt mohogo és édes burgonya volt a táplálékunk. Pihenőt csak a sötétség beálltával lehetett tartanunk. Teherhordóink részint az ütközetben vesztek el, ahol egy helyen szinte halomban feküdtek hulláik, részint a karaván csökkentése céljából el kellett bocsátanunk, illetve, mivel az ellenségtől való félelmükben követni akartak, mindenre való tekintet és könyörület nélkül elűznünk őket. A kimerült karaván visszamaradói — bár akaratlan — áruelőink lehettek.

Így podgyászunk nem volt. Egy takaró és egy köpeny szolgált ágyul harmadmagamnak a tűzérszázadossal és egy népfölkelővel. Érthető tehát örömünk, mikor e gyászos katabazis 5.-ik napján Lumeresi törzsfő székhelyére érve, megtudtuk, hogy az onnan öt órányira fekvő bukombe-i kerületi mellékhivatal — Ushirombotól három órányira keletre — még működik és telefonösszeköttetésben áll a Nyugati Parancsnokkal. Azonnal jelentést küldtünk. Sok biztos adatot a bukobai csapat elmaradt, részéről nem írhattunk, de feltevésünk, sajnos, jórésztben igaznak bizonyult. A különítményparancsnok megsebesültén fogságba esett, vele sebesülten vagy épségben több tiszt és európai, továbbá bennszülött legénység. Sok európai és askari holtan maradt a csataterén. A bukobai csapat már csak kis töredék volt. A 7. tart. századon kívül, melynek létszáma 3 európai, továbbá 10 halott és 13 sebesült askarival csökkent meg az ütközet után, még csak a C. század egy szakasza érkezett Ushirombo vidékére. Más alakzatok egyes töredékei, igaz, Muansába is érkeztek.

Bukombában az ott felállított előőrsök védelme alatt kipihenhetjük magunkat. Ezek között volt századomnak az őrmester vezetése alatt Kifumbiroban elhagyott hátvédszakasza is,

mely jelentékenyebb harc nélkül tehetette meg a majdnem kétheti utat Bukombeig. Sőt csakhamar hírek jártak, hogy a Atanda-urundi-i csapat valahol nem messze, 3—4 napi járóföldre állhat tőlünk. Különösen megbízható bennszülöttek künn jártak a keresésére. Végre megvolt az összeköttetés. Miután Wintgens százados a közte és köztünk levő belgákat a Diobahikánál háromnapos csatában megverte, szabad volt az útja is hozzánk. A kelepcébe került bukobai csapat már későn érkezett ugyan támogatására, de legalább maradékával egyesült. Ez időben történt, hogy az angolok újabb helyen, a Nyansa déli partján kezdték ki a gyarmat testét. Muansától keletre nagy erővel partra szálltak és nagyszabású átkarolásukkal az ott állomásozó csapatot a város kiürítésére és délre való visszavonulásra kényszerítették. A muansai csapatparancsnok megbetegedvén, v. Langenn őrnagy bízott meg a vezénylet átvételével, így Wintgens százados vette át a ruanda-urundi-bukobai egyesített csapat parancsnokságát. A bukombei állást kedvezőtlennek tartván, a háromnapos járásra délkeletre fekvő Ngogwába vonult csapatával, mely a helyet környező magaslatokon, előkészített állásokban bátran nézhetett a belgák támadása elé.

XIII. Simba Rugobi szultán székvárosa.

Az ushiromboi misszió-állomás, valamint a bukombei közgazgatási mellék hivatal Ussumbwa földjén vannak. Ez a föld pedig, amelyen Bükömbe óta jártunk és amelyen új állomásunk, Ngogwa is feküdt, a mnyamweziki földjén, Unyamweziben volt. Amennyire az alig félszázados középafrikai történetírás emlékezik, a mnyamweziki, rövid idő kivételével, amikor a ritka hadvezéri tehetségű Mirambo szultán a 70-es évek végén és a 80-as évek elején az egész népet uralma alatt egyesítette, vidékenként külön-külön kis fejedelmek alatt éltek és Mirambo halála óta mindmáig élnek is. E kis fejedelmek országa gyakran néhány órai menetben egy nap alatt átmérhető, alattvalóik száma pedig néha alig haladja meg az ezret. A szultán népesebb székhelyén kívül 10—15 faluból állanak az országok kisebbjei. Ilyen volt az új állomáshelyünkön, Ngogwában székelő Simba Rugobi országa, Mssalala is. Székvárosának lakói száma 200-ra tehető.

Ezenkívül jelentékenyebb község volt még a tőle alig egy órányira fekvő Matarange) melynek lélekszáma szintén 200-ra rúghatott, míg a székvárostól alig 10 percrenyire eső Nssesse-ben a lakosok száma alig haladhatta meg a 30-at. 15—20 ilyen kisebb-nagyobb község feküdt a részben lapályos, részben hegyes-dombos kis országban. A községek határában többnyire tengeri-, mtama-, édes burgonya-, mohogo-, kalanga-, bab- és dohányföldek fődtek néhány hektárnyi területet, hogy azontúl legelőknak, bozótnak, vagy az erdőkkel borított hegyeknek tért engedjenek. A mnyamwezi nép, mint már említve volt, egyike a német gyarmat legmunkásabb törzseinek, mely a földművelést nemcsak saját szerény szükségleteinek megfelelően űzi, de eladásra is termel.

Mikor 1916. július 24.-én Bukombeból jövet Ngogwába érkeztünk, Simba Rugobi, akit gyermekkorában Mhandá-nak hívtak és aki új nevét csak trónraléptekor vette fel, el nem mulasztotta, hogy a városa főútján áthaladó csapatunk parancsnoka elé jöjjön és nála tisztelegjen. 30 év körüli, szabályos testalkatú, rokonszenves külsejű fiatalember, akinek arcszíne, eltérően alattvalói fényes fekete vagy sötétbarna arcszínétől, a bennszülöttek között itt-ott előforduló és kedvelt világosbarna volt. Ez alkalomra európaiasan öltözködött. Kaki ruha, fehér gallérral s nyakkendővel, cipő és bőrlábszár volt rajta. Fején német tisztisapka.

Miután Bukombeból való elvonulásunkkal az ottani mellék-hivatal csak az előőrök gyenge védelmére maradt, a hivatali előljáró parancsot kapott felettes hatóságától, a táborai kerületi hivataltól, hogy az arcvonal mögött három órányira fekvő Korogwe-be (Kahama-országban) vonuljon vissza és ott állítsa fel ideiglenesen hivatalát. Ez pedig, hogy a mssalalai népnek a közeledő belgákhoz való húzását megakadályozza, jónak látta ennek fejedelmét magához rendelni r\orogwe-ba, ahová Simba Rugobi csakhamar el is ment.

Augusztus elején jelentés érkezett a Nyugati Parancsnokhoz, hogy a Tanganyikán átkelt és Karemában partraszállt belga oszlop már a Malagarassi folyó mentén elterülő Sindingoványt átlépte és a vele szemben álló csekély német csapatot visszaszorítván, rohamos léptekkel halad Tabora felé. Ez a hír arra indította Wähle tábornokot, hogy Wintgens csapatát

után vissza is fordult, a 10 napi magányos előőrs-szolgálat alatt láthatárunkon ellenség fel nem tűnt és csak kiküldött járőröknek volt egyes összetűzése belga erőkkel.

A nyugalom e napjaiban be-belátogattam Ngogwába és e tipikus mnyamwezi-város helyszínrajzát iránytú-felvétellel megörökíttem. E felvétel egyike azon kevés rajzoknak, melyet a későbbi viharok szele el nem szakított tőlem. Az itt adott rajz megértéséhez szükséges magyarázat alább következik. A benne foglalt adatokat részben Omari, a szultán egy öreg, értelmes rabszolgája nyújtotta, részben Kula, a szultán 22 év körüli unokaöccse, aki kormányzósági iskolában írni olvasni-tanult és akinek szintén kiváló értelmességében ugyanúgy meg volt a bizalmam, hogy féltékenység vagy zavaros gondolkodás az adatai helyességét kedvezőtlenül nem befolyásolja. Amint a helyszínrajz a község minden építményét feltünteti, épüget nem tartom érdektelennel minden egyes építmény rendeltetését, illetve lakóját felsorolni. A házak, kettő-három kivételével, melyek legutóbb európai befolyás alatt készültek, itt is, mint Kizibában — és a gyarmat északibb részében általában — köralaprajzúak, építési módjuk azonban azokétól eltérő. A ház alsó része embermagasságig érő hengeralakú fal, mely úgy készül, hogy sűrűn egymás mellett függélyesen a földbe állított karókat kívül-belül agyaggal betapasztanak. E fal fölé helyeződik a kúpalakú szénatető. Ennek vázát a csúcsban összefutó szarufák és az ezeket összetartó rőzsefonat alkotják.

1—4. Tandwe községlakó házai: 1. főfeleség, 2. és 3. a mellékfeleségek, 4. a gyermekek háza.

a) Babraktár.

5. flawakwa asszony, a szultán rabszolganője.

6. Sururu, a szultán unokafivére.

b) Rokonok szellemének házai.

7. Mkuba községlakó és felesége Monta.

8. Mshigwa, a Nkuba (lásd 7.) leányának fia.

9. Ponyiva lakos háza.

10. Makowanhui és főfelesége. Makowanhui a Mkawe, vagyis a szultán egyik helyettesének méltóságát tölti be.

11. Mhutu községkő.

c) Szellemlház.

12. Miziro, mshassi törzsbeli rabszolga.
 13. A Miziro régi, félig lebontott házának belső köre, most idegenszállás.

14. Mdimá lakos és főfelesége.

d) Szellemekek házai.

15. Ndimá második feleségének háza. Miután az asszony perpatvar után megszökött, a ház most üres.

16. Ihali rabszolga.

17. Wambali rabszolga és főfelesége.

18—19. Wambali rabszolga második és harmadik felesége.

20. Kassana rabszolga.

21. Makowanhui (1. 10.) második felesége.

22. Deyn asszony, községlakó.

23. Mande rabszolga.

e) Dumbirwe asszony, községi lakos sírja. A hanton töviságak, a hiénák sírásásának meggátlására.

24. Mashimbi rabszolga és felesége,

f) konyhája.

25. A szultán testvéröccse Ndeko és ennek felesége.

26. ttdeko második felesége.

g) Szellemház.

27. Törvényszéki kunyhó, melyet a szultán a bukombeii mellékhatvati előljáró számára építtetett és ahol ez, időnkint megérkezvén, törvényt ült.

28. A mellékhatvati előljáró teherhordóinak szállása.

h) Ugyanannak konyhája.

á) árnyékszék.

29. Nzowe, harcban ejtett rabszolga.

30. Wamiswa, a szultán anyai ági unokanővére.

31. Makóba, harcban ejtett rabszolga.

i) Fürdés számára elkerített hely, mely más kunyhók mögött is megtalálható. Amennyiben hiányzik; fürdésre a magas szalmakerítéssel elzárt udvar egyik sarka szolgál.

32—33. Vendégházak.

34. Hyawayombe, harcban ejtett rabszolga háza.

35. Mfipa törzsbeli és a 26. tábori században szolgáló askari ifjú feleségének lakása, akit az 1916. júl.

24.-i megérkezése után megismert, augusztus 11.-én

nőül vett és miután a katona ugyané nap estéjén századával elvonult, a házban hagyott

36. Omari rabszolga háza, akinek a szerepe a községben tűnt fel, mintha a szultán egyik bizalmi embere volna.

Ngombe, a Nsorezi szultán fitestvérének szellemháza.

Nsorezi a jelen szultán testvérének volt és elődje az uralkodásban. Ngombe a jelen szultán féltestvére.

37. Toto, harcban szerzett,

38. Nyange, vásárolt rabszolga háza.

39. Mandi lakos.

k) Nwinshorwanak, a szultán apja testvérnénjének sírja.

40. A Mandi nénye háza, aki augusztus 10.-én férjhez ment és most 35.-ben lakik.

41. A kanegerei szultán ideiglenes lakása, akit az előnyomuló belgák elől a mellékhivatali előljáró idehozott.

42. Wambare, harcban ejtett rabszolga.

43. Kanana asszony háza, kinek anyja egytestvér Simba Rugobi apjával, Suntival.

44. Mapesa asszony háza, kinek apja egytestvér Simba Rugobi apjával, Suntival.

45. Rusunzu, harcban ejtett rabszolga.

46. Mrekana rabszolganő.

47. Ngazu, harcban ejtett rabszolga.

48. Kaniki, vásárolt rabszolga.

49. Kalunde rabszolganő.

l) Makumi elhalt lakos sírja. A sírt a kerítésen kívül már semmi nem jelzi.

50. Makowanhui, Mkave harmadik felesége.

51. Ngalicha, a szultán dédunokaöccse. A Ngalicha öregapjának apja Sunti, a szultán apja, de öreganyjának anyja nem a szultán anyja, hanem Sunti másik felesége.

52. A már fennebb említett Kula, a szultán unokaöccse, ki egyik lábán elefantiasisban szenved. A Kula anyjának apja egytestvér Suntival.

m) A szultán hat férfi- és nőrokona szellemének, házai. Bennük több cserépfazék pombeval, melyek külsején fehér festékekkel rajzolt díszítmények láthatók. TS. fehér festék előállítását Kula így magyarázta: Az óriási ssato-kígyó gyomrából a tőle elnyelt állatok

porladó csontjait kiszedik, kövön dörzsölik és a nyert port vízzel festékké keverik. Az agyagfazekakban levő pombe a szellemek jóindulatának biztosítására szolgál.

n) Sunti szultán szellemének háza, aki a jelen szultán második elődje volt.

o) A Sunti ikertestvére, Toto asszony szellemének háza.

p) kis szellemház.

53. E szellemek [n), o), pj] papnőjének lakása. A papnő mindig érintetlen leány kell hogy legyen.

q) A papnő fürdőhelye és árnyékszéke.

r) Zászlórúd, melyre a német császár születése napján és egyéb hasonló alkalmakkor a német birodalmi zászlót felhúzzák.

l) Pajta, melyekben számos, kisebb-nagyobb ngoma (bennszülött készítésű dob) áll.

54. Ponyiva rabszolga, akit a szultán íkomában vásárolt.

s) Ponyiva konyhája.

55. Omari rabszolga épülőfélben levő európai szabású agyagháza. Most vendégház. Előtte az udvaron szövőszékek, melyeket a mellék hivatali előljáró állíttatott fel a háború folyamán, hogy a szövetekben beállott ínség enyhítéséhez hozzájáruljon. A rudakból összerótt szövőszékeken öreg bennszülöttek durva, de tartós vásznat szőnek, sisal-rostokból készült fonálból.

56. A szultán gyermekeinek épülőfélben levő európai szabású agyagháza, előtte szövőszékek.

u) Nsorezi szultán szellemének háza.

57. E szellem papnőjének és az erre felügyelő idősebb asszonynak lakása.

v) Csapóajtó.

58. Pásztorgyermekek háza, kik a szultán teheneit őrzik.

w) Kiungumbanak, a szultán apja bátyjának szelleme számára épült szalmakunyhó, melyet azonban a tehének eltapostak és melyet még meg nem újíttak

χ) A szultán apja öccsének, (baba ndogo) r\alangának szellemháza.

y) Mhagi szultán szellemének háza.

z) Igongwe és Manguira szellemének házai.

S) A szultán háza. S) 1. a főfeleség, S) 2. a második feleség szobája.

k) -k)2. A megfelelő feleségek konyhája.

F) - 35. A szultán többi feleségeinek házai, k) 3—4. megfelelő konyhák, f) fürdőhelyek s árnyékszékek.

K) A szultán konyhája.

F) Éléstár, benne 2—3 méter átmérőjű és 2—3 méter magas erősen font kosarak (mlindo), tele mtamával és tengerivel.

Á) A szultán fürdőhelye és árnyékszéke.

T) Éléstár, tele tengerivel.

L) Másfél méter magas, egy méter átmérőjű kosarak, tele liszttel.

fa) 40 üres kisebb nagyobb cserépfazék, lakomák esetére.

B) Borjúakol.

M) Faoszlopokon álló tető, alatta lapos kövek, melyeken asszonyok az udvartartáshoz szükséges lisztet őrlik.

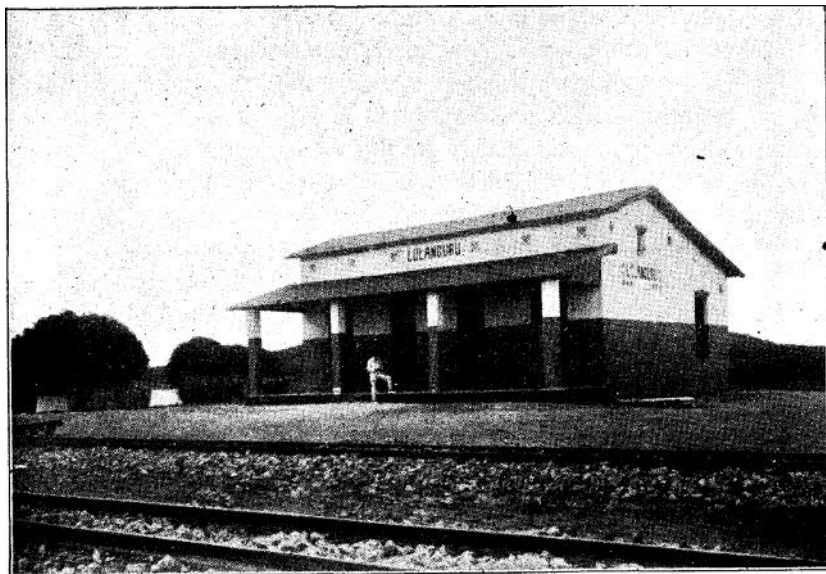
ok) Karóra tűzött két oroszlánkoponya, melyeket a szultán egyik őse ejtett el.

XIV. Harcok Taboráért.

Augusztus végén a Tanganyika felől előnyomuló belga dandár már annyira jutott, hogy Taborát fenyegette. T\ vele szemben álló kerek 200 fegyver erős csapatunknak a rengeteg myombo-erdőkön át elébe kerülvén, élével már elérte a Taborától 60 km.-nyire nyugatra fekvő Ussoke-t. A Nyugati Parancsnok erre másodszer rendelte Wintgens századait e nyugati harc-szintérre. Négy napi menetben, melynek utolsó 40 ktn.-ét már az új, Muansa felé épülőfélben levő vasúton tehetjük meg, aug. 31.-én este elértük Taborát s ugyanaznap éjjel a központi vasúton tovább indultunk a nyugati ellenfél elé.

Hogy Taborának, a gyarmati világ e metropolisának állomásán a szeretet-adományi bizottság hölgyei a csapatot a már szűk élelmezési viszonyok mellett is megvendégelték, európaiaknak is, de főképp a bennszülött katonáknak szolgált kiváló öröme akik a nekik bár oly szokatlan étekkel, a kínált kenyér- és kávéval nem tudtak betelni.

A felvonuláskor Wintgens csapata az utóbbi hetekben érkezett erősítésekkel együtt 9 századból állott, melyek mindenike 2 gépfegyverrel rendelkezett. Ehhez járult egy 10*5 cm.-es Haubitc, egy 10*5 cm.-es hajóágyú, mely a „Königsberg“ nevű hadihajóról leszereltetvén, tábori ágyúvá épült át és három 37 cm.-es gyorstüzelő ágyú. E haderőből két századot az északi arcvonalban hagyott Korogwe környékén, hogy az ott még távolabb álló belga oszlop esetleges előnyomulását késleltesse, egy másikat

Lulanguru állomás, 27 km.-re nyugatra Taborától.
A német kézben megmaradt vasútrész végállomása a táborai harcok alatt.

pedig egy Taborától délnyugatra jelentett belga zászlóalj elé küldött, hogy a zömöt ennek oldaltámadásaitól védje. A csapat főrésze Taborától nyugatra állott a központi vasút mellett és pedig két század Mabama állomásnál, a zöm pedig 11 km.-rel hátrább Lulangurunál. Az előlő két századnak hamar meggyült a baja az új ellenséggel. Már szept. 1.-én kora délután egy, a bozótból előnyomuló belga zászlóalj támadta meg, mely híre Wintgens a zömöt azonnal mozgósította. De csak az elsőkép kikerkező

századnak volt alkalma tevékenyen közreműködni. Három órai harc után az ellenség véres vereséggel visszavonult. Vesztesége az üldözés alatt még súlyosbodott úgy, hogy a holtakkal és sebesültekkel borított csatatér átkutatása után 5, többé-kevésbé teljes gépfegyver és 120 fegyver jutott a kezünkbe.

Wintgens a győzelem további kihasználására határozta el magát és míg a harc-állta két századot pihentette, a többivel még aznap este az ellenség továbbüldözésére indult. Másnap reggel az Ussoket túlmagasló és tőle 8—10 km.-re levő dombokon voltunk, ahonnan járőrök indultak felderítésre minden irányba. Ezek jelentései alapján a csapatparancsnok este elhatározta, hogy Ussoket megtámadja és beveszi. A feladat kivitelére félzászlóaljjal én kaptam parancsot. A sötétség mellett is teljes rendben ment felvonulás után csakhamar tűzben állottunk, amely azonban a továbbnyomulást nem gátolta és így elértük az ellenség jó idején kiürített lövészárkait, melyek már most nekünk nyújtottak kedvező állást. A szükséges világítást az ellenséges kunyhólakások felgyújtása által nyertük, ami, igaz, kétélű fegyvernek bizonyult, amennyiben a könnyelműen felidézett elem pártatlanul könnyítette meg az ellenfél célzását épúgy, mint a mienket. De az állomás erős építkezésű, részben emeletes kőházait, melyeket korábról ismertem, tűzérési előkészítés nélkül éjjel egy iramodásban megrohanni, oly vállalkozásnak tűnt, amely, mint hat hónappal azelőtt a Kachumbi-i, véres kudarccal fenyegetett. Miután azonban az eltorlaszolt ablakok mögül jövő tűz a lövészárkokban már jelentékeny veszteségeket okozott halottak és sebesültekben, éjjélkor egy európaiat a csapatparancsnokhoz küldtem azzal a kéréssel, hogy egy ágyút, mely a sötétség leple alatt a közelünkben állásba mehet és a kőházakat néhány lövéssel célzás nélkül is romba döntheti, támogatásomra küldjön. A parancsnok ezt megtagadta és elrendelte, hogy virradatkor visszavonuljak.

Wintgens százados ez eredménytelen támadást öt nappal később jóvá akarta tenni és egész erejével támadta meg az állomást, amely a maga részéről időközben szintén tetemes erősítést kapott.

D. u. 2 órakor kezdődött a harc. A Haubitz ágyúzása volt a bevezetés, melynek ötvenedik lövése volt, megállapodás szerint, a jel az előnyomulásra. Nagy arcvonalban, részben nyílt terepen,

részben bozóton, erdőn át nyomult előre mind a hat század. A 7. tart. század a vasút mindkét oldalán elterülő cserjésben. Már jó idő óta folyt a harc, mikor az erdőben küzdő jobbszárnyunkat, a 26. tábori és Ruanda B. századot, súlyos veszteségek és a sűrűben való érintkezés-vesztés, hátrálásra kényszerítette.

Erős belga oldaltámadás csakhamar balszárnyunkat is visszaszorította, melynek hátrálása állásomból részben látható volt. Századom szárnyairól fel-felhangzottak a kiáltások: „Kulia amefika adui!“ (jobboldalt már ellenség van!), továbbá: „Kompánia ya kushoto inarudi!“ (fa balszázadok visszatérnek!). Drága dolgot adott a századnak megfelelő arcvonalba hozatala és állásban tartása. Jelentést küldtem a harc vezetőségének a helyzetről. Este volt, mikor a parancs megérkezett, mely szerint a 7. tart. századnak éjjelre előőrszé kellett átalakulnia. így második ussokei támadásunk is sikertelenül végződött.

Egy-egy balsiker a különítmény-parancsnokot azonban el nem csüggesztette. Es akadt is a következő héten kétszer is alkalma a csorba fényes kiköszörülésére.

Három nappal az ussokei ütközet után Mabama állomásnál fekvő előőrsünk a belgák előnyomulását jelentette. Wintgens százados csapata egy részével a vasutat, másikával az ezzel 4 km.-nyi távolságban párhuzamosan haladó karavánutat szállatta meg s végül egy részét tartalékba rendelte Lulangurunál. Csakhamar ütközetre került a sor a mabaraai állomás körül, melynek eredményeképp ott álló két századunk kénytelen volt a bozóttan kissé visszahúzódni, míg a karavánút mentén a mabamai sziklás kúpokon álló két század az ellenség nyomása alatt a 2 km.-rel hátrább fekvő sziklás Kagaindo-állásba ment vissza. Ugyanaznap estelén a 7. tart. század parancsot kapott a kagandoi csapat felváltására. A sziklák között töltöttük az éjszakát, ott virradt ránk a másnap, szept. 11.-ike, melyen a harcot Haubitzunk és hajóágyúnk tüzelése vezette be. Magas sziklatömb hasadékában ülve átláttam az arcvonalunk és a mabamai ellenség között elterülő egész terepet és nem is mulasztottam eí az előttem elterülő ritka cserjés és a vasút közelében sűrűbb bozót távcsővel való pontos megfigyelését. A csatározás egy jelenete, mely a belga bennszülött katonák harcratermettségét jól megvilágítja, megérdemli, hogy megemlítem.

Ágyútüzünkre a reggel a mabamai dombokon előnyomulásra készülő ellenség eltűnt és úgy látszik, annak hatása alatt az arctámadástól elállott. Nyolc óra tájt azonban a vasútmenti balszárnyunk felé egy csoport nyomult előre. Egy tisztason áthaladván, felületesen megszámolhattam őket. Hetvenen lehettek. Mind bennszülött katonák, akiknek kék egyenruháját európaiak khakey-egyenruhája nem tarkította. Európai parancsnok nélkül haladtak, úgy látszik, a „sheshamasho“ vezetése alatt, ahogy a belga askarik bennszülött őrmestereiket a sergeant majeure elferdítésével nevezték. A fegyvert hanyagul vállukra fektetve, rendetlen csoportban haladtak, melyből rajvonalat vagy bármely alakzatot a legélénkebb képzelet sem tudott volna alakítani, de határozott nagy lépésekben, mintha az előttük ismét kezdődő bozót ellenséget nem is rejthetne, olyanformán, mint ahogy a gyakorlótéren szokott valamely osztag, melyet parancsnoka éppen visszakergetett, hogy rosszul végzett gyakorlatát újra kezdje. Majd eltűntek az erdőben és csak a keletkezett heves és hosszantartó tűzből tudtam meg, hogy az európai hiánya ellenállásukat nem befolyásolja. Majd a tőlem idejében értesített századaink tüzétől vissza kellett vonulniok. De tévedés volna hinni, hogy irányt a nagyobb biztonságot nyújtó mabamai dombok mögé vettek, ahol csapatuk állott. Tovább tapogatóztak balszárnyunk vége felé, majd mielőtt zömük az erdőben ismét eltűnt, két járőrt láttam belőle kiválni. Egyik visszament a nem messze fekvő faluig, ahonnan egy bennszülöttel együtt csakhamar ismét kilépve, ezzel vezettette magát újra balszárnyunk elé. (A bennszülöttet, aki csak rossz szándékból maradhatott meg a két arcvonal közti falujában, sikerült egy járőrrel, félórával e jelenet után, elfogatnom. Kihallgatása után áruló szándéka kétségen felül állván, a csapatparancsnokhoz küldtem elítélésre.) A másik csak két emberből állott, akik szintén vállra fektetett fegyverükkel s oly élénk ütemben, amilyenben a belafrikai gyorspostásokat vagy stafétákat szokta látni az ember, a bozótban át, arcvonalunk előtt, állásom felé közeledtek. Külön parancsom, hogy az arcvonal előtt loholó két hadfit tüzelés nélkül kell elfogni, sajnos, későn érkezett a század balszárnyára, ahol egynéhány askari — alacsonyabb állásából nem látván, hogy a két ember mögött több ellenség nincs — vagy 300 m-re tüzet nyitott. A két legény, pillanatig sem tartó meglepődés után, állásba

veti magát és tüzelni kezd, majd — mintha a tűzben való visszavonulás szabályzat-előírta mintáját akarná bemutatni — hirtelen hátrairamodik és fekvőhelyzetből ismét tüzet nyit, egy következő ugrással pedig a bozótban terem. Egy shaush négy askarival keresésére indul és a bozótban keresve, már a közelébe ér, mikor a két üldözött egyike a járőr felé dörrenti fegyverét, hátrairamodik és a tűzben való szabályos visszavonulást egyedül folytatja. A másik, nyilván súlyos sebével, valamely sűrű alján húzódtott meg és csak annak köszönheti életét vagy

Lulanguru, falu a hasonló nevű hegy tővében, Unyanyembe tartományban.

halálát, hogy kétszeres járőrmenet sem tudta fellelni. Keresésre idő nem volt. Már újabb parancs várt.

Wintgens százados sem a mabamai, sem a kagandai állás tartására nagy súlyt nem helyezett, hanem a lulangurui erősebb állásból kívánta a döntő csatát megvívni. Délután ide visszavonta a századokat és este itt készülődtünk a másnapi támadás fogadására, amely nem is váratott magára. 12-én reggel széles arcvonalban nyomult előre a belga dandár. Hét óra tájt kezdődött a harc. Ágyúk, gépfegyverek, sok száz fegyver dolgozott. Wintgens délelőtt megindította törzs-századai egyikét, a Ruanda B. századot átkarolásra. Egy belga csoport már a

lulangurui hegy lejtőin volt előnyomulóban. A 7. tartalékszázad a hegy védelmére, majd délben, miután az ellenséges hegy-mászók irányt vettek lefelé, az átkarolás támogatására rendelődt. Sok küzdelme itt már nem volt. Ágyútüzünk, arctamadásunk és kivált a Ruanda B. század hatása megingatták az ellenséges arcvonalat. Megkezdődött az üldözés, gyű- és fegyvertűzzel, majd gyalogsági rohamokkal. Délután háromkor a tegnap elvesztett Kagando-állásban voltunk, négykor a Ruanda B. és 7. tartalékszázad a mabamai álláson túl. Hogy Kagando és Mabama között a Haubitz tévedése folytán, mely a kedvezőtlen világításban az üldözőket és üldözötteket megkülönböztetni nem tudta, a saját shrapnel-tüzünkön kellett áthaladnunk, csak a balszárnyszázadokat készítette. az üldözés abbanhagyására és visszatérésre, amelyek így a mabamai hegyek körül alkotott gyűrű bezárására, sajnos, meg nem jelentek. Különb az ottani sziklafészekből még elkeseredetten tüzelő ellenséges csoport, melyet a sötétség beálltáig lekötöttünk, de amelynek másnap reggel hült helyét találtuk, másképp fejezte volna be a napot. Rz éj leszálltával visszavonult oda, ahová a zömöt már négy óraker porfelhők között nagy messzeségben menetelni láttuk Ussoke felé.

Éjjelre előörsön a 7. tartalékszázad maradt és így volt alkalmam a belgák veszteségéről másnap reggel némi fogalmat nyerni. Két, teherhordókkal ellátott járőr a bozótnak aránylag kis területén való rövid keresés után három, illetve hét belga askari hulláját hordta össze. A csatatér gondos átkutatására azonban nem volt idő. Újabb küzdelem várt egy más harctéren, ahová a többi századok vonaton részben már el is indultak.

Említve volt, hogy a Nyansa déli részén partraszállt angol oszlop muansai csapatunkat visszaszorította. Másrészt, hogy Wintgens százados Ngogwa-Korogweből való elindulásakor két századot hagyott hátra az a vidéken álló belgákkal szemben. A két szövetségben álló ellenséges oszlop érintkezést nyervén, közös működésbe lépett, másrészt pedig, ideje elérkezvén; két századunk a Langenn órnagy muansai csapatához csatlakozott, mellyel együtt ismételt harcok között kénytelen volt mind délebbre visszavonulni, míg — a lulangurui csata napján — a Taborától már csak egy óra járásnyira északra fekvő itagai hegyeket elérte. Az utánuk-nyomulásban itt már csak a belgák vettek részt, az angolok kelet felé vettek irányt.

A Nyugati Parancsnok nyomban a lulangurui győztes csata után Witgens csapatát is ide rendelte.

Ennek egy része már a lulangurui csata másnapján Itagánál állt, ahol ugyanaznap délután a belgák megkezdték a támadást, éjjel pedig egyik századunk állását rohamban bevették. Ugyanaz éjjel Witgens további erősítést rendelt magához Lulanguruból, míg az utoljára széles állásban magára maradó 7. tart. század 14.-én reggel reggel 9-kor kapott parancsot, hogy az itagai harctérre induljon. Délután 1 órakor parancs szerint Bussurenél, Itaga közelében tartalékban voltam.

A harctéren az ellenfél éjjeli sikere óta részünkről nagy erőfeszítéssel folyt a harc, melyet Wähle tábornok maga vezetett. Az átkarolástól és a tartalékban álló két századtól várta a döntést. Öt óra tájt Wintgens százados mellett szemléltem a harcot. Erdőborította tágas hegykoszorú fogott körül egy művelt földekben bővelkedő lapályt, melynek közepén festőién emelkedett az itagai misszió-állomás zindelytetejű kis temploma és házainak takaros csoportja. Részben a templom és házak közelében a lapályon, részben a hegyeken voltak állásban a belgák. Láttuk átkarolásra induló századunknak a lapály bozótja közt fel-felbukkanó katonáit előnyomulni. Szemben az ellenséggel, letarolt földeken másik csoportunk folytatott heves tűzharcot. Lövéseinek ki-kipuffanó füstgomolya mint fehér gyöngyök sora tarkította az alattunk elterülő változatos színű lapályt. Majd a rajvonal fekete pontjai előrerohannak, hogy ismét fekvő helyzetben tűzzel készítsenek lö újabb rohamot. Az ágyúk dörgése, visszhangjával meg erősödve, betöltötte az egész katlant. Távcsővel figyeltünk.

— Azí hiszem, két ágyút ejtettünk el — szolt Wintgens százados és néhány perc múlva reszkető írású, rövid jelentés erősítette meg a győzelmi hírt. Csakhamar láthatóak voltak a visszahúzódo belgák kisebb-nagyobb csoportjai, melyek eltérően a kagandoi két belga vitéztől, feltartóztathatlan nagy léptekkel kerestek egérutat.

Mikor századom az előnyomulásra parancsot kapott, már csak az ellenfél üldözéséből vehette ki részét.

Az itagai csata annyiban is nevezetes, hogy benne részünkről tüzéségen és gépfegyvereken kívül 11 század vett részt, vagyis oly nagy haderő, amilyen a keletafrikai hadjárat folyamán német részen ritkán harcolt együtt.

Meg volt verve a nyugati ellenség, súlyos veszteséggel vonult vissza az északi is. Csapatunk néhány napi pihenőre számíthatott. De nem úgy Wähle tábornok, akinek nehéz kérdésben kellett döntenie a pihenés e napjaiban.

Összekötetése a főparancsnokkal már két nónap óta nem volt. Harcairól, visszavonulási irányáról, terveiről nem tudott semmit. Megszabott parancsot a viszonyok bizonytalan fejlődése mellett ily hosszú időre előre nem kaphatott. Emberben, élelemben támogatásra sehonnan nem számíthatott. Pedig a Taborában minden erőlködés latbavetésével készletbe jutott élelem napokra is alig volt elég. A haderő tekintetében pedig bizonyosra volt vehető, hogy az átmenetileg bár visszahúzódott két belga oszlop hamarosan érintkezést talál egymással — alig 30 kilométer választotta már csak el egyiket a másikatól — és közös támadásra indul, amelynek kerek 1800 fegyvernyi, rozs-szul táplált csapatunk ellenállni nem tud. Tabora végsőig menő védelmezését és a harcnak a városba való bevitelét az ott messze vidékről összpontosított európai asszonyok és a kórházakban fekvő betegek- és sebesültekre való tekintettel, akiknek a hely végső menedéke volt, el kellett kerülni. Magának a városnak átadása, amelynek harcban való eleste legjobb esetben már csak egy-két hét kérdése volt, így határozattá vált. A városon túl új állást foglalni és további ellenállást ott kifejteni, élelmezési okokból nem volt lehetséges, mert a termékeny Unyanyemba nyugati és északi része már ellenség kezében volt, nem is számítva, hogy a csapat számára történt rekvirálások és a harcok folyamán sokat szenvedett. Taborától délre és keletre pedig a termékeny föld a városon túl alig terjedt egy-két napi járóföldre, melyen túl rengeteg myombo-erdők következtek. E vidéken tehát a szüntelenül harcban álló csapatnak és több ezer teherhordóból álló kíséretnek élelmezése reménytelen volt. Távolabbi termékeny vidékre kellett a harc színterét áthelyezni. Mérlegelésre került a lehetőség, hogy az egész csapat ismét áttöri az ellenséges vonalat észak felé, a termékeny és sűrűn lakott Ruandába vonul és ott fejt ki, távol minden összekötetéstől és megfosztva a támogatás minden lehetőségétől, további ellenállást, amíg lőszerkészlete engedi. Ez esetben a keleti és nyugati csapat külön-külön, az erőegyesítésből folyó kedvezőbb kilátás nélkül folytatták volna a harcot. E terv nem volt elfogadható.

Egy másik vált határozattá, amely szerint a csapat a belgáktól elvonul, a Taborától délre elterülő vadont átszeli, majd a keleti csapatokkal érintkezést keres és ezekkel vállvetve, bár kevésbé termékeny és gyéribben lakott területen értékesíti még meglévő harcképességét.

Tíz ehhez szükséges előkészületek megtörténtek. Hmi készlet még élelemben, bennszülött szövésű askari-ruhákban, hadiszerben s egyebekben megvolt, még közlekedő egyetlen vonatkon a Taborától keletre fekvő Igalula állomásra kerültek. A nyugati csapatok számára régebben és újabban vásárolt és rekvirált 5000 főnyi vágómarhát útbaindították délkelet felé. A vasúti műhelyekben levő gépeket hasznavehetetlenné tették, aminek közvetlenül elvonulásunk után az utolsó mozdonyal és vasúti kocsikkal is meg kellett történnie. A fontosabb gép- és kocsirészeket éjjel a „pori“-ban kellett helyvázlatok készítése mellett elásni. H kormányzó júliusban ideiglenes székhelyét, Taborát elhagyván, hogy a főparancsnokhoz csatlakozzék, megjelölte a nyugati csapatok megszállta területre helyettesét. Ennek kellett a város polgári lakosságát átadni. A bukobai áttörési harcok után hozzám csatlakozott és Taborában betegen hátramaradó tüzérszázados pedig a katonaszemélyek átadására kapott megbízást. A katonaszemélyekre, akik között betegeken kívül a táborai hadifogolytábor néhány európai őre is volt, különös sors várt. Nyilvánvaló volt ugyanis, hogy a város átadása után az őrizetükre bízott angol és belga hadifoglyokkal szerepet kell cserélniök.

A lulangurui és itagai csatákban vereséget szenvedett belgák csakhamar erőt gyűjtöttek és három nappal utóbbi ütközet után szeptember 17.-én ismét érintkezésben álltak velünk, ami többrendbeli csatározásban jutott kifejezésre. Másnap délután előőrsön lévő saját csapataink kaptak parancsot támadás színlelésére, melyben a hajóágyú is közreműködött. De e támadás már csak elvonulásunk leplezése volt. alkonyatkor megérkezett a parancs, hogy a századok a sötétség beállta után, a kellő biztosító csoportok hátrahagyásával, adott terv szerint a város széleire vonulnak, ahol három oszlopban megindulnak délkelet felé. A hajóágyú tüzérsége parancsot kapott, hogy az üteget csekély lőszerrel eltüzelése után robbantsa fel, ami felügyeletem alatt nagy alaposággal végre is hajtattott.

A kivonuló csapatok jobb oszlopa, Wintgens vezetése alatt, azonnal megkezdte a menetelést délkeletnek, a bal oszlopnak v. Langenn alatt a Taborától 100 km.-re keletre fekvő és ellenségtől még ment Malongwe állomásig vonaton kellett mennie és onnan déli irányban, Itumbá-ba menetelnie, a középő, melyben a 7. tartalékszázad is menetelt és melynek élén Wähle tábornok állott, az elindulás másnapján korán reggel ért vasúton Igalulába, honnan ugyanaznap délben megindult délkeletnek, Itumba felé. Ott kellett Langenn csapatával találkoznia és mindhárom oszlopnak a Nyugati Parancsnok, Wähle tábornoktól ott megjelölendő további cél felé továbbhaladnia.

XV. A nagy menet. — Új ellenséges vonalak között. — Végre összeköttetés a keleti csapattal.

Egy napi járórútból, egy éjszaka sötétjéből és myomboerdők lombjából szőtt fátyol takart el a Taboránál álló nyugati és északi belgák elől. Ismét ránk borult a mérhetlen rengeteg. Vadon, amelyet antilopok, páviánok és egyéb vadak népesítenek, de amelyben emberi lelket keveset látni. Négy-nyolc órai távolságban egy-egy tisztás, melyen egy, két, néha három kunyhó lakói tengetik kevés mtama-, tengeri-, bab- és édesburgonya-termelésből egyhangú életüket. A rengetegen át vezető ösvénynek e szerény kis állomásai mégis igen nagy fontosságúak voltak. Mert nélkülök e vízben szegény vidéken, ahol májustól októberig az ég a szikkadt talajon meg nem könyörül, a karaván szomjan halhatna. Vizüktől ered a jelentőségük. Élelmet e helyek alig-alig tudtak nyújtani. Ennek szállítása a Taborában megmaradt kis készletből a hadtápiintézet feladata volt, amely tőle telhetőleg ellátta nehéz kötelességét. Tartalék élelemdag nem volt, de ennek előkészítésére már előreindult egy kis különítmény a népesebb Itumba vidékére. Kilenc napig kígyózdott a kanyargó erdei ösvényen a karaván, kilencszer szállt táborba déltájban, hogy másnap jókor ismét útrakeljen, míg Itumba nyíltabb és sűrűbben lakott vidékét elérte. Volt sürgés-forgás az itt tartott néhány napi pihenő alatt, melynek folyamán v. Langenn őrnagy oszlopa is megérkezett. Élelembeszerzés, mtama-örlés, a három napi tartalék-adag elhelyezése adta munkához járult még a pihenőt már rég-

óta nem élvezett legénység tisztálkodása, lerongyolódott ruházatának és szerelékének javítása és sok egyéb munka. Itt lett ismeretes a századparancsnokok előtt a menet további iránya és legközelebbi célja is, aminek megemlítése előtt azonban rövid pillantást kell vetnünk a keleti csapatok harc-szintereire.

Lettow a Deventer parancsnoksága alatt Kondoa-Iranganál álló és mindjobban felgyülekező angolokat májusig számos ütközetben feltartóztatta ugyan, de ekkor egy véres éjjeli harc után, melyben ő volt a támadó, visszavonulásra kényszerült. Míg csapata főreszével a Kilimanjaro keleti vidékéről délfelé nyomuló angol zöm elé vetette magát, addig Deventer, akinek a hátrahagyott csekély német csapat sok ellentállást nem nyújthatott, július havában elérte a központi vasutat és ennek egy részét hatalmába ejtette, miáltal, mint említve volt, a nyugati csapatokkal való összeköttetés megszűnt. A német zöm szüntelen harcok között lépésről-lépésre szintén kénytelen volt visszavonulni, úgyhogy 1916. szeptemberben a központi vasút egész hossza ellenséges kézre került. A németek kezén már csak a gyarmat déli fele maradt meg.

Másrészt még Taborából való elindulásunk előtt vettük a hírt, hogy egy további angol oszlop, mely a Nyassa tó északi partján 1916 májusában nyomult be a gyarmat területére, a vele szemben álló két századunkat szorította vissza és ismételt harcok után Iringát elérte.

Iringa város, melynek erődje már békében a 2-ik tábori századnak szolgált állomáshelyül, Uhehé-nek, egy termékeny és aránylag sűrűn lakott földnek, a földműveléssel, főképp pedig marhatenyésztéssel foglalkozó harcias mhehé-k országának volt főhelye. Itumbába érkezünkkor már fel volt tehető, hogy az Iringát megszállt ellenség az angol zömmel összeköttetést állított helyre és Irringa termékeny vidékének minden fontosabb pontján erődítéseket létesített.

Iringa bevétele tehát nemcsak ételmet ígért a nyugati csapatnak, de fontos stratégiai sikert is, amennyiben a Nyassától a központi vasútig nyúló angol támaszvonalak kettészakadását is jelentette.

E város megtámadását és bevételét tűzte ki tehát céljául Wähle tábornok, amire Itumbából mind a három oszlopnak parancs adódott. A támadás napjául október 26.-át jelölte meg.

Addig pedig tovább tartott a menet, amely fáradalmak és a fokozódó inség következtében mind szomorúbb alakot öltött. Az Itumbában a vidékről összegyűjtött élelem csak néhány napra volt elegendő. A naponkint elért egy-egy kis falu lakói a katonaság közeledtére, amiről idejében szoktak kémjeik révén értesülni, elmenekültek. Hogy mi hajtotta őket, ki tudná megmondani? Talán az aggodalom, hogy élelmük elvesztésén kívül szükség idején, a csapatban teherhordói szolgálatra kényszerítik őket, ami gyakran nem volt elkerülhető. Vagy a félelem, mely a gondolatra elfogta őket, hogy vezetőül kell szolgálniuk, aki, mint a vidék ismerője, a csapat élén volt kénytelen menetelni és így hirtelen összetűzéseknél, igaz, néha tűzbe is került. Vagy a városoktól távol élő bennszülött ösztönszerű félelme a közeledő fegyveres csapattól? Bárhogyan lett légyen, a tény az volt, hogy naponkint elhagyott falvak fogadtak. Mert a népnek látszólagos együgyűsége mellett is kitűnő hírszolgálat van. A hegyeken erdei gyümölcsöt kereső, vagy lándzsával, íjjal vadászó, vagy kelepécét állító bennszülött, ha hozzátartozóit fenyegető veszély lát a távolból közeledni, nyomban hazairamodik és a kis falu népét (rendesen túlzott hírekkel) menekülésre készíti. És azok a hegyek tetején hirtelen felszálló füstgomolyok, melyeket gyakran láttunk utainkon, nem lehettek egyebek, mint aminek ítéltük: jelek, a távolabbi falvak értesítésére. Megérkezésünkkor a falvakban található eleség legnagyobb részét torzsán levő tengeriből állott. A 20—30 kg.-os terheikkel napokon át menetelő teherhordóknak a táborbaszállás után megvolt a dolga, kutak kibővítésével, vízfordással, élelem összehalmozásával, tűzifagyújtással, míg a saját tengerijük megfőzéséhez és elfogyasztásához estefelé hozzáülhettek. Vágómarha-állományunk ez időben még megengedte ugyan, hogy a kerek 400 főnyi ételmezési létszámmal bíró századok mindegyikének naponkint két vágómarhát kiutaljanak, de a hosszú menettől lesoványodott jószág szaporátlansága és emellett két fontos élelmicikknek, sónak és zsírnak teljes hiánya lehetetlenné tették, hogy a napi egyszeri étkezés a csapat kellő táplálkozását biztosítsa. Ehhez járult még a ruhapótlás teljes megszűnése. A Taborából Igalulába menesztett és utánunk küldésre szánt vászonöltönyök a szállítmányvezető helytelen beosztása következtében tovább nem mehettek és hogy ellenség kezére ne kerüljenek, megsemmisítették. Az askariknak már

úgyis toldott-foldott egyenruhája teljesen elrongyolódott, a teherhordókon alig volt már egy-egy, övüket körülfogó rongy vagy kéregszövet. Takarók is hiányoztak. Pedig a kezdődő esős időszakban a belföld fensíkjai az éjszakák hűvösek. A megbetegedések száma ezáltal egyre nőtt. Az egészségesebb askarik és teherhordók elerőtlenedtek és részben ijesztően lesoványodtak, a gyengébb szervezetűek pedig megbetegedtek és sokan elpusztultak.

Öszvéreink számát a cece-betegség megtizedelte. A tisztek kivételével, az európaiak kénytelenek voltak gyalog menetelni. A tropikus hőségben heteken át való gyaloglás, rossz táplálkozás, az éji kényelem hiánya, gyógyszereink elégtelensége stb. ezek egészségét is teljesen megrongálta. És e bajokból még továbbiak is folytak. Már Tabora előtt is nagy próbát kellett kiállnia az askarik és teherhordók fegyelmének, akik kis csapatainkkal szemben minden oldalról a túlerővel előnyomuló ellenséget és mindenütt csak szülőföldjük elvesztet látták. A hosszú fáradságos menet a vadonon át kellő táplálék és felszerelés nélkül és a sötét képzelet, melyeket tudatlanság és keserű tapasztalás fejükben a bizonytalan jövőről szült, már most oly követeléseket támasztott velük szemben, amelyeknek a könnyelműbb természetek megfelelni nem tudtak. Itumbától délre ismételten megesett, hogy egy-egy, sőt több askarinak, vagy teherhordónak, reggelre kelve csak hült helyét találták a táborban. Megszöktek és pedig, sajnos, legtöbbször teljes fegyverzetükkel. Az ily könnyelműbb természeteknél a mindig megismétlődő oktatás, biztatás, a táborból való kijárási megszigorítása, semmi nem használt és csak később a keleti csapatokkal való érintkezésvétele és az ezzel némileg megjavuló helyzet volt képes a szökések folytatódását megszüntetni.

A vidék, amelyen Tabora óta három hét folyamán áthaladtunk, kevés érdekességet nyújtott. Széles terephullámok, kisebb-nagyobb dombok, egy-egy sziklás kúp, melyeket mind ugyanaz a végnélküli szálerdő takar be, rendszeren csak naponkint egyszer engedvén helyet 1—2 bennszülött család mtama- vagy tengeriföldjeinek. De az ily szeptember—októberi időszakban a myomboerdő fájának nagyobb része lombtalan (másik része már új, gyengédzöld lombot öltött) és így a tekintetnek nem nyújt oly akadályt, hogy egy-egy domb tetejéről való kilátás az erdei menetelés unalmasságáért néha kárpótlást ne nyújtott volna.

E föld gyér lakossága még a mnyamwezi törzshöz tartozik ugyan, de annak egyik válfaját alkotja, mely az északibb Unyamwezi népétől szorgalom és élelmesség tekintetében kedvezőtlenül elüt. Az aránylag népes falvak helyett itt csak 1—2 házra akad az ember, melyeknek építési módja a mnyamwezi kunyhókétól eltérő. A szalmakúpos kerek kunyhókat itt négyszögletes alaprajzú, lapos földfedéllal ellátott kunyhók helyettesítik. Csak a fal anyaga azonos: egymás mellé állított karók, melyek kívül-belül vastag agygréteggel vannak bevonva. A lapos földtető, az ú. n. tembe-fedél, szintén egymás mellé fektetett gerendákból készül, melyek fölé agyagot hordanak. Ezt arasznyi rétegben felrakva megdöngölik és felszínén oly lejtéssel látják el, hogy az esővíz a tetőn lefolyjék.

Mint a myombo-erdővel borított nagy cserjés területek általában, úgy e vidék is a vad mindenféle fajában bővelkedik. E menet alatt oroszán is többször tett éjjeli látogatást táborunkban és míg általában a tábor szélső tüzei körül nyugovók hirtelen lármája elégséges volt az elűzésére, máskor megesett, hogy éjfél után a szintén tűz körül álló öszvérekig sikerült előresompolyognia. Egy esetben az oroszán már éppen az egyik öszvér farára vetette magát, mikor a közelben melegező bennszülöttől nekirepülő tüzes csóvára és hirtelen kitörő lármára egerutat vett.

Három heti menetelés után az erdőség e hónapból lassan kibontakoztunk és a Ruaha folyó termékenyebb vidékét értük el. De ahova a zordon erdő-övből a mi igyekezetünk irányult, ugyanoda tartott már jóval mi előttünk a Nyassa tó felől előnyomuló angolok igyekezete is, akikkel hamarosan meg is volt első összetűzésünk.

1916. október 11.-én élszázadunk, mely felderítés céljából három napi járóföldre előttünk menetelt, átkelt a Nagy-Ruahán. Saját éle már jóval túl volt a folyón, mikor — a kellő oldalbiztosítás nélkül — a vizén áthaladó századra a folyóparti sűrű ligetben rejtőző ellenség tüzet nyitott. A század kénytelen volt súlyos veszteségekkel az elhagyott partra visszahúzódni.

A szerencsétlen ütközetről vett jelentésre október 13.-án erőltetett menetet kellett teljesítenünk, mely szomorú lefolyásával a nagy menet legemlékezetesebb eseményei közé tartozik.

Napkeltekor, reggel 6-kor indultunk útnak. Hogy 5½ órai menet alatt, moly után Ikorotát, egy 3—4 házból álló telepet

elértük, vízre nem akadtunk, az azon a vidéken csak természetes volt. Reggeltől délig a karaván víz híjján is elmenetel; az utolsó 1—2 óra szomjúságát a bennszülött, még a teherhordó is, eltűri. De az ikorotai vizesgödör, amelynek a továbbmenethez szükséges frissítőt kellett volna szolgáltatnia, szürke iszapjáig kimerülten fogadta a karavánt. Tábori kulacsuk már az askariknak is alig volt, a teherhordók pedig legföljebb 1—1 törékeny kibuyuban vagy egyéb edényben vihettek magukkal egy csekély vizet, mellyel a bennszülöttek szokása szerint, amíg tart, gazdaságosan bánni nem tudnak. Szomjasan kellett tehát a karavánnak a déli rekkenő hőségben továbbindulnia, anélkül, hogy a végtelen sík cserjésen átvezető út víz lelésére csak némi kilátást is nyújtott volna. Két óra tájt már mindenfelé feküdtek az út mentén félig vagy teljesen eszméletlen teherhordók elvetett terheikkel. Az európai biztatására, hogy a víz már nincs messze, hogy szedjék össze minden erejüket, választ ájultság vagy közönyből már nem adtak. Három órakor értem el öszvérháton a következő falut, Ikuakat, ahol akkor már több európai és bennszülött egy kiszáradt patak medrében kútásással foglalkoztak. E munkát egy előző nap előreküldött járőr kezdte meg és némi vizet már napfényre is hozott. A megérkezett askarik és teherhordók, miután a kutak mellett kiosztott vízzel felüdültek, az európaiak vödreit is megtöltve, ezekkel visszaindultak az útra, hogy kidőlt társaikat felüdütsék és terhük továbbvitelében támogassák. Késő estig tartott az elmaradottak és másrészt a jelentések érkezése, hogy ez meg ez a teherhordó, mire a víz megérkezett, már nem élt. Sok jámbor a hiénák étkévé vált, mint ahogy röviddel később, a nagy menet vége felé, sajnos, többször is megesett, hogy nem volt mód az úton elpusztulok eltemetésére.

A fáradságos menetért pihenő nem kárpótolhatott. Éjjel 3-kor tovább kellett indulnunk a Nagy-Ruahánál álló század támogatására, mellyel egyetemben másnapreggel három oszlopban gyalogszerrel, harc nélkül átkeltünk a folyón. Ellenségnek már csak a nyomát találtuk. A gyenge lovas-csapat innen kezdve ellenállás nélkül visszavonult előttünk, úgy, hogy egy éjjelnappali menet után elérhettük Kitissin át Idodjt, egy, az iringai fensík lábánál elterülő nagyobb mhehe-telepet, amelyet lakóitól bár szintén elhagyottan találtunk, de amelynek falazott, kerek éléstáiraiban elegendő csöves kukorica állott rendelkezésünkre.

Idodiból, mely Iringótól két jó napi járóföldre nyugatra fekszik, ismét két oszlopban indult meg két különböző úton a csapat az utóbbi város ellen tervezett támadáshoz. A meredeken emelkedő fensík északi és déli széle körül 3—3 század, míg a Tabora óta külön menetelő Wintgens-féle oszlopnak déli irányból kellett az okt. 26.-ra kitűzött támadáshoz előnyomulnia.

Századom az első oszlop élén menetelt egy napi járással a zöm előtt. Röviddel Idodiból való elindulásunk után ellenséges járőrrel volt összetűzésünk, melynek teherhordói fogságunkba estek. A zsákmányolt élelemnél fontosabb volt az eredménye e teherhordók kihallgatásának.

— Nem szégyenled magad — szóltam az egyikhez —, hogy te a németek embere voltál és most az angoloknak teljesítesz teherhordói szolgálatot?

— De, uram, engem úgy fogtak. el a minap az angolok, hogy a németeknek vittem eleséget.

Meglepődtem. Talán csak a keleti csapatunkat érti!

— Miféle németeknek? Hol vannak a németek?

— Egy részük ott van Ifakaránál, a bomában pedig sokan vannak!

A vidéket ismerő egyik ordonáncom és térképvázlatom segítségével megértettem a helyzetet. A szerint a keleti csapatok egy része Mahengében volt ennek előőrse pedig tőlünk csak néhány napi járóföldre Ifakarában, amely irányban, igaz, ellenséges vonalak választottak el tőle. Ez volt az első hír, melyet a nyugati csapatok a keleti sereg állásáról három havi tájékoztatlan-ság után vettek és nem is késtem jelentéssel együtt a teherhordókat további kihallgatásra az oszlop-parancsnokhoz hátra-küldeni.

Még két járőrharc után, mely századomtól úgy európaiakban, mint askarikban ismét áldozatokat követelt, Iringától egy napi járásnyira északra állást foglaltam Mlowa falunál. Két nap után ide menetelt az oszlop hátramaradt zöme is és másnap mind a három század megindult Iringa felé. Végtelen szalagkép kígyózott fel a karaván a több száz méter magas fensík lejtőin vezető út hosszán. Szürke tövisbozót és csenevész fák szürke, lombtalan koronái egyhangú szőnyeggé folytak össze, mely a meredek hegylejtőket végig, ameddig csak a völgyeken át a szem ellátott, betakarta. Csend ült az egész vidéken és le egész

Mlováig és azon túl a messze lapályon sehol egy lélek, sehol egy hang. Baljóslatúnak tetszett a nyugalom. A gondolatok a múlt egy gyászos eseményére szálltak vissza. E vidék lakói, a harcias mhehek voltak 1891-ben, kik nem messze innen bozótban elrejtözve, a Zelewsky főparancsnok vezénylete alatt haladó gyarmati hadsereget hirtelen megrohanták és a vezérrel együtt majdnem egy szálíg felkoncolták, még mielőtt a fegyver használatára időt nyert volna. A mhehek támadásától ugyan a csapatnak ezúttal tartania nem kellett. Legfeljebb egyes elmaradozók, vagy kisebb csoportok ellen irányulhatott az. Parancsnokunk mégis kényes helyzetben volt.

Déli oszlopunkkal és Wintgens hadával, melyeknek más-más oldalról kellett Iringa megtámadásában résztvenni, Idodiból való elindulásunk óta elveszett az összeköttetés. A legjobb kilátást ígérő csúcsokon, Mlowa és ftdzihe tájékán hiába kerestünk heliografikus üzenetváltást. Kiküldött járőrök is eredménytelenül tértek vissza. Pedig a támadásnak parancs szerint együttműködésben kellett megindulnia. Ez elszigeteltségben az oszlopparancsnokra nehéz döntés várt. Végre hosszas, eredménytelen tapogatódzás után elhatározta, hogy az Itumbában kapott parancsot teljesíti. Október 24.-én az oszlop átlépte a sziklás ágyában zuhogva rohanó Kis-Ruahát és másnap elindult az Iringától már csak háromnegyed órányira fekvő Urolesi falu felé, ahol korábbi parancs szerint a támadás reggelén állnia kellett.

Széleshátú nyílt terephullámok, elszórt falvakkal, terjedelmes mtama-földekkel jelezték Iringa közelségét. De az elmaradhatatlan erdő sem hiányzott, bár az afrikai rengetegektől eltérő kisebb foltokban, melyek bozóttal s földekkel váltakoztak. Hm a Ruaha-völgy talajvize megtartotta őket még ez időszakban is zöld pompájukban.

Ily zöldelő bozóton haladt át 25.-én reggel az oszlop éle, mikor hirtelen legelésző lovak csoportja tárul elébe. Lovai csak az angoloknak voltak. Tehát ellenség. Néhány egyes fegyverdörrenés hirtelen megtöri a csendet, majd rázúduló ropogás, gépfegyverkattogás és megkezdődik az ádáz harc egy ellenség ellen, melynek mindvégig nyoma sem volt látható, de amely nyilván a nem messze levő hegyoldal szikláit közt elrejtözve és fegyvereink füstgomolyaitól tájékoztatva, biztos kézzel osztja a halálos fejlődéseket. Alkonyat tájig tartott a küzdelem, amikor

is az ellenség, úgy látszik, átkaroló műveletünkre láthatatlan úton visszavonult. A tűz megszűnt és a sötétség beálltával el- esetteinket a zöld bokrok alján helyeztük örök nyugalomra. A súlyos veszteségek egyrészt és az elszigeteltség másrészt rá- bírták azonban az oszlop-parancsnokot, hogy egyelőre maga is visszavonuljon és biztosabb állásból várja meg a másik két oszloppal való összeköttetés helyreálltát és a támadásra való közvetlen parancsot.

Ez ütközet után sebesültjeink száma, akiket már a Ruaha- parti ütközet és a néhány járőrharc óta magunkkal vittünk, annyira megnövekedett, hogy a még hozzájuk járuló betegekkel együtt továbbvitelük teherhordók állandó hiánya miatt lehetet- len volt. Módot kellett tehát találni más ellátásukra, arcvona- lunk, amely mögött tábori kórházakat lehetett volna biztonság- ban rögtönözni, a táborai harcok óta már nem volt. Minden időben, minden oldalról ellenségre kellett számítanunk, mind- addig, míg a keleti csapatokkal szoros érintkezést véve, azok arcvonalában állást nem foglalhattunk. Ily viszonyok között tehát nem maradt egyéb hátra, mint a sebesültek és betegek ápo- lására az ellenfél emberies segítségét igénybe venni, akinek az ehhez való személyzetén kívül gyógy- és kötőszer, mint minden egyéb hadiszer is, bőven rendelkezésére állott, vagy aki szük- ség idején Angliáig visszanyúló pótlási vonalaihoz fordulhatott. De ennek a segítségülhívásnak technikai nehézségei voltak- A sebesülteket Parlamentär útján az ellenfélhez küldeni? Akkor velük együtt teherhordóink is fogságba esnek, akiket pedig nem nélkülözhattunk. És még ennél komolyabb hátránya is lett volna e megoldásnak. Mert a lovassággal rendelkező ellenfélnek az átadás helyétől kezdve csak a nyomok után kellett haladnia, hogy tetszőleges erővel hátunkba essék, nem is számítva a teher- hordók vagy sebesült bennszülöttek nyújtotta talán nem is szán- dékos adatokat erőnkéről és menetirányunkról. Másik megoldás is lehető volt: a sebesülteket a legszükségesebb ápolószemélyzettel, élelemmel és fegyveres fedezettel a bozót vagy erdő valamely alkalmas helyén azzal a paranccsal hátrahagyni, hogy elvonu- lásunk másod-harmadnapján kérjék Parlamentär útján az ellen- féltől kórházba szállításukat. Ez eljárással szemben is komoly aggodalmak merültek fel. A bennszülött askarik hűségében kételkedni okunk nem volt, amíg ezek előljáróik keze alatt és

fegyveres társaik között érzik magukat De vajjon hogy fog viselkedni a magukkal tehetetlen európai és bennszülött sebesültekkel szemben a fedezetükre hátrahagyott néhány fegyveres askari, ha a fegyvelmező kéz alól hirtelen felszabadul? És hogyan fog viselkedni, ha netán bennszülöttek a várakozás ideje alatt a sebesült-telepre bukkannak és nagyobb csoportban megtámadják? A századoknál még megmaradt kevés európaiból fedezetet vezényelni, a csapat érdeke épen nem engedte. Ezek a fegyelem fenntartására, harcban való vezetésre és járőrparancsnoki szolgálatra nélkülözhetetlenek voltak. Mind e megfontolások sötét árnyékot vetettek az átadandó sebesültek sorsára. És mégis, minden latolgatás után, utóbbi eljárás felé hajlott a mérleg. Megtörtént minden előkészület. Az átadandók névjegyzéke, betegségük leírása, az iringai angol parancsnoknak címzett levél, mely emberiségre hívja fel a német sebesültekkel szemben, átadtak a szintén hátramaradó európai betegápolónak, aki, miután éppúgy mint a fedezeti katonák, minden elgondolható eshetőségre kioktattott, parancsot kapott, hogy elvonulásunk után 24 órára a betegek elszállításához szükséges lépéseket tegye. Ezek után a kis beteg-telep sorsára maradt az erdőben, a csapat pedig megkezdte visszavonulását.

Már ismét Ndzihében voltunk, mikor Wähle tábornok egy járőre a hegyek között való hosszú keresés után végre ránk bukkant és a parancsot átadta, mely szerint úgy a déli oszlop, mint Wintgens csapata harcok következtében késik, minek folytán Iringa megtámadásától el kell állani és hogy oszlopunknak is kerülő úton az Iringától délnyugatra fekvő Madibirába kell vonulnia, ahol további parancsig állásban maradva élelembeszerzésről kell gondoskodnunk.

Idodiba visszatérve a harcoktépte oszlop három százada két századdá olvadt össze. A 7.-ik tábori- és 7.-ik tartalékszázad parancsnokságom alatt összevonódott.

Innen kezdve a további menet a keleti csapatokkal való egyesülésig — egy fáradtságban kimerült, nyugalmat nem élvező, éhséggel küzdő és ismételten harcra kényszerülő lerongyolódott csapat kálváriajárása volt. Szomorú képek egész sora maradt a nyomában.

Az idodi-i táborban ültem este a sátram előtt égő tűznél — egyéb világitásunk már igen szűken volt —, mikor egy csontig

soványodott bennszülött áll elem roskatag léptekkel és zavaros beszédbe kezd. Ismeretlen volt. Odahívott ordonáncaim sem tudtak kilétéről valamit mondani. De beszéde töredékeiből lassan valószínűvé vált, hogy a falu elmenekült lakóinak egyike — aki már régebben, vagy a rejtkehelyen való nélkülözés következtében esztét veszttette, — tért vissza a sötétben, hogy az európai él álljon és betevő falatért hozzá nyújtsa ki lesoványodott kezét. Mert az európai, könyörületes, meg nem tagadja. Ordonáncaim tüzéhez ültettem és adattam neki, ami volt, egy cső sült kukoricát De az éhségtől elernyedt gyomra, úgy látszik, nem bírta a munkát Éhen elaludt a jámbor a tűz mellett Másnap reggelre pedig nyoma veszett.

A csapatnak indulnia kellett. Az út mellett először tűntek fel elpusztult teherhordók meztelen hullái, melyeknek mellkasában vagy beleiben férgek milliói hemzsegték. Éhség-, fáradság- vagy betegségtől kimerülten elmaradtak az előttünk haladt déli oszloptól és a fűben pihenést keresve várták tehetetlenül Isten rendelését. Ahol csak tettem, hátrahagytam Kommandót eltemetésükre.

Sűrű, átláthatlan tövisbozótton vitt az út keresztül. Egy helyen a keskeny ösvényről még keskenyebb vezetett az oldalba. Az oda kilépő askarik csodálkozása odavonz. Fészek volt, de nem madár-rakta. Emberek fészkeltek ott még néhány perc előtt. A faluból menekült bennszülöttek véltek az áthatolhatatlan bozót ölen biztonságot lelteni. Odacipelt élelmük félig megőrölve, félig sütés közben ott maradt a tűz körül rongyokban, ócska vékákban vagy a földön. Hallván a csapat közeledését, csak a pusztá életük megmentésére gondoltak. Féltékenységük megfontolásra, hogy nem ellenség közeledik, hogy bántódásuk nem lehet, időt nem engedett. Es ki tudta volna a csapat szintén éhező összes teherhordóit a kilométerre nyúló karavánban meggátolni, hogy még e gazdátlanra vált csekély élelmet is el ne tulajdonítsa! Ezer-szer ismétlődött meg minden parancsnok lelkében a kötelesség-tudás harca a könyörülettel. A védtelen bennszülöttek oltalmazásával mindig szembehelyezkedett az országát a legelkeseredettebb harcban védelmező csapat érdeke. Nem a németek durva erőszaka taposta e népet, mint azt a szövetségesek állították, hanem a németek példátlan kötelességteljesítése, mely a rábizott föld védelmét bármily hatalmas ellenséggel szemben is a végsőig viszi.

Madibirában jutott négy napunk, hogy termékeny környékről némi élelmet gyűjtsünk össze. Tengeri és kevés mtama volt, melyet, amennyire az előőrs és járőrszolgálat és az erődítési munka az eleségösszehordás mellett megengedte, meg is öröltünk.

Madibira bencésrendű misszió-állomás, melynek a hittérítőktől emelt zsindeyes tetejű csinos temploma és épületei a környezet terebélyes, sötétzöld ernyőákái között festői szép képet nyújtanak. Az a patakszelte lapály, melyen a hittérítő-állomás épült, több kisebb-nagyobb bennszülött telepnek is nyújt helyet. A Nyassa felől ide nyomuló angolok a német nemzetiségű hittérítőket fogolytáboraikba szállították el és ennek következtében, vagy már előbb elmenekültek a közeli falvak bennszülöttei is, akik nagyrészt keresztények voltak. Az angolokat jól épített erődítéseikből az odaérkező Wintgens kiverte ugyan, de a hittérítők és bennszülöttek telepei üresen maradtak és miután élelemgyűjtésre neki is szüksége volt, a később érkező oszlopunk számára sok már nem akadt.

Miután Wähle tábornok és Wintgens százados Madibira és Iringa között még több sikert aratott az angolokon, melyek folyamán számos foglyot és tekintélyes zsákmányt ejtettek, az ellenséges vonalak többi támaszpontjai ellen kellett fordulnunk. A Myassától íringába vezető főúton fekvő Malangali és Lupembe falvak közelében egy-egy fontos pontot erődített meg és tartott megszállva az ellenség. Míg Wintgenst az utóbbi bevételével bízta meg a Wbh., maga Malangali alá vonult és odarendelte a v. Langenn őrnagy parancsnoksága alatt álló már most csak két századerejű oszlopunkat is. Nov. 8.-án délután a Wahle-oszlop ágyútüze vezette be a harcot. Alkonyatkor érkezett oszlopunkból századom azonnal a tűzvonalba rendelődött. Teljesen sík területen készültek az angol földművek, melyek előtt 2—300 méternyi sávban az előterep tisztára le volt tarolva. A Wahle-oszlop három százada ez előterep szélén állott tűzharcban az erőddel. Az alakított ostromgyűrű századom beékelésével bezárult. De az előnyomulás megakadt. Megállapodtam a szomszéd századdal, hogy az est beálltával kürtjelre, melyet, minthogy századomnak kürtöse már nem volt, az ő kürtösének kellett fújnia és melyet ci másik két századnak át kellett vennie, rohamra indulunk. A megadott parancsra híven el is fújta a bennszülött kürtös a

„Kartoffel-supp“-ot és két századunk jó száz méterrel előre is tört. De több nem is volt, ami a megállapodásból megvalósult. Mert a másik két század nem mutatkozott hajlandónak a rohamra,, nem lévén rá parancsa, a holdvilágnál jól látó ellenség pedig gépfegyvereivel kis távolságra a rohamozók sorában oly aratást tartott, hogy több európai és sok bennszülött katonánktól kellett megválnunk. Jelentést küldtem a harc vezetőségéhez, hangsúlyozván az általános roham szükségét. És 9 óra tájt meg is jött a parancs. E szerint pontban éjfélkor kellett egy szalmakunyhónak, mely a Nyugati Parancsnok messze látható dombján állott,, lángba borulnia, e jelre pedig mind a négy századnak egyszerre rohamra mennie.

Fényesen sütött le a teli hold az éjszakai küzdelem színterére. Földhöz lapulva feküdtünk az angol földmű glacis-ján,, az előrement részek már csak 100—150 méternyire az ellenségtől. Az erődből csak az árkokon belül álló agyagkunyhók voltak láthatók, melyek egyike délutáni ágyútüzünktől meggyuladt. Üszkös romjai és parázshalma között még fel-felcsapott egy-egy lángnyelv. Egyébként semmi nem volt megkülönböztethető». Sem földmű, sem ellenség, sem akadály az árkok előtt. Csak a néha meg-megújuló heves tűzben a fegyvertorkok lángja.

Hűvös volt. Malangali kerek 1600 méter magasan fekszik a tenger fölött. Ily magasságban a száraz évszak végén éjszakánként erősen megcsapan a hőmérséklet. Fáztunk a könnyű vászonöltönyben, Amellett éhezünk. Előző nap délben ettünk utoljára. „Tíz igaz, hogy keveset!“, mondta volna Petőfi. Fárasztó menettel töltöttük a napot, és harccal végeztük. Kimerült idegzettel vártuk az éjféli roham idejét.

Ekkor felcsillant az éjszakában a megállapított tűzjel. Talán még nem látható mindenünnen. Már lángok csaptak fel, de nem mozdult semmi. Majd teljes lánggal égett s a holdsütötte csatárok még mozdulatlanul feküdtek. Egy lassankint elhamvadó szalmakunyhó leégése, igaz, nem volt alkalmas jel az egyszerre való felugráshoz. De a roham mindamellett el nem maradhatott.. Már most mégis csak vezényszóra lehetett indulni, amit pedig az ellenség ily közelében el kellett volna kerülni. Hangos parancszavamra pokoli tűz az ellenségtől, mellyel egyidejűleg felugrik a rajvonal két szomszédos része, a többi fekvé marad. Egy iramodás, néhány ember elbukása és ismét feküdtünk. Viszonoz-

tuk a golyózápport A máskor oly csendes afrikai éjszaka, mér-földekre puskaropogással volt telistele. Majd ismét csak elnyugodtak a fegyverek. Hátramentem a tartalékhoz, hogy fedezetben kézilámpás mellett jelentést írjak a roham eredményéről. Századom veszteségét hozzá megadtam. Erre nagy vártatva megérkezett a parancs, hogy az ellenséges állás fontos pontokon hagyott őrségekkel tovább körülzárva tartandó, a századok pedig észrevétlenül húzódjanak vissza fedezékekbe.

Ott voltunk másnap is, mikor hirtelen megjelent egy ellenség, hihetetlen irányból, hihetetlen alakban, amilyennel a századnak a hadjárat folyamán még dolga nem volt és amilyenről a bennszülöttek bár elbeszéléseinkben itt-ott hallottak, de soha elképzelni nem tudtak, megjelent fölöttünk tompa morgással egy ellenséges repülő. Légi bombák ellen fedezékünk sehol nem volt. Nagy sietve kellett askarikat és teherhordókat a maguktartására kioktatni. „Ndege! Ndege“! (madár! madár!) hangzott a vészes kiáltás mindenfelől. De hiába ujjongtak sáncaik mögött a 24 órai harcban szintén kimerült angolok, hiába üdvözölték terebélyes kalapjaik lóbálásával megkönnyebbülést hozó bajtársukat, állásaink oly közel voltak a földművekhez, hogy saját honfitársai veszélyeztetése nélkül, bombázásba nem kezdhettek és így a rémületkeltő „ndege“ harcainkban való első feltűnése veszélyt nem hozott.

A Nyugati Parancsnok reménye, hogy a szorosan körülzárt ellenség ivóvíz híján kénytelen lesz megadni magát, még a következő nap sem teljesült.

E helyett egy igen öröndetes jelentés érkezett, melyről a kimerült csapatok hamarosan parancsban értesültek, hogy t. i. a Wintgens-oszlop egy messze kiküldött járőre a keleti csapatok egyik különítményét elérte és vele a — bár még távoli — összeköttetést helyreállította.

Talán az erre való igyekezet, talán az angolok gyors magukmegadásában való csalódás indította Wähle tábornokot, hogy Malangali további körülzárását csak egy századra bízza, a többivel pedig Lupembe alá induljon, ahol Wintgens oszlopának már meg kellett érkeznie.

Afrikában eddig nem látott szép földre értünk, Ubenába. Teljesen nyílt, síktetejű dombhátak, melyek között mély bevágású völgyekben patakok kristálytisza vize csörgedez. A tekintet

szabad a szélrózsa minden irányában. Egy-egy kis házcsoport,, zöld koronájú magányos fák, azonkívül pedig legelő, ameddig a szem ellát. Állattenyésztésre és földművelésre teremődött ez a fold. És lakói, a mbenák, szorgalmasan űzik is mindkettőt. De most nem volt látható se lakója, se marhája és ami szomorúbb volt, a házcsoportokban élelem sem. Mivel pedig az éhségtől mindjobban sýnylödő csapatnak a betevő falatot meg kellett szerezni, mindjárt a táborbaszállás után széles határba kommandókat kellett szétküldeni. Átkutatták a kunyhókat és a völgyekben elrejtett kis éleltárokat, de mikor estére megtérve, a gyűjtést összerakták, kitűnt, hogy a több órai fáradozásnak alig volt eredménye.

Az ötödik napon immár hallatszott a Wintgens ágyúinak dörgése és gépfegyverei kattogása és másnap délben Lupembe előtt álltunk. Wintgens csapatának már csak részei voltak ott,, a zöm elvonult. Ő sem járt szerencsésebben, mint mi Malangalinál. Többször indult rohamra az erős földművek ellen, egy részüket már be is vette, de oly súlyos veszteségeket szenvedett,, hogy a további ostromtól el kellett állnia. Két nap után pedig,, melyet itt-ott ágyú- és fegyvertűz tett hangossá, a sötétség beálltával mi is utána vonultunk, hogy a keleti csapatok felé az utolsó lépést megtegyük. Ez is hosszú lépés lett, tele fáradtsággal.

A vidék megváltozott. A széles dombhákatat Ubena e déli részén sűrűn egymás mellett meredeken emelkedő dombok váltják fel. Közöttük mély bevágású, kanyargó völgyek. Különös tájkép. Pusztahátú zöld dombok labirintja, ameddig a szem ellát. Egy kupolatenger. De amily megkapó a táj, époly fáradtságos a rajta való járás. A meredek lejtőkön lefelé a teherhordóknak“ alig van megállásuk, felfelé pedig utolsó erejüket veszi igénybe a kapaszkodás. A gyengébbek, úgy az askarik, mint a teherhordók, csontig lesoványodtak. Bár Lupembe közelében ismét számos-sebesült és beteg európaít és bennszülöttet hagyunk vissza az ellenfélnek való átadásra, éhség és fáradtság új betegeket támaszt, akik mint csontvázat kísértetiesen vonszolják magukat a karavánban. Szemük üregében már a halál ül. A délutánonkinti orvosi vizsgálat is tehetetlen. Naponta többen lehelik ki lelküket az útszélen. Hevenyészett sírásásra mindenütt visszamarad két-három askari.

Egy napon öreg este lett, mikor táborba szállhattunk. A novemberi esők kezdődtek. Borús ég alatt koromsötétben

kapaszkodtunk az utolsó hegyre. Dörgött és vakító villámok kápráztattak, majd zuhogó eső kezdődött, mire fenn voltunk. Eső és sötétség takart mindent. Berendezkedés lehetetlen volt. Minden igyekezet, hogy tüzet rakjunk, eredménytelen maradt. ríki megállt a helyén, egy gomolyag kimerült ember és várta az eső megszűntét. De a tropikus eső tovább zuhogott, a villámok tovább kápráztattak. Alva várakoztunk. Majd fáradtan leültem egy mellém letett ládára, köpenyembe húzván fejemet. De az eső csak tovább szakadt. Lefeküdtem a vízben úszó földre. Mellettem a fekete ember-gomoly előbb-utóbb ugyanarra szánta rá magát. És az eső tovább zuhogott. Összehúzódva, dermedten feküdtem. Örökkévalóság volt az éjszaka. És csak tovább szakadt Szürkült, mikor az eső özönlése megenyhült. Dermedt, zsibbadt tagjaim kinyújtva, hálát adok az Égnek az éj elmúlásáért. Soha még ily teljes-tökéletesen átázott ruhában fel nem ébredtem. Körülnézek. Mellettem meztelen teherhordók. Egyet hiába keltegetnek. Megfagyott. Másik is. Harmadik. Két századból nyolc teherhordót ölt meg kellő táplálkozás és takaró híján a hideg.

A teherhordók hiánya pedig az európaiak csekély holmijának további csökkentését tették szükségessé.

De nagy is volt az öröm, mikor egy este — hátsó század lévén a táborban — az őrség egy járórt vezet hozzám, melynek parancsnoka, egy tengerész-főhadnagy, előadja, hogy ő a keleti csapatoktól jön, hogy összeköttetést létesítsen a nyugatiakkal és hogy Kraut őrnagy, aki kiküldte, Lupembétől délre van jó hegyi állásban az angolokkal szemben. Hadtápállomása pedig Massagáti, ahol pihenés mellett élelem vár ránk, tőlünk három-napi járással elérhető.

Másnapra kellemes meglepetés várt.

Elénk küldték az első rizst! Századonkint csak öt terhet, de rizst! Luamatában pedig a századok maguk arathatták a rizsnek hegyeit! Massagátiban meg ismét rizs és amellet pihenő abban a tudatban, hogy jól biztosított arcvonal mögött vagyunk! Hogy nem kell mindig minden bozót mögött ellenség felbukkanására készen lennünk! Hogy szalmakunyhókat hevenyészhetünk! Hogy a betegek álló kórházban pihenőt és kezelést élvezhetnek! Tízheti fáradságos menet, nélkülözés és harcok után oly megnyugtató volt e tudat, mint a viharverte hajósra az öbölbe

való behajózás. Tíz napig tartott. A magam századára nézve, igaz, egyetlen nap levételével hídépítéssel telt a Muyera folyó felett, de legalább elfogadható élelmezés mellett és az arcvonal mögött. Azután ismét szolgálat következett az arcvonalban Lupembe-vel szemben, Afrikánál. A harcokban összezsugorodott D század Massagátiban feloszlott és egy részével századomat gyarapította. Szükség is volt rá. Néhány nap múlva új angol táborok keletkezését láttuk a távol hegyeken. Tartalékok érkeztek nagy számban a Nyassától nyugatra fekvő Rhodesiából. Karácsony estéjén kezdte meg előrenyomulását az ellenfél és előőrseinkkel már ekkor harcba jutott, míg állásaink ellen az általános nagy támadást az első ünnepnapra hagyta. Ismét harcok következtek, amelyekben innen kezdve naponkinti légi bombázásra is számíthattunk. Ellensúlyozására repülők nem volt, de elegendő szerszám és ember is hiányzott fedett, jó állások készítésére. És így ismételten áldozatokat követelt a harc Ishalalánál s a négynapos harc Dodominál. De visszakényszerültünk. 1917. január 12.-én a kiwamboi misszió-állomás mellett vívott harcban még egyszer sikerült az angol előnyomulást visszaszorítani, majd ismét hátsóbb állásba kellett vonulnunk.

Az esős évszak is előrehaladt. A vidék számos hegyi patakja folyókká növe zúgott végig sziklás medrében és a számos menetakadály, amelyet alkotott, helyet kért a taktikai számításban. Még inkább pedig a Ruhudje, a Rufiyi egyik forrásfolyója, mely a mögöttünk vonuló széles lapályának elöntésével fenyegetett. A Nyugati Parancsnok utasítása szerint az ellenséges nyomás elől e folyó mögé kellett visszavonulnunk. A főparancsnok, akivel már most telefon- és staféta-összeköttetésben álltunk, egyebek közt e folyó mintegy 200 kilométernyi szakaszának védelmét jelölte meg a nyugati csapatok feladataul.

1917. jan. 15.-én leereszkedtünk az ubenai hegyekről és egy éjszakai menet után hajnalban Mkapiránál átkeltünk — gyalogszerrel, az európaiak csónakban — a folyón. Túlnan új földön voltunk, Ungoniban, a harciasságukról híres goni-k országában, ahol újabb nélkülözések, de érdekes tapasztalatok is vártak.

XVI. Táborozás az esős évszakban. — Wintgens vállalkozása. — A blokádtörők. — Önsegély.

Az 1916-ik év folyamán a német nagy gyarmatbirodalom utolsó harcosa, Német-Kelet-Afrika is megingott. 15.000 főnyi serege a kerek 300.000 fegyvernyi ellenséggel szemben, mely kilenc különböző oldalról özönlött a gyarmatba, tartós ellenállást nyújtani nem tudván, egy évvel a nagy offenzíva megkezdése után, 1917 elején kénytelen volt már annyira visszavonulni, hogy csak a gyarmat egyötöd részét tartotta még megszállva. Azt az ötödét, amelyet északon a Ruhudje-Rufiyi, nyugaton a Nyassa tó, keleten az Indiai Óceán, délen pedig a Rowuma folyó határol. De egyes helyeken már ezt az aránylag kis területet is, amely nagyságra Nagy-Magyarország felével lehet egyenlő, kikezdték a három szövetséges ellenség csapatai.

Mindamellett az a körülmény, hogy a nagy esőzés beálltakor a német főparancsnok még az utolsó darab föld védelmére készülődött és a gyarmat végleges eleste még további küzdelmet helyezett kilátásba, nagy csalódást jelentett az ellenséges hadvezetőségre. Az angol főparancsnok, Smuts tábornok, 1916 őszén, miután a gyarmat északi, népesebb és termékenyebb felét hatalmába ejtette, fegyverszünetet, a gyarmat átadásáért pedig kedvező feltételeket ajánlott fel a német csapatnak, mely ajánlatot v. Lettow ezredes azonban elutasította. Smuts tábornok mégis úgy vélekedett, hogy hódítási munkáját befejezte és mikor 1916 őszén a főparancsnokságot Hosfcins tábornoknak átadván, maga Hngliába tért, kormányának olyanforma jelentést tett, hogy a nagy hadművelet be van fejezve s ami még hátramaradt, csak csekély „seprési munka“. Hogy e csekély maradékmunkába még utódjának, Hoskins tábornoknak bicskájá belé fog törni, azt akkor még nem sejtette.

A Nyugati Csapatok 1917 januárjában, mint említve volt, a Ruhudje folyó déli partján foglaltak védelmi állást. A megszakításokkal már november óta tartó esőzés mind sűrűbb lett, a patakok folyókká nőttek, a 7. tábori század mpepoi állásainak dombjairól pedig látni lehetett, amint a Ruhudje folyó, melyet január közepén még ágyában léptünk át gyalogszerrel, lapályos völgyének egyre nagyobb területét önti el hullámaival, míg végre mindent befedő tükre mérföld szélességben fehérlett a

két ellenfelet rejtő erdős, zöld dombok lába alatt. És amint az ár nőtt, épúgy csökkent a valószínűség, hogy az ellenfél a: gyarmat megmaradt részének meghódításához a végső lépést az esős évszak folyamán megteszi. A harctéri szolgálat tehát a csapatnak csak kis részét vette igénybe, annyit, amennyi előőrszolgálatban a zöm nyugalomát biztosította. Ezenkívül egy-egy járőrmenetet az ellenséggel való érintkezés fenntartása tett szükségessé. A Myugati Parancsnok hadiszállása és csapatainak fő élelmező állomása Mahengében volt, a mpogorok hegyes-völgyes, de eléggé termékeny földjén, mpepoi állásunktól jó 11 napi járóföldre. A május-júniusba eső aratástól még hónapok választottak el bennünket, az előző aratásból pedig a gyéren lakott földön vajmi kevés kerülhetett a mahengei éleltárakba. Ami élelem a kevésbé lakott Észak-Ungoniban volt, már előttünk megemésztették a keleti csapatok és Wintgens dél felé vonult négy százada úgy, hogy állásaink vidékén a rekvirálás hiábavaló fáradság volt. A század mindennapi élelmét tevő 6—7 zsák mtama vagy tengerinek tehát karavánok útján kellett all napi utat megtennie, mely a mpepoi csapatot a mahengei éleltáraktól elválasztotta. A karavánok naponkint indultak és naponkint közbeeső hadtáplálomásokon felválttattak és így száraz időben és rendes karavánforgalom mellett az adott viszonyok keretén belül nem kellett volna hiányt szenvedni. De zuhogó esők és a folyók áradásai a karavánokat gyakran megakasztották és miután a napi élelem el-elmaradozása a századoknál levő három tartalékadagot is felemésztette, többször megesett, hogy a század napi élelme annyi volt, amennyit az erdők nyújtottak: gomba és erdei levelekből készült paraj, aminek összegyűjtésére kommandók vezényeltettek. Volt vadászkommandó is, néha a megmaradt kevés európai egyikével az élén. De az esős évszakban amily fáradságos a vadászat, époly kevés az eredménye. Utolsó vágómarhánk a nagy menet végén, november 26.-a táján hullt el a mohamedán vallású askarik kése alatt, akik a vágást az egész csapatban végezni szokták. (Mert a pogány vallású bennszülött az izlám ritus szerint vágott húson épúgy kapva-kap, mint akár a döglött állaton, a mohamedán askarik ellenben a nem ritus szerint vágott húst még ínség idején is visszautasították, amiért is vadászkommandó sem mehetett a vágást értő és arra valamely seiktől feljogosított askari nélkül.)

De a saját csapatunk élelmezésén kívül még más gondok is mutatkoztak. Tulajdonképpen két szenvedőről volt mindig szó. Egyik a csapat, másik az erdők apró falvainak lakói. Ha kommandóink élelemkeresés közben e falvakba eljutottak és az utolsó maradékok kieroszakolására vetemedtek, a falu lakói panaszra jöttek és a parancsnok előkeresgélhette bölcsességét egy salamoni ítéletre. Minden parancsot, minden ítéletet megnehezített a kettős tekintet: a még harcok előtt álló askarikat, akiknek kellő táplálékot nyújtani ez időben mód nem volt, lehetőleg támogatni kellett az élelemkeresésben, másrészt a bennszülötteket nem lehetett irgalmatlanul az éhhalálnak kiszolgáltatni. Az éréstől még távol levő édes burgonya gyengéd leveleiért, a bennszülött-kertek tökvirágaiért, melyek mindketteje az éhség idején főzelékül szolgált, később zsendülő tengericsövekért folyt a perlekedés, melyekben dönteni kellett. Utamat gyakran a falvak felé vettem, hogy a lakók helyzetét saját tapasztalataimból ismerjem meg, amelyeknek jellemzéséül álljon itt egy-két rövid kép.

Egy erdőtisztáson zöld tengeri közepette állt egy magányos kunyhó. Előtte egy négyévesnek látszó kislány két éves öccsével Mindketten meztelenül ülnek egy cserépbogre mellett, melyben édes burgonyalevelekből paraj főtt. Ujjacskáikkal az utolsó maradékot mártogatják ki.

— Hol van anyátok? — kérdem a kingonit értő ordondcom útján.

— Meghalt — szól a kislány közönyösen ujját nyaldosva.

— Hol? Mikor? — Mpeponál dolgozott a serkál (csapat) számára és nemrég meghalt. (Egy ideig a csapat élelmezésének gondja arra kényszerítette a hadvezetőséget, hogy dologbíró asszonyok segítségét is igénybe vegye teherhordásra és lisztőrlésre, mely nehéz munkában sokan betegedtek meg.)

— Hát apátok hol van?

— Elment az erdőbe gombát keresni.

Találkoztam is vele, egy időelőtt megöszült csontvázal, aki üres kosarában egyetlen gombát mutatott. A többit, ha termett, talán elvitték az époly éhes askarik.

Másutt 8—10 éves kislánnyal találkoztam, aki rongydarabba hernyót gyűjtött.

— Megeiszitek a hernyót?

— Máskor nem, de most azt is megesszük.

A vidék lakói az éhségtől hajtva sokszor megegyeztek az askarikkal, hogy teljesítendő munkákért azok sovány élelméből, mely messze Mahengéből jött — ha el nem marad —, valamit kapjanak. Gyakran volt látható, hogy a vidékről jött, csak a legszükségesebb kéregronggyal betakart asszony, sokszor hátára kötött magzatával a kunyhók előtt állva, nagy famozsárban törte az askarik napi kukoricáját, hogy munkájáért a pelyvát hazavihesse, melyből otthon levest főzött.

Ez ínség idején a merész elhatározású Wintgens százados egy elszánt lépésre tökélt el magát. Az ő oszlopának feladata volt a délről, Ssongea irányából előnyomuló angolokat Kitandánál, Mpepotól hat napi járásnyira délre feltartóztatni, illetve visszaszorítani. Több napon át folyt is a harc eredmény és — élelem nélkül. A Nyugati Parancsnok utasítása alapján pedig Wintgens csapatának a saját harácsolásából kellett magát élelmeznie. Hm a néptelen vidék csekély terméséből ez lehetetlennek tűnt Wintgens előtt. 1917. február 3.-án utolsó jelentést küldött Wähle tábornoknak — azután elindult csapatával —, ki tudta akkor, hogy hova? Sokáig nem volt vele összeköttetés, sokáig hiányzott a legkisebb jel is, hogy merre fordulhatott. Csak jóval később felfogott angol szikrajelentésekből lett világos előttünk, hogy Wintgens a két-három hónap előtt áttört ellenséges vonalakat ismét átlépte és visszatért észak felé, hogy termékenyebb tájakon keressen csapatának élelmet és harci dicsőséget. T\ Nyassa tó termékeny északi partjához vette útját, majd Tabora felé és végül azon túlra, míg a fáradságos, végtelen menetelés, betegségek és számos harc, melyben nem egy győzelmet aratott és jelentékeny zsákmányt ejtett, 1917. szeptember-októberben kis csapatát annyira megcsökkentette, hogy azzal ellenállást kifejteni már nem lehetett. A hősi kis csapat néhány fegyverese és beteg parancsnokai a Kilimanjarótól délkeletre eső vidéken kénytelenek voltak az angolok előtt a fegyvert letenni.

A Mpepo vidékén maradt csapatnál pedig tovább tartott a nélkülözés, amiről tudomást szerezni kémeik és járőreik által a Ruhudjén túl álló angolok nem is késtek. Parancsnokuk, úgy látszik, azon való elmélgedésében, hogy csapatunk erkölcsi erejének a nélkülözések alatt meg kellett törnie és neki e helyzetet a maga javára ki kell használnia, különös lépésre

határozta el magát. Egy napon kis fehér zászlóval és levéllel a kezében — nyilván a Ruhudje révhelyei között a folyón csónakkal átkelven és rejtett erdei utakon haladván — egyszerű bennszülött érkezett a csapatparancsnokhoz. Langenn őrnagy ekkor már nem élt. A ritka lovagias jellemű embert, aki egyik szemét már a hadjárat elején elvesztette, szívbaja és az ehhez még beállott typhus megölték a mahengei tábori kórházban. Utódja, Humatin százados a mpepoi magaslatokon tartotta hadiszállását. Hozzá vezették a különös parlamentairt. Az angol levél körülbelül így hangzott: „A német csapat parancsnokának. Hallom, hogy Ön útban van Massagáti felé, hogy az ínségtől kényszerítve csapatával megadja magát. Egy nappal e hely előtt szíveskedjék értesítést küldeni, vajjon fegyveresen vagy anélkül jön-e; mire fogadására a szükséges intézkedéseket megteszem, Aláírás.“ Humann százados nem tartotta érdemesnek a burkolt tréfával szóló, de kétségtelenül nem tréfából született ajánlatra írásban válaszolni és csak szóban mondott a félmeztelen parlamentairnak ennyit: „Mondd meg az uradnak, hogy annyi élelmünk van, amennyit csak akarunk és ágyunk és gépfegyverünk is több van a kelletténél. Ha akarja őket, jöjjön és vegye el. Mehetsz.“ Nem is maradt az angol parancsnoknak más hátra, mint három hónappal később erre az útra térni.

De még az az aggodalmunk is, hogy a bennszülött csapat fegyelme a hosszú, kemény megpróbáltatást meg nem állja és betegség és szökések útján apránként letöredezik, csak elenyésző kis részben következett be. A keleti csapatokkal való egyesülés óta ismét egységes területet fogott körül az arcvonaltól, amely mögött karókból és fűből tábori kórházak épülhettek. Az ezekben fekvő betegek ételmezésére a mahengei parancsnokság külön gondot fordított és a nehéz viszonyok között legalább annyit elért, hogy a betegek táplálkozása a csapat-táborokéhoz képest némileg megjavult. Ami kevés tej, tojás még a vidéken be volt szerezhető, ami kevés húst a vadászat az esős évszakban nyújtott, a kórházakban fekvő európaiak kapták. A bennszülött betegek legalább annyi támogatásban részesültek, hogy a nekik szánt mtama, tengeri lisztalakban került a kórházi konyhákra, ahol számukra uji-t vagy ugali-t főztek. Az európaiak számára, akiken a nagy menet fáradalmi csak most vetek erőt, ezenkívül a sali-i missió-állomáson, mely Mahenge köze-

leben, magas hegyek között feküdt és kedvező klimatikus viszonyoknak örvendett, üdülőhelyet rendeztek be. Ily intézkedések a nyugati csapatoknak eleinte ijesztő nagy halálozási számát némileg csökkentették, a betegek nagyrésze felgyógyultan és legalább némi erőhöz jutva visszatérhetett csapatához.

A nagy menet alatt többször előfordult szökések pedig nemhogy szaporodtak, de mint említve volt, csak szórványosak voltak.

Az ínségbe különben nemsokára némi enyhülést hozott egy különös forrásból eredő segítség, melyet kevésbé anyagi jelentősége, mint erkölcsi értéke tett nevezetessé, Hmiről eleinte csak álmodtunk, amiről később az ország belsejében küzdő nyugati csapatok csak bámulatraméltó elbeszéléseket hallottak, arról most saját szemünkkel meg is győződhattünk, hogy a német anyaország a távol forró ég alatt érte küzdő fiainak anyagi támogatást is küld annyit, amennyit az útjába gördített ezer akadályon át küldhet. Merész német gondolkodás eszelte ki már a háború elején, hogy az angol tengeri blokád sehohol és Afrika partjain sem lehet oly biztosított, semhogy azon át az elzárt német-kelet-afrikai csapatnak némi anyagi támogatást küldeni nem lehetne.

Német alaposság megrakott egy hajót lőszerrel, ágyúkkal, gép- és gyalogsági fegyverekkel, ruházattal, élelemmel az európaiak számára és mindennel, amire a harcoló csapatnak csak szüksége lehet, német merészség felült a hajóra kormányosnak és 1915 elején megjelent a tangai partok előtt a „Rubens“, hogy kikötési alkalmasságot keressen magának. De egy szikratávirat, melyet ez ügyben a gyarmati hatóságok számára feladott, lett a végzete. Az angol hadihajók felfogták és azonnal a „Rubens“ nyomába indultak. Az üldözött blokád-törő hajó beszaladt a Tangától északra fekvő kis Mansa öbölbe, hogy ott keressen menedéket, de már későn. Az angol hajók elérték és tönkrelőtték úgy, hogy tűzbe borulva süllyedt el, mire az angol hajók eltávoztak. Az elsüllyedt hajó személyzetének sikerült partjainkra szállani. Sőt bűvárszolgálatra önként jelentkező tisztek és európai legénységnek sikerült az elsüllyedt hadikincsek egy részét s egyebek közt lőszert is napvilágra szállítani, de a hasznavehetőségig rendbehozhatók ezek csak részben voltak. Mégis a balsiker, amely az illető németországi hatóságnak tudomására jutott, ezt egy következő kísérlettől el nem riasztotta

és 1916 elején egy másik jól megrakott hajó hagyta el a német anyaország partjait. Semleges zászló alatt felment a skandináv partok mellett, majd messze északon megkerülve Nagy-Britániát, Island közelében az Atlanti Óceánba tért, hogy ennek a hajó-társaságok vonalaitól távolosó részein délfelé utazzék. Csak a Jóreménység fokától messze délre fordult ismét keletnek azzal a célzattal, hogy üldöztetése esetén a holland-indiai szigeteknek tart De erre nem lett szükség. Elérvén az Indiai Óceánon Német-Kelet-Afrika magasságát, április hó egyik éjjelén át a partoknak tartott és korán reggel bántódás nélkül bejárt a Linditől délre fekvő kis Sudi-öbölbe. Miután a szállítványvezető tüzérszázados néhány emberrel partraszállt és meggyőződött arról, hogy a terület még a német csapat birtokában van, megtette az intézkedést a kirakodásra. Hat 10.5 cm.-es Haubitz-on és tüzérségi és gyalogsági löszereken kívül sok hadiszere, ruházat és európai élelem került ki a hajótestből, aminek a csapathoz való szállítása, igaz, teherhordók ezreit és több hónapot vett igénybe. A nyugati csapatoknak szánt rész pedig a nagy távolságokon át csak 1917. március hónapban érte el rendeltetési helyét. A századokra eső rész főképp ruházatból állott. A kerek 70 sárga vászonöltöny és 100 pár bakancs, mely hozzám Mpepoban érkezett, korántsem fedezte ugyan a lerongyolt, mezítelábú század szükségletét, de legalább a bennszülött altisztek és jobb askarikat lehetett megörvendeztetni a számukra „ulaya“-ból annyi veszélyen át érkezett vadonatúj öltözékkel, amelyben ismét, mint békeidőben és a háború elején, nyalka katonáknak érezték magukat. Az európaiak mindenike pedig egy rend khakey egyenruhán kívül néhány élvezeti cikk egy-egy mennyiségét kapta az árak megtérítése ellenében. Kevés volt, de kettős okból kedves élvezet. Hogy a távol hazában csomagolta össze a gyarmati harcosokról való megemlékezés és indította Scylla és Charibdis között vezető útjára, továbbá pedig fokozta a valószínűségi whisky, a fehér kockacukor, a békeidei jó szivar és cigaretta élvezetét az ily csemegéknek már oly hosszú nélkülözése.

De ezen a csekély segítségen kívül fejlődőben volt már egy sokkal hathatósabb támogatás az élelmezésben, mely ugyan whiskyvel vagy fehér cukorral nem kecsegtetett, de amely legalább a csapat szerény ellátását biztos alapokra fektette és az

európaiaknak is egyideig teljesen elégtelen táplálkozását tetemesen megjavította.

Azon a kisebb területen, amely ez időben a gyarmatból még megmaradt és amelyen a csapatrészeket már most kisebb távolságok választották el egymástól, rövid idő múlva teljes csapat-élelmező szervezet alakult. E szervezet, melyet német szorgalom és élelmesség úgyszólván semmiből teremtett meg egy igen gyéren lakott és főképp erdővel borított országban, egyik magyarázatát nyújtja annak a hosszú ellenállásnak, melyet a külső támogatás és újonckiegészítéstől elzárt csapat nyújtott. De egyúttal oly jó példájául szolgálhat egy nép munkásságának, hogy azt megemlítés nélkül hagynom nem lehet.

A háború kitörésekor beálló teljes elszigeteltség természetesen hamar önségélyre utalta a gyarmatot. A kevés készlet, ami szövetekből, ruházatból, hadiszerből, élelemből és egyebekből a városok kereskedelmi lerakataiban és a katonai raktárakban volt, hamar elfogyott. Innen kezdve az ellenségtől való zsákmányolás és saját termelés volt az egyedüli beszerzési forrás. A katonai és közigazgatási hatóságok versenyeztek egymással „pótlék“-ok előállításában. A szállítás megkönnyítésére utak készültek. Zsákmányolt vasúti anyagból keskenyvágányú vasutakat hevenyésztek. Százakra megy a kilométerek szama, melyen zsákmányolt drótvezetékkel tábori telefon készült. Izolátorokul üvegek letört nyakát vették, majd mikor üveg a gyarmatban már nem volt beszerezhető, csontdarabokat használtak, végül pedig külön e célra készültek égetett agyagszigetelők. Bőrcserzőtelepek létesültek, amelyekben épügy, mint a hamarjában felállított szövőtelepeken, bennszülötkeket kellett a munkára kioktatni. A gyarmati készítésű bakancs nem volt ugyan tartósnak mondható, de egy ideig segítette a hiányt pótolni és viselését az askarik jobban kedvelték a tüskén-bokron keresztül való mezítlábjárásnál. A sisal-ból készült szövetek bár durva felületűek, de tartósabbak voltak. Egy-kettőre sör- és szeszfőzőtelepek is létesültek, melyek a csapatnak még 1916 elejéig, ha nem is kényes garatnak való, de nem élvezhetetlen italokat szállítottak. A beállott búza- és rozsliszthiány ellensúlyozására a hadtápnézetek a kenyérgépkérdést alapos vizsgálatnak vetették alá és csakhamar megérkeztek a csapathoz a belföldi kölesfajtákból készült „Schutzgebietsfeinmehl“-küldemények. Később,

1916 közepén, igaz, már csak tiszta mtama-, ulesi- és uweleliszttel kellett megelégedniük az európaiaknak, akik mohogóból, édes burgonyából, babból, banánból és egyéb lisztből készült kenyérrrel is tettek maguk számos kísérletet.

A gyarmat pénzkészlete is hamar elégtelennek bizonyult. A daressalami jegyintézet, a „Deutsch-Ost-nfrikianische Bank“ felhatalmazást nyert, hogy egyrészt a fogyó ezüstrúpiák pótlására bizonyos összegben 1 rupiás bankjegyeket nyomasson, másrészt a gyarmatban addig hiányzó 5, 10 stb. rúpiás bankjegyeket állítson elő. E szükségbankjegyek újabb és újabb sorozatai külsejükkel híven tükrözik vissza a mindjobban fokozódó szükségetet. Az első 1 rúpiás sorozat finom fehér papíron, tiszta nyomásban jelent meg. A következő sorozatok már papírhiányról szólnak s az utolsó, mely akkor került kiadásra, amikor a daressalami nyomda Morogoroba való menekülése után ott is elveszett, gyenge minőségű papíron, gummi-bélyegzővel való nyomásban került forgalomba. A kormány pénzverőt is állított fel, mely összegyűjtött rézből és vasból 10 és 20 hellereseket állított elő a váltópénzhiány enyhítésére. Később, 1916-ban pedig Taborában egy aranyverő lépett működésbe, mely a legfinomabb aranyból 11 rupiás darabokat állított elő. Mivel azonban e pénzverő már 1916 szeptemberében, Tabora elvesztése előtt kellett, hogy működését beszüntesse, a 15 rupiások forgalomba nem is kerültek és az előállított csekély mennyiségből csak az európaiak kaphattak 15—15 papír-rúpia ellenében egy-egy darabot. Számuk korlátoltságánál fogva az aranyak, melyek egyik felén pálmák között álló elefánt látható, később oly keresletnek kezdtek örvenzeni, hogy angolok már a fogság alatt értékük 12-szeresét voltak hajlandók értük fizetni.

Sajnos, az itt-ott rögtönzött hadi ipartelepek nem voltak alkalmasak arra, hogy a harcok között nagy menetekben délre vonuló csapatot négerháton elkísérjék és így az említett kisebb területen, amelynek védelmére a csapat 1916 végétől kezdve szorítkozott, a szervezésnek elülről kellett kezdődnie. Nagy munka volt ez a minden vasút és jó utak híján szűkölködő hegyes-völgyes és erdők borította területen, ahol már a rendelkezésre álló európai és bennszülött munkaerő is annyira megcsappant. De szorgalom és kitartás újra összerakosgatott egy, bár kezdetleges gépezetet és a mpepoi ínség, melyet az esőzések a szélsőig

fokoztak, megenyhült, amint az újabb termelés elegendő volt, hogy a távolibb csapatok is részesüljenek benne.

Mahenge, a nyugati parancsnok hadiszállása volt e szervezet főhelye, ahonnan 1—1 napi járásra felállított hadtáppálmások láncolata vezetett az arcvonal minden részébe. Jz új csapatellátás termékeiből álljon itt néhány, nem érdektelen példa:

Említve volt, hogy vágómarhaállományunk novemberben végére járt, s azóta a csapat húsnak híján volt. Antilopok és egyéb kisebb vad űzése az esős időben kevés eredménnyel járt. Nagyobb vadnak kellett tehát utánajárni. Elefánt, víziló és bölény vadászata, amelyekből addig csak az u. n. nagy vadászjegy birtokában, vagyis 750 rúpia ellenében volt szabad egy-egy hímét lelőni, lett most az állandó vadászkommandók feladata. A vadászkommandó a helyszínén kitermelte az elejtett vad minden használható részét. Ha a fogyasztó csapat néhány óra alatt el volt érhető, teherhordókat küldött a friss hús beszállítására. E vadak húsa az eleintén érzett csömör legyőzése után igen élvezhető, bár a fogyasztónak egy-egy kellemetlen oldalukkal meg kell barátkoznia. Az elefánt és víziló húsa 8—10 órai főzés után puhul csak meg, a bölényhúst a faggyúíztól nem lehet megszabadítani. Füstölt elefántormány, melynek szeletein két forint-nagyságú lyuk jelezte az állatóriás orrüregeit, lett a sonkánk, elefánt vagy víziló szürkés-fehér, szemcsés zsirja a vajunk, mely ettől fogva európai reggelijénél — ha csak volt — nem hiányzott.

Távoli helyeken elejtett vad húsából, mely friss állapotban a csapatot el nem érhetette, húskivonat készült, mely rövid bambusz-csövekbe szorítva tározódott fel a mahengei hadtáppintézetnél. Az európaiak ételméhez havonként és fejenként egy ily cső húskivonat is tartozott, mely forró vízbe keverve a legfinomabb »elefant-bouillon« szolgáltatta. A vadászkommandóktól kiindulólag terjedt el a csapatban az u. n. bulton készítése is, mely majdnem munka nélkül tette élvezhetővé és tartóssá a nyers húst olyanformán, hogy a levagdalt hússzalagokat néhány órán át sós vízben áztatták, azután pedig néhány napig szabadon lógva szárították. Nyersen vagy megfőzve egyaránt jól élvezhető volt.

Sót az Indiai Óceán vizének sekély medencékben történt elpárologtatása által nyertek. Mivel e munka szaporátlan volt és terméke alig fedezte az európaiak szükségletét, a bennszülöttek számára sótartalmú füvek elégetése és hamujok vízzel való ki-

iszapolása által készítették sót. De hogy ez a konyhasóval nem volt egyenértékű, bizonyította a használati utasítás, amely nagyobb mennyiségben való élvezetét kálitartalmánál fogva a gyomorra károsnak jelölte meg.

Cukornádból sok gyártási mesterkélés nélkül barnaszínű nyúlós cukor készült, mely az európaiak havi élelemadagjából 1917. áprilistól kezdve szintén nem hiányzott.

A gyarmat déli részén kávéültetvény nem lévén, reggeli-pótlékról is kellett gondoskodni. Pörkölt kukorica vagy majomkenyérfa gyümölcsének pörkölt magjai kellett, hogy a Bukoba- és Usambara-vidék kitűnő kávéját pótolják.

A tea helyettesítésére a Citronella füvet nyilvánították alkalmasnak, melynek egy-egy csomagja szintén megjelent itt-ott az európaiak havonként kiadásra került élelmében.

A csapat jövőbeli élelmezését nagy területeknek mtama-val, tengerivel való bevetése útján biztosították, melyek termékéből ezenkívül az európaiaknak szükséges kenyérliszt is kikerült.

De még dohány termesztéséről is gondoskodtak, melynek levelei copfokba fonva és a fonatok tekersekbe göngyölítve kerültek elosztásra. Kiki saját gondja volt, az ily copfdarabokat pipa- vagy cigarettahasználatra összevagdalni.

És mikor hadtáptézetek új termékei, az új vetések aratása és az esők megszűntével ismét megkönnyülő vadászat eredménye 1917. április-június hónapokban felgyülemlett, a csapat élelmezése is tetemesen megjavult.

Pipák kukoricatorzsa kivájt darabjaiból és nádszárból készültek. Ezeknél tökéletesebb volt azonban a cigarettapapír. A bambusz belső üregjét kitapasztó finom hártát fedezte fel valamely leleményes hadtáptézeti hivatalnok, hogy az utóbbi időkben szivarkasodásra használt újság-, levél- vagy egyéb papírt helyettesítse. A finom hártya száraz időben a bambusz faláról szépen leválik és megfelelő darabokra vágva és csomagokba göngyölve jutott az európai fogyasztókhoz. (Hogy ez értékes felfedezés oly sokáig váratott magára, volt az oka annak, hogy a 7. tábori századnak még Kifumbiroból származó egyes gépírási iratairól, melyek selyempapíron készültek, a margók mind „füstbe mentek“.)

Betegek számára az alkohol sem hiányzott. Egyes hadtáptálmásokon mtamából való párolásra pálinkafőzők, másol pálmaborkészítő telepek rendeződtek be.

Viaszból készült gyertyákat szintén Mahenge szolgáltatott, de készíthette kiki maga is, ha viaszhoz jutott. Lágyra tilolt és fonállá sodort fakéreg volt a bél, hosszant kétfelé szelt bambuszdarab az öntőforma.

A fakéregnek azonban még sokkal fontosabb alkalmazása is volt. Belőle készültek a mtama-, tengeri- és liszt szállítására szükséges zsákok, melyekhez ezenkívül fűből font gyékényeket is használtak. De még a kórházak hiányzó kötöszere és vattája is jó pótléket nyert a teljesen puhára tilolt kéregdarabokban, melyből egész csomagok érkeztek a tábori kórházakba. A gyógyszeres beviteléhez szükséges ostyát a Mahenge melletti Kuiroban levő Bencés-misszió tagjai készítették, bár nem fehér lisztből.

Puhára verdesett fakéregből nadrágok készítésére is történtek kísérletek, de e vörösbarna ruházat használat és eső folytán oly gyorsan tönkrement, hogy további készítésétől elálltak.

A szappan előállításához csak a bennszülöttek szorgos kikérdezése kellett, ami után kiki az erdőben gyűjthette bizonyos apró bokrok földben termő hosszúkás gumóit, melyet a tengerparti négerek »kikoma nyani“-nak neveztek, vagy bizonyos fa gyökerét, vagy egyéb habot adó erdei növényt, melyeknek mindegyike azonban jó habzása mellett is, inkább csak a tetvek elűzésére, mint a fehérmű megtisztítására szolgálhatott.

A mpepoi esős kvartélyokban való hosszabb táborozás ezek szerint megengedte, hogy az önségély minden téren való kifejlesztése az ínséget lassan elviselhetőbbé tegye. Csak egy égető kérdés várt még megoldásra, amire semmi találékonyság nem tudott módot lelteni. A blokádtörőből érkezett 70 askari egyenruha kiosztása után még kerek 100 fekete katona jelent meg naponkint rongyokban vagy félmeztelenül a sorakozón. Kinek ócska pokróc, kinek rongyos sátorlap fedte hol zubbony, hol nadrág helyettesítőjekép a testét. Sok fekete felsőtesthez kéregfonalakból sodort kötél erősítette oda a kéregszövetbe burkolt lőszert és egyéb szereléket, mely csomag a hátibőröndöt helyettesítette. De ezeknél még nyomasztóbb benyomást tettek azok, akiknek már annyi egész ruhadarabjuk sem volt, hogy alsótestük meztelenségét teljesen befödjék. Ennek az égető kérdésnek még csak egy megoldása volt: a század még meglevő sátorlapjainak rövid nadrágokra való feláldozása. A márólholnapra élés rövidlátó gazdálkodása volt ez, de azzal az elhatá-

rozással, hogyha a háború a következő esős évszakba még belesnyúlik, ugyanoly gazdálkodással kell majd tovább gondoskodni. Es az esők ritkulásával a két szabó-askari szedett-vedett fonállal megkezdte a varrást, hogy a legfőbb meztelenségek betakarásával az önségely munkáját betetőzze.

XVII. Beszélgetéseim Likotikoval.

Mpepoba érkezésem másnapján volt, reggel. Századom előre tolt állásban feküdt a Mtsima patak partján, niacsony dombon volt állásom, elhagyott, gazbenőtte shambák (veteményes földek) között, amelyek ölen néhány még álló karó, helyenkint még agyaggal körülvéve, hirdette, hogy valamikor ez erdő-tisztáson néhány kunyhónyi bennszülött lakolt. A november óta tartó bő esők a domboldalakat már buja, zöld pázsitszőnyeggel vonták be, amelyre ezer tarka virágot hintettek ékül, a patak artját sötétzöld, árnyas fák szegélyezték, a távolabbi dombok pedig myombo-erdők üdezöld lombsátora alatt hűseltek. T\ ragyogó napsugarak a patakmenti fák koronái között is átosontak és rezgő aranyfoltokat festettek elém a fübe. Száz madártorok zengette a tropikus tavasz szépségét, melynek kellő dicsőítésére azonban az emberi nyelv elégtelen.

Kunyhóink még nem voltak. Fa árnyában elhelyezett ládán ülve szintén ládából rögtönzött asztal mellett írásbeli dologgal foglalkoztam, mikor egyik ordonáncom, Makeremu, rendszeren öltözött fiatal bennszülöttet vezet elém két kísérőjével.

— Sultani ya hapa, Mpepo. (Mpepo, az idevaló szultán.) Hallván, hogy közelében táborba szálltam, eljött, hogy szolgálatkészségét és hódolatát jelentsé. Középtermetű, telt arcú ifjú volt, kanzoban, amely fölött csinos kék mellényt viselt fénylő, gömbölyű, ezüstös gombokkal, ami által a cigányvajdákra emlékeztetett. Fején kis vörös fez volt. A szokásos ajándékot négy tojás és kis kosár liszttel róttá le, melyet — az ezüstrupiák teljes kifogytán — már csak a papírra nyomott ínségpénzzel viszonozhattam. Kevésbé szűk időkbén bizonyára bővebben mérte ajándékát. Értelmes beszédéből megtudtam, hogy ő Likotiko, Észak-Ungoni ura, akit az idegenek tévesen neveznek elhalt atyja és az ettől alapított székhely után Mpeponak, továbbá,

hogyan rezidenciája állásom mögött, a Mtsima pataktól negyed-órányira van.

Dologban lévén, rövid beszélgetés után elbocsátottam. De értelmes beszédmódja és magyarázatai kedvet támasztottak bennem, hogy máskor is keressek alkalmat beszélgetésre, amiért is hol arra jártamkor betekintettem rezidenciájába, hol őt rendeltem magamhoz. Látogatását ilyenkor mindig két udvarnagyja kíséretében tette.

A mpepoi rezidencia korántsem nyújtotta a mhaia szultánok fentebb említett székhelyeinek képét, bár maga a szultán háza elég tekintélyes épület volt. negyedórányira épült az elhunyt Mpepo székhelyétől. Hosszú, négyszögalaprajzú, fehérre meszelt ház tembeszerű földtetővel, egy sor szobára volt osztva. Ezek középsője, kívülről való bejárattal, volt a szultán nappali tartózkodó helye, az egyetlen, amelyet a diszkrétio megsértése nélkül megtekinthettem. Berendezése nemhogy nem volt oly gondos, mint pl. a Ruhinda vagy Kahigi fogadószobájáé Mlewában vagy Kanasiban, de tulajdonkép nem is volt berendezése, ámbár a belül is fehérre meszelt falnak nyilván az volt a rendeltetése, hogy lakója előkelőségét kellőképp feltüntesse, néhány alacsony, kerek, egyfából faragott ülőszármoly volt egész bútorzata. Lehet, hogy az előttünk itt átvonuló Wintgens-csapat hatása alatt ritkult meg a szultán saját akaratából (hogy t. i. jónak látta egyet-mást biztosabb helyre rejteni), vagy akaratán kívül is, mert a Wintgens katonái nemcsak az ellenség megrohamozásához értettek, hanem víg rajta-rajtákat tudtak intézni a táborhelyük közelében fekvő, vagy menetek alatt útjukba eső falvak ellen is, ahol ily alkalmak után élvezhető vagy egyébként használható cikk kevés szokott megmaradni. De lehet az is, hogy Likotiko bútor tekintetében beérte annyival, amennyi alattvalóinak is van. Igaz, hogy bútorát megsemmisítenem nem is engedte volna a szoba sötétje, amelybe csak a kifelé nyíló ajtón át jutott be némi világosság.

Likotikonak jóval nagyobb területen sokkal kevesebb alattvalója van, mint a mhaia szultánoknak, földje sem oly termékeny, mint azoké és így jövedelme sem mondható a bukobai értelemben fejedelmeknek.

A szultán háza körül elszórva néhány kisebb agyagház helyezkedik el, amelyekben udvarához tartozó alattvalói és cselédei

laknak. De az a palisszád, mely a mhaia rezidenciákat egyetlen nagy várossá foglalja össze és amely minden bennszülött ellenséggel dacolni képes, itt hiányzik. A házak mögött terjedelmes földek kezdődnek, azokon túl a myombo-erdő terül el.

Mielőtt összefoglalom, amit érdeklődésemre Likotikotól a wangoni törzséről s annak közelmúltjáról megtudtam, szükséges e népről néhány szót előrebocsátanom.

Az ethnografusok szerint, mint már említve volt, a wangoni nem bantu nép, hanem Dél-Afrikából eredő őslakóknak, talán a harcias zuluknak ivadéka, akik hadjárataik folyamán észak felé átkeltek a Rowuma folyón és a ma Ungoninak nevezett földön letelepedtek, ahol a leigázott bantukkal való elegyedésükből a mai wangoni törzs keletkezett. Ungoni azon a vidéken terül el, melyet nyugaton a tyassa tó, északon a Ruhudje, keleten a Mbarangandu folyó, délen a Rowuma határol, tehát kerek 50.000 km²-nyi területen, ami Erdély kiterjedésével mérhető össze, anélkül, hogy gyér lakossága ennek szintén nem sűrű népességét lélekszám dolgában csak meg is közelítené. E területen túl azonban a wangonik, akik őseik harciasságát örökölték, messze keletre rablóhadjáratokat vezettek a donde-k, ngindu-k, muerák és yaok földére, ahonnan barmot elhajtottak, asszonyokat elraboltak, a kezükbe esett férfiakat pedig rabszolgájukká tették, aminek jeléül fülcimpájukat kifúrták. Az ily kifúrt fülcimpákat néhány hónappal később a ngindu-k földjén magam is megismerélhettem és Likuka, egy öreg községi előljáró a maga rongykép lelógó fülcimpája kifúrásáról egész kis történetet tudott beszélni.

A wangoni nemrégmultjáról Likotiko elbeszélése nyomán ezeket tudtam meg:

A már említett Kitandától egy napi járásnyira délre fekvő mbunga-i fejedelmi székhely egy napon gyászba borult. Meghalt Kipeto szultán és így idősebb fia, Chabruma vette át az uralkodást. De ennek öccse, Mpepo, mindjárt elhatározta, hogy magát bátyjának alávetni nem fogja. Összegyűjtötte embereit, akiknek hűségében bízhatott, elküldötte néhány nagyját Chabrumához az üzenettel, hogy „ha nem tudunk megegyezni, jobb, ha megverekszünk“. A szultán elfogadta a kihívást. Megállapodtak, hogy székhelyükön kívül, a „pori“-ban tartják meg hadaik mérkőzését.

Ungoniban minden egészséges férfi harcos. Az ifjúság harcra való kiképzését a községi előljárók, a „myangia“-k vezetik. Egy-egy összetartozó, rendszerint völgy tői-völgyig terjedő terület elszórt házáinak vagy házcsoportjainak van egy myangiája. A gyermekek kisfejú fabuzogányt kapnak. Az ezzel való vívást a myangia oktatja. Gyakorlásul két-két növendéket állítanak egymással szembe, akiknek a gyakorlás szabályait, hogy sujtásaikat ellenfelüknek csak testére, de fejére nem mérhetik, figyelmen kívül hagyni nem szabad. Miután a myangia a növendékeket harcra kiképzettnek nyilvánítja, az ifjak súlyos fabuzogányt, lándzsát és bőrpajzsot kapnak és a harcosok sorába lépnek.

Hogy a harc módját, amely különösen érdekelt, a maga minden fogásában szemlélhessem, kérésemre Likatiko megígérte, hogy pajzsot készíttet. A mostani „tétlen“ időkben embe-reinek fegyverzete már kevés van s pajzsot az egész székhelyén nem tudott keríteni. Miután az előkészületeket megtette, üzenetére megjelöltem neki a napot, amelyen azután a pajzs-készítés jelenlétben az ő székhelyén végbe is ment.

A szőrösen hagyott, de megtisztított s megszáritott borjubőr közepéből hosszúkás ellipszis alakú darabot vágott ki a mester, melynek két főmérete 1 m. és 60 cm. lehetett Hasonló méretű sekély gödröt ásott, amelynek feneke széleitől lassan ereszkedett a középső legmélyebb pont felé és melyet szalmával bélelt ki. E szabályosan kivakart homorú mélyedésbe szőrével a szalmára fektetve a bőrt, belső oldalát fakalapáccsal verdesni kezdte és ezt addig folytatta, míg egy óra múlva a bőrt szabályos domborulatával kivehette. A bőr főtengelyében fönt és lent elhelyezett 2—2 keresztvágáson másfél méter hosszú, kissé hajlított simára dörzsölt szívós fabotot dugott át mintegy a pajzs tengelyéül, mely a belső homorú oldalon a bőr felé elég helyet engedett, hogy a harcos megmarkolhassa. A fatengely hosszabb vége lefelé áll ki és a harcos pihenő helyzetében a földön nyugszik. Felső, rövidebb végén ráhúzott kecskefark van, mely a pajzs helyes tartására figyelmezteti a harcost.

Ezt a pajzsot, továbbá lándzsát és fabuzogányt vitette hozzám Likotiko, hogy a mngonik harcmódját maga mutassa be a lakásom előtt álló bokrok között.

Balkezében a pajzsot teste elé tartva, ennek tengelyéhez markolja a lándzsát is, melynek pengéje a pajzs fölött kiáll.

A jobbkézben tartott buzogánnyal ví a harcos. Sújtásait az ellenfél a pajzzsal védi ki, mely a szorosán tartott tengely körül kissé foroghat, a sújtás alatt eltér és így az amúgy is rugalmas bőrről a buzogány leperdül. Csak, ha célját nem tévesztett sújtása alatt ellenfele földre hull, cserél helyet a jobbkézben tartott buzogány a lándzsával, mellyel ellenfelét átdöfi.

Megállapodás szerint Chabruma és Mpepo napkeltekor kivonultak hadaikkal a mbungai székhelyük közelébe, hogy a sorsdöntő csatát megvívják. A Mpepo hadát 2000 fegyveresre becsülte Likotiko, Chabrumáét még többre. Mindkét had a myangiak csoportjaiból alakult meg, akik földjük népessége szerint 50—60, sőt 90 harccsal vonultak ki. Likotiko egyik kísérője, az öreg Mbambe myangia által, aki mint gyermek a harcot végignézte, megmutattattam a távolságot, amely a harc megkezdése előtt a két felet elválasztotta. Eszerint 400 m. lehetett. A két félből kivált egy-egy ember, ki előre haladván, csúfolkodni kezdett, majd ököltre ment. Miután egyik elesett, pártja hadából előretört egy myangia csoportjával, hogy „holttestét elvigye“, mire az ellenfél megfelelő csapata is előretört és megkezdődött a harc. Likotiko állítása szerint 2—3 óráig is harcolt a csoport, míg felváltásának szükségét belátták, ami nem érdektelen megítélés szerint történt. Ha közönséges ember (mtu hofio“ = akármilyen ember) bárhány elesett, figyelembe nem veszik, ha ellenben myangia, vagy ennek fia, vagy rokona, vagy más „neves ember“ (mtu wa jina“) hullott el, ez már okot ad a felváltásra és épúgy, ha a csoport a túlhosszúra nyúló mérkőzés alatt elfárad anélkül, hogy nevezetes veszteséget szenvedett volna. A felváltásra más myangia tör elő csoportjával, mellyel szembe az ellenfél is pihent hadat állít, míg a fáradt mérközők visszavonulnak.

A két hadúr, vörös ruhában, udvara és várakozó hada közepette szemlélte a harcot. Körötte országa nagyjai, homlokukon méltóságuk jeléül vörös szalaggal. A vörös szín a semlegesség jele, viselőjének a harc folyamán bántódása nem eshetik. Ezért a szultán és vörösszalagos myangiái mozdulatait figyelemmel kísérik és ha a harctér felé közelednek, a hírt kiki továbbadja az ellentáborba, hogy a kívánt tárgyalásra onnan megbízottakat küldjenek vele szembe.

Alkonyat volt már és a harc még eldöntetlen. Előre küldött myangiak uruk nevében megállapodtak, hogy a küzdelmet

másnap reggelig félbeszakítják és a két fél táborába vonult vissza. Itt azonnal és mindenfelé őrségeket kellett felállítani. Mert bár a szultán megtámadása a harc folyamán tilos, személye ellen éjjel, táborában elkövetett merényleteket a szabály meg nem tilt. Meg is kísérelték mindkét félen, hogy 10—12 emberrel a szultán közelébe férközzenek, de eredménytelenül. Csak Mpepo egy járőrének sikerült — Likotiko állítása szerint — Chabruma hálószobájából, míg a fejedelem künnjárt, minden ruháját elvinni. Mivel a tábor a szultánnak kevesebb biztonságot nyújt, mint a harctér, a küzdelem reggeli újrazkezdésekor különösképp résen kellett lenni. Mert ha Chabruma hada a harctérre érve, ellenfelét ott magával szemben nem találja, továbbvonulhat a tábor felé és ott a netán készületlen hadat rajtaütéssel tönkretelheti. r*i* is vonultak már jóval virradat előtt, de az egész napi küzdelem ismét eldöntetlen maradt és így este ismét csak fegyverszünetre tértek a táborba, hogy az addig ott elkészített lakomán a másnapi folytatásra új erőt gyűjtsenek. A csata harmadik napja leáldoztával azonban Mpeponak már több jeles myangiája esett el ura szolgálatában. Közöttük egy igen kiváló is, kinek fia, Mlolera, most egy, tőlünk egy órányira nyugatra eső helyiségben viseli a myangia tisztességét. E veszteségek arra indították a trónkövetelőt, hogy Chabruma táborába menjen és békét kérjen, minek ellenében a maga és hívei alattvalói hűségéről biztosította a szultánt. Chabruma elfogadta az ajánlatot és a két fél a béke megkötésére közös ünnepet rendezett, melyen, hogy a pombe nem hiányzott, Likotikonak külön kiemelnie nem is kellett. A szukán nem is sejtette, hogy mi rejlik Mpepo készséges ajánlata mögött, hogy a színlelt hűséggel csak időt akar nyerni a Chabruma uralma alól való teljes felszabadulásra. A békeünnepet követő napok folyamán Mpepo teljes titokban nagymennyiségű élelmet hordatott össze, amit házaiban éjnek idején liszté öröltek, terhekbe kötöttek és minden egyebet is hosszú útra előkészítettek. A hetedik nap éjjelén pedig megtörtént a tervezett nagy kivonulás, melyet az előrehajtott jószág kezdett meg, ezek után asszonyok, gyermekek élelemmel, majd hátul a csapat ellenállásra készen, ha Chabruma emberei a szökést idő előtt észrevennék. Hogy a csíny kiderülte tartott-e sokáig, vagy Chabruma elhatározása, vájjon öccsét üldözőbe vegye-e, nem tudtam meg.

Likotiko szerint Chabruma harcosai csak Mnyvamaji-nál (annyi mint vízivó; fontos tereppont, melyen csapatunknak is volt előretolt őrsége) érték utól Mpepo hadát, ami Mbungától három-négy napi járóföldre esik. Az utóbbi feltevés valószínűbb, mert egy nagyobb karaván nyomát Afrikában még napok múltán is fel nem lelni, szinte lehetetlen. A két had megütközött és ezúttal Mpepo kedvére döntött a szerencse. Chabruma vereséget szenvedett csapata visszavonult, de Mpepora is újabb gyászt hozott a véres ütközet. Itt esett el a beszélgetésnél jelenlevő Mbambe myangia apja, aki Likotiko szerint „igen neves ember“ volt, mert „sok marhát és rabszolgát rabolt a szultán számára“.

Mpepo népével tovább vonulva egy ideig a poriban tévelygett, majd átkelt a Ruhudjén, ahonnan követeket küldött Kiwanga szultánhoz, hogy a földjén való letelepedésre engedélyt kérjen. Kiwanga nemcsak hogy ezt meg nem tagadta, de barátságos fogadtatásban részesítette a bujdosókat, akik »majdnem egy esztendeig« élvezték vendégszeretétét. Innen Mpepo népével ismét átkelt a Ruhudje jobbpartjára, hogy az időközben Mahengében berendezett német katonai állomáson engedélyt kérjen a borna közelében való letelepedésre. Az állomásparancsnok Mafingi vidékét utalta ki számára, ahol hazájától távol, de esztendőkön át békességben élt. Itt született Likotiko is. Később más parancsnok vette át a katonai állomást, aki a száműzöttek visszatelepítése érdekében a megfelelő hatóságoknál lépéseket tett. Ennek közbenjárására meg is történt Ungoninak egy északi és egy déli részre való felosztása, melyek elsejét, a kisebbet és néptelenebbet Mpeponak utalták ki. Az új uralkodó jelen táborunk közelében építette fel székhelyét, amelynek környékén visszatérő hívei is megtelepültek. De nem mind tértek vissza. Egy részük megkedvelte új hazáját, ahol máig is megmaradt. Ez az eredete annak a goni-enclavenak, mely a mpogorok hegyes földjén Mahenge közelében máig is fennáll, melynek mai feje Mgendera myangia és amely régi urának fiával, a ma Észak-Ungoniban uralkodó Likotikoval szemben alattvalói hűségét mindamellet meg nem tagadja, sőt azt önkéntes adók s ajándékok alakjában nyilvánítja.

Mpeponak Észak-Ungoniban való letelepedése után meg kellett nyerni új alattvalói ragaszkodását is. Azokról az utazásokról szólva, melyet Mpepo ennek érdekében tett, Likotiko érdekesen esetelte egy kis néptörzs, a Wanduwee életmódját,

mely magas hegyek legfelső völgyeit lakta az ország déli részén. Szerinte a duewe-k semmi népi vagy hadi kötelékbe nem egyesültek, apró kunyhóikat messze elszórtan egyenkint építették és ezek körül a legkisebbszerű földművelést űzték. Fejedelmük vagy egyéb elöljáróik, aki őket ellenállásra buzdítsa, nem lévén, magukat Mpepo szavára gyorsan alávetették és a termékekben való adófizetésbe is beleegyeztek.

Ez adatok alapján feltehető, hogy a wanduwe magas hegyeibe hódító azelőtt még be nem hatolt és Chabruma elődei sem kényszerítették őket adófizetésre. Másrészt elgondolható, hogy e nép, melynek nyelve majdnem azonos a ngindukéval, régibb idők előtt alacsonyabb vidékeken más népek társaságában élt és békés természetétől ösztönözve vonult kegyetlen hódítók elől magányba, ahol régi szervezete fölöslegessé vált és idővel felbomlott.

Hogy a Likotikótól elbeszélte események mely évre teendők, aziránt a nála való érdeklődés hiábavaló lett volna. Belsővilágának időszámítása nincs, három-négy évnél hosszabb időtartamot fejében megtartani nem tud, életkoráról felvilágosítást adni képtelen. De némi alapot az ember becslés útján szerezhethet. Likotiko 30 éves lehet, tehát Mpepo szultán mafingi-i tartózkodása, ahol Likotiko a napvilágot megpillantotta, az 1880—1890 közötti évekbe eshetett, a mbungai csata pedig 1877—1878 tájára, vagyis abba az időbe, mikor főzép-ffrikában európai gyarmatnak még nyoma sem volt. Ez eseményeket még az afrikai európaiak történettudása sem ismeri. És éppen ezért ébredt föl érdeklődésem ama homályfedte kor iránt, amelyet Mbambe, az öreg myangia, ura jelenlétében ily szavakkal siratott meg: «Szép idő volt. Akkor a férfiak még verekedni tudtak. Most, hogy verekedniük nem szabad, olyanok mint az asszonyok».

XVIII. Harcok a végső gyarmat-töredékért. — Búcsú a német gyarmattól. — A Nyugati Csapat vége portugál földön.

Még áztak a mpepoi tábor fűkunyhói a le-leszakadó esőben, még nőtt a tenger, melyet a Ruhudje a két ellenfél között elöntött, még egyre dúsabban sarjadzott erdők-mezők már embermagas, zöld fű-sűrűje, amely a májusban kezdődő égetések megkezdéséig a terepen való mozgást annyira megnehezítette,

az esők között fel-felragyogó nap rekkenő melege még egyre szívta magához a buja anyaföld párás lehelletét, hogy felhővé gyűjtve, belőle új esőket küldjön a ruhudjei tenger, a fű-sűrű, a buja termékenység további növelésére, a fűkunyhókban egymást meg-meglátogató tisztok beszélgetéséből nehéz kétségek közegette még fel-felcsillant a remény, hogy az esős évszak letelével a háború is véget ér és a gyarmat még el nem vesztett utolsó darabja birtokunkban marad anélkül, hogy a sokat nélkülözött csapatnak a száraz idő beálltával újabb küzdelmekre sorompóba kellene állnia — mikor egy parancs századomat a mpepoi táborból váratlanul mozgósította.

Az a nagyjában köralakú terület, melyet a veszendőben lévő gyarmatból a németek ez időben még kezükben tartottak, az elveszetteknek már csak kis töredéke volt. Kerületén álltak, a stratégiailag fontos vidékeken, mint a letúnt német gyarmatbirodalom e féltékenyen őrzött utolsó maradékának védőbástyái, messze széthúzott táborokban a Lettow-vezérelte sereg egyes különítményei. Az állások e láncolatának mintegy harmadrészét a nyugati csapat tartotta megszállva, mely az „Abteilung-Wintgens“ elszakadása óta a keleti csapattól erősítést kapott. Egyik osztálya Ssongea előtt állott az e városból Mahenge és Liwale felé vezető két karavánút elágazásánál. Vele szemben rhodéziai csapatok, melyek 1916 szeptemberében a tyassa tavon átkelvé, Wiedhafenben partra szálltak, majd előrenyomulva, az egy európai és 30 fegyvernyi helyőrség elűzése után Ssongeát is — az Ungoni föld e közigazgatási székhelyét — bevették. E ssongeai ellenség wiedhafeni bázisával aránylag rövid és jó összeköttetésben lévén, az esős évszak alatt is egyre gyülekezett. Nyomása mind erősebben érezhető lett s így a vele szemben álló német parancsnok támogatásért a Nyugati Parancsnokhoz fordult. Ez indította útnak április 15.-én, a vizek legnagyobb dagadása idejében a 7. tábori századot A megteendő út csak légvonalban kerek 180 kilométert, vagyis 8 napi járóföldet tett. Légvonalban, igaz, a száraz évszakban sem jár az ember. Most, az esők idején óriási félkör lett belőle. Irány mindig, nem a cél, hanem a kompok, fatörzsekből hevenyészett hidak és élelmi állomások iránya. S így is tele vízi akadállyal, átkelés a Mtitissi rohanó özönén esőben egyetlen facsónakkal órákon át, majd két órai menet után Likassánál az Itete árvizén keresz-

tül hasonló járóművel, hogy a patak eredeti és még állva maradt rozoga hídját megközelíthesse a század. Majd átkelés a zúgva száguldó Fuluán, melynek dagadását a malinji-i bencés misszió, meg az ugyanott lévő hadtáplomás lakói oly aggódó figyelemmel kísérték. A négy bennszülött evezősnek minden erejét és ügyességét latba kellett vetnie, amíg a csónak 10—10 utasát a túlsó parton biztonságba helyezhette. De az izmos legényeket maga az esők dagasztotta Fulua tanította meg számos esztendő folyamán a veszélyes munkára és tudják, hol kell a felfelé evezett csónakot elereszteni, hogy a túlsó parton biztos révbe jusson. Majd ismét víz alattunk, felettünk. Zuhogó eső a felhők-ből, széles lapályokon átfolyó vízárak a földön, melyek alatt combig merült lábakkal tapogatjuk ki az utat Napi 5—6 órai menet és az elkerülhetetlen hideg fürdő után a hadtáplomásokon legalább készen áll a jóelőre bejelentett század csekély élelme: mtama vagy tengeri. Egy-egy állomás vezetőjének — európai altisztek voltak — napokkal előre menesztett kérés-megkérésre képest sikerült kisebb-nagyobb halom tőköt is összegyűjtenie a vidékről, melyből a bőrig ázott askarik „posho“-jukat megtoldhatták. Az a két állomás pedig, amely az európaiak számára egy-egy fél tyúkot szerzett be, külön említést érdemel.

Elértük Mahenge közelében a mpogoro-k vadregényes földjét, melyben a Fulua még mint sziklás medrében zuhogó tarpatak keresi útját a Ruhudje lapálya felé és amelynek völgyeléseiben sűrű bambusz-csoportok nem kevesebb, mint 15—20 m. magasságig nyúlnak. Myombo erdők alatt hegyre fel, völgybe le vezetett az út. A szélesebb völgyek fenekén rejtőznek a mpogorok elszórt kunyhói öles gaz és buja mtama-ültetvény között, melynek szára helyenkint a 7 métert is eléri. Fából magas cölöpökön épülnek, hogy hirtelen jövő árvíz és fenevadak ellen oltalmat nyújtsanak. Karókból rótt létra vezet fel a kunyhóba, melynek ajtajában meztelen gyermekek ülve lógatják lábaikat. Mások éktelen lármázással járulnak az ültetvényen a gazdaság munkájához, hogy a kártevő majmokat és madarakat elriasszák.

Leszálltunk a Ruaha lapályos völgyébe. Nem az uhehe-i Ruahához, amelyen a „nagy menet“ alatt öt hónappal ezelőtt átkeltünk, hanem a mpogorok hasonló nevű folyójához, mely alább a Luhomberoba ömlik, hogy ezzel együtt érje el az uhe-

hei Ruahát is befogadó Rufyjit. „Ruaha“ úgy a mhehék, mint a mpogorok nyelvén egyszerűen „folyó“-t jelent és eszerint e népek földjüknek azt a főfolyóját, mely a vidék minden vizét magába veszi, „a folyó“ névvel jelölik ugyanúgy, mint a nyansaparti törzsek a mérhetetlen nagy tavat „a tenger« névvel.

nádasok kiterjedt rizsföldekkkel váltakoznak a Ruaha lapályán. A $\frac{1}{2}$ —2 m. magas zöld rizs-szárakon a kalász már sárgulni kezdett. Az öles cölöpökön összerótt alacsony fakunyhók népe résen is volt mindenütt, hogy magas állásából közeledő kártevőket idejében észrevegyen.

Elértük a Mahengétől délre jó egy napi járásnyira fekvő nagyobb falut is, melyben Saidi „jumbe“, vagyis a környék lakóinak előljárója lakott. Kis terephullámon, melyet a rizsföldeken előmlő víz, a lapályos ösvényeken iszappá ázó sár nem érint, 8—10 ház egy csoportban. Mem cölöpépítmények, hanem valóságos agyagkunyhók. Úgy ezeken magukon, mint udvarukon meglátszik egyrészt a mahengei boma közelsége, másrészt, hogy Saidi jómódú ember, akire apja még a »rég jó világban« szerzett sok rabszolgát hagyhatott. És az udvaron még baromfi! A ritka, rég elfelejtett látványnak nagy a kísértése. Pedig a századok közvetlen rekvirálása e vidéken szigorúan tilos, hogy az élelmi állomások az áttekintést és a rendelkezés lehetőségét el ne veszítsék. Meg kell állítani a századot, míg az európaiak askariknak, teherhordóknak és szolgáknak nyomatékosan emlékezetükbe nem vésték, hogy a sorból való kilépés botbüntetés terhe alatt tilos.

Saidinál értünk csak a Mahengétől Ssongea felé vezető karavánútra, amely innen kezdve a tulajdonképeni cél felé, déli irányba vezette a századot.

A Ruahától délre néhány myombo-födte terephullám, melyeken kis napijárással áthalad az ember, majd a Luhombero völgyébe értünk. Ugyanaz az izmos, félmeztelen mpogoro-nép, ugyanazok a rizsföldek, cölöpépítmények. A Luhomberon is, mint a Ruahán keresztül, karókból rótt híd készült a csapat számára, melyeket karvastagságú indák erősítenek a két part terebélyes ősfáihoz és melyeknek darabjait fakéregből font kötelek tartják össze. A Luhombero hídján különben, melyet a vízár néhány nap előtt elszakított, még dolgozik az odarendelt európai kézműves bennszülött munkásaival és az átkelés csak egyenkint, óvatosan mehet végbe.

A hosszú menet alatt nem csoda, ha a hadi helyzet megváltozik és ha a fűrgelábú staféták útján küldött jelentések, melyeknek menetsebessége a csapatét 3—4-szeresen felülmúlja, újabb parancsokat tettek szükségessé. Meg is jöttek. A ssongeai ellenség mozgolódásáról újabb hír nem érkezett, bennszülöttek jelentései szerint ellenben a kitandai angol csapat egy része kelet felé fordult. A század foglaljon állást a Luwegu partján, derítsen fel és tegyen jelentést.

A Luhomberótól délre ismét myombo rengetegével zöldelő hegyvidék, melyet csak két kisebb folyó, a Luwegu felé siető Chihi és Lukulla völgye szakít meg.

Két heti menet után a Luwegu völgyét szegélyező hegyeken táborba szálltunk és azonnal meg is kezdődött a kapott feladat megoldásához szükséges erősítés és felderítés. De csak egy napig tartott, mert staféta újabb parancsot hozott. Ssongea felől újabb segélykiáltás érkezett Mahengébe, a kitandai hírek pedig valószínűtleneknek bizonyultak. A század erőltetett menetben siessen eredeti célja felé, az útelágazásnál álló osztály támogatására.

Kora reggelre volt az indulás kitűzve. Már virradatkor hallatszott a bennszülött altisztek szava, amint pajtásságukat sorakozásra nógatják.

— nterete! (Hntreten!) — Wewe hucusikia aterete? (Te nem hallottad a sorakozót?) — Labda wewe hupendi aterete? (Talán neked nem tetszik sorakozni?) — Utakwenda kwa bwana ferfel (Feldwebel). (Jelentkezel az [európai] őrmester úrnál.) — Funga sulusi. (Schloss, Verschluss) (csukd le a zárócsapot). — Das kibér iba! (Das Gewehr über!) (Vállra!) — Gruppe yangu tayari. (Az én csoportom jelen.)

Ordonáncaimat, akik a menet alatt is közvetlenül mögöttem haladtak, e sorakozás nem érdekelte. Egyikük a meredeken a apályba leereszkedő hegy széléről hozzám siet:

— Bwana, buga imejaa na tembo. (Uram, a lapály megtelt elefántokkal.)

— Megtelt elefántokkal? — kérdeztem hitetlenül De az ily csodáról meggyőződni el nem mulaszthattam. És valóban ritka látvány tárult elém.

A meredek sziklás lejtő alatt, melynek felső szélén állottunk, terült el a Luwegu 2 km. széles lapálya. Azon túl a folyó szürke

szalagja, alattunk a lapályon pálmák és lombos fák csoportjai, bozót és az egész térséget kitöltő óriás fű, a vadász réme, de az elefántok kedves legelője, az «Elefantengras», ahogy a németek nevezik. Ez inkább magas sásnak, mint fűnek nevezhető két-háromöles sűrű növényzet közepette az ember börtönben érzi magát, melynek magas falai tekintetét minden irányban elzárják és amelyben egy lépést sem tehet erőfeszítés és verejték nélkül, ha az elefántok taposta ösvényről letér. Ebben a környezetben törtetett el alattunk egy 8 tagú elefántcsalád. Hím és nőstény 6 felnőtt borjával. Ösvényre e hatalmas teremtményeknek szükségük nincsen. Útjukat mindig maguk tapossák és előlük minden, ami méltóságos menetüknek akadályául felmerül, elhullni kénytelen. Recsegve tördöstek az útban lévő karvastagságú faágak, mint gyengéd fű, úgy terült el az öles sás léptük alatt. Jó 500 m.-re lehettek tőlünk, de a recsegés-ropogásnak minden hangja tisztán eljutott fülünkig. Hlíg tűnt el a család a hegyláb beszögelésénél, már mögötte a bozótból kibontakozott 7 új elefántkoponya lelógó ormánya, fehér agyarai- és a fülek hatalmas lapjaival. Harántirányban pedig, éppen a hegy felé tartva, magányos pár közeledett.

A szűkes élelmi viszonyok ez idejében nagy volt a kísértése a gondolatnak, hogy a század e kedvező alkalmat nagyszabású elefántvadászatra használja fel. Mert ámbár a csapatnak a hústermékekkel való ellátása nagyban és egészben a mahengei élelmező intézet feladata volt, amely messze határokig küldte állandó vadászkülönítményeit, a századok maguk is szívesen léptek az önsegély terére, úgy vélvén, hogy a maguk-ejtette zsákmány élvezete korlátlanabb. De az elefántok elejtése ritkán intézhető el 1—2 óra alatt. Amily tisztán tűnt fel előttünk a 17 hatalmas koponya a hegyről nézve, a biztos lövés távolságán kívül, oly menthetetlenül el kellett vesznie a vadász elől, aki a lapályba leereszkedik és a sűrű sás mélyén elmerül. Ilyenkor aztán csak hosszas utánajárás, fákról való kitekintgetés, hallgatóság, szélirány megfigyelése és hasonló segédműveletek útján lehet a biztos lövés távolságáig közel lopózkodni. Es ha ilyenkor a célzás az elefántnak legkönnyebben megsebezhető, halántékán elterülő tenyérnyi részét elhibázza, a vadászat nagyon is veszedelmessé válhatik. Négy héttel ez idő előtt egy megsebzett elefánt ellenfelének, egy ezredorvosnak mellét koncolta fel agya-

rdval, aki az állat hatalmas talpai alól eltorzított hullakép került ki. Néhány nappal előtte pedig századom egy vadászkülönítményének gyűlt meg vele a baja. A könnyen sérült állat a különítmény embereire rohant és egyik askariját ormányával megragadva úgy ellódította, hogy öntudat- és léleketvesztetten maradt a földön. Rögtönzött machillában hozták a táborba, ahol néhány nap múlva szerencsére kitűnt, hogy az ijedtségen és kis sérüléseken kívül komolyabb baja nem esett. H derék fiú, igaz, nem sokáig örülhetett szerencsés megmenekülésének. Néhány héttel később hősi halált halt az ellenség előtt.

A századnak sietős volt a likuyu-i szorongatott osztályhoz vezető menete, és így a nagyszabású elefántvadászat kísértésének ellene kellett állnia.

Csak két kis vadászkülönítménynek lehetett engedélyt adni; hogy szerencsét próbáljon, azzal a meghagyással, hogy esetleges siker adódtán Mpondában leendő táborunkba jelentést küldjön, mire az ott lévő hadtápállomásnál a szükséges teherhordók elküldését kieszközölöm.

Az egyik különítmény két európai- és néhány askarival leereszkedett a hegyoldalról a hetes csoport üzésére és a lapályba érve csakhamar eltűnt az „elefántfü“ mélyén. A másik egy európai- és két askarival már a hegy lábánál elvesztette a magányos pár irányában való tájékozódást. Az európai felkapaszkodott egy laza koronájú fára, hogy onnan keressen kilátást. A két elefánt fülelve megállott és így a lépteik-okozta recsegésből az európai irányt nem nyerhetett. A felülről lehetetlennek látszó helyzet, amelyben a vadász a tőle alig 200 lépésnyire lévő két állatóriást minden keresés mellett sem képes felfedezni, még egy percnyi várakozásra készített. És ekkor kedvező alkalom nyílt a veszélyt-érző elefánt magatartását megfigyelni.

A távolabb levő hetes csoport hímje szelet kaphatott a sásban eltűnt vadászok irányából. Füle lapjait szélesen kitárva, ormányát magasba emelve, vészes ordítással hirtelen támadásra iramodott. De a szimatot elveszthette, mert néhány lépésnyire épp oly hirtelen megállt és leszerelve tovább figyelt, majd lassan tovább indult és csoportjával eltűnt a fák mögött. Ezek irányában azonban csakhamar megdördült egy lövés, mely a mi magányos párunk nyugalma sem hagyhatta érintetlenül. Mindkettő felneszelt. A nőstény azonnal menekvésre gondolt.

Hirtelen megfordulva, a vést-hirdető jelekkel ellenkező irányban tartós ügetésnek eredt, mely nemsokára egy ligetkébe vezette, ahol eltűnt. Nem úgy a hím. Párja menekése ugyan őt is tágitásra készítette, bátorsága azonban megengedte, hogy elefanti méltóságát az ismeretlen helyekről mutatkozó vészjelekkel szemben megtartsa. Megfordulva, néhány nyugodt lépést tett párja nyomába, majd ismét visszafordult, figyelve, hogy a netán közeledő veszély támadásra készen találja. Majd tovább néhány nyugodt lépés s ismét figyelés. Így haladt az erejében bizakodó és méltóságát féltő hím a párját rejtő liget felé, amely csakhamar ct is eltakarta.

A század megindult és leszállt a lapályon átvezető útra, ahol rövid néhány nap előtt még a Luwegu fékevesztett vize sodorta át iszapos hullámain. A pálmák törzsén, a bozót, fák koronáin embermagasságban odaragadt giz-gaz, továbbá az iszapos, mély gödröket alkotó elefántnyomok a közelmúlt napok fennmaradt tanúi.

Az ily fontos ponton, mint a Ssongea felé vezető karavánútnak a Luwegun való keresztezése, melyen a likuyui osztály élelmi karavánjainak is mindannyiszor át kellett kelniök, nagyobb révörséget állított fel egy európai vezetése alatt a Wbh. Az átkelésre két fakéregből varrt csónak mellett egy szétszedhető alumínium-ladik is szolgált, úgy hogy a század minden terhével együtt két óra lefolyása után a Luwegu déli partján gyülekezhetett, hogy a ngindu-k földjének első lakott helyét, Mpondát már a kora délután elérje. Itt csatlakoztak a századhoz estefelé a hátrahagyott elefántvadászok, akik mozgalmas kirándulásuk élénk ecsetelésével, de sajnos, üres kézzel tértek vissza. Az aránylag csekély napi teljesítményre másnap annál hosszabb menet következett. Erősen szaggatott, mély völgyekkel szeldelt dombokon vezetett az út, 12 órán át csak egyetlen kis megszakítással szüntelenül myombo-erdő árnyékában. A szűk völgyek fenekét és oldalait sűrű bambusz-csoportok teszik itt járhatatlanná az ember számára. Elefántok- és bölényeknek azonban, amelyeknek az erdős dombtenger, mint a Luwegu és Mbarangandu folyók egész köze, a gyarmat területén egyik dorádója, számos nyoma vezet mindenfelé. Elkeseredett mérkőzésüknek is akad egy-egy jele derékban letört arasznyi vastagságú fák képében, melyeknek a viaskodás alatt nekifeszültek.

Az elindulástól számított 24.-ik napon végre a likuyui hegyi állásban voltunk, menetünk eredeti céljánál. De még egy napi pihenő sem jutalmazta a hosszú menet fáradoalmát, pedig a ssongeai ellenség még mindig nem adta támadó szándékának további jeleit.

Ebédnél ültem az osztályparancsnoknál. Elefánt-menü volt,, mint ez idők annyi napján. Elefánthúskivonatból készült bouillon,, a füstölt elefántormányból vágott szeleteket, melyek az ebéd zömét alkották, sonka gyanánt élveztük, utóételül pedig elefánt-zsírban sütött pirosképű rizslepénykéket tálalt az asztalra a: fekete inas, a „boy“. A gorombán vágott dohányból bambusz-hártyába sodort cigaretta füstje az osztályparancsnok pipájáéval? vegyülve, eltöltötte a parányi fűkunyhót, mialatt ebéd után a mindig várt angol offenzíváról beszélgettünk. A már gyakran megisméltődött légitámadásokról, járőrharcokról, az ellenfél-gyülekezéséről s egyebekről és a háború befejezése, az akkoriban megszigorított bűvárhajóhadjárata kilátásai, az orosz forradalom lehetősége és más otthoni aktuális kérdések sem hiányoztak a csevegeésből.

Ezalatt pedig a távol Mahengéből jövő karavánúton szaladtak a félmeztelen staféták, akiknek postájából a harci jelentőségű darabokat az utolsó napi járőrföldön való továbbításra nehogy ellenséges járőrök kezébe kerüljenek, az illető vezényelt európai a heliograph-állomásnak adta át. Aki e heliograph-állomásokat működésükben megfigyelte, nem győz eleget csodálkozni a bennszülöttek tanulékonyágán. A szolgálatra már békeidőben képzett ki a „Kais. Schutztruppe“ fiatal askarikat, vagy askari ruhába bujtatott értelmes fekete gyermekeket, akik előzőleg a kormányzósági iskolákban írni-olvasni megtanultak, E fiúk az idők folyamán oly gyakorlatot szereztek a Morse-jeleknek a heliograph tükrével való továbbításában és a tükrözött jelek leolvasásában, amely az első pillanatra szinte hihetetlen európai számára. Az ily heliograph-kirendeltségek magas dombokon, melyeknek kiválasztásánál a távol kilátás és az ellenségtől való megközelíthetlenség szokott irányadó lenni, voltak felállítva. Egész személyzetük két, a szolgálatot értő fiúból és 1—2 bennszülött küldöncből állott. Fegyvert is kaptak, ha e célra jutott és a fegyver használatában ki is képeztettek. Feladásnál míg egyik a kézhez kapott suaheli vagy német

szöveg olvashatóan írt betűit kopogtatta, a másik a távoli állomás tükrét figyelte. Még meglepőbb volt azonban, amint felvételnél a gép mellett álló kis askari az odatükrözött jeleket minden gondolkodás nélkül olvassa és mellette író társának diktálva a tükrön vett szöveget leírta.

Ilyen heliograph-állomás küldönce állított be az osztályparancsnok fűkunyhójába az elefánt-ormányos ebéd után, hogy egy parancsot, melyet a közelben álló tükrön éppen akkor vettek fel, kézbesítsen. A parancs, amely Mahengéből a tíz napi utat staféta útján három nap alatt tette meg és amelyet a véletlen a következő idők viszontagságain át is megmentett, hadd álljon itt abban a betűszerinti szövegében, amelyben a 14 éves „askari“ leírta:

„Befehl Wbh. v. 5. Mai. 7. F. fl. bleibt zur Verfügung Wbh. Lihuka. Bei Vorgehen Gegners auf Wegegabel kann sie von der Abteilung herangezogen werden. Kompagnie hat direkt von Megea und Lihuka aus gegen rytanda-Likuyu zu sichern“. (Nyugati Parancsnok rendelete május 5.-ről. Hetedik tábori század Nyugati Parancsnok rendelkezésére Lihukában marad. Ellenfélnek az útelágazáshoz való előnyomulása esetén az osztálytól előre rendelhető. A század Megea és Lihukából önállóan biztosít Kitanda-Likuyu felé.)

Köszönetemet, az éppen elfogyasztott fényes ebédért, melyet az osztályparancsnok a várvavárt támogatás parancsnokának nyújtott — bármily boszantó is volt — a magam ajánlásával kellett egybekötnöm, hogy a három nappal hátrább fekvő Lihukába visszatérjek és a huszonnégy napi fáradtságos menetet további három napi teljesítménnyel megtoldjam.

E kis ngindu falu melletti dombokon feküdt a század és állásai erősítésén dolgozott. Bár vadász- és élelembeszerező-különítményeknek bennszülöttek adatai alapján Mahengébe juttatott jelentései mindig újabb híreket terjesztettek a kitandai ellenfél mozgolódásáról, kiküldött járőreink a kitandai angol csapat-táborat azon változatlanságában találták, amelyben a mpepoi hónapok alatt voltak.

Mivel engem a forró égöv alatt viselt hadjárat eddigi fáradalmi és kivált az 1915-ben átszenvedett Rückfallfieber káros hatásai idővel megviseltek, legalább rövid időre pihenést kellett keresnem. A Lihuka melletti tábori kórház ezredorvosa jelentékeny szívtagulásumat és még nagyobb vérszegénységemet gon-

dos kezelésbe vette, míg a század ideiglenes vezetését a hozzám; néhány hónap óta beosztott tengerészhadnagy vette át.

Az erődítési munkákon és járőrmeneteken kívül még sokáig nem akadt egyéb dolga a századnak. Sem a kitancai ellenfellet nem kellett szembeszállnia, sem a likuyui osztálynak támogatására sietnie.

Smuts utódja az angol csapatok főparancsnokságában, Hoskins tábornok, oly alapos előkészületeknek látta szükségét,, mielőtt a mindenünnen meginduló utolsó offenzíva, a végső erőfeszítés végrehajtásához foghatott, hogy támadása ezért, melynek minden oldalról való megindulását az esős évszak végére, május havára vártuk, egyre késett. Oly sokáig, hogy Hoskins tábornok maga a végrehajtásig el se jutott, fiz 1917. július elején megindult központos előnyomulásnak már nem ő volt a parancsnoka. Utódjául a londoni haditanács Deventer tábornokot nevezte ki, aki az 1916 elején megkezdett offenzíva alatt mint a délafrikai lovasdandár parancsnoka tüntette ki magát. Hogy ez utolsó erőfeszítés célját el ne vétse, az angolok támogatására nagyobb biztonsgul ismét sorompóba állítottak a belgák kongói csapatai, akiknek harc-színterét Deventer a Mahengétől északi irányban álló német csapattal szemben utalta ki. A Rowumától délre elterülő portugál gyarmat (Moçambique vagy Portugál-Kelet-nfrika) csapatai, úgy látszik, mindaddig még nem érdemelték ki az angol hadvezetőség bizalmát. Egy 1917 elején a német gyarmatba intézett előnyomulásuk oly kudarccal végződött, amely után sietve kellett ismét a Rowuma mögé visszatérniük .és amely temérdek egyéb zsákmányon kívül egy teljes szikraállomást juttatott a németek kezébe. Ennek utána pedig v. Stuemmer őrnagy, aki a háború elején a bukobai csapatok parancsnoka volt, egy különítménnyel berontott gyarmatukba és a Nyassa tóig küldvén harcjáőröreit, számos katonai állomást és raktárát szállott meg, anélkül, hogy ellenállásra talált volna. Csak később vonult vissza a Nyassa közepe tájáról előnyomuló angol sereg nyomása alatt. Az angolok a portugál csapatokat e magatartásukért, melyet a későbbi harcok folyamán sem voltak képesek megjavítani, nem ok nélkül neveztek »Army supplier«-nek, vagyis a német csapat „hadseregszállítói“-nak. így a portugálok az 1917 júliusában meginduló offenzívához sem kaptak támadó megbízatást és feladatuk csalt

rowumai határuk védelmére szorítkozott. Az angol hadvezetőség stratégiája már most nyilvánvalóan az volt, hogy saját és belga támadó-, továbbá a portugálok védelemre szorítkozó csapataiból oly központosán összeszűkülő kelepcét hozzon működésbe, melyből a német csapat kibúvót ne találjon, hanem amelyen belül egy végső döntő csatára kényszerüljön. E csatának nemcsak Német-Kelet-Afrika teljes elvesztét, hanem a német csapat megsemmisülését kellett eredményeznie. E törekvéssel Lettow ezredes terve is megegyezett egy pontban, hogy tudniillik az ellenség-körülzárt területet a végsőig védelmezi, mindaddig, míg a hadtápiintézetek által szorgalmas munkában termelt, júniusban learatott és még készletben fekvő élelem csak megengedi. Az angoloktól tervezett végső csatára azonban, mely nemcsak a gyarmat, hanem a csapat sorsát is eldöntse, hajlandó nem volt. Célja ez időben már csak abban állt, hogy az európai harc-színterekről lehető erős ellenséges csapatokat vonjon el. E célját pedig csak úgy érthette el, ha tekintet nélkül a gyarmat elvesztére, ott folytatja a harcot, ahol csapatát élelmezni tudja. És e céljának megfelelően intézkedett. A keleti csapatok élelmezési középpontja Liwale volt, a nyugatiaké Mahenge. A két csapat első feladatát tehát abban szabta meg, hogytúlerős ellenség elöl e két központra vonuljon vissza még akkor is, ha a kettő között ellenséges erők az összeköttetést végkép megszakítják. Liwale és Mahenge védelme azután az ellenfél lehető hosszú lekötése szempontjából fontos volt mindaddig, míg az ott lévő táplálékkészlet 14 napi élelemadagon kívül felhasználódott. Ez időpont elérkezvén, a csapatokra az a feladat várt, hogy ennyi élelemmel a hátukon a Liwale és Mahenge köré szűkülő két kelepcéből kitörjenek és messze délre tegyék át a harc színterét. Hogy hová, a parancsból nem tűnt ki. Csak sejteni lehetett, hogy a két csapat délnek való áttörése után a harcok színtere vagy a termékeny Makonde felföldre helyeződik át, mely a gyarmat délkeleti sarkában fekszik, vagy mindjárt a Rowumán túlra, a portugál gyarmatba.

Ezek szerint a likuyui osztály visszavonulási iránya nem dél felé vezetett, amely irányban a visszavonulás az 1916 elején megkezdett offenzíva óta haladt, hanem ellenkező irányban, északnak Mahenge felé, melynek védelme a nyugati csapatok első feladata lett.

A beállott száraz évszak alatt 1917 júliusában mindenünnen meginduló előnyomulás, mely a nyugati csapatok négy harc-szinterére is egyidejűleg terjedt ki, a 7. századnak eleitén ismét azt a kellemetlen szerepet juttatta, hogy a nagy menetekben a szorongatott osztaályok támogatására siessen. Július elején a likuyui osztaály rendelte magához a Wbh. parancsa értelmében, majd egy ütközetben való részvétel után a Wbh. a belgáktól szorongatott északi osztaály segítségére rendelte Mahengétől északra. Ez útján ismét átvettem a század parancsnokságát. Mahenge közelébe érve azonban újabb parancs az időközben erősen visszaszorult likuyui osztaályhoz rendelt vissza. Ez az osztaály részben a túlnyomó ellenfél nagyszabású átkarolásai folytán, melyek a rengeteg myombo-erdőben és a támadónak kedvező szaggatott terepen könnyen voltak végrehajthatók, augusztus elejéig annyira volt kénytelen visszavonulni, hogy a Luwegutól dél felé már csak két napi járóföld választotta el. Ekkor a Matarawe patak partján szállt erős hegyi állásba és ez állásban volt, mikor a keleti csapatoktól erőltetett menetben érkező Otto százados augusztus végén az osztaály parancsnokságát átvette. Ez a csapatban ritka közkedveltségnek örvendő tiszt, akiben gáncs nélküli jellem fényes katonai tehetséggel és erényekkel párosult és akinek őrnagyságát — mint annyi más tiszt előléptetését — az angol tengeri blokád tudomására jutni nem engedte, volt hivatva Mahenge délről való védelmezését kezébe venni. Innen kezdve, ha szakadatlan harcok után a túlnyomó ellenségnek tért engedni kénytelenek is voltunk, a visszavonulás csak apró lépésekben, az egyik vagy a másik szárny hátravonásával, vagy közvetlen mögöttünk fekvő dombok megszállásával ment végbe. Az ellenfélnek az erdő leple alatt végzett nagyobbszabású átkarolásai ellen is volt jó receptje az új osztaályparancsnoknak, aki ezekre merész ellentámadásokkal szokott felelni. A Lettow ezredes támadó szelleme, akinek oldalán Otto százados számos győzelmes harcban vett részt és egyebek közt a jassini csatában is, melyben súlyosan megsebesült, csak ő általa hatotta át úgy igazában a csapatot az utolsó emberéig.

Szeptember elején újult meg — már Otto századossal az osztaály élén — a júliusban megkezdett offenzíva a matarawemarandai állásban. Több napi harc után kezdődtek a nagyszabású átkarolások. Egy ilyen, a marandai állást hajnalban

megtámadó átkaroló csoportot gyors ellentámadásunk rövid harc után rendetlen visszavonulásra kényszerítette, anélkül, hogy jelentékeny veszteségünk támadt volna. A magam könnyű megsebesülését is elfeledtette az erdőben való gondtalan előnyomulással hamar kivívott győzelem öröme. Majd ismét előnyomult az ellenfél és két hétig állott a harc kevés szünettel a marandai állásért. Csak egy, ezután következő nagyobb szerű átkarolás, mellyel az ellenfél a luwegui rév déli oldalát megszállta és így nemcsak élelmezésünk biztonságát veszélyeztette erősen, de a csapatot magát is, bírta rá az osztályparancsnokot egy nagyobb lépésnek visszafelé való megtételére. Míg nappal az osztály a révnél álló angolok ellen vonult, a sötétség beálltával néhány óras oldalmenetben elérte a folyó egy gázlóját, melyen átkelven, még azon éjjel a megszállt révvel szemben a Luwegu északi partján állást foglalt.

Ágyútűz és gépfegyverkattogással köszöntötték egymást a folyó két partján farkasszemet néző ellenfelek, amihez az angolok részéről naponta légi támadások is járultak. A repülőgépeket ez időben nyugodtan fogadta már bennszülött legénységünk. Ha a távoli morgás hallatára a „ndege“! („madár“) a táborokon végighangzott, kiki a maga lövészyukjában vagy egy fa tövében elhelyezkedve várta a légi harcot. A repülők feladata különben e rengeteg erdők fölött nem volt könnyű és megesett éppen a luwegumenten harcokban, hogy a pilóta hosszú kerengés és keresés után irányt veszítve, egész bombakészletét az angol táborra dörgette le, atyjafiaiának bizonyára nem kisebb bosszúságára, mint a mi bennszülötteinknek örömére.

1917. szeptember végén a liwalei és mahengei védelmi körök külön-külön lezárultak, a keleti csapatokkal és a náluk tartózkodó főparancsnokkal minden összeköttetés megszűnt. A túlnyomó ellenség és kivált az északról előnyomuló belgákongoi csapatok szakadatlan harcok ellenére is a mahengei kört egyre jobban megszükitették. Október 9.-én elesett maga a mahengei boma, ahonnan a hadvezetőség és élelmező intézet minden készletével már előre kivonult, hogy hadiszállását a mindjobban szűkülő kör más pontjára helyezze át. A Wbh. parancsaiból ez időben már ki-kicsillant a további haditerv. Elrendelte, hogy a századoknál orvosi vizsgálat vagy önként-jelentkezés alapján állapítsák meg azon európaiak, askarik stb.

névsorát, akik nagyobb menetteljesítményekre még alkalmasak vagy hajlandók. Hogy az alkalmatlanok a kabati mzee-i tábori kórházban összpontosítandók. Hogy a századok nagyobb, lehetőleg zárt víztartókat készítsenek elő. Továbbá, hogy annyi élelmet rendeljenek meg a hadtápiszéknel, amennyiből 14 napi adagot mindig készletben tarthatnak.

Mínél kisebb lett ezalatt a védelmi körünk, annál jobb volt az ellenfél különböző harc-színtereinek összeköttetése és annál'

Kidöntött majomkenyérfa.

sűrűbb lett a harc. Erdős dombokon messze széthúzott osztályunknak az ellenfél szakadatlan támadásokkal döngette hol egyik, hol másik szárnyát, hol arcvonala közepét. De a szüntelen fáradalom az askarik jó magatartására nem volt káros befolyással. Egyes harci bravúrjaik közül hadd álljon itt kettő ez időből, mely az osztályparancsnok külön dicséretét kiérdemelte és mely egyben e harcok jellemzésére is szolgálhat.

1917. október 24.-én a 7. tábori század volt, mely az osztály jobbszárnyát alkotta, már reggel óta az ellenfél támadásainak főtárgya. Hol előnyomuló gyalogságot kellett ellentámadással visszaszorítani, hol a szomszéd dombokon felállított gépfegyve-

rekkel a harcot felvenni. Átkarolás megakadályozására jobbszárnyam mögött kedvezően kínálkozó dombot, melyet egy két kilométer széles elefántfüves lapály választott el állásunktól, szállottam meg. Mivel pedig a századnál ekkor még szolgálatban levő hat európaiból e célra egy sem volt nélkülözhető, őrségül egy shaush vezetése alatt hat askarit rendeltem oda. Délután a nagy ívben átkaroló ellenfél a dombot hatalmába akarván ejteni, őrségünket, melynek erejét nem ismerte, előnyomuló délafrikai gyalogsággal, a szomszéd dombról pedig három gépfegyverrel támadta meg. A két kilométernyi elefántfüves bozót átszelése egy órába tellett. Nem volt remélhető tehát, hogy az elindított támogatás még idejében érkezék, de jelentékeny erősítést a harcban álló század nem is nélkülözhetett. Elküldtem két askarit, továbbá egy teherhordót némi lőszerpótlással a kis őrség inkább erkölcsi, mint anyagi támogatására. A századnál lévő kis ágyút készenlétbe helyezve, figyeltem. Háromnegyed óráig szórta a három gépfegyver gyilkos záporát a domb fölé, háromnegyed óráig pöfögte magányos hét fegyverünk fehér füstjét az ellenfél felé, mikor az első délafrikaiak a dombon megjelentek. További egy óra múlva pedig bevonultak a derék katonák egy híjával, aki halva maradt a dombon. Egy sebesült volt köztük. De hogy kötelességüket a végsőig teljesíteni el ne mulasszák, a betöréssel fenyegető ellenség előtt is az utolsó percben levették elesett társuk minden szerelékét, továbbá zsoldkönyvét és pénzét s a századnak átadták. Röviddel utánuk visszaérkezett a kiküldött támogatás is, melyet az angolok tüze a dombtól még idejében visszatérített.

November elejére a nyugati csapat védelmi köre már úgy összezsugorodott, hogy átmérője alig érte el a 15—20 km.-t. E kis terület egész arcvonalan az Otto-féle osztály vette át a zöm fedezését, míg ez a délre való áttörés- és menethez szükséges előkészületeket végezte. A zöm délrehúzódásának megfelelően november 2.-ika hajnalára az osztálynak egy lépéssel való visszavonulása volt kitűzve. Ugyanazon éjjel azonban pont tizenkettőkor egy jól szervezett angol rajtaütés érte az osztályunk jobbszárnyát alkotó 15. tábori századot. A támogatásra hamarjában kiküldött egy szakasza századomnak oly hévvel igyekezett a fenyegetett állásba, hogy hamarkodását mindjárt meg is kellett bánnia. Megérkeztéről a szakaszparancsnok

— bár holdvilágos erdő homályában — az ellenfélnek tett jelentést, aki őt és három első katonáját mindjárt kézen is fogta és lefegyverezte. A visszahőkölt többi askari jelentést hozott és elmondta, hogy a 15. század, mely előző kiküldetések folytán meggyöngült, állását már elhagyta. A 7. század a további előnyomulás feltartóztatására rendelődött. A támadás megakadt, de az új viszonyok következtében az egész osztálynak a szándékoltnál két órával korábban kellett a tervezett lépésre visszavonulnia. Ezáltal századom egy távolibb őrsége csak akkor vonult be, mikor elhagyott állásunkban már az ellenfél telepedett le. Hajnalban távolról figyeltük az ellenséget és a közelében teljes nyugalommal haladó ombashánkat három askarijával, akik fegyverüket bár tüzelésre készen hónuk alatt hordták, de sem az ellenség távoli kikerülését, sem különös rejtőzködést szükségesnek nem tartva, keresték a csapatukhoz való csatlakozást.

November első hetének végén a nyugati csapatok messze előretolt előőrsők mögött egyetlen nagy, több falura széthúzott táborban tettek előkészületeket a menetre. Maga a Nyugati Parancsnok is e táborban tartotta szállását, de már nem Wähle tábornok. Ezt Lettow még az összeköttetés megszakadása előtt a keleti csapatokhoz rendelte, hogy ott vegyen át egy osztályparancsnokságot. A nyugati csapatok vezetésére pedig Tafel századost küldte, aki jeles csapatvezetői képességének és kiváló szervező tehetségének már több bizonyágát adta.

Tizennégy napi élelem magunkkal viteléről lévén szó, megmaradt teherhordóink száma elégtelennek bizonyult. Pótlást kellett teremtenünk egy parancs szomorú végrehajtása által. Két gépfegyverünk közül egyiket, melyeket az eddigi harcok a századtól elvenni nem tudtak, most saját magunknak kellett tönkretenni, használhatatlanná téve elásni. FMig fért az askarik fejébe. De legalább az élelmiterhek, amelyeket e gépfegyverhordók átvettek, jó táplálkozást biztosítottak. A bennszülött legénység számára e napokra rizsszel való ételmezést szánt a hadvezetőség, ami a néger legmerészebb vágyait is kielégíti. És nem érdektelen talán itt egy parancsot megemlítenem a mahengei hadvezetőség helyes intézkedéseinek jellemzésére, melyekkel az európaiaknak február-áprilisban még oly hiányos ételmezését tetemesen megjavította. A „Fint. W.“ (Feldintendantur-West)

október 21.-iki parancsa szerint az európaiaknak (tiszteket beleértve) november hóra fejenként járó élelmi adaga a következő: 1 kg. só, 1 kg. húskivonat, 4 kg. barna cukor, 1 kg. elefántzsír, 4 kg. búzaliszt, 4 kg. mtama-liszt, 3 kg. hüvelyes vetemény, 15 kg. rizs, „lehetőleg“ 1 kg. dohány, továbbá egyéb illetékeken: 10 viaszgyertya, 1 skatulya gyújtó és félrúd gyarmati készítésű szappan. Igaz, hogy ez a hirtelen bőség, melyet mindaddig nem ismertünk, inkább a szomorú jövő előérzetével, mint örömmel töltött el bennünket

Mielőtt pedig a nyugati csapatok következő lépéseire rátérnék, nem akarom elmulasztani, hogy egy soha nem látott jelenségről, melyet utolsó harcaink színterén és az említett készülődés vidékén volt alkalmam megfigyelni, említést tegyek.

A Luwegu folyó egy szakaszának mentén, mely körülbelül a Lukulla és Mbarangandu mellékfolyók torkolata közti területre szorítkozik, érdekes megkövesedett fák láthatók. Nem a völgy fenekén, vagy legalább itt kevésbé, hanem éppen a hegyeken. Földön heverő kisebb-nagyobb fatörzsek ághelyekkel, ágak darabjaival, melyeknek kérge és minden rostja és minden évgyűrűje oly természetességben maradt meg, hogy a közelről vizsgáló mindvégig sem akarja elhinni tekintetének, hogy egy lefűrészelt és kiszáradt fatörzset lát, melyet szárazság tartott meg jókarban és amely szürkés-fehér színét a forró napsütéstől vette. És csak, ha késével faragást akar megkísérelni, győződik meg róla, hogy a fa állománya a legkeményebb kő. Gyakran 60—80 centiméter átmérőjű törzsek fekszenek a fűben 3—4 ízükkal. Úgy tűnnek fel, mintha fűrészsel darabokra szelték volna, de az egyes tömbök megmozdítását elmulasztották. Geológus, aki e különös jelenségnek megbízható magyarázatát tudta volna adni, sajnos, ez időben nem volt közöttünk. Azok, akikkel a háború előtt alkalmam volt beszélgetni, e vidéken nem jártak. Magam egy másik jelenséggel kapcsolatban, mely szintén e vidék közelében látható és amelyről mindjárt szó lesz, a következő magyarázatra jutottam. E hegyvidék valamikor egy, az Indiai Óceántól lassan emelkedő, majd a riyassáig eső, az u. n. középafrikai horpadás egy részéig egyetlen nagy, menedékes hegyhátat alkothatott, mely észak-déli irányban egyúttal vízválasztót képezett a Rowuma és Rufiyi vízrendszere között. E. hegyhátban a vizek erosiója révén, mely azóta a Luwegu

mély völgyén kívül annyi más völgyet, szakadékot, katlant faragott, az erosió egyik periódusában medence keletkezhetett, melynek helye az említett Luwegu-Lukulla-Mbarangandu köznek felel meg és amelynek csekély vagy semmi lefolyása nem volt. Míg oldalain évezredek buja növényzetet, erdőt természettek, a medencében a víz emelkedett. Tovább beléfolyó csapadékvíz az oldalak talajának sóit kilúgozva, a növekvő tó sótartalmát egyre növelte. A hatalmas fák idővel elmerültek a sós vízben s további évezredek folyamán oly mélyen, hogy a fölöttük keletkező víznyomás elegendő volt a legvastagabb fáknak sós vízzel való impregnálására is. A tropikus esők erosiója tovább működ-vén, lefolyást nyitott a tónak talán éppen a Luwegu mai továbbfolyása irányában. A sóval impregnált fák lassan kiemelték lombjukvesztett ágait az apadó vízből, majd mint letűnt idők kővévált tanúi meredtek a forró levegőbe. Vihar kidöntötte őket, letördelte ágait. Hogy zuhanásuk idején sós faállományuk már kővé kötődött, bizonyítja a törésfelületek simasága, mely a tölgyfa fűrészelt felületeinek simaságával mérhető össze. Zuhanáskor az ágak darabokra zúzódtak (innen a heverő kőtuskók, kőkarócskák, kőforgács), a vastag törzs pedig 3—4 repedéssel vált szét a földön. Hogy az Óceántól a Nyassáig menő nagy hegyhát, illetőleg a Nyassa horpadásának keletkezése vulkánikus hatásokra (gyűrődés, vetődés) vezethető vissza, valószínű, de ezen belül, hogy e hegyek a völgyek erodálása után maradtak fenn, nem pedig eruptív erők folytán emelkedtek ki, annak felismerésére elég az átutazó megfigyelése. Messze tájon sem a föld színén, sem szakadékokban vagy egyéb természetes feltárásoknál tüzes eredetű kőzeteknek nyoma sem látható.

A vízvázalasztó gondolatát néhány nappal később keltette bennem az a vidék, amely a Mbarangandu és ennek mellékfolyója, a Dapate között terül el. A felföld legmagasabb része teljesen sík. Talaja sárga- vagy rózsaszínű agyag, mely szakadó partokkép ereszkedik helyenkint 100 métert is elérő mélységbe. Órákon át haladtunk a szakadó part szélén és volt alkalom az alatta elterülő különös terepalakzatokat megfigyelni. A tropikus esők, melyek a partot lemossák, alatta szeszélyes játékban dűlják fel a vidéket Mély szakadékok, kacskaringós, néha egymásba visszatérő völgyek, teljesen zárt, mély katlanok, újonnan torlaszolt halmok, melyek még minden növényzet híján

vannak, a legkülönösebb terepalakzatok zúrzavara azt a benyomást kelti a megfigyelőben, mintha e vidék talaja aránylag rövid idő előtt mosódott volna le az eredeti felföld széleiről és mintha a vizek mosásának még nem lett volna elég ideje, hogy hosszú munkálkodásban a lapályba vezető legrövidebb utat magának megegyengesse. E mellett a sík felföld növényzete is eltérő az egész távol vidékétől. Ritkán álló vastag szálfák, melyek a myombo fajtáira emlékeztetnek és amelyeknek között különös bozót tölti ki. A három-négy méter magas bokrok sötétzöld, cipró, kemény levelekből álló lombja áthatlan sűrűséget alkot. E bokrok fajtája a gyarmatban másutt tudtommal nem található. Feltevésem alapján úgy éreztem magam a felföldön átjártamban, mintha homályos ősidők tanúját taposnám, melynek ez utolsó csekély maradványát néhány száz esztendő múlva szintén lesodorja a mélységbe a mindent kiegyenlítő víz. Hogy helyes-e a feltevés, csak a szakember tudná kellő vizsgálat alapján megmondani.

Megindult a nyugati csapat három oszlopban, hogy dél felé valahol, még a saját földön vagy idegen országban a főparancsnok csapataival egyesüljön. Mindjárt a menet elején egy könnyen felszerelt tiszti járőr indult útnak, hogy az ellenséges láncokon átbújva, minél előbb összeköttetést keressen az ismeretlen helyen küzdőkkel.

Őszült a vidék. A myombo-erdő lombja tarka lepel, mely hegyet-völgyet, ameddig a szem ellát, beborított, a sárgától a bíborvörösre, a szivárvány ezer árnyalatában játszott. De még le nem hullott. Arnyában menetelt hosszú, kígyózó sorban, egyesével, szótlánul a csapat. Fáradtság, a mindenütt felbukkanható ellenség, a jövő képzelete foglalták le a gondolatokat. A föld, amelyen jártunk, a dondek földje. Az egy-egy tisztáson álló két-három ház lakóiról azonban nehéz volna eredetüket megállapítani. A nevek és a házak építkezési módja arra emlékeztetnek, mintha itt már Küwának, a tengerparti ősrégi arab fészeknek hatása volna érezhető.

Két napi menet után Kattagaya-ban felmerült az első ellenséges kísértet. De csak ennyi. A néhány nap előtt ott táborozott angolok tovább vonultak. Hogy merre? Csak a myombo-erdő tudná megmondani. Talán csak néhány száz méternyire haladtak el mellettünk észrevétlenül.

Negyednap az első karavánút keresztezése, melyen már napok óta tarthatott az angoloknak Ssongea-ból Liwale-ba vezető forgalma. Hajnalban szeltük át az utat minden telep-től távol, a rajta levő nyomokat figyelve, minden zavartatás nélkül.

Az ötödik nap azonban már nem folyhatott le simán.. Likwaya-ba érve, míg az 1. tábori század egy angol őrséget táborából úzött el, csinos zsákmányt ejtve, egy másiknak hegyi állását a 7. század vette be zsákmány nélkül, de néhány sebesülttel. Hnnak a hangyabolynak a megismerésére azonban, amelyben napokon át meneteltünk, csak a következőkben volt alkalmunk.

A menet 7. napján volt. Likwaya óta a Lumesule völgyében haladtunk, mely vizét az esős évszakban a Rowumáber viszi. Most a szárazság évadjában, páfránok alatt elrejtett gödrökből kellett azt kimeregetni. Ez aránylagos vízbőség mégis lakottabbá teszi a Lumesule völgyét a környező vidéknél. Aon a helyen pedig, ahol a Tunduruból Liwale-ba vezető karavánút e völgyet szeli, több házból álló telep keletkezett, amelyet előjárójáról Abdallah-Kwa-Nangá-nak neveznek. Reggel e telepet az osztály éle elérve, a karavánútra kiküldött biztosító csoport Tunduru felől jövő ellenséges csapatot jelentett. Az első századok fölvonulnak s megkezdődik az erdei harc a telep közelében. A 7. század előző nap él lévén, e napon hátvédül az osztály végére került. Az osztályparancsnok elve alapján, hogy a csatlakozó századok menetiránya mindig „egyenest a csatazaj“, futólépést parancsoltam és mielőtt időm jutott volna meghagyni, hogy a karaván lépésben követhet, a teherhordók minden súlyos málnájukkal együtt ügetésbe mentek át. Majd egy mélyedésbe rendelve őket, a századdal a harctérre siettem, ahol azonban a küzdelem látszólag már befejeződött. Az angol csapatnak már csak a pozdorjája volt látható. Sebesültek és európaiak s feketék hullái, ruhára éhes askiriinktól majdnem mind meztelenre vetköztetve. Sajnos, részünkön is több halott és sebesült. A harcállta századokat felváltva a csatateret kellett biztosítanom. Felállítván az előőrsöket, vissza akartam térni, hogy a sebesültek elszállításáról gondoskodjam. Ekkor fejlődött ki a legnagyobb erdei zűrzavar, mely harcainkban előfordult. Visszamenőben hirtelen tűz fogadott.

—Nyie, mna wazimu? Sisi kompánia saba! — kitiltottak ordonáncaim. (Ti ott! Megbolondultatok? Mi a 7. század vagyunk?)

— Azok nem a mieink, az ott ellenség! — vélte a másik.

— Dehogy! a mieink! Ne tüzeljete! Mi vagyunk!

De a fegyverek kattogtak, golyók süvítettek, fák mögött állásba mentünk.

— Ne tüzeljete! — hangzik szemközt! — Itt sebesültvivők!

— Látod, uram! azoknak nincs háti bőrdöngye, az ott ellenség.

— Machillát ide! A shaush megsebesült! hangzik a hátam mögött egy éppen visszatért járőrből.

— Meghalok! — hangzik máshonnan.

— Itt a 7. század! — kiáltok torkom szakadtából. — Ne lőjete! Németek vagyunk! Előre megyek ordonáncaimmal, hogy megismertessem magunkat. Mindenhol lövöldöző, támadó, rohamozó csoportok. Fegyverkattogás, golyósüvítés mindenfelől. Fígak recsegése. Kiáltozás keresztül-kasul az erdőben. Magamhoz rendelek egy szakaszt Más ordonáncot machillákért küldök a nyöszörgő sebesültek számára.

Megállok egy fa mögött, hogy figyeljek. Tövében földre borult arccal egy angol gubbaszt fájdalmas nyögéssel. Véres a dereka. Hátgerincén találta a golyó. Ordonáncom felé óvatosan felnyújtja kezét. — Vízet akar, uram! adjak neki? — Adj nekü s odanyújtja kulacsát, melyet az nagy vesződéssel emel szájához.

Egy csoport megrohamoz egy sebesültvivő járőrt. Elfogja a karszalagos európaiat. Másik csoport hátulról megszalasztja, az európaiat megszabadítja.

— Látod, uram, az mégis ellenség; nincs hátibőrdöngyök.

— Ne lőjete! Itt németek! — Ismét lövöldözés. Új sebesülések. Két európai sebesültünk, akit, mialatt kar-, illetőleg láb-sebével machillára várt, megvigasztaltam, most halott. Mindkettőt fejlődés terítette le. Feltűnik az osztályparancsnok karcsú, magas alakja. Szokása szerint csak egy ordonánccal jön, ki fegyverét is viszi.

— E zűrzavarban a saját fegyvereik ölik meg az embereket, sőt sebesülteket is közvetlen közelből! — szólok hozzá.

— Angol csapattöredékek, akik kétségbeesetten keresnek kivezető utat a körülfarásból — felelte. Elmondta, hogy túlhan is sok kárt okoztak, hogy ott is két európai esett el, egy-egy fej-

lövessel, aki a maga felismertetésére „itt németek“-et kiabált. Hogy egy századosunk, aki csak néhány lépést tett félre a falu melletti bozótba, saját fegyvertelen kezével négy angol askarit fogott el, akik a kétségbeesett helyzetet megunva, fegyverüket elébe dobták.

Azáltal, hogy az ütközet kezdetén századaink gyorsan csatlakozva az erdőben nagy kört alkottak, mely az ellenfél felvonulási útját is elzárta, az épen maradt harcosok csoportokba verődve kerestek menekülést a fogság elől. S álló órába telt, míg egyes hézagokban azt megtalálták. De az angol őrnagy vezette megerősített század 600 tehernyi teljes málnája, több napi élelem-adag mellett sok fegyver, több gépfegyver, 50.000 gyalogsági töltény, kézigránátok, sok gyógy- és kötőszert kezünkben maradt. Kitűnő fogás volt a 14 napra magunkkal vitt és már felerészben felhasznált élelem kiegészítésére. De az összes élelem továbbviteléhez nem volt elegendő teherhordó, oly vétekekkel pedig, mint amilyen ily szűk viszonyok között élelemnek otthagynya vagy megsemmisítése lett volna, senki a lelkiismeretét meg nem terhelhette. Parancs adódott tehát, hogy a századok annyi rizst főzessenek a helyszínén, amennyiből minden bennszülött tetszése szerint jóllakhatik. Ez ritka eset volt, de fel is használták és jól ráraktak és örömmel hallgathattam, amint kérdésekre, vajjon jóllaktak-e, az askarik nevetve felelték: — Leo tumeshiba bwana. (Ma jóllaktunk, uram.) Legalább erőt szereztek, hogy az este meginduló menetnél a lőszerládák vitelében segédkezzenek, mert ezekhez még a nagy rizsfogyasztás után sem jutott elegendő teherhordó.

Elhagytuk a Lumesule völgyét és délkeletnek haladtunk erdős dombokon, árnyas facsoportok fedte lapályokon át. A vidék képe itt teljesen megváltozik. E tájon az egyhangú myombo-erdő helyébe terebélyes árnyas fák csoportjai lépnek, melyeknek között gyengéd, smaragdzöld pázsit tölti ki. A vidék jóval nyájasabb benyomást is tesz, mint a myombo-erdő rengetege. A sötét facsoportok között napsugártól és élénk színű tarka virágoktól ragyogó tisztások egyes pálmáikkal azt az érzetet keltik az emberben, mintha útja napokon át a „száműzött park“-ján, egy elhagyott mérhetlen nagy kerten vezetné át. Érdekes jelensége még e vidéknek a magányosan álló kopár sziklakúpok, rettentő sziklatömbök torlaszai, melyekből egy napi

Járóföldön három-négyet is láthat az ember és melyek szakadékaiban itt-ott víz is lelhető.

Néhány nap múlva járőr érkezett a Wbh.-tól, aki a tőlünk egy napi járóföldre keletre haladó középső oszlopnál menetelt. A parancs szerint a Makonde felföld közelében fekvő termékeny Massassi, ahol a Wbh. még a főparancsnokot gyanította és ahol az utolsó évben a megszűkülte gyarmat kormányzója is székelt, már ellenséges megszállás alatt van, amiért is mindhárom oszlop délre fordul. A menetteljesítmény növelése céljából a csapatok kora reggel indultak, a nap folyamán talált vízhelynél lefőztek, mire 2—3 órai pihenő után a menetet esti 8—9 óráig folytatták.

Oly közel voltunk már a Rowumához, a gyarmat déli határához, hogy egyetlen erőltetett napi menettel portugál földre érhattünk. Ekkor ismét megváltoztatta menetirányunkat egy újabb parancs. A Wbh. oszlopa Newala — egy a Rowumától már nem messze, de még német földön, a Makonde-felföld déli lábánál fekvő jelentékenyebb hely — felől repülők bombáinak hangját hallotta. A Wbh. feltevését, hogy eszerint ott még német csapatoknak kell állniok, megerősítették bennszülöttektől vett hírek, melyek Mewala urainak még a németeket mondták. Egyenest keletre kellett fordulnunk, utakra való tekintet nélkül. Nagy volt a kétkedés a tisztek között e kényes helyzetben a parancs célszerűsége iránt. Végére járó élelemmel, se égen, se földön több tartalékkal, csak a jó szerencsében bízva, az 5000 élmezési létszámú egész csapattal cikk-cakkvonalban a keleti csapat keresésére indulni, kockázatos vállalkozás volt. De hiába vélekedett Otto százados, hogy jobb volna egy nap alatt portugál földre jutni, mint német földön több napi keresésre indulni, a parancs ellen semmit sem tehetett és másnap elindultunk egyenest kelet felé.

És milyen kényelmes dolog az egyenlítő tájékán pontosan kelet felé haladni! Mágnesű nem is kell hozzá! Reggel menetirány a nap korongja, délután a saját árnyékának iránya. Csak mikor a napot az embernek a feje fölött kell keresnie, mikor az árnyék semerre sem mutat, mikor a hőség a legperzselőbb, volna szükség iránytűre, de ebben az időben a menet rendszeren szünetelt.

A Rowumának északról délre tartó mellékfolyóit, illetve ezek kiszáradt ágyait kellett sorra átszelnünk. Másodnap éjjel

a Bangala völgyébe érve, portugál őrséggel ütközött meg oszlopunk éle, amelyet rövid tüzzel elűzött. Harmadnap a Ngupe-t szeltük át, hogy a Miesi völgyében egy sziklakúpoktól körülzárt tágas térségen táborba szálljunk, ahova nemsokára utánunk — nagy meglepetésünkre — a másik két oszlop is megérkezett.. Az élelem gondja hajtotta őket utunkba. Mert 14 adagjuk utolsója került kiadásra, a mieink pedig az Abdalla-Kwa-Nanga-nal ejtett zsákmány révén megszorodtak. Ki kellett egyenlítőnk' a legénységi élelmet úgy, hogy saját osztályunk csak ci páratlanul maradó egy napi élelemmel maradt előnyben.

Másnap ismét három oszlopban tovább Hewala felé. A makuák földjén jártunk, mely néprajzilag nem érdektelen népet leírásokból már némileg ismertem. De a gyéren lakott föld erdőtisztásokon egyedül álló házai üresek voltak. Csak egy helyen lepett meg oszlopunk egy makua asszonyt öt meztelen porontyával, akik közül csak a leánykának volt — úgy látszik, a szemérem jelképe gyanánt — tenyérszíj rongy elébe kötve. A meztelen felsőtestű asszony átfúrt alsó ajkában zsebóranagyságú fatárcsát hordott, melytől az az áll előtt három ujjnyi terraszt képezett. Ez az arc-ék nagy akadályául szolgálna a csók-adásnak, ha a bennszülöttek a szeretet e megnyilvánulását gyakorolnák. De ez — legalább a gyarmat területén levő törzseknél — sehol sem divat.

Az erdőborította hangyabolyban, amelyben evidéken felderítés nélkül ismét jártunk, a Véletlen újból kellemetlen összetűzésekre vezetett. Előbb kis angol járőr — mely utunkat átszelte — támadta meg az erdőben több kilométer hosszú sorban kígyózó karavánunkat és nem volt megakadályozható, hogy néhány teherhordót málnájával együtt magával ne hajtson. Majd az élnek volt komolyabb összetűzése Chirimbánál egy megerősített angol állással, úgy hogy csak késő éjjel értük el a Mwiti völgyét, ahol, mint tegnap, a másik két oszlop tábora közelében tértünk néhány órai pihenőre.

Rövid néhány órai járásnyira voltunk utolsó reménycsillagunktól, Newalától. Ekkor letűnt ez is és már most csak egy, portugál földön derengő gyenge reménysugártól kaphattunk némi biztatást. A Nyugati Parancsnoknak már most teljes volt a bizonyossága, hogy Newala is angol kézen van és elegendő adata arra, hogy német földön rajtunk kívül más német csapat már nincs. És csak az nem fért senkinek a fejébe, aki a hely-

zeten gondolkozott, hogy miért nem küldött mahengei elszigeteltségünk óta, de legalább ez utolsó fontos lépés megtétele előtt a főparancsnok egyetlen járőrt a tájékoztatásunkra, hogy most némi támaszpontot nyerhetnénk annak az elgondolására, vajjon a német föld elhagyása után, mely szándékkal merre, hová irányítja lépteit? Vagy küldött, de ellenség kezébe került? Vagy a rengetegekben a balsors nem vezette nyomunkba? Mert az erdőkben két oszlop egymástól 500 méternyi távolságban menetelhet teljesen észrevétlenül. Vagy áll valahol a közel vidéken elrejtve valamely őrs, mely eredménytelenül keres velünk összeköttetést? A tőlünk két hét előtt kiküldött tiszt járőről sem érkezett semmi jelentés. Talán azt is elfogták? Ki lett volna a megmondhatója mindezeknek? Csak annyi volt bizonyos, hogy ha két-három napon belül nem kapunk összeköttetést a keleti csapattal, illetve élelmet tőle vagy a hadi szerencse folytán az ellenféltől, akkor megérkeztünk a vég felé. És az a vég, az többféle alakot öltethetett, de egyik elrettentőbb volt a másiknál. A portugál gyarmat északi részéről ismeretes volt, hogy nem sűrűbben lakott, nem termékenyebb vidék, mint az, amelyen jártunk. Sőt rosszabb, mert vízben szegényebb. Ebben a „pori“-ban az annyi harcot derekasan megállt csapatnak a menetek alatt éhen-szomjan való lassú elpusztulása, vagy hirtelen szétzüllése! Ez a vég borzasztóbb volt mindennél. Vagy pedig a keresés továbbfolytatása, amíg élelem nélkül a csapat ereje bírja, azután segítségért az ellenséghez fordulni fegyverletétellel kapcsolatban. Rettentő gondolat annyi győztes ütközet után! De legalább a derék csapat pályáját a legnagyobb pusztulás kietlenségébe nem vezeti.

Az osztályparancsnokok már a Mwiti-menti táborban tájékoztatást kaptak. De a csapatnak, amelynek — bár az Otto-osztályon kívül a következő napra élelme már nem volt — most a legrövidebb úton portugál földre kellett jutnia, hogy ott folytassa a csatlakozás keresését.

Hűvös éjszaka után november 26.-ika hajnalán dermedt tagok és dermedt lelkek várták a nap melengető sugarait. Mikor vörös korongja a száraz bambuszligeten, mely a közeli lapályt betöltötte, átvilágított, a csapat már útban volt három egymással párhuzamosan, jó közhajtásnyi távolságban haladó oszlopban délnek, portugál föld felé. Később az oszlopok eltávolodtak egymástól. Osztályunk élén a 7. század menetelt, az én századom

A reggeli rövid pihenőnél az osztályparancsnok félrehívott és egy termita-dombra ülve említést tett a Nyugati Parancsnok elhatározásáról. Hogy az esetre, ha valami módon segítséget nem találunk, el van tökéelve, hogy néhány nap múlva a csapattal a fegyvert letéteti. Hogy azonban ő maga néhány önként jelentkezővel tovább kíván menni a főparancsnokhoz, ha csak talál helyébe az osztályparancsnokok között olyat, aki a fegyverletételt nevével fedezni hajlandó. Hogy miután erre senki nem jelentkezett, elhatározta, hogy az esetleg kapitulálni kényszerülő csapat élére áll, de ez esetben önkéntes jelentkezőt keres a főparancsnokhoz küldendő hírvívő-járőr vezetésére. Erre pedig ő maga, Otto százados vállalkozott.

E szomorú közlemény után ismét megindult a menet mindig, dél felé.

Tizenegy óra lehetett. Az az idő, amikor az élszázad parancsnoka igen behatóan szokott a legközelebbi vízhely iránt érdeklődni. Egy mélyedés mutatkozott a közelben, oldalt a menetiránytól. Míg az öt askariból álló élt irányváltoztatásra utasítom, magam is egyenest arra kanyarodom a századdal. Mély patakmeder szélén állottam. Tőlem vagy száz lépésnyire folyón lefelé, szintén a meder magas partján az él askarii tekintettek körül. A mederben apró gödrökből három bennszülött asszony meregetett vizet nagy agyagfazekába. Az ily észrevétlenül erdők ölért húzódó csapat mégis meglepi munkájuknál a bennszülötteket, még mielőtt a menekülésre időt nyernének, gondoltam.

—Hogy hívják ezt a helyet? — kérdem.

—Mwitinek.

Tehát a reggel elhagyott Mwiti medréhez jutottunk ismét, néhány órányira odább, völgynek. A kanyargó folyó ú'ra utunkba került. Jelentést küldtem az osztályparancsnoknak: »Jó víz, kellő mennyiségben, lefőzést ajánlok“. Az osztályparancsnok az öt századnyi oszlopa közepén szokott itt menetelni, hogy bármely oldalon lépünk a hangyabolyba, lehető hamar szemügyre vehesse a helyzetet. De déltájra az erdőn át menetelő egyes oszlop annyira megnyúlik, hogy a jelentésvivő ordonáncnak alighanem kellett két-három kilométert a kígyózó karaván mellett visszaszaladnia, míg az osztályparancsnokot elérte.

A század élén átkelek a pálmáktól, myombo-erdőtől és cserjéstől övezett mély medren, amely 20 méternél szélesebb

alig lehetett és a túlsó parttól mintegy 200 lépésnyire előrehaladva az erdő felé, hozzálátok a megállás biztosításához. De hirtelen Lewis-fegyverek kattogása, golyósüvítés, ágreccsés szakítja meg az előkészületeket. A hangyabolyban ismét rossz helyre léptünk. Két szakasz hamar tűzhöz fejlődött. Nem is fejlődött, az askarikat a meggondolatlan előrerohanásban szinte fékezni kellett. Heves tűz mindkét oldalon, de az ellenségből kevés volt látható. Zöme a Lewis-fegyverek hangjából ítélve, balszárnyammal szemben lehetett, amely a folyómederre támaszkodott. A tűznyitáskor szétrebbenve előrerohanó harmadik szakasz parancsomra végre az arcvonala mögött fekvő gyülekezett. Ezzel és a gépfegyverrel jobbra húzódtam. Tüzelés és előreszökések gyors egymásutánban váltakoztak. A gépfegyver lövészenek, aki régen, a herero-lázadás idején, Német-Dél nyugat-Afrikában „Reiter“ volt, túlgyorsan. Izgatottan állít hozzám és jelenti, hogy ha a „gyalogság“ ily gyorsan megy előre, akkor ő löni nem tud; alighogy állásba ment, már megint szedheti a lafettáját.

— Ne lőjön akár egyet sem, csak kövesse a „gyalogságot“!

A gyors szökések folytatódtak. A sebesülteknek nem is kellett a bekötözéshez hátramenő; oly gyorsan ment előre a tűzvonal, hogy mire odakészülődtek, már hátul is voltak. Közben felfejlődött az utánam következő 6. tábori század is és a balszárnyon lépett közbe. A többi század már későn érkezett volna. Egy ombasha sürgetve magához hív. Odalépek. Fák és bozót keskeny nyílásán át visszaszökellő ellenséges katonák voltak láthatók. Az ellenfél futásnak ered. Egy, ordonáncaimtól elfogott és fegyverétől hamar megfosztott szálas hindu vállszalagjáról látom, hogy a 129. Baluchi-ezred (ejtsd: belucsi) az ellenfél. A nagyszakállú alak remegett, mikor egyik ordonáncomnak átadtam, hogy hátrakísérje. Félt, hogy csöbörből vödörbe hágott, az agyonlövetés elől az agyonszúráshoz. Csak mikor szándékosan szigorú arccal az askarihoz fordulok: »Shauri yako afike mzima nyuma!“ (a te dolgoz, hogy élve érkezzék hátra), értette meg, hogy nem azért veszi át a bennszülött katona, hogy végezzen vele és megnyugodni látszott.

Már az egész csatátér, az egész málna kezünkben volt. Egy reménysugár, hogy élelmünk kiegészítést nyerhet De család! 30 láda gyalogsági lőszeren és néhány láda kézigránáton kívül csak hadiszer, telefonanyag és némi európai élelem és

cigaretta, amiről részletes jelentést küldtem az ez iránt különösen érdeklődő osztályparancsnoknak. Az üldözést járőrök folytatják, a század gyülekezik. Már itt a parancs a sürgős továbbmenetre, mert az élelemkeresés nem tűr halasztást. A teherhordók a halottak elásásában segítkeznek. Ez ütközet jeleneteiből említést érdemel egy, amely az érzelmeknek a harcokban való eltompulása mellett sem maradhatott hatás nélkül a szemlélőre. A cserjés között egy parányi kis tisztason két halott. Háton fekve, kezében pisztolyával egy hindu, vele szemben, arcraborulva, századom egy askarija, fegyvere szintén kezében. Egymást kölcsönösen agyonlőtték. Úgy látszott, hogy a halálosan megsebesült hindu utolsó percében lőtte le pisztolyával a reárontó askarit. Míg amaz már merev volt, ez közvetlenül odaérkezésem előtt lehellette ki lelkét.

A zsákmányból csak ami kevés élelem volt, azt vihettük el. Lőszerünk túlbőven volt már, fegyverünk is. További municióra sem teherhordónk; sem szükségünk. Halomra rakva felgyújtattam tehát és a menekülő baluchik még távolról is hallhatták lőszerük ropogása közben kézigránátjaik bömbölő robbanását. E bömbölés különben előre menetelt saját oszlopainknál is okozott némi zavart, ahol már támogatás visszaküldésére gondoltak, azt híván, hogy a hangyabolyból ellenséges tüzérség merült fel, de még idején megtudták a bömbölés okát.

Egy órai menet után elértem a pihenő csapatot, ahol az osztályparancsnok szokása szerint gratulált a sikerhez, nevetve beszélvén, hogy nagy taktikai fontolgatások közepette sietett a harctér felé, de mikor ott látta, hogy az ellenséges holttesteken túl vagyunk, visszafordult és a zömnek továbbmenetet parancsolt-

Késő este szálltunk táborba a Rowuma mentén, ahol a nap fáradalma után még nagy munka várt ránk. A portugál földön való továbbkereséshez még egy nagyszabású válogatást kellett tartani európaiak és a legénység közt. Csak aki napi tízórás menetre alkalmas vagy önszántából jelentkezik! ez volt a jelszó. Éjjeli két óráig tartott askarik és teherhordók között a válogatás, kifizetés, új jegyzékek készítése, zsoldkönyvek lezárása stb. Több mint 1000 fővel csökkent meg a nyugati csapat élmezőnyi létszáma e válogatás által. E kis beteg seregnek másnap egy szintén beteg hadnagy vezetése alatt a legközelebbi angol állomásig Luatalába kellett menetelnie, hogy élelmet az ellenféltől

férjen. Még a menet napjára való élelemadag átadásával sem lehetett bizonytalan jövőjükbe némi vigaszt nyújtani. Velük mentek az utolsó harcokból magunkkal hozott angol foglyok is.

Másnap kora reggel, mint a quadrille figuráiban a párok, úgy fejlődtek ki a pálmacsoportok között a tábor különböző részeiből a meginduló századok, hogy a Rowuma gázlója előtt csatlakozást keressenek. A már előzőleg biztosított túlsó, portugál partra átkelt az előljárór, majd a századok egyenkint fejlődött hosszú vonala csobogott át a combig érő vizén, mely itt 400 méter széles lehetett.

Az utolsó német csapat hagyta el a három és egynegyed éven túl védelmesített gyarmat területét.

— Búcsúzzatok el riémet-Kelet-Afrikától, de a viszontlátásra! — szóltam vissza az askariknak. És szót fogadtak:

— Kwa heri Datshostafrika, hattá kuonana! — hangzott végig a századon a vízben való csobogás közben. (Ki hitte volna akkor, hogy el fog következni egy versaillesi békekötés, amely a viszontlátásra vágyókat így arcul csapja! És mégis, ki tudja? A versaillesi papir! Meg a trianoni! A sèvres-i porcellán már eltörött!)

Megkezdődött a menet portugál földön a Rowuma mentében. Az odahagyott német föld eltűnt a folyót szegélyező pálmerdő mögött. Dél volt és reményünk, hogy a főparancsnoktól e vidéken, amely felé való igyekezetünket bizton várhatta, némi útbaigazítást lelünk, még nem teljesedett be. Sehol egy járór, sehol egy elrejtett őrség, mely megmondhatná, merre vette útját, hova igyekszik. Sehol egy kunyhó, sehol egy bennszülött. A csapat körül csak a végtelen magány, mely soha azelőtt ily nyomasztólag nem hatott és felette a forró öv égő levegője.

Megáll a csapat. Osztályok, századok kiutalják körleteiket pihenésre. A lefőzés már csak pihenésből áll. De a parancsnokok a vigasztalással már maguk is zavarban vannak, nem igen biztathatják az askarikat és teherhordókat a jobb holnappal. Az osztályparancsnok megbeszélésre rendeli a századfőket. Ha a részben már tegnap kiküldött járőrök a keleti csapatról vagy portugál élelmi raktárak hollétéről jelentést nem hoznak, a Nyugati Parancsnok intézkedik a végső lépés megtételére.

Pihenő után ismét menet. De eredményt nem hozott.

És délután 4 óra tájt járór indult át a Rowumán, vissza német földre, hogy a legközelebbi angol tábor helyét kikutassa.

Éjszakai táborozásra a csapat is odahúzódott a Rowuma portugál partjához, nemcsak, mert szomjúság ellen kereste a vizet, a Rowuma hullámaira ezúttal egyébként is szüksége volt

Ez estén, melyen a csapat története lezáródása előtt állt, a századoknak is késő éjjelig akadt dolga a lezárással. Sorra jöttek a parancsok a Wbh.-tól. ágyúkat (osztályunknál még egy kis, 6 cm.-es ágyú volt), gépfegyvereket, fölös lőszert kellő mélységben a Rowumába vetni! Iratokat, felállítandó jegyzékeket éjjelig a Nyugati Parancsnokhoz juttatni, aki közös elásásukról gondoskodik! Az összes zsoldkönyveket lezárni, minden illetéket, a másnapot bezárólag kifizetni! Holdfény mellett egy kis kézilámpa világánál majdnem hajnalig tartott a munka.

Másnap, 1917. november 28.-án reggel tisztai parlamentair átvitte a Rowumán a német földön táborozó angoloknak a Nyugati Parancsnok fegyverletételi feltételeit. Kétségbeesett helyzetében e feltételeket nagyon súlyosakra nem szabhatta. Körülbelül ugyanakkor indult el járőrével Otto százados az ellenkező irányba, délnek, hogy Lettow csapatát mindenáron felkeresse és a főparancsnoknak a dolgok e fordulatáról jelentést tegyen. Hmi kevés élelem még az európaiaktól összeszedhető volt, e járőr vitte magával és így kétheti élelme biztosítva volt.

Délben a csapat maga is újból átkelt a Rowumán és a német parton ment várakozó állásba. Csekély biztosítások még fegyverrel, de már fehér — rongyokból összekötözött — zászlókkal küldettek ki.

Délután megjött a jelentés az ellenfél beleegyezéséről és az átadás módozatairól és megkezdődtek az előkészületek. Egy új, addig sohasem hallott, szomorú vezényszót kellett a századparancsnokoknak kiadniok, de amely mégis megnyugtatóbb volt a „fegyverletételénél: fegyvert máglyára! Fegyverek, szuronyok, a teherhordók lándzsái, kései, minden gyilkos eszköz halomba rakódott, majd ráöntődött a tegnap elsülyesztett gépfegyver még megmaradt szerelékládájában talált kevés petroleum — azután recsegés, pattogás, sziporkázás között magasra csapó lángnyelvek beszéltek a nyugati csapat sorsáról, három és egynegyedévi hadjárat győzelmeiről, szenvedéseiről és szomorú végéről.

Csak az európaiak tarthatták meg fegyverüket vitézségük elismeréséül, de lőszer nélkül.

Estefelé azután megjött a parancs a menetre és a csapat elindult még egyszer az ellenség felé, de fegyvertelenül — kenyéért

XIX. A baluchik alatt fogságba. — Lettow további hadjárata.

1917. november 28.-án volt alkonyat felé. A déli perzselő hőség egyenletes langy-meleggé engedett meg. A Rowuma pálmák-koszorúzta galéria-erdejében a part hosszán táborozó századok sorakozni kezdtek a leégett máglyák körül. Kiki egy-egy tekintetet vet az üszkös halomban zürzavarban heverő, meggömbült hamvas fegyvercsövekre, lándzsákra, késpengékre, a halom szélén megmaradt üszkös tusadarabokra. Majd csatlakozás és megindul a menet „egyes“ oszlopban. Rövid egy órai menet után megszakad az erdő és vele együtt a menet csendje. Nagyobb tisztás tárul elénk. A tisztáson sürgés-forgás. Hindu csapatok felállításban, angol tiszték járnak-kelnek, intézkednek. Egy százados a Nyugati Parancsnok után tudakozódik, akivel azután a tisztás közepén álló két angol tábornokhoz lovagol. Udvariasan fogadják. A századok kiutalt körleteikben, nagy négyszöget alkotva elhelyezkednek. Közben besötétedik. Mint eddig annyiszor a háború folyamán, úgy most is hamarosan kigyúltak a tábortüzek és mellettük helyet foglaltak európaiak és bennszülöttek. A teherhordók, mint annyi másszor, most is elmentek a folyóhoz, hogy főzéshez, iváshoz vödörökben vizet hordjanak. Majd felemelkedett a tábor fölé a trópusok oly sokszor megzengett fényesnél fényesebb teli holdja és megvilágította a parkba telepedett sürgést-forgást. Mosolygó szép kép volt, amely mintha a vigasztalásunkra festődött volna. A fogság egész valója még nem is jutott öntudatunkba. Kivált pedig barátságosan intett a gondolat, hogy ezer háborús éj után végre eljött egy ezeregyedik, amelyen abban a tudatban mehettünk nyugovóra, hogy álmunkat fegyverek dörgése meg nem zavarja. Hiszen mi voltunk az utolsó német csapat a gyarmatban, a mi fegyvereink pedig elhamvadtak.

Másnap reggel megindultunk. Utunk közvetlen célja Lindi, a legközelebbi tengeri kikötő, amely tőlünk kétheti járóföldre esett. Hogy onnan hova? Indiába? Egyiptomba? Maitára?

A felfejlődéskor fegyvertelen csapatunk 1—1 osztálya (4—5 század) közé 1—1 hindu század vonult be. alighogy elhagytuk táborhelyünket, amely, mint most láttuk, a Bangaiának a Rowumába való torkolatánál feküdt, ugyanannak a Bangaiának, melynek kiszáradt medrét az utolsó napok alatt többször át-

szeltük, megkezdődött ámuló-bámuló csodálkozásunk az ellenünk mozgósított angol hadiszervezet nagyságán. Hindu tábori tüzérség lovagolt el mellettünk, amelyet a mi askariink még csak elképzelni sem tudtak. Szép paripákon szálas, turbános, feketeszakállú, napsütötte arcú legények. Lovon az egész üteg. Málhás állatokon nagy merev bőrtáskában a lőszer.

A hevenyében előkészített karávanúton túlköelve és fojtó port verve autók egész sora robogott el mellettünk hol egyik, hol másik irányban, megrakva élelmi- és lőszerládákkal, sebesültekkel, kis különítményekkel. A mi autóbijaink meztelen bennszülöttek voltak.

Műszaki csapatok dolgoztak az úton! Hidakat vertek! Nálunk ezeket is néhány meztelen bennszülött helyettesítette.

Egy-egy táborban a konzerv-ládáknak több méter magas halmazai voltak láthatók. A mi századaink a kölessel telt zsákoknak se látták soha halmazait.

Déltájban megérkeztünk első táborhelyünkre. Itt több meglepetés várt reánk. A meglepően minden egészségügyi szabály ellenére előkészített tábor azonban, továbbá a szinte hihetetlenül gyenge élelmezésünk részletezést nem érdemel.

Említésre méltó ellenben egy másik, e táborban tett tapasztalatunk. Hogy tudniillik az osztályaink között menetelő hindu századok nem egyebek, mint az utolsó ütközetünkben oly csúfosan megvert 129. baluchi ezred századai. Parancsnokuk, Hay ezredes, az ütközetben karján maga is megsebesült. Katonái hamar fel is ismerték századomnál és a 6. tábori századnál az ütközetben elvesztett holmijukat és Hay ezredes nem is késett kijelenteni, hogy katonái azóta az éjszakák hűvössége ellen védtelenek és hogy kénytelen a zsákmányból a vízmentes ponyvákat és a takarókat visszakövetelni.

Másnapi táborunkban a Nyugati Parancsnok ki is adta az utasítást, hogy századaink a délután kijelölt órájában táborhelyükön teljes szereléssel sorakozzanak olyanformán, hogy az askarik a kérdéses ütközetben zsákmányolt szerelést kezükben tartásuk, továbbá, hogy az odaérkező Hay ezredes parancsára a zsákmányolt sátorlapok és takarók ki szolgáltatandók. Miután a zsákmány javarésze századomnál volt, a nálam való vizsgálatot helyezte elsősorba.

A század sorakozott és várt. „Leülni“-t parancsoltam. Magam

szerelékestül ledőltem a földre s elszunnyadtam. De egyik ordonáncom fölébresztett. May ezredes jött, európai segédtsízt nélkül, csak három hindu katonától kísérvé. Megsebesült balkarját felkötve hordta. Csak a magam személyére tisztelegtem neki, míg a századnak felállást vagy tiszteletadást vezényelni szükségesnek nem tartottam, ami csekély hadifogsági tapasztalatomra való tekintettel meg volt bocsátható. Az ezredes, úgy látszott, nem is vette túlságos zokon, de ismételt „Inspection! Inspection!“ felszólításából megértettem, hogy mégis a század felállítását kívánja, ami meg is történt. May végiglépkedte az arcvonalat és sorra vizsgálta az előretartott angol szerelékét. A sátorlapokat és takarókat elvette és a három baluchinak adta át. Köpenyeket és egyéb angol egyenruhadarabokat, hátiböröndöt, kenyérszakokat stb. azonban meghagyott katonáimnál. Épúgy elállt egy-egy sátorlap vagy takaró elvételétől, valahányszor kijelenttem, hogy nem az ő katonai felszereléséből, hanem korábban ejtett zsákmányból való. Egy koffernál, amelyen eredeti tulajdonosának, Hawkins angol őrnagynak neve nagy betűkkel volt olvasható, megállt és az ütközet után érdeklődött, amelyben az. kezünkbe került. Époly érdeklődéssel tekintgetett a többi podgyáson és szereléken végig, amely között itt is, ott is ismerős darabok ötlöttek szemébe. A század mindamellert szedettvedett szerelékével, félmeztelen teherhordóival, csekély létszámával és a beesett arcokkal oly szánalmas benyomást tehetett rá, amelyet az ezrede fölött néhány nappal azelőtt kivívott győzelmével, úgy látszik, nehezen tudott összeegyeztetni. A vizsgálat után tehát beszélgetésbe elegyedett velem és pedig német nyelven, amelyet bár csak törve beszélt.

- Hány askarija volt a századnak az ütközetben? — kérdé.
- Kilencven — mondám.
- Hány európaija?
- Negyedmagammal voltam.
- És a másik századnak?
- Körülbelül ugyanannyi.

Ezután elmondta, hogy a kérdéses napon ezrede is igen gyenge volt, amennyiben több különítménye volt távol. Az ütközetben az ő részéről csak 45 európai és „170 sepoy“ vett részt. (A tőlünk eltemetett halottai száma 6 európai és 40 hindu volt. Az ütközetben zsákmányul ejtett névjegyzék a fegyveresek szá-

mát 470-nek adta meg.) További rövid beszélgetés után, a melynek folyamán egyebek közt elmondta, hogy régente jobban beszélt németül, de elfelejtette, eltávozott. Később hallottam, hogy többi századaink közül csak kettőnél tartotta meg a vizsgálatot, de ott sem személyesen.

További utunk több harctér mellett vezetett el, amelyeken a közös sírokat az angolok rövid feliratú fatáblái jelezték. „Officers and ranks“, „German officers and ranks“ (tisztek és legénység, német tisztek és legénység). Többek között elhaladtunk a mahiwai csatatér mellett is, amelyről angol tisztektől hallottuk először, hogy keleti csapatunk itt vívta néhány hét előtt a hadjárat legnagyobb ütközetét, mely az angoloktól 3000 embernyi veszteséget követelt.

Tizenhárom napi menetelés után elértük Lindit, az Indiai Óceán e kis kikötőhelyét, mely a német gyarmatban a 26 közigazgatási kerület egyikének székhelye volt. R németektől épített bomában most természetesen angol helyőrség volt elhelyezve, amelynek legénysége jamaikai négerekből és a »Kings nfrican Rifles« részeiből állott.' A tengerparti homok egy körülbelül 15 m. széles és 30 m. hosszú területén, amelynek sarkain fekete örök álltak, néhány kis fehér kúpalakú sátorban kaptunk foglyszállást. Sok baja volt a tábornak, de még kellemetlenebb volt az angol „captain“ működése, akinek Hay ezredes átadott bennünket. Első kérésünket, hogy az otthon levő hozzánk tartozókat, akik a háború kitörése óta nem kaptak hírt felőlünk, levél vagy távirat útján értesíthessük, azzal utasította el, hogy Lindi csak ideiglenes tábor, hogy innen „nem írhatunk, kérésünket ellenben Egyiptomban, ahová nemsokára elindulunk, ismét előadhatjuk.

E sok sérelmünk között pedig vöit egy, amiről gyakran és még jóval később is csak boszúsággal emlékezhettünk meg. Megérkezésünkkor, amikor az époly fontoskodó, mint dülő-fülő „captain“ az európaiakat jamaikai szuronyosokkal elkísértette, bennszülött legénységünket a bomába záratta. Oly hirtelen történt az elkülönítés, hogy e derék fekete bajtársainknak, akik majdnem negyedfélév minden veszedelmében és annyi szenvedésben híven kitarottak mellettünk, most, mikor göröngyös pályánknak végére jutottunk, a búcsú egy szavát se mondhattuk. Csak egyszer, mikor a magunkkal hozott kofferünk felnyitásához fedezet alatt a bomába mentünk, találkoztam századom effendijével,

aki ott a legénységtől elkülönítve némi szabadságot élvezett és dki röviden elmondta, hogy az angolok felszólították hadseregükben való szolgálattételre, de ő határozottan elutasította őket.

Nem céloim fogsági élményekkel tölteni meg a még hátra-maradó sorokat. Ezekről még csak néhány rövid szót:

Három heti lindi-i tartózkodás után szinte ujjongva vettük a hírt, hogy továbbszállítatásunk végre valóra válik. December 31.-én nagy örömmel fordítottunk hátat az epés captainnak és mentünk a «Hymettus» fedélzetére, amely két napi utazás után elvitt bennünket a daressalami táborba. De csöbörből vödörbe hágtunk, 1918. január 9.-én jobb reményekkel elteltén szálltunk a «Briton» hajóra, mely Egyptomba kellett, hogy vigyen bennünket a sokat emlegetett és az angolok szerint jobb viszonyokkal biztató „végleges“ táborba. Míg magán a hajón elhelyezés és élelmezés tekintetében kifogásunk nem lehetett, a táborba érkezve, amelyet Alexandriától nem messze, Sidi Bishr határában építettek az angolok a palesztinai harc-színtérről odakerült török tiszték számára és amelynek egyik szögesdrótkerítésű négyszögében helyet kaptunk, nem vártak jobb tapasztalatok, mint az addigi táborokban. Itt is csak ismételt és erélyes tiltakozás után volt elérhető, hogy fogságunk harmadik havában útnak indíthattuk az első tudósítást az otthon hír nélkül aggódóknak, hogy hetenkint egyszer két órára angol fedezet alatt a tábort elhagyhattuk vagy a mezőkön való sétára, vagy a nem messze eső tengerpartra fürdésre, továbbá, hogy semleges államok konzuljaival pénzügyi kérdésekben érintkezésbe léphettünk. Hogy ezenkívül 4—5 havi fogság után a testi és lelki nélkülözések enyhítésére egyes saját intézményeink is kialakultak, az javarészből a fogoly tiszték tevékenységének és szervezőképességének volt köszönhető.

E táborban vettük, bár csak ellenséges angol és francia lapokból, amelyeket egy jól átvizsgált levantinus nyújtott be naponkint a tábor szögesdrót-folyosójáról, az első részletesebb híreket a hazai harc-színterekről. Itt borultak ránk később azok a sötét napok is, amelyekben a világtörténelem legnagyobb küzdelmét oly fényesen megállta legyőzetlen hadseregünk álpróféták áldozataiké összeomlott.

E táborban érkezett hozzánk Lettow csapatának portugál földön később fogságba esett néhány tisztje is. Ezekről hallottuk az első hírt annak a hírvivő járőrnek a sorsáról, amely Otto

százados vezetése alatt 1917. november 28.-án reggel a nyugati csapattól búcsút vett, hogy ennek végéről a főparancsnoknak jelentést vigyen. Eszerint a járőr december 9.-én, vagyis menetének 11.-ik napján bukkant messze portugál földön egy német Őrsre és ennek révén a keleti csapatokra, melyeknek további harcaiban attól kezdve részt vett.

Lettow tábornok e további hadjárataról, bár már a saját élményeim és így e sorok keretén is kívül esik, néhány szóban még meg kell emlékezni. Nemcsak azért, mert e gyarmati hadjárat végső kimenetele maga is érdekelheti az olvasót Lettow e hadjárata, amelynek folyamán távol földön, tropikus égaltal, elszigetelten császárjától és a legfelső hadvezetőségtől, minden elhatározásában magára utalva, minden felelősséget maga viselve, dacolva húszszoros ellenféllel és ezer nélkülözéssel, a gyarmatot három és fél évig védelmezte és miután elestét végre megakadályozni nem tudta, a harc színterét a szomszéd gyarmatokba tette át, hogy végtére az ő maroknyi, lerongyolt csapata legyen az utolsó, amely a világ népeinek e nagy mérkőzésében a fegyvert leteszi, egyetlen a maga nemében, amely méltó helyet fog kapni a hadtörténetben is és így ehelyütt annál kevésbé hagyható említés nélkül.

A már említett mahiwai véres ütközet (1917. aug. 15—18.), mely után az angolok súlyos veszteséggel kénytelenek voltak visszavonulni, Lettow csapatát is nagyon megviselte. Innen kezdve a Makonde-felföld felé fordult, hogy ott csapatát pihentesse és további ellenállásra készüljön.

A makondei állást a nagyobb számú repülőgéppel is bíró ellenfél nemsokára kikémelelte és így Lettownak október és november hónapokban ismét több kisebb-nagyobb ütközetet kellett megvívnia. A csapatait összpontosan előretoló ellenség a felföldet teljes körülzárással fenyegette. így Lettownak további visszavonulásra kellett magát elhatároznia. November 19.-én egy erőltetett éjszakai menettel sikerült az ellenféltől elszakadnia, majd búcsút vett a német gyarmattól és a Rowuma folyón átkelve portugál földre lépett. November 25.-én a Ludjenda folyónak a Rowumába ömlésénél épült Ngomano portugál erőd alá érkezett. Azonnal parancsot adott a támadásra és néhány órai harc után az est beálltával az erőd német kézben volt. Hat gépfegyver, 600 modern fegyver és 250.000 töltény, továbbá nagy-

mennyiségű szerelék és számos ló és öszvér volt a hadizsákmány. 120 fehér és 370 fekete portugál harcos jutott részben sebesülten, részben épen fogságba. Míg ezenkívül az ellenfél 25 fehér és 162 bennszülött elesettet veszített el, addig Lettow összes vesztesége európaiakban csak 2 halott és 3 sebesült volt, askarikban 2 halott és 22 sebesült.

Hogy mi, akik Ngomano bevételének napján még német földön állottunk harcban az angolokkal a Chirimba hegynél, a keleti csapatoktól alig voltunk 100 km.-nyi távolságban, annak a megállapítása így utólag egyszerű dolog. Hkkor minden járőr fáradtságát meghiúsította a közöttünk elterülő „pori“ és nem utolsó sorban az ellenséges táborok.

A Agomanonál ejtett zsákmány abba a kellemes helyzetbe juttatta Lettow századait, hogy az askariknál addig még maradt kevés egylövetű fegyvert is modern füstnélküli fegyverekkel cserélhették ki, de másrészt annyiban csalódást is okozott, hogy nagyobb mennyiségű élelmiszerhez, ami pedig a támadás első célja volt, nem juttatta őket. A csapatnak ezért sűrűbben lakott vidék felé kellett hamarosan útnak indulnia, ahol az élelmet harácsolás útján szerezheti meg.

A Ludjenda völgyében felfelé haladva, azonkívül, hogy december 1.-én Nangwale bevételénél több napi eleséghez jutottak, ugyané hó folyamán rianungu vidékére értek, amelynek sűrűn lakott és termékeny földje hosszabb időre elegendő eleséggel biztatott. Miután ekkorra a novemberben kezdődő esős évszak is annyira előrehaladott, hogy a növekvő vizek a hadműveleteket megnehezítették és mivel e vidék az angolok alapállásaitól már tekintélyes távolságban feküdt, a több veszteség után megfélemedett portugálok előnyomulása pedig minden körülmények között valószínűtlen volt, Lettow berendezkedett az esős évszakra itt-töltésére. A következő hónapok a feltevésnek megfelelően nyugodtan teltek.

Tétlenek azonban az angolok az esős évszak alatt sem maradtak. Több oldalról szervezték előnyomulásukat és mire az esők szünni kezdtek, a németek bekerítésére útnak indított csapataik egy része elérte Nanungu vidékét. Miután 1918. május havában itt többször harcra került a dolog, a német csapat ismét délnek vett irányt és 1918. július 2.-án Nhamacurra-nál állott, közel a portugál gyarmat déli határához. Nhamacurra

ci Quelimane kikötőből induló vasútnak egyik, a tengerparttól nem messze fekvő állomása, ahol az angol hadseregnek tetemes élelmikészletei voltak feltározva. Lettow megtámadta az állást és az ellenfélnek súlyos veszteségeket okozva, minden készletével együtt bevette. Arra a hírré azonban, hogy az angolok Quelimane-nál nagyobb csapatokat vonnak össze, visszafordult. És miután a portugál gyarmatot addig északról délre átszelte, most ismét északnak vette útját, augusztus végén véres ütközetei voltak a Nyassa felől előnyomuló angolokkal Lioma környékén, amelyek Lettow csapatától is súlyos áldozatokat követeltek.

Miután a portugál gyarmatban 10 hónapon át vezetett hadjárat alatt az idemozgosított ellenfél elegendő időt nyert a szervezkedésre és mindenünnen útban levő oszlopai Lettow mozgási körét egyre jobban szűkítették, világos volt, hogy kitűzött célja érdekében a harcok színterét ismét valamely lehető távol eső vidékre kellett áthelyeznie, ahol az angolok a csapatösszpontosítást újra kezdhették.

A csapat a liomai harcok után útját tovább folytatta észak felé és 1918. szeptember végén ismét elérkezett a német gyarmat déli határához, többszáz km.-rel nyugatra attól a ponttól, amelynél 10 hónap előtt elhagyta. Kerek 2600 km.-nyi utat tett meg azóta portugál földön harcok közepette. 1918. szeptember 28.-án átlépte a Rowumát, ennek felső folyásánál Magwamira mellett és ismét az — elveszett — német gyarmat területén volt. Portugál földre léptekor csapata 291 európai és kerek 1700 bennszülött fegyveresből állott. Most, amikor onnan visszatért, már csak 168 európai és 1000 askari kísérte további harcai felé. A harcok és betegségek tizedelte európai-létszám kiegészítésére módja természetesen nem volt. Askari-kiegészítésre azonban még ekkor is ejtett módot. Teherhordók és kivált gépfegyverhordók közül néhány száz testileg alkalmasat válogattatott ki és már korábban megkezdte az újoncok kiképeztetését, aminek folytatására a huzamosabb táborozások ideje alatt kínálkozott csak alkalom. A kiképzett újoncok, aszerint, amint a zsákmányolt fegyverek száma megengedte, a századokba besoroztattak. A teherhordókban beállt hiányt pedig nem volt nehéz ellenséges bennszülöttekkel pótolni.

A német gyarmatban a csapat megtartotta északi menetirányát, majd elérvén a Nyassa tó északi végének magasságát

nyugatra fordult, hogy a tó megkerülésével már most Rhodesia, a Cecil Rhodes-ról nevezett angol gyarmat felé vegye útját 1918. oki 31.-én lépte át a Német-Kelet-Afrika és Rhodesia közti határt Fife mellett.

1918. november 12.-én Lettow hátvéde még harcra kényszerült Hawkins angol ezredes csapatával.

A másnapi menetelést is megzavarta egy nem várt esemény, de mar nem harc. Egy angol motorkerékpáros, aki az angol főparancsnoknak, Deventer tábornoknak egy táviratát volt hivatva Hawkins angol ezredesnek átadni, amelyben ez tudatja vele, hogy Németország november 11.-én, vagyis már harmad napja aláírta a fegyverszüneti szerződést, az erdőfödte terepen Lettow menetelő hátvédjét tartotta saját csapatának és egyenesen neki hajtott. R hátvédparancsnok elfogatta, de elolvastán a levelet, ismét útjára bocsátotta. Megérkezett a hír a háború befejeztéről! Még ugyanaznap megjött a hivatalos angol értesítés Lettowhoz a fegyverszünetnek otthon való megkötéséről, amelyben egyúttal az ellenségeskedés beszüntetésére szólítják fel.

Lettow, aki ezután a német császárnak Hollandiába való távoztáról és a forradalom kitöréséről is értesült, nem tehetett egyebet, mint hogy a felszólításnak engedjen. Csapatával a Tanganyika tó déli partján fekvő Hbercorn felé vette útját, ahol 1918 november 25.-én ünnepélyes felállítás keretében Edwards angol tábornok előtt kijelentette, hogy az ellenségeskedést beszünteti és a csapat fényes pályájának szomorú befejezéseképp a bennszülött katonák fegyvereit lerakatta. Vitézségük elismeréséül az európaiaknak Edwards tábornok is megengedte, hogy fegyvereiket megtartsák.

1919. január 17.-én indult el a német-kelet-afrikai csapat ez utolsó töredéke Daressalamból és 1919. március 2.-án tartotta — az újságokban is ecsetelt ünnepek között — bevonulását Berlinbe.

XX. „Uwongo wao.“

Salim, a kigomai halász kunyhájában ült a tűz mellett. Nem a régi kunyhóban. Annak helyén már kőépületek állnak. Odább, az öböl túlsó partján épített magának új hajlékot fia Hamiss, mikor még élt. Ebben a kunyhóban ül a vén Salim kerekre

faragott faszámolyán. Bágyadt tekintete elterül a hamvadó parázon. Majd lassan megmozdul merev ültéből: póre hátán megérezte az est hűvösét. Lehajol a melléte összekuporított ágtörédékhez, megigazgatja a szikrázva oszladozó parazsat és reszkető kézzel ráillesztget néhány száraz botocskát. Már éled a tűz, már öltögeti barátságos nyelvecskéit. így. Gonosz világ. Legalább meleg legyen. Csak a tűzrevalója ne volna ismét fogytán! Pajkos Sefu, megint nem jön. Cudar birgik (belgák) bizonyosan nem eresztik. Rothadt mzungu-k! (fehérek!) Átkos fajzat! Pedig maga hiába próbálja már a rözseszedést. Térdei roskadoznak, mire a szorosig ér. Hát hogyan vinnék őt remegő lábai a Luitshéig? Gonosz féhérek! Rágnák meg őket a mahwá-k (fehér hangyák)!

Egy vékony, betegesen rezgő asszonyi hang kiszól a kunyhó sötét rekeszéből: „baba!“ (apa!)

A vén Salim nem mozdul. Pajkos kölyök, megint cserben hagyja beteg anyját, meg kicsi öccsét. Bizonyosan játszik valahol. Csak élne még Hamiss, majd ráncba szedné. Milyen ügyes fiú volt az. Amig élt s otthon volt, nem kellett aggódva várni a halacskákat. Meg a tűzrevalót. Rizs és kalanga is gyakran főtt és még hús is akadt. De ha őt is eltalálta a golyó a giz-gaz féhérek háborújában! Rothadt mzungu-k!

Csak legalább Mattayo (Mátyás) volna meg! Miért is kellett neki a „wazungu wa mishioni“-val (missionáriusokkal) mennie! Amig Ussoke-ban szolgált a mishio-n, akkor is messze volt, mégis gondját viselte apjának. Mindig sült lepénykékkal jött, meg kalangával. Bizonyosan meghalt az is régen. Rothadt birgik!

A sötét rekesz szénaágyán fekvő beteg anya ismét szólításra erőlteti gyenge hangját: „baba!“

A vén Salim aszott karjai támogatásával felemelkedik az alacsony körzsámolyról és vontatott léptekkel a rekesz nyílásához megy.

— Nipe maji! (adj innom).

A poronty csendes. Anyja mellett nyilván elaludt. A homályban nem igen látni. Nem lehet máskép, valami kórság emészti azt is. Féregk-szülte mzungu-k! Még a porontyokat is tönkretették már az anyaméhben!

Salim visszalépked. Agyagbögrét merít a vizesköcsögbe s odaviszi beteg menyéhez. Ha Sefu nem jön a halacskákkal, vízzel kell telítenie gyomrát. Mert valamit már kíván.

Majd ismét a tűzhöz ül az öreg. Dögférges belgák! Nem eresztik a Sefut. Alhatom megint éhesen, tűz nélkül.

A kívülről hallatszó „hódi!“ (szabad?) — kiáltásra a vén Salim fel sem tekint. Sefu nem szokott „hodi«-t kiáltani. Most pedig annak mondaná legszívesebben: „karibu!“ (lépj közelebb!)

Mikor azonban az alacsony ajtónyíláson az idegent bebújni látja, meglepetten mered rá.

— Jambo (jó napot)! köszönt a jövevény barátságos hangon, mint aki régi ismerősét üdvözli. Hosszú fehér ingben jön, fedetlen fővel, mellén nyakláncról lelógó kereszt, kezében bugyor. Letelepszik a meredten ülő Salim mellé a tűzhöz és hogyléte iránt tudakozódik. Az öreg látta már valaha. Régente járt is itt nála.

— E-eh! — szól a vén Salim, amint Mattayonak barátját felismeri. Isa* volt, aki szintén az ussokei német missziónt tanult. Ma maga is tudná, vájjon Mattayo él-e még!? Mikor a misszionáriusokat a belgák fogságba cipelték és Mattayo velük indult, akkor látta utoljára. Azóia hírét sem hallotta. De akkor meghagyta Isának, hogy ha eljuthat Kigoma felé, keresse fel apját és tőle telhetőleg gondját viselje. Húszt rúpiát is adott át számára. El is hozta, de a német pénzért a belga nem ad semmit. Ám bugyrát mégis jól megrakta Isa, bontogatja is már és elsőnek olajban sült rizslepénykéket nyújt át Salimnak.

— E-eh! — szól a »baba«, meztelen térdére véve a kendődarabban felhalmozott csemegét. Miután Isa, hogy az öreget felbátorítsa, maga három lepénykét kivett, Salim is reszkető kézzel hozzányúl a pirult süteményhez.

Isa szóval is tartja a vén házigazdát. Sokrt tud beszélni neki Mattayoról, az ussoke-i missziónt töltött időről és arról a hányattatásról, amelyen maga keresztülment azóta, hogy az oda benyomult belgák erőszakoskodása elől megszökött. De lohad ám a tűz és látja Isa, hogy fogytán a fa is. Majd hoz ő elegendőt. És rövid elhatározással magára hagyja az öreget.

A vén Salim kitartással fogyasztotta a rizslepénykéket. Majd eszébe jut beteg menyé és kis unokája. Van még a kendőben kínálnivaló bőven. Feltápáskodva beviszi a sötét rekeszbe.

* A „Jézus“ bantu-nyelvű alakja, mely név a kereszténységre tért bennszülötteknél — épúgy mint Európában a spanyoloknál is — elég gyakori.

A beteg anya halacszára vágyik. De kivesz néhányat és megkeresve pöre porontya kezét, belehelyez egyet. Ébred az, majd a csemegét szájához viszi. Anyja is ízlelni kezdi. A vén Salim pedig visszalépked a tűzhöz és körzsámolyára helyezkedik. Úgyes fiú az Isa. Tudta ő mindig. Pajkos Sem. Majd az Isával ráncba szedeti. Már itt is van.

Nagy ágteher zuhan le a hunyhó alacsony ajtaja előtt. Majd belép Isa és ledobott terhét részletekben a tűz mellé cipeli.

Lobog a láng. Isa ismét beszélni kezd.

— Nem igaz. A fehérek nem mind gonoszok. A mi uraink nem hazudnak. A dachi-k (németek) nem hazudtak. A «mtu hofio» (akármilyen ember) azoknál is hazudik, A „mtu mdogo» (alacsonyállású ember) a dachi-knál is hazudik. De a wazungu wa mishioni nem hazudtak. A „wazungu wa serkali» (kormányhivatalnokok) sem hazudtak. A birgik, fransák, meg a mungerezák (belgák, franciák, angolok) hazudtak, nzoknál a wazungu wa serkali is hazudtak. „Hatta wakubwa wao» (még a legfőbbjeik is) hazudtak, azt hazudtak, a dachi-k bántottak bennünket. Uwongo wao! (Az ő hazugságuk!) A birgik meg a mungerezák százszor többet bántanak bennünket. A fransák meg még sokkal rosszabbak. Azok a legrosszabbak. Kabila nyingi sana (igen sok törzs) szövetkezett, hogy a dachi-kat legyőzze. Haragudtak a dachi-kra sababu ya uhodari wao (ügységük miatt), fia marafiki ya wadachi yalikuwa madogo. (És a németeknek kevés szövetségese volt.) Még sem tudták őket meggyőzni. Tena wamepatana na uwongo (akkor a hazugsággal szövetkeztek). Uwongo waol A dachi-knál csak a mtu hofio hazudott. A birgik, fransák meg a mungerezák hazudtak. Hattá wakubwa wao (még a legfőbbjeik is) hazudtak. Uwongo wao! Lakini mungu anajua shauri ya watu. (De Isten ismeri az emberek dolgait.) Ataadabisha waongo. (Megbünteti a hazugokat.) Tena watarudi mabwana yetu. (Akkor visszatérnek a mi uraink.) Tena ...

Ekkor belépett rongyos derékkötőjében a kis Sefu, aki 8—9 esős évszagnál alig látott még többet.

— Pajkos kölyök! — így fogadja az öreg.

A birgik nem engedték. Mondta nekik, hogy halacsát kell vinnie beteg anyjának. Hogy nincs, ki ágat szedjen éjszakára.

Azt mondták, hazudik. Azt mondták, még sok a dolog. Majd hagy meg nem verték. Nem mert ellenkezni.

— Uwongo wao! — szólt Isa —, uwongo wao!

Újra kezdődött a csámcsogás, a halacsok rágicsálása. A beteg anya is megkapta kívánt eledelét. A poronty lemászott a szénaágyról és kitotyogott a tűzhöz. Ott rágicsált a nagyokkal. Szótlanul ültek. Csak a csámcsogás volt hallható meg a tűz lobogása. Isa a régi jó időkre gondolt, melyeket Mattayoval együtt az ussoke-i misszió töltött. S a vén Salim is a múlt időközön jártatta fáradt gondolatait. Mikor először látta azt a sebesen járó füstös ház-sort, mely később Mattayot annyiszor elhozta hozzá Ussoke-ből. Jó idők voltak. A dachi-k nem bántották. Volt rizs, halacska, kalanga bőven és még hús is. Most kodi- (adó-) fizetés az uji (leves), verés a chakula (étel). Wabirgi walewi! (Részeges belgák!) Hogy söpörné őket vissza a Tanganyika fergetege!

A vén Salim már feltápáskodik. Készíti a „kilago“-t, a szalmaszőnyeget. Leereszkedik rája a tűz mellé. Isa is, miután a kunyhó ajtaját elreteszelte, leteríti az övét. Már fekszik. Sefu meg kicsi öccse a porba heverednek. A tűz lobog. Isa incselkedni kezd a kis Sefuval, aki hol hahotával, hol sikoltozással felel. A póre poronty is felengedett. Lelkendezve mulat az incselkedésen és hol egyikhez áll be szövetségbe, hol másikkal. Jó ideig tartott a hangos pajzánosság, majd közéjük sompolygott az álom. Elcsendesedtek. A tűz lohad. Hpró lángnyelvek gyéren küzködnek még létükért. A kicsik alusznak. A settenkedő álom már a nagyok feje fölött lebeg. Uwongo wao, suttogja Isa. Uwongo wao, ismétli halk dörmögéssel a vén Salim. És rózsaszínű leplét a leselkedő álom szemükre borítja.

*

És kandalló mellett, álom közeledtén megszólal bennem is az emlékezés. „Miaka ile!“ Azok az évek! Barátságban, harcban Afrika szívének szülőtteivel. És: Uwongo wao! A nagy világcsalás!! Meg fog dőlni!!

“PATRIA“
IROD. VÁLL. ÉS
NYOMDAI
R. T.

FELELŐS NYOMDAVEZETŐ: MÉSZÁROS VILMOS